De Amsterdamse boekhandel 1680-1725. Deel 1. Jean Louis de Lorme en zijn copieboek

Isabella Henriëtte van Eeghen

bron
I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725. Deel 1. Jean Louis de Lorme en zijn copieboek*. Scheltema & Holkema, Amsterdam z.j. [1960]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eegh004amst02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

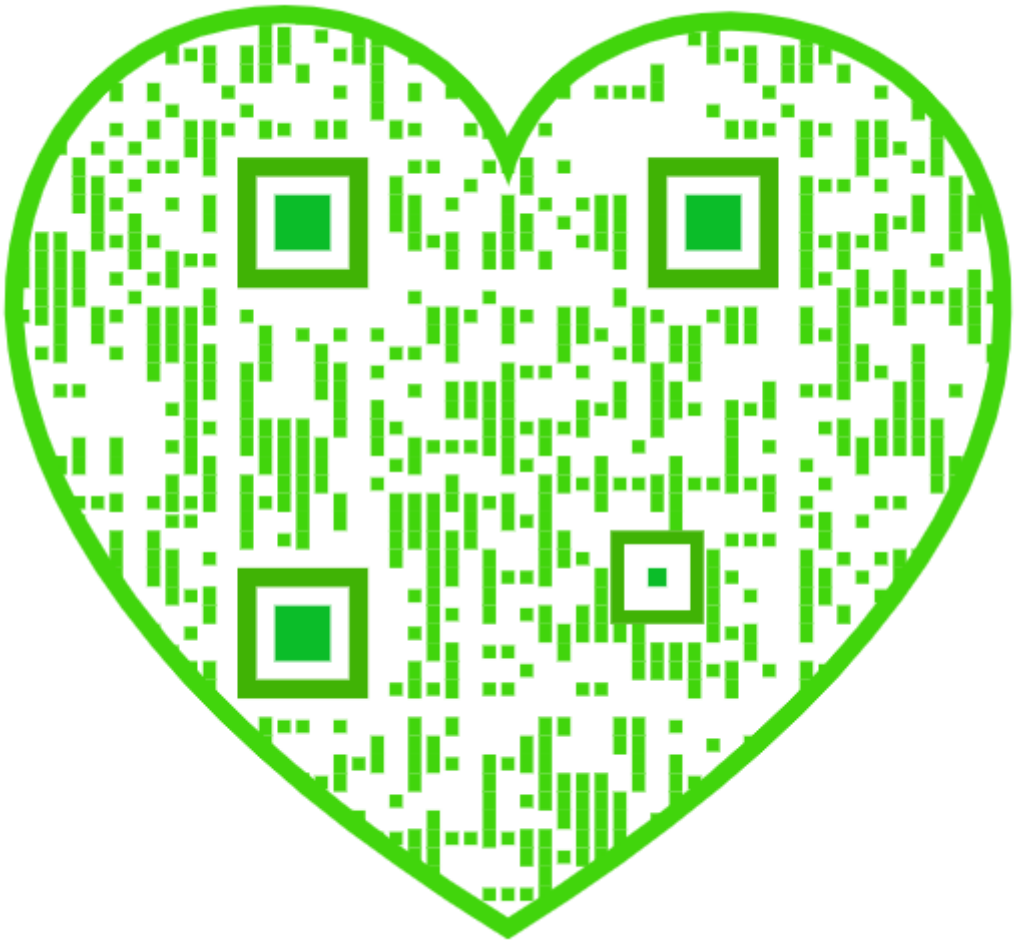

Ter introductie [errata en addenda voor deel 1]

De verschijning van deel I van 'De Amsterdamse Boekhandel 1680-1725' van de hand van mijn hooggeschatte naaste medewerkster gedurende mijn archivariaat, mej. dr. I.H. van Eeghen, als eerste nummer van de serie 'Publicaties van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam' geeft mij de gelegenheid om degenen die de verwezenlijking hebben mogelijk gemaakt van het door mij gedurende vele jaren nagestreefde ideaal, namelijk een eigen fonds voor de Archiefdienst ter bestrijding van de kosten van wetenschappelijke historische publicaties geput uit het archief der gemeente, hier openlijk de hulde en dank te kunnen overbrengen van de vele wetenschappelijke werkers in het zo bijzonder rijke archief der hoofdstad.

Het was in het najaar van 1959 dat burgemeester mr. G. van Hall mij tijdens een onderhoud mededeelde, dat een stadgenoot, die aanvankelijk onbekend wenste te blijven, hem een geschenk voor de ambtswoning wilde aanbieden, maar dat Z.E.A. geen geschikt object kunnende bedenken van plan was om de milde gever voor te stellen dat bedrag ter beschikking van de Archiefdienst te stellen als een fonds voor Amsterdamse archiefpublicaties. Dit voorstel werd door de gever met enthousiasme ontvangen. Na enige gedachtenwisseling werd als beheersvorm een stichting, genaamd 'Stichting H.J. Duyvis Fonds', gekozen, waarvan het bestuur wordt gevormd door de Burgemeester, de Gemeentesecretaris en de Gemeentearchivaris, die zich bovendien enkele leden kunnen assumeren.

Tot nu toe konden de wetenschappelijke archiefambtenaren de vruchten van hun studies alleen in de vorm van artikelen in wetenschappelijke tijdschriften of jaarboeken van historische verenigingen publiceren. Weliswaar zijn reeds in de jaren 1958 en 1959 een drietal publicaties van de Archiefdienst verschenen, welke uit de begrotingspost bestemd voor het drukken van inventarissen zijn bekostigd. Vooreerst 'An Amsterdam Burgomaster's daughter by Rembrandt in Buckingham Palace' door mej. dr. I.H. van Eeghen, waarvan het eerste exemplaar door de heer Burgemeester werd aangeboden aan H.M. de Koningin van Engeland ter gelegenheid van Haar bezoek aan de hoofdstad op 25 *maart* 1958. *Vervolgens 'De oudste lastgeldrekeningen van Directeuren van de Levantse handel* (1625-1631)' *door mijzelf en ten slotte 'The prehistory of the New*

Netherland Company' door dr. S. Hart gepubliceerd ter gelegenheid van de Henry Hudsonherdenking in 1959. *Maar alleen de geringe omvang dezer studies heeft de uitgave op bovengenoemde wijze mogelijk gemaakt.*

Voor een veel groter werk 'Het dagboek van broeder Wouter Jacobsz (*Amsterdam* 1572-1578)' *door mej. dr. I.H. van Eeghen moest een beroep worden gedaan op talloze al dan niet Amsterdamse Fondsen en particulieren om een bijdrage te verlenen, zodat dit werk in twee delen ten slotte door de grote medewerking van het Historisch Genootschap te Utrecht verdeeld over twee jaren kon worden uitgegeven. Aan dergelijke voor de hoofdstad toch eigenlijk enigszins pijnlijke inzamelingen is thans gelukkig voor goed een einde gekomen, zodat naast het reeds sedert enige jaren erkende practisch nut voor de gemeenteadministratie thans ook het wetenschappelijk belang van het archief der hoofdstad voor de historie, niet slechts van ons eigen land doch, zoals ook weer blijkt uit de geschiedenis van de Amsterdamse boekhandel, van geheel West Europa, ten volle tot haar recht kan komen. Het complete werk van mej. dr. I.H. van Eeghen zal uit vier achtereenvolgens te verschijnen delen bestaan, terwijl reeds verschillende andere historici hebben verzocht om het resultaat hunner studies door middel van dit fonds te mogen wereldkundig maken. Wel een bewijs dat de schenker zich in hoge mate heeft verdienstelijk gemaakt voor de bloei van de historische wetenschap te Amsterdam. Redenen waarom ik hem dan ook op deze plaats hiervoor tevens de grote dank van de Archiefdienst moge betuigen.*

De gemeente-archivaris,
MR. W.F.H. OLDEWELT

Inleiding

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat aan de drukkerij, uitgeverij en boekhandel van Frankrijk, Engeland en Duitsland een aantal belangrijke uitgaven zijn gewijd, terwijl ons land - eens het onomstreden middelpunt van dit alles - tot nog toe op algemeen gebied niet meer oplevert dan de sterk verouderde lijsten van Ledeboer en de bronnenuitgaaf van Kleerkooper en Van Stockum. De hier volgende uitgaaf, over de periode van 1680-1725, te rechtvaardigen wordt mij al bijzonder gemakkelijk gemaakt, waar een autoriteit als Paul Hazard in 1935 in zijn ‘La crise de la conscience Européenne (1680-1715)’ op pag. 51 van zijn notes et références heeft geschreven naar aanleiding van ‘les libraires de Hollande’: ‘Nous manquons d'une bonne étude sur ce sujet; celles qu'on trouve dans les bibliographies courantes sont superficielles et ne suffisent plus à nos curiosités.’ Zijn wens te vervullen en een studie te wijden aan dit onderwerp, de toenmalige unieke positie van de Hollandse boekhandel, is niet moeilijk. Gegevens daarover zijn in grote getale bewaard. Deze studie is echter uiteraard gedoemd betrekkelijk onvolledig te blijven, wat zij deelt met vele publicaties op economisch-historisch gebied. Archieven van boekverkopers en statistieken van in- en uitvoer, die de basis voor een alles omvattende beschouwing zouden moeten vormen, zijn niet bewaard. De schrijver moet zijn verhaal opbouwen op de feiten, die de boeken zelf, gildepapieren, notariële acten, correspondenties van geleerden en andere dergelijke verspreide stukken verschaffen. Dikwijls werpen deze gegevens, vooral de boeken, een eenzijdig of zelfs misleidend licht op de zaak. Bij nader onderzoek immers blijken die boeken vrij vaak een niet geheel juist uitgeversadres te dragen. De op zich zelf nuttige lijsten van Enschedé in de Bibliotheek van de Vereniging

ter bevordering van de belangen des Boekhandels, een catalogus van Nederlandse uitgaven gerangschikt op uitgeversnamen, en de lijst op het Frans seminarie van de Universiteit van Amsterdam, waarop alle Franse boeken, uitgekomen in de Republiek, voor zo verre vermeld in een aantal grote bibliografieën, eveneens op uitgeversnamen zijn gerangschikt, kunnen daarom alleen met voorzichtigheid worden gebruikt.

Op hoedanige en uiteenlopende wijze geknoeid werd met adressen en namen van uitgevers, komt duidelijk aan het licht, wanneer men door toevallige omstandigheden iets beter over een bepaalde uitgever is ingelicht. Dit geluk viel mij te beurt, doordat in het archief van de Waalse Gemeente een copieboek van uitgegane zakenbrieven over de jaren 1707 en 1708 en een aantal papieren van de Franse, in Amsterdam gevestigde boekverkoper Jean Louis de Lorme zijn bewaard. Deze op zich zelf povere resten van een boekverkopersarchief - boekhouding bijvoorbeeld is er in het geheel niet - bieden zoveel bijzonderheden, dat het gevaar, dat bij gebreke van soortgelijke gegevens van zijn collega's hierdoor een te eenzijdig licht op de geschiedenis van de boekhandel wordt geworpen, niet denkbeeldig is. Immers een bedrijf als de uitgeverij-boekhandel, dat niet alleen door materiële maar ook door geestelijke factoren wordt beheerst, heeft meer dan enige andere tak van handel de neiging tot specialisatie en eigen karaktervorming. Tegen dit nadeel wegen de voordelen echter ruimschoots op: Waar vinden wij elders een dergelijke schat van gegevens over de handel in het Franse boek? Juist deze gegevens zijn het, die ons doen beseffen, wat het ontbreken van andere archieven van boekverkopers, die een werkelijk grondig en gelijkmatig overzicht mogelijk zouden maken, betekent.

Het hier voor u liggende eerste deel is geheel gewijd aan het brievenboek van Jean Louis de Lorme. Het plan is, dat het tweede deel een uitvoerige bespreking van alle uitgaven van hem en zijn familieleden en een aantal losse stukken omtrent hen zal bevatten. Om echter niet te eenzijdig te blijven heb ik gemeend over de andere Amsterdamse uitgevers en drukkers van Franse boeken uit deze periode (1680-1725) in een derde deel zoveel mogelijk gegevens bijeen te moeten brengen. Waar Amsterdam onbestreden boven aan de top stond en andere plaatsen als 's Gravenhage (waarover trouwens de enige goede studie, van Kossmann), Leiden, Utrecht en Rotterdam behoudens een enkele uitzondering ver achter

bleven, heb ik deze steden buiten mijn archiefonderzoek gelaten en alleen in mijn studie betrokken, voor zover gedrukte gegevens dit toelieten.

In deel IV zal ik een algemene beschouwing over de boekhandel van Amsterdam in deze periode - en dat betekent in de allereerste plaats de buitenlandse boekhandel - laten volgen, met als onvermijdelijk supplement enkele beschouwingen over de Franse, Engelse en Duitse boekhandel.

Tenslotte nog speciaal iets over de inhoud van dit eerste deel. Ter verduidelijking van de brieven geef ik een overzicht van het leven van Jean Louis de Lorme en zijn familieleden, gevolgd door een overzicht van hun activiteiten in drukkerij, uitgeverij en boekhandel. Liever had ik deze hoofdstukken het licht doen zien aan het einde van mijn werk; de publicatie in vier afzonderlijke delen liet dit echter niet toe. In dat geval namelijk was het mogelijk geweest zonder in al te veel herhalingen te vervallen Jean Louis de Lorme en zijn bedrijf te schetsen als een klein en zeer speciaal onderdeel van een groot geheel. Nu is de beschrijving van zijn activiteiten gedoemd om uiterst oppervlakkig te blijven. De grote problemen van de toenmalige boekhandel, in de allereerste plaats de ruilhandel, heb ik slechts terloops aangeroerd, daar mij dikwijls nog niet duidelijk is, hoe de algemene gang van zaken was. Ik hoop in het vierde deel positiever mededelingen daarover te kunnen doen.

Het copieboek van Jean Louis de Lorme is een unieke bron voor de geschiedenis van onze buitenlandse boekhandel, de ‘keuken’ van de boekhandel wel te verstaan; uit de tijd van de Republiek ken ik geen enkel stuk, dat hier in de verste verte mee kan worden vergeleken. In zijn copieboek nam de Lorme - het blijkt herhaaldelijk - niet al zijn uitgegane brieven op. Slechts voor zover hij ze van belang oordeelde voor zijn boekhandelszaken vonden zij er een plaats. Het zijn brieven aan boekverkopers, drukkers, particuliere klanten, schrijvers, geleerden, ambtenaren, etc., bijna allen in Frankrijk gevestigd. Op zich zelf dikwijls niet belangrijk geven de brieven toch alle tezamen een beeld van de eigenaardige verhoudingen in de boekhandel van die tijd, die sterk afwijken van de tegenwoordige. Daarom heb ik gemeend alle geadresseerden te moeten opnemen met in een cursief gedrukt hoofd naam en soms adres, ontleend aan het copieboek. Voor zover mogelijk heb ik enige algemene bijzonderheden over ieder van hen laten volgen en soms nog enkele gegevens, die speciaal betrekking hebben op de Lorme of de handel in Hollandse boeken. Uiteraard was het niet eenvoudig om deze gegevens

over buitenlanders bijeen te brengen en zijn zij in vele gevallen voor verbetering vatbaar. Een aantal personen kon ik in het geheel niet thuis brengen. De meeste gegevens ontleende ik aan de Franse biografische woordenboeken. Over de Franse boekverkopers vond ik veel bijzonderheden in de werken van Lepreux en Lottin en in de staat van de Franse boekhandel van 1701 en in het contributieboek van de Parijse communauté van 1704-1726 (ff N.A. 399, 400 en ff 21871).

Het copieboek, dat het opschrift 'Livre de copie Lettre 1707, 1708' draagt, heeft 204 klein beschreven bladzijden. Een volledige uitgaaf daarvan zou in druk vele honderden bladzijden beslaan en was daarom niet gerechtvaardigd. Na lange aarzeling besloot ik alle brieven op te nemen, maar in het algemeen alleen in excerpt, waarbij ik zoveel mogelijk herhalingen, beleefsheidsbetuigingen en ook wel minder belangrijke mededelingen wegliet. Belangrijke passages nam ik daarentegen in originali over. Het is een vorm van publicatie, waartegen veel te zeggen valt, en die mij zelf, eraan bezig dikwijls tegen de borst stuitte. Ik zag echter geen andere mogelijkheid dan deze om de brieven uit het copieboek enigszins tot hun recht te doen komen.

Tussen haakjes vermeldde ik, indien bekend, de datum van de brief, die de Lorme beantwoordde, en identificeerde ik, voor zover mij mogelijk, de in de brieven genoemde personen. Bij de Amsterdamse boekverkopers deed ik dit niet, daar zij allen in deel III zullen worden behandeld. Van een aantal brieven maakte ik geen excerpten, maar liet ze in hun geheel in een Bijlage volgen. In de allereerste plaats zijn dit de brieven aan de abbé Bignon. Jean Louis de Lorme behoorde niet tot de allergrootste boekverkopers van Amsterdam, maar juist in de jaren, waaruit het copieboek dateert, speelde hij een uiterst belangrijke rol. Als opvolger van de befaamde Rotterdamse boekverkoper Reinier Leers was hij degene, die de abbé Jean Paul Bignon, toen de officieuse 'directeur de la librairie' in Frankrijk, voorzag van alle uitgaven, die uit of via de Republiek naar Frankrijk kwamen. Uit dank daarvoor genoot hij op alle mogelijke wijzen faciliteiten bij de invoer van boeken in Frankrijk. Ik heb daarom gemeend alle brieven aan Bignon - ofschoon ogenschijnlijk niet steeds even belangrijk - volledig te moeten afdrukken. Ook de brieven van de Lorme aan zijn Hollandse relaties, de boekverkopers Reinier Leers, Thomas Johnson en Gaspar Fritsch en zijn geldschieter Hendrik Adriaen van der Marck, nam ik volledig op, evenals brieven aan Franse auteurs, namelijk de weduwe van de markies de l'Hospital en een zekere de Vienne (voor zover na

te gaan een schuilnaam voor Richard Simon), aan de tekenaar Picart en aan de geleerde bibliofiel Rémond te Parijs. De brieven aan twee boekverkopers te Parijs, Ganeau en Musier, drukte ik wegens het belang van de inhoud ook geheel af. De spelling heb ik gelaten, zoals ik die in het copieboek aantrof. Alleen onjuiste splitsingen van woorden en aaneenvoegingen van twee woorden heb ik verbeterd. Het copieboek is telkens door anderen (voor zover na te gaan vijf verschillende personen) ingeschreven. Een enkel maal vindt men in de vrijwel fonetisch geschreven woorden met een andere hand verduidelijkingen aangebracht. De uitgaven, die - dikwijls met een verminkte titel - worden genoemd, heb ik niet geannoteerd. Mijn plan is in het laatste deel bij wijze van index een lijst van deze boeken met eventuele bijzonderheden daarover af te drukken. Ook een index op personen en op plaatsen over de vier delen wil ik in dat laatste deel opnemen, evenals een lijst van geraadpleegde werken en bronnen.

Tenslotte wil ik ter verduidelijking nog enkele boekhandelstermen vermelden.

en blanc	ongebonden
carton	blad met verbeteringen ter vervanging van een ander, aangebracht wegens censuur
chambre syndicale	vergaderplaats van de Parijse communauté, waar de boeken uit het buitenland gevisiteerd werden
contrefaire	nadrukken (hiervoor werd echter ook herhaaldelijk het woord rimprimer gebruikt)
deffects	vellen, waaruit geen volledig exemplaar samen was te stellen en die gebruikt werden ter completering van onvolledige exemplaren
marchand libraire	boekverkoper (thans uitgever-boekhandelaar)

De Hollandse gulden was blijkens de opgaaf van de Lorme toen ruim genomen 1½ Franse livre (de rekenmunt) waard, in werkelijkheid echter niet meer dan 1 livre, 7 à 8 sous. Een Louis d'or was 13 livres, 5 sous en in Hollands geld *f* 9.10. In de boekhandel werd deze echter dikwijls verrekend met *f* 10. - om op die manier rabat te geven, zoals uit de brieven blijkt. Een ecu werd berekend op omstreeks *f* 2.10 in Hollands geld.

Het leven van Jean Louis de Lorme en zijn familieleden

Al vóór de opheffing van het edict van Nantes kwam een stroom van Fransen, die ter wille van het geloof hun vaderland verlieten, naar de Republiek. Daartoe behoorden ook de Parijse timmerman Nicolas le Bret en Marie Marretet - ook wel Marlet geheten -, zijn vrouw, die op 7 juni 1682 als lid van de Waalse kerk te Amsterdam werden ingeschreven. Nicolas, die op 23 juni 1682 poorter werd, moet spoedig zijn gestorven of naar elders vertrokken, daar in het bekende dénombrement van 1684 niet meer over hem wordt gesproken, maar alleen over de honête Marie let Bret, faiseuse de points, en haar drie kinderen. Intussen was één van haar kinderen, de toen 19 jarige dochter Elisabeth, op 8 augustus 1683 te Sloterdijk in het huwelijk getreden met een landgenoot, de boekverkoper Claude Jordan, die 23 jaren eerder in Valence in Dauphiné het levenslicht had aanschouwd. Hij was geen rustig heerschap: in augustus 1681 werd hij lid van de Waalse kerk te Leiden, met attestatie van Beaumont in Dauphiné, op 24 maart 1683 vroeg hij zijn témoignage - attestatie zouden wij zeggen - terug en op 27 juni van dat jaar vertrok hij uit Leiden om op 14 mei 1684 lid van de Waalse kerk te Amsterdam te worden. Daar werd op 8 september 1684 zijn dochter Isabella Maria Margrite gedoopt. Daarna keerde hij terug naar Leiden, waar op 15 december 1686 zijn dochter Jeanne en op 1 januari 1688 zijn zoon Claude ten doop werden gehouden, terwijl zijn beide jongste kinderen Marc Antoine en Catherine op 10 april 1689 en 16 juli 1690 weer te Amsterdam werden gedoopt.

Op 7 januari 1686 was de vader als poorter te Leiden ingeschreven en op 18 maart en 12 november van dat jaar werd hij respectievelijk als boekverkoper en als drukker door het gilde toegelaten. Hij woonde in de Schildpad in de Breestraat.

Lang bleef hij daar echter niet gevestigd, want reeds op 25 november 1688 kondigde hij in de gazette d'Amsterdam zijn terugkeer naar Amsterdam aan en op 4 september 1689 werd hij daar weer als lid van de Waalse kerk ingeschreven. Ondanks zijn optreden als drukker en uitgever van couranten trad hij hier niet tot het gilde toe. Hij bleef er trouwens niet lang. Op 8 oktober 1692 was hij weer in Parijs en noemde zich toen historiograaf. Voor de notarissen Couchard en Beauvais aldaar machtigde hij een zekere Jean Brouw om voor hem op te treden. Op 3 januari 1693 sloot die voor notaris Hoekebak te Amsterdam een overeenkomst volgens de uitspraak van een arbiter, genaamd Jaques Sabonadière, met Claude Jordan's zwager, waarbij deze laatste de drukkerij, boeken en meubels van Jordan kreeg tegen betaling van *f* 850.-, maar zich daartegenover verplichtte een uitkering te doen aan him gemeenschappelijke schoonmoeder le Bret, die de drie nog in leven zijnde kinderen Jordan in huis had. De twee andere kinderen waren blijkbaar gestorven en eveneens, naar ik aanneem, de moeder, ofschoon ik van haar geen begraafinschrijving vond.

Claude Jordan keerde in de boezem van de moederkerk terug. Hij wijdde zich volgens de biografische woordenboeken voortaan aan letterkundige arbeid. Hij gaf o.a. uit de Voyages historiques de l'Europe depuis 1692 jusqu'en 1700 in 8 delen en daarna in Luxemburg zijn Clef du cabinet des princes de l'Europe, meer bekend als Journal de Verdun, van welke krant hij tot 1727 de redactie had. In 1716 sloot hij een overeenkomst met de Parijzenaar Ganeau over het drukken van deze krant. Voordien leefde hij in Bar-le-Duc, zoals blijkt uit brieven van 1707 en 1708 van zijn zwager de Lorme, die voortdurend met hem in contact bleef staan en hem geregeld tijdschriften voor zijn krant zond. Zijn biografen nemen aan, dat hij pas in 1746 stierf, toen zijn initialen van de Journal de Verdun verdwenen. Als dit juist is, moet hij 86 jaar oud zijn geworden.

Jean Louis (Morissard) de Lorme was op 12 mei 1691 in de Waalse kerk te Amsterdam getrouwd met de toen 19-jarige Marie le Bret. Hij gaf bij zijn ondertrouw op 26 jaar te zijn en van Parijs, maar in 1700 verklaarde hij voor notaris Tixerandet ± 30 jaar te wezen. Bij zijn poorterinschrijving op 28 augustus 1693 tekende men op, dat hij geboortig was van Coren - waarschijnlijk Corinthe - in Morea. Dit laatste zal stellig juist zijn geweest. Familie had hij hier niet, omdat, zoals zijn vrouw later verzekerde, hij van geboorte een Turk was. Hij werd bij

zijn ondertrouw dan ook geassisteerd door zijn aanstaande zwager Claude Jordan. Marie le Bret, als 10-jarig meisje met haar ouders naar Amsterdam gevlucht en op 1 februari 1690 als lidmaat in de Waalse kerk opgenomen, was tot haar dood toe een vurig Protestant en zij bracht haar echtgenoot ook tot deze kerk. Ik neem althans aan, dat Louys de Lormes, die op 20 januari 1692 als lidmaat werd ingeschreven, identiek met onze Jean Louis is, die zich in deze tijd in acten verschillende malen alleen Louis noemde. Ook op ander terrein volgde hij de sporen van zijn schoonfamilie. Voor zijn huwelijk was hij blijkbaar in het leger geweest - hij schrijft althans in zijn brieven over een wond in zijn arm, die hij vroeger in de oorlog heeft opgelopen -, maar nu nam hij, zoals wij zagen, op 3 januari 1693 de drukkerij en boeken van Claude Jordan over. Op 28 augustus van dat jaar werd hij poorter als koopman en op 15 maart 1694 lid van het boekverkopersgilde als drukker.

Intussen was zijn schoonmoeder, Marie Marlet, de weduwe van Nicolas le Bret, die toen op de Leliegracht bij de Herengracht woonde, overleden en op 4 november 1693 begraven in de Walenkerk. Met haar sterven bleven de drie kinderen Jordan onverzorgd achter. Oom en tante de Lorme, wier huwelijk tot hun grote verdriet kinderloos bleef, zoals blijkt uit een brief aan de boekverkoper Ganeau, ontfermden zich echter over hen, voor zover wij althans kunnen nagaan.

Jean Louis de Lorme, die bij zijn ondertrouw in 1691 nog in de Bergstraat ten huize van zijn zwager Jordan woonde, moet al spoedig daarna verhuisd zijn naar een huis op de zuiderhoek van het Rokin en de Sint Pieters- of Vispoort, zoals uit het adres op zijn uitgaven blijkt. Doordat er in 1697 een kwestie over de nalatenschap van de overleden eigenaar ontstond, achtte Jean Louis de Lorme het veiliger de huursom in consignatie van de stad te betalen dan aan één der partijen, waardoor wij uit de schepenenminuutregisters te weten komen, dat de huur toen *f* 430. - per jaar bedroeg en dat de Lorme van plan was op 1 mei 1698 te verhuizen. Hij en later ook zijn vrouw bleven echter steeds op hetzelfde stukje van het Rokin wonen, soms aangeduid als bij de Beurs, soms als bij de Vispoort en dan weer als over de Gapersteeg. Welk huis of welke huizen het betrof blijkt dan echter niet. Hun uithangteken was ‘La Liberté’. Hoe Frans de Lorme geöriënteerd bleef, blijkt wel uit het feit, dat hij in 1700 het Nederlands nog zo weinig machtig was, dat een acte in deze laatste taal van 26 januari van dat jaar door notaris Tixerandet speciaal ter wille van hem in het Frans moest worden vertaald.

De Lorme was voor zijn boekhandel veel op reis en vertoefde vaak in Parijs, waar hij o.a. van 5 tot 23 april 1709 in de beruchte Bastille gevangen zat. Voor zijn vrouw was echter een andere reden, die hem in Parijs vasthield, onaangenamer. In juli 1711 vertrok de Lorme met verschillende balen van zijn waardevolste goederen naar Parijs om - maar dat ervoer de arme vrouw pas later - niet meer terug te keren. Voordien hadden zich hevige scènes tussen het echtpaar afgespeeld, zoals uit een notariële verklaring van 16 mei 1713 voor notaris van Midlum blijkt. Marie le Bret had een brief van een zekere weduwe Pralard uit Parijs, aan haar man gericht en 'in seer galante termen geschreven', van het Franse postkantoor ontvangen, geopend en gelezen. Zij had daarna, op de belofte van haar man nooit meer naar Frankrijk te zullen gaan en haar trouw te zullen blijven, de brief op zijn verzoek in stukken gescheurd en in de asbak gegooid. Doch zodra dit was geschied, had de Lorme gezegd te lachen over zijn vrouw en over zijn belofte. De verontwaardigde echtgenote had daarna nog enige fragmenten van de brief weten te redden en kwam daarmee later als bewijsstukken aan.

Na zijn vertrek had haar man haar aanvankelijk nog brieven geschreven, maar toen zij sedert 12 oktober 1712 niets meer hoorde en een bevriende Parijse boekverkoper, Etienne Ganeau, bevestigde, dat haar man te Parijs 'ongeoorloofde conversatie' hield met de bovengenoemde weduwe, richtte zij zich met een rekwest tot het gerecht en verzocht kwalificatie om de debiteuren te mogen aanspreken. Op 13 januari 1714 gaven schepenen fiat op haar verzoek.

Het voortzetten van de boekhandel werd haar gemakkelijk gemaakt, doordat haar neven en nicht Jordan de volwassen leeftijd hadden bereikt en de beide eersten door hun oom in de boekhandel waren opgeleid. Zij hadden toen echter al hun eigen zaken. De boekhandel dreef zij daarom op den duur met behulp van een Franse winkelknecht, Jean de Laique. Deze refugié, geboren ± 1680 in Rouen, was in maart 1709 in Amsterdam getrouwd met de Portugees-Joodse Rachel Rodrigues Henriques, die toen 26 jaar oud was. Op 26 september 1708 was zij in de Waalse kerk gedoopt, had toen de naam Cathérine gekregen en was daarna, waarschijnlijk als hulp, in het Walenweeshuis terecht gekomen. Cathérine had al evenmin op met het gedrag van haar man als Marie le Bret dat indertijd met het gedrag van haar echtgenoot had gehad. Op 26 augustus 1721 werd Catharina Henriques, huisvrouw van Jean de Laique, althans op de schoutsrol geciteerd wegens gepleegde insolentiën in en aan het huis en de persoon van Maria le Bret,

niettegenstaande haar al eerder deswegens interdictie was aangedaan. Gaf echter ook de levenswijze van Marie le Bret enige aanstoot, toch bleef zij voor haar wettige, doch ontrouwe echtgenoot - een actie van 1713 om scheiding van tafel en bed en een eis van een alimentatie van *f* 50 per maand hadden geen doorgang gevonden - bepaaldelijk nog enige genegenheid koesteren. Bij voorkeur tekende de verlaten vrouw als femme de de Lorme. In hun testament van 10 september 1700 voor notaris H. de Wilde hadden de echtgenoten elkander wederzijds tot erfgenaam benoemd. Op 14 november 1719 maakte Marie le Bret een nieuw testament, waarbij zij haar echtgenoot, hoewel hij haar al meer dan acht jaar geleden had verlaten en zij niet eens wist of hij nog leefde, als erfgenaam van de helft aanwees en als erfgenamen van de andere helft haar broer Charles le Bret, in 1704 naar Indië vertrokken, de Waalse Diaconie en twee neven, ieder voor ¼. Als executeurs wees zij de diakenen van de Waalse Gemeente en Jean de Laique aan, welke laatste geheel van haar zaken op de hoogte was en aan wie *f* 200. - voor zijn moeite zou moeten worden uitgekeerd.

Marie le Bret was toen reeds ziek; zij werd gekweld door waterzucht. Van oktober 1719 tot haar dood toe bracht de Franse gerefugieerde geneesheer Marc Antoine Boyer,[1] vriend des huizes, getuige bij het huwelijk Jordan-le Bret en peetvader van de jongste zoon, 68 visiten à 12 stuivers per stuk. In 1723 werd het testament van Marie le Bret door de dood bekrachtigd; op 10 maart werd zij in de Walenkerk begraven.

De diakenen waren weinig enthousiast over deze erfenis, zoals blijkt uit een memorie, die zij hierover opstelden en die als volgt eindigt: ‘Cet pourquoy nous prions messieurs nos echevins d'avoir la bonté de nous decharger de cette affaire et denommer quy ils jugeront a propos pour adjoint audit de Laique quy est actuellement dans la maison mortuaire ou il regit a sa fantaisie avec deux servantes. N.B. ledit de Laique a une femme et 3 enfants et n'abitte pas avec eux; il a été alimenté pendant diverses années par notre diaconie et depuis qu'il est entré dans le service de la deffunte il n'a pas vecu d'une maniere edeffiante a l'eglise etc.’ Kortom de diakenen repudieerden de nalatenschap, die naar uit een voorlopige inventaris leek waarschijnlijk een nadelig saldo zou opleveren, en vroegen ook ontheffing van het executeurschap. Op 25 maart 1723 werd notaris Isaac Beukelaar in hun plaats als executeur aangewezen. De afwikkeling van de nalatenschap ging niet vlug. De executeuren vroegen beneficie van inventaris aan en op 23 april

1723 werd een officiële inventaris voor notaris van Midlum opgemaakt, die een maand eerder ook de voorlopige had samengesteld. Daarna bleek het heel wat voeten in de aarde te hebben, niet alleen om eventuele crediteuren, maar ook om de erfgenamen te bereiken. Op 28 mei 1723 werd een oproep in de gazette d'Amsterdam geplaatst, die in uitgebreider vorm nog eens op 20 augustus 1723 werd herhaald: 'Les exécuteurs du testament, sous bénefice d'inventaire, de feuë Marie le Bret, femme de J.L. de Lorme, font savoir à tous ceux qui ont de légitimes prétentions sur l'hoirie de ladite défunte, qu'ils peuvent s'adresser au sr. Isaac Beukelaar, notaire, qui a été établi associé-exécuteur par mrs. les echevins de la ville d' Amsterdam, et qui demeure à coté de la tour de la Monnoye. Ceux qui ont des prétentions, seront obligez de justifier leur droit en justice.'

Die tweede advertentie was alleen voor de crediteuren bedoeld. Jean Louis de Lorme had zich namelijk al direct na de eerste advertentie gemeld. Hij bleek intussen dienst te hebben genomen in het Franse leger en had zo zijn carrière van vóór 1691 weer opgevat. Als officier de la cavalerie woonde hij, wanneer hij niet in het leger was, in de rue de la Prouvelle à la Croix Blanche in Parijs. Op 7 juni deelde hij mede, dat zijn functie in het leger hem verhinderde voor de regeling van de nalatenschap naar Amsterdam te komen, dat hij echter meende recht op de helft ervan te hebben en dat hij gaarne de bepalingen van het testament zou vernemen. Op 20 juni antwoordde notaris Beukelaar, wees erop, dat hij zijn vrouw zonder meer in de steek had gelaten en dat hij alleen door middel van rechten zijn aanspraken kon laten gelden, zonder over de bepalingen van het testament een woord te reppen. Jean Louis de Lorme wist echter door middel van zijn nichtje Jordan, wiens zoontje medeërfgenaam was, de inhoud van het testament te weten te komen. Op 16 januari 1724 schreef hij opnieuw uit Parijs, waar hij toen de winter doorbracht, een ietwat dreigende brief: 'Personne ne doit entrer dans les raisons, que j'ay eue de la quiter' en zegt hij zich tot de koning zullen wenden, indien executeuren weigerachtig blijven hem ter wille te zijn.

Wat er daarna gebeurde blijkt niet. In ieder geval is het een feit, dat, toen in 1726 de nalatenschap was afgewikkeld en er achteraf toch nog een batig saldo van bijna *f* 1100. - was, Jean Louis de Lorme niet meer was komen opdagen. Zijn geaardheid kennend, zou men haast geneigd zijn daaruit te besluiten, dat hij zijn vrouw niet lang heeft overleefd. Nasporingen daarnaar in Franse archieven liepen echter op niets uit.

Op de advertentie waren ook nog andere gegadigden afgekomen. Zo schreven J. en R. le Bret uit Caen op 4 september 1723 veel uitgeweken familie te hebben en vroegen daarom een doopbewijs van de overledene, in de hoop aanspraak te kunnen maken op de nalatenschap.

Nadat vast stond, dat de boedel een batig saldo opleverde, kreeg Isaac Beukelaar op 24 mei 1726 van schepenen machtiging alles weer aan de diakenen over te dragen. Zo kwamen behalve het geld ook de boeken en papieren bij de diaconie, waar door een toeval een aantal losse stukken en het copieboek van 1707-1708 bewaard bleven.

Nog rest mij een episode uit het leven van Marie le Bret mede te delen, die zo nauw is verweven met de verdere levensloop van haar drie pupillen, de neven en nicht Jordan, dat zij hier pas een plaats vindt. De drie kinderen, Claude, Marc Antoine en Catharina Philis, waren op 27 september 1706 lid van de Waalse kerk geworden, de kerk van hun tante. De beide jongens kozen, zoals wij reeds zagen, het beroep van hun oom. Op 18 juni 1708 werd Claude als boekbinder in het gilde opgenomen, na zijn kleinburgerceel - dus niet de dure en eigenlijk vereiste poorterceel - gekocht te hebben. Hij had zich toen al in een eigen winkel gevestigd. Hetzelfde deed enige jaren later zijn jongere broer, Marc Antoine. Op 13 november 1710 werd hij poorter en vier dagen later lid van het boekverkopersgilde als boekverkoper. Hij betrok een boekwinkel in de Jonge Roelensteeg. Op 19 september 1709 werden Marc Antoine en Catharina Philis, hoewel in Amsterdam geboren en getogen, genaturaliseerd.

De banden met hun tante de Lorme bleven hecht, zoals blijkt uit de mededelingen, die de Fransman Guillot de Marcilly in zijn Relation historique et theologique d'un voyage en Hollande (Parijs 1719) doet. Deze vurige Rooms-Katholiek kwam op 15 oktober 1714 in Amsterdam en bleef daar acht maanden. De bedoeling van zijn verblijf zet hij kort en duidelijk uiteen: ‘Je ne voulu point cependant pousser plus loin mes voiages, que je n'eus fait auparavant quelque prosélite, en arrachant des griffes du démon quelques-uns de mes pauvres entêtez compatriotes réfugiez.’ Zijn beschrijving van de pogingen, die hij hiertoe deed, werpt zo'n aardig licht op Marie le Bret en haar neven en nicht, dat ik die hier in haar geheel laat volgen: ‘La connoissance que j'avois faite d'une marchande libraire, qui demeuroit sur le Rockin, attenant la Bourse, m'étoit tres-utile et des plus avanta-

geuse. Cette dame et mademoiselle sa nièce, toutes deux Françoises réfugiées, ayant infiniment d'esprit, je rencontrois chez elle un concours continuel d'habiles gens de toutes nations. Je trouvois encore dans ses magasins, tous les livres que je pouvois desirer, tant sur les matieres ecclesiastiques et de controverse, que sur celles de politique, historiques, etc.' 'Je crus qu'il métoit impossible de reconnoitre plus généreusement les obligations que j'avois à ma marchande libraire, qu'en la remettant dans le seul chemin qui conduit au ciel. L'envie que j'avois d'en venir à bout, m'y fit prendre de toutes les façons; je mis tout en oeuvre afin d'y réussir, et je n'épargnai rien pour la convaincre; mais comme elle fut entierement sourde à mes raisons, je vis bien que Dieu ne jugeoit point encore à propos de frapper en maitre à la porte du coeur de cette dame; ainsi je me tournai du côté de mademoiselle sa nièce, que je ne trouvai pas moins infléxible dans ses entêtements. Je m'apperçus néanmoins que les préjugez de la naissance, fomentez par les obstacles de l'éducation, avoient beaucoup plus de part dans les réponses de cette jeune demoiselle, que la solidité de ses raisonnemens, ce qui me fit redoubler mes attaques, espérant la pouvoir persuader avec le temps; cependant toutes mes prieres et mes soins furent perdus, la lumiere de la vérité ne dissipa point les ténébres de l'erreur, et je ne gagnai pas plus sur la prévention de la nièce, que j'avois avancé du côté de l'obstination de la tante. Je fus plus heureux avec un des deux neveux qui restoient, car un matin que je conversois avec un Persan, ce jeune François âgé d'environ vingt-deux ans, vint me trouver chez moi, pour me dire, que depuis qu'il m'avoit entendu discourir de la Religion, il trouvoit les dogmes de ma croiance si justes et si raisonnables, qu'il vouloit absolument se faire cathobque romain. J'éxaminai à fond si quelques vûes humaines n'étoient pas le premier mobile de cette démarche; mais reconnoissant que c'étoit l'ouvrage seul de l'Esprit de Dieu, je n'eus garde de m'opposer au zele de ce nouveau converti; je l'entretins au contraire dans ses bons sentimens, jusqu'au mois d'août 1715, qu'il fit son abjuration à la Haye, dans la Chapelle de M. le marquis de Châteauneuf, notre ambassadeur près de L.H.P. messieurs les Etats Généraux des Sept Provinces-Unies, qui lui donna un passeport pour venir en France, où il est présentement auprès de M. son pere.' Zo keerde Marc Antoine Jordan naar zijn vader in Frankrijk terug en verdwijnt daarmee voorgoed uit ons gezichtseinder.

De oudste broer, Claude, was standvastiger. Hij was in mei 1714 in de Waalse kerk getrouwd met de 23 jaar oude Judith, dochter van de refugié Caspar Houblon.

Bij zijn ondertrouw assisteerde zijn tante de Lorme en hij gaf op, dat zijn ouders overleden waren, wat wel niet waar was - de vader woonde immers in Frankrijk -, maar veel gezeur voorkwam. Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren en in de Walenkerk gedoopt.

Claude Jordan verhuisde enige malen: van de Wijde Steeg naar de Nes hoek Wijde Lombertsteeg, daarna naar het Rokin en tenslotte naar de Gapersteeg bij de Beurs, waar hij op 13 oktober 1718 voor het laatst in een advertentie als boekverkoper wordt genoemd. Het ging hem in zaken niet goed. Tot en met 1717 voldeed hij zijn jaarzang aan het gilde. Daarna is achter zijn naam aangetekend: bankroet. Een officieel bankroet was het niet, want in de archieven van de Desolate Boedelkamer vindt men er niets over. Hoe het met hem is afgelopen, blijkt niet. In 1719 wordt hij nog genoemd in het testament van zijn tante de Lorme. In haar codicil van 29 november 1722 wordt in plaats van hem zijn dochtertje tot medeerfgenaam aangewezen. Waarschijnlijk is hij elders overleden; in Amsterdam vond ik althans zijn begrafenis niet. Claude Jordan, die op 24 april 1720 van uit het huis van Marie de Lorme op het Rokin bij de Beurs op het Sint Anthonieskerkhof ter aarde werd besteld, was zijn zoontje. De weduwe van Claude Jordan, Judith Houblon, bleef niet lang bij haar mans tante huizen, zoals blijkt uit een verklaring, die zij op 11 mei 1725 voor notaris de Wilde aflegde. Haar dochter, Judith Jordan, werd in 1742 op 9 februari op het Sint Anthonieskerkhof begraven, zijzelf op 1 oktober 1757 in de Westerkerk. En met haar verdwenen de laatste herinneringen aan de familie Jordan uit Amsterdam.

Het nichtje van Marie le Bret, Catharina Philis Jordan, bleef tot haar trouwen bij haar tante wonen. Op 5 januari 1716 trad zij in het huwelijk met Emanuel du Villard, een 24 jarige boekverkoper, die uit Genève naar Amsterdam was gekomen. Blijkens de huwelijkse voorwaarden van 18 december 1715 voor notaris de Wilde bracht de bruid aan geld, kleren en inboedel *f* 5000. - mee en bovendien beloofde haar tante nooit iets te zullen vorderen voor het levensonderhoud, dat zij haar nicht tot nog toe had gegeven. Reeds op 21 augustus 1712 was Emanuel Du Villard ingeschreven als lid van de Waalse kerk. Minder plichtsgetrouw was hij ten opzichte van het gilde, want toen hij op 17 februari 1716 daarin werd opgenomen, moest hij behalve het gilderecht een boete van *f* 6. - betalen wegens verzuim zich als leerling - wat hij gedurende vier jaren bij Pierre Humbert was geweest - te laten inschrijven. Emanuel Du Villard heeft eerst alleen de uitgeverij en

boekhandel beoefend om zich op 19 maart 1718 voor notaris de Marolles met François Changuion te associëren voor de tijd van zeven jaar. In oktober 1721 keerde Emanuel Du Villard naar Genève terug en op 23 maart 1722 werd de compagnieschap voor dezelfde notaris ontbonden. De verdere levensloop van Du Villard en zijn nakomelingen vindt men beschreven in het werk van John R. Kleinschmidt: Les imprimeurs et libraires de la République de Genève 1700-1798 (Genève 1948). Drie generaties hebben daar achtereenvolgens de boekhandel beoefend.

Nog eenmaal heeft een nazaat van Claude Jordan en wel Emanuel Du Villard, de zoon van bovengenoemde Emanuel Du Villard, in Amsterdam het voorvaderlijk bedrijf uitgeoefend. Emanuel Du Villard de jonge was op 26 november 1716 in Amsterdam geboren en drie dagen later had Maria de Lorme hem in de Walenkerk ten doop gehouden. Zij was zeer gesteld op dit petekind, dat zij bij haar testament als enige van de kinderen Du Villard bedacht. Nog geen vijf jaar was de kleine Emanuel, toen zijn ouders naar Genève verhuisden. Hij was de enige van het gezin, die nog eens zou terugkeren in zijn geboortestad. Op 25 oktober 1740 werd hij lid van de Waalse kerk, met attestatie van Genève. Op 1 maart 1742 werd hij ingeschreven als ingeboren poorter en vier dagen later in het gilde opgenomen. Lang is hij echter niet gebleven. Reeds op 28 augustus 1742 kreeg hij attestatie voor Breslau. Zijn Amsterdamse periode was blijkbaar alleen bedoeld als een leertijd in de stad zijner geboorte, de stad, die toen nog steeds als middelpunt van de Europese boekhandel gold.

Eindnoten:

1 Marc Antoine Boyer, geb. Andouse ± 1660, 29 juli 1685 lid Waalse kerk te Amsterdam met attestatie van Andouse, med. dr., sterft 22, begr. Walenkerk 28 januari 1732, tr. 1708 Antoinette Brun, weduwe van Pierre Rouvière (zij erfde van haar eerste man *f* 14769.14.8, zie N.A. 6489, 225). Zijn helft in hun gemeenschappelijk bezit bedroeg bij Boyers dood volgens opgaaf voor de Coll. Succ. aan obligaties *f* 22173.8.8.
In 1694 of 1695 corrigeerde hij te zijnen huize voor de weduwe Schippers en Athias (Kleerkooper 18 en 23). Op 15 november 1707 woonde tijdelijk te zijnen huize op de Keizersgracht, drie huizen van de Leidse straat, de boekverkoper J.F. Bernard als factor van de Geneefse boekverkopers (gazette d'Amsterdam).

Drukkerij en uitgeverij van Jean Louis de Lorme en zijn familieleden

Drukkerij

Zowel Claude Jordan als Jean de Louis Lorme zijn begonnen als boekdrukker. Claude Jordan werd in het Leidse gilde allereerst als drukker ingeschreven en heeft daar dus waarschijnlijk een eigen drukkerijtje gehad. In Amsterdam is dit zeker het geval geweest; na zijn vertrek naar Parijs werd de drukkerij immers op 3 januari 1693 overgedragen aan zijn zwager de Lorme. Deze maakte zoals zovelen in het ongebonden Holland geen haast tot het gilde toe te treden. Pas ruim een jaar later, op 15 maart 1694, werd hij daarin als boekdrukker opgenomen, waarschijnlijk ook al omdat hij eerst de vier vereiste leerjaren moest hebben volbracht.

Die drukkerij heeft hij vermoedelijk slechts enkele jaren aangehouden. Hij associeerde zich namelijk in 1696 - op 13 februari van dat jaar wordt het voor de eerste maal in de gazette d'Amsterdam meegedeeld - met een zekere Etienne Roger, een refugié, die al jaren in Amsterdam woonde en die geen gildelid was. Tezamen gaven zij in 1696 en 1697 verschillende boeken uit, meest nadrukken van Franse uitgaven, maar ook enkele oorspronkelijke werken op het gebied van de muziek. De instigator hiervan was ongetwijfeld Roger, die later de belangrijkste uitgever van muziek in Amsterdam zou worden. De wegen van de Lorme en Roger scheidden zich al spoedig: op 25 maart 1697 kondigde de Lorme in de gazette d'Amsterdam een nieuwe uitgaaf aan, die alleen bij hem zou verschijnen. Etienne Roger, die nog geen gildelid was, kocht op 24 oktober 1697 het recht hiertoe en verklaarde toen één jaar bij de Lorme gewerkt te hebben. Het is heel goed mogelijk, dat hij de drukkerij van de Lorme heeft overgenomen. Hij had immers voor zijn muziekuitgaven, waarvoor hij een geheel nieuwe techniek ontwierp, zonder enige twijfel een eigen drukkerij nodig. Daarenboven weten wij uit advertenties in de gazette d'Amsterdam, dat Jean Louis de Lorme op 9 december 1697 een werk ter perse had gelegd en dat dit op 3 april 1698 was uitgekomen, welk werk

niet door hem zelf was gedrukt, maar door de Franse boekdrukker Daniel Boulesteys de la Contie in de Elandstraat. Ook later heeft deze Boulesteys, die geen enkele uitgaaf op zijn eigen naam heeft staan, voor de Lorme gedrukt. De weduwe van een andere gerefugieerde drukker, die echter wel tevens uitgever was, maar wiens zaken niet floreerden, Pierre Chayer genaamd, heeft eveneens voor de Lorme gedrukt. Het komt echter slechts zelden voor, dat in een boek naast de uitgever de drukker wordt vermeld, en daarom weten wij vrijwel nooit, op welke drukkerijen de uitgevers hun werk uitbesteedden.

Alleen de Mercurius Amstelaedamensis van 1699 spreekt nog van de Lorme als 'typographum' of wel drukker. Misschien berustte dit echter op een vergissing; naar men zei wist de Lorme immers niet veel af van de klassieke talen. Zeker is het echter, dat de Lorme in 1707 en 1708, de jaren van het copieboek, geen eigen drukkerij had. Ook zijn neven Jordan en de man van zijn nicht, Emanuel Du Villard, hebben hun boeken niet zelf gedrukt.

Uitgeverij van Claude Jordan

Claude Jordan is voor alles journalist geweest, maar daarnaast heeft hij zich, vooral in zijn Hollandse jaren, ook zelf met de uitgeverij bezig gehouden. Men vindt hierover veel in de beide werken, die Hatin nu al bijna een eeuw geleden aan de Franse journalistiek wijdde. In Leiden heeft Claude Jordan volgens zijn eigen verklaring van 20 maart 1690 enige jaren medegewerkt aan het uitgeven, een onderneming van de weduwe Van Gelder, van de Nouvelles extraordinaires de divers endroits, die in 1680 begonnen zijn, een voorganger van de later zo bekende gazette de Leyden. Daarnaast gaf hij sedert juli 1686 de Histoire abrégée de l'Europe uit, een soort politieke courant, die eens per maand verscheen en die in tegenstelling tot de Nouvelles extraordinaires het uitgeversadres van Jordan noemt. De redacteur was niet Jordan, maar naar Hatin weet mede te delen de bekende Jacques Bernard, eveneens een refugié en een zeer strijdbaar Protestant, die o.a. als getuige bij de doop van een der kinderen Jordan fungeerde. Dit werk werd nagedrukt door een Brussels uitgever tot grote verontwaardiging van Jordan, niet zozeer wegens het toen zeer gebruikelijke nadrukken, als wel omdat de nadrukker zijn eigen naam niet vermeldde.

De Histoire abrégée de l'Europe werd na 2½ jaar stopgezet. Het laatste nummer dateert van december 1688, maar de handel erin bleef voortgaan. In mei 1691 werd Claude Jordan op de schoutsrol te Amsterdam gedaagd wegens het maken, drukken en verkopen van een blauwboekje, blauw libel of courant, genaamd de Histoire abrégée de l'Europe. Er kwam van de vervolging, die tevens tegen een andere boekverkoper, Aart Dircxsz Oossaen, die het werk had verkocht, was gericht, echter niets.

Direct na zijn komst in Amsterdam, in november 1688, gaf Claude Jordan weer een krant uit, de Nouveau journal universel, die sedert het begin van 1690 zijn naam als uitgever droeg. Naast deze krant bestond echter ook de Franse krant van Commelin en Tronchin Dubreuil. De bezwaren tegen de oneconomische werking der uitgaaf van twee Franse kranten te Amsterdam leidden tenslotte tot een overeenkomst tussen beide partijen, die op 16 maart 1690 door burgemeesters werd bekrachtigd. Voortaan zouden zij gezamenlijk een krant uitgeven, die Gazette d'Amsterdam zou heten en het adres van Claude Jordan zou dragen. Zo verscheen in 1690 de Gazette d'Amsterdam met het uitgeversadres van Claude Jordan in de Bergstraat en het verkopersadres van A.D. Oossaen op de Dam. Lang heeft deze werkzaamheid van Jordan niet geduurd. In januari 1691 werden door de Staten van Holland alle Franse kranten verboden en pas op 1 augustus 1691 kreeg Tronchin Dubreuil opnieuw privilege voor het uitgeven van een Franse krant. Deze zou tot 1693 Recueil des nouvelles heten en daarna in het geheel geen opschrift meer hebben.

Met het verbieden van de Franse krant en het kort daarna vervolgen van de Histoire abrégée was blijkbaar de genadeslag aan de werkzaamheid van Claude Jordan toegebracht en dit zal meegewerkt hebben aan zijn terugkeer naar Frankrijk. Daar bleef hij, hoewel hij zich historiograaf noemde, werkzaam in hetzelfde genre, zoals ik reeds in zijn levensbeschrijving vertelde.

Naast deze journalistieke prestaties moet ik hier ook nog enkele uitgaven vermelden, die in 1686 en 1687 op zijn uitgeversnaam in Leiden verschenen. Een philosophisch werk van de Villemandy, een vertaling van Devaux van een moralistisch Latijns werk van Daniel Becker en tenslotte een beschouwing over de verhouding van de paus en de koningin van Zweden, welke laatste blijkbaar aanleiding tot moeilijkheden kon geven en daarom gezet was op de bekende gefingeerde uitgeversnaam van Pierre Marteau Cologne. Dit laatste werk werd ook

in het Hollands uitgegeven door de meermalen vermelde Oossaen te Amsterdam, met wie Jordan door de kranten in nauwe relatie stond.

Frankrijk heeft aan deze na enkele jaren teruggekeerde refugié, die in de vreemde zeer actief had meegewerkt aan de strijd tegen het vaderland, niet alleen een renegaat, maar ook een in de Republiek - en dat was de opleidingsschool bij uitnemendheid! - gedurende 10 jaren geschoold journalist gewonnen. Het verheugen over deze bekeerde zondaar was zo groot, dat de koning hem een lijfrente schonk. Moge aan deze merkwaardige figuur nog eens een uitgebreider studie worden gewijd dan hier mogelijk is!

Uitgeverij van Jean Louis de Lorme

Jean Louis de Lorme heeft zich op een totaal ander gebied van uitgeverij toegelegd dan zijn zwager Jordan. Begonnen met de drukkerij van zijn zwager, benutte hij deze niet voor het uitgeven van kranten, maar uitsluitend voor het nadrukken van kleine Franse werkjes en voor het drukken van boekjes, vertaald uit het Engels in het Frans. Hij vond hierbij, zoals wij reeds zagen, al spoedig steun van Etienne Roger. Het jaar van samenwerking, te beginnen met februari 1696, was bijzonder vruchtbaar. De Lorme, die voor zover na te gaan in 1694 en 1695 5 boekjes uitgaf, produceerde in dit ene jaar tezamen met Roger 12 uitgaven, die thans door hun uitgeversadres nog terug zijn te vinden, en daarnaast waarschijnlijk een aantal werken op muziekgebied, die thans moeilijk thuis te brengen zijn, omdat deze meestal geen uitgeversnaam plachten te vermelden. In het begin van 1697 hepen beider wegen uiteen. Roger ging alleen verder met de op den duur buitengewoon productieve en winstgevende muziekboekhandel-uitgeverij.

De Lorme zette aanvankelijk het nadrukken op kleine schaal voort. Nog verschillende malen associeerde hij zich daartoe met een ander. Op 17 januari 1697 adverteerde hij in de gazette d'Amsterdam tezamen met Adriaan Braakman, een Amsterdamse collega, twee werken te zullen uitgeven. Een van deze werken - beide nadrukken - de Hommes Illustres van Perrault, dat als attractie de levens van Pascal en Arnauld, die in de Franse editie gesupprimeerd waren, opnam, is alleen op naam van de Lorme verschenen, het andere, de werken van de Bensserade met het uitgeversadres van de oorspronkelijke uitgever - een methode, die

zoals wij reeds bij Jordan zagen, verwerpelijk werd gevonden. Of Braakman nog deel in deze twee uitgaven heeft gehad, blijkt dus niet. Wel is in ieder geval zeker, dat de samenwerking van korte duur was. Uit hetzelfde jaar dateert een Franse uitgaaf van een Italiaan, Gregorio Leti, de Critique sur les lotteries, die Paquot aan P. Mortier en J.L. de Lorme toeschrijft. De uitgaaf zelf maakt ons niet wijzer, daar deze als adres het weinig zeggende ‘chez les amis de l'auteur’ geeft. De Lorme was echter inderdaad zeer gelieerd met Leti, die zijn laatste levensjaren in Amsterdam doorbracht. Dezelfde Franse vertaling verscheen in 1697 eveneens bij de Amsterdamse uitgever T. Boeteman. Of het hier een concurrentiestrijd of een nadruk van één der beide partijen geldt, is niet uit te maken.

Op veiliger terrein begaf de Lorme zich het volgend jaar. In 1698 gaf hij samen met de Parijse boekverkoper en graveur Etienne Picart een boek over gelaatsuitdrukkingen uit van Ch. le Brun, de hofschilder van Lodewijk XIV, waarvan de platen door Etienne's zoon, de bekende Bernard Picart, waren getekend. Voor zover na te gaan is dit werk het eerste oorspronkelijke boek, waarin de Lorme deel had. Waarschijnlijk is het in Holland gedrukt; deelname van de Lorme zou anders weinig zin hebben gehad. Het lijkt, of met dit werk een nieuwe weg door de Lorme werd ingeslagen. Voortaan zouden het niet meer uitsluitend nadrukken zijn, die zijn fondscatalogus sierden: naast nadrukken, meestal in klein formaat komen enkele originele en grotere uitgaven. Voor deze werken, die een tijdlang ter perse bleven, was echter veel geld nodig en dit bezat de Lorme stellig niet. Op 16 december 1700 sloot hij met een Amsterdamse collega, Joseph t' Serstevens, uit een Brusselse boekverkopersfamilie, en met Mr. Hendrick Adriaen van der Marck, de latere heer van de Leur, een aanzienlijk en rijk boekliefhebber, een contract voor notaris Herman van Woudenbergh te Utrecht om gedurende tien jaren tezamen boeken te drukken, waartoe van der Marck aan de beide boekverkopers het geld zou schieten.

Uit deze overeenkomst zijn drie boeken voortgekomen: in 1703 de zogenaamde bijbel van Mons, de bekende Franse bijbelvertaling van de Saci, een wegens de Jansenistische inslag oorspronkelijk als ketters veroordeeld werk, dat geweldige opgang heeft gemaakt, in hetzelfde jaar de Franse vertaling van het Nieuwe Testament van Jean le Clerc, twee delen in 4°, en in 1706 de verzamelde werken in het Latijn van Joannes Gerson, de laatmiddeleeuwse scholasticus, een vijfdelige foliant. Alleen de vertaling van le Clerc was oorspronkelijk en kwam op naam

van de Lorme uit. De bijbel van Mons was een doodgewone nadruk van een reeds ontelbaar vele malen gedrukt, herdrukt en nagedrukt werk, dat nu ook weer voorzien werd van het oorspronkelijke adres van Gaspar Migeot à Mons. De herdruk van Gerson, waarvan de bekende wat jansenistisch georienteerde theoloog L.E. Dupin de redactie had, was geen nadruk, daar de laatste uitgaaf van 1606, juist van een eeuw vroeger dateerde. Men was met een heruitgaaf te Parijs begonnen, maar had die op koninklijk bevel stop gezet. Het was zoals Richard Simon schreef 'un écrivain qui a des sentimens trop opposés a l'etat monarchique'. Vandaar waarschijnlijk dit Hollandse initiatief, dat als adres echter Antwerpen vermeldt. Blijkens het copieboek moeten ook de bekende Huguetans later nog op een of andere wijze betrokken zijn in de eerste uitgaaf; men kan daaruit opmaken, dat zij voor de helft deel hadden in de Lorme's part in deze bijbelvertaling. In 1710 werd voor de Amsterdamse notaris de Wilde de compagnieschap ontbonden. Op 26 april sloten de Lorme en van der Marck een accoord over de 1003 Nieuwe Testamenten van le Clerc, die nog over waren. De Lorme nam deze over met het recht van copie en platen, waarvoor hij van der Marck *f* 3150. - zou betalen vóór 15 februari 1713. Beiden verklaarden bij niet nakoming zich vrijwillig te zullen laten condemneren door de Hoge Raad, een gebruikelijke procedure in de boekhandel. Op 21 juni rekenden de drie deelnemers voor dezelfde notaris af. Van der Marck kreeg de resterende Gersons, 766 exemplaren op klein en 32 op groot papier. Joseph t' Serstevens betaalde hem 49 gulden en 10 stuivers voor verkochte boeken en bleef hem nog *f* 200. - schuldig en de Lorme, die blijkbaar slecht bij kas was, bleef aan van der Marck in het totaal *f* 2426. - schuldig, te betalen over precies vier jaren. De rente over beide bedragen betaalde de Lorme echter wel direct.

De bijbel van Mons was de enige van de drie uitgaven, die geheel verkocht was, en wel aan Guillaume Desprez, de Parijse uitgever, die in Frankrijk het privilege hiervoor had. Er zijn andere voorbeelden, dat hij een nadruk van deze bijbel in zijn geheel trachtte op te kopen. Misschien heeft deze opzet bij de twee Amsterdamse boekverkopers al van het begin af aan voorgelegen, toen zij dit werk ter perse legden.

De Lorme vertrok in 1711 naar Frankrijk en zo was het zijn verlaten huisvrouw, die op 15 februari 1713 bij condemnatie van de Hoge Raad tot betaling werd gedwongen. Over geld beschikte zij niet en daarom sloot zij op 18 april 1713

een overeenkomst met van der Marck voor notaris P. van Aken. Van der Marck kreeg als betaling voor de *f* 3150. - en ook van de *f* 2426. -, die pas een jaar later moesten worden voldaan, 700 exemplaren van de reis van Chardin, een latere uitgaaf van de Lorme, met het recht van copie en platen, en wel 595 in 8° 10 delen en 105 in 4° 3 delen. Van der Marck heeft dus lang moeten wachten op het geld, dat hij sedert 1701 in de compagnieschap had gestoken en het is zeer de vraag of het uiteindelijk een voordelige belegging voor hem is geweest.

Tenslotte heeft de Lorme in 1707 en 1708 enkele boeken uitgegeven tezamen met David Mortier, een uit Amsterdam afkomstige te Londen gevestigde boekverkoper, en wel de later zo vaak besproken Voyages et avantures de François Leguat, een nog nooit gedrukte reisbeschrijving, en de eveneens nieuwe Memoires de la comtesse de Tournemir, waarover de Journal des savants van 29 februari 1708 schreef ‘un tissu de faits bizarres et tragiques, dont l'amoir paroit toujours être le principe’. De exemplaren van deze beide boeken dragen geen gemeenschappelijk adres van de twee uitgevers; een gedeelte staat op naam van Mortier te Londen, een ander gedeelte, in het eerste geval op naam van de Lorme, in het tweede op naam van zijn neven, C. en M.A. Jordan. Waarom de Lorme dit deed, weten wij niet. De verkoop van deze twee boeken geschiedde in tegenstelling tot die van de vorige gemeenschappelijke uitgaven niet voor gezamenlijke rekening. Blijkens de advertenties in de kranten verkocht de Lorme zijn exemplaren in Frankrijk, Mortier de zijne in Engeland en de Republiek.

Uit dit overzicht van de medewerkers van de Lorme heeft men reeds een indruk gekregen van de variaties in zijn fonds. Een dergelijke gevarieerdheid was gewenst, waar alle uitgevers tevens boekverkopers waren en de ruilhandel in het onderling verkeer tussen die verschillende boekverkopers een belangrijke plaats innam. Wilde men wat goeds in zijn magazijn krijgen en daarvoor niet met contant geld betalen, dan moest men zorgen geschikt ruilmateriaal te hebben. Slechts grote boekverkopers konden zich de luxe veroorloven van een gedeeltelijk gespecialiseerd fonds. Bij de nadrukken en vertalingen, waarop de Lorme zich oorspronkelijk toelegde, was een grote variatie zeer gemakkelijk. Men had maar te grijpen onder de buitenlandse uitgaven. Wij vinden zeer uiteenlopende onderwerpen in de uitgaven van de Lorme: geschiedenis, moralistische werkjes, reisbeschrij-

vingen, politieke pamfletten, toneelstukken, satires op godsdienstig gebied, lijkredenen, Katholieke religieuse werken, romannetjes etc. Niet alle nadrukken kwamen buiten medeweten en tegen de zin van de oorspronkelijke uitgevers uit. In 1701 zette de Lorme een uitgaaf op touw, die hij zo belangrijk oordeelde, dat hij - en dat was de enige maal dat hij dat deed - een privilege van de Staten van Holland aanvroeg. Het was een nadruk van de Franse Mémoires pour l'histoire des sciences et des beaux arts, populair meestal de Journal de Trevoux geheten. Dit voornamelijk litteraire maandblad, een uitgaaf van de Jesuiten, werd gedrukt op de drukkerij van de duc du Maine te Trevoux.[2] De Parijse correspondent van de Lorme, Jean Boudot, had korte tijd aan het hoofd van deze drukkerij gestaan en ook zijn opvolger, Etienne Ganeau, stond in nauwe relatie tot de Lorme en werd evenals Jacques Etienne, voormalig facteur van Boudot, blijkens de correspondentie van 1707 en 1708 voortdurend door de Lorme van Hollandse kranten en berichten voorzien ten behoeve van de journalisten van de Journal de Trevoux.

De Hollandse uitgaaf van de Journal de Trevoux was geen zuivere nadruk: slechts een aantal artikelen werden overgenomen, maar daartegenover werden beantwoordingen of tegenartikelen van Protestantse zijde geplaatst. Deze nadruk geschiedde zeker met instemming van de Franse uitgever. Immers in 1700 werd een uitgaaf van de Lettres van Richard Simon, die volgens zijn eigen verklaring te Trevoux was gedrukt, op naam van de Lorme gezet. Hetzelfde geschiedde later met de Bibliotheque critique van deze schrijver, die van 1708 tot 1710 te Trevoux werd uitgegeven. In 1701 verscheen bij de Lorme een nadruk ‘suivant la copie de Trevoux’ van de Histoire de l'isle de Ceylon van Ribeyro, een Franse vertaling uit het Portugees van de abbé le Grand. Blijkens de geheel identieke platen van de Franse en Hollandse uitgaven had de Lorme de beschikking over de originele koperplaten of kreeg de afgedrukte illustraties uit Trevoux toegezonden. Niet in te denken is het dus, dat de herdruk of nadruk van de Journal de Trevoux, die van vlak daarna dateerde, buiten de Franse uitgevers om ging. Zelfs is hoogstwaarschijnlijk, dat het geschiedde met instemming van de duc du Maine en de Jesuiten van het College Louis le Grand te Parijs, die de redactie van het blad hadden, zoals Hardouin en Tournemine; immers ook met hen stond de Lorme in zeer nauwe relatie. Het idee van de duc du Maine om met deze Journal de Trevoux de antitraditionele doctrinisten te bestrijden, was ongetwijfeld oprecht;

dit neemt echter niet weg, dat hij direct of indirect meegewerkt moet hebben aan het tot stand komen van de Hollandse uitgaaf, die enige jaren lang aan de voorstanders van deze doctrines de gelegenheid heeft gegeven ook hun stem te laten horen.

De veronderstelling van de Jesuiten, dat de Remonstrantse professor le Clerc[3] de redactie van de Lorme's uitgaaf had, werd door de Lorme uitdrukkelijk tegengesproken: 'M. le Clerc ne la fit, ni ne la corrige'. Inderdaad had de Lorme zeker voor het laatste een andere hulpkracht, zoals wij later zullen zien. Dit neemt niet weg, dat zijn vriend en toeverlaat - want dat was le Clerc - hem wel vaak advies zal hebben gegeven omtrent de over te nemen en nieuw op te nemen artikelen, waartoe hij zelf trouwens ook vele bijdragen heeft geleverd.

Hebben wij tot dusverre voornamelijk over nadrukken en heruitgaven gesproken, belangrijker zijn uiteraard de oorspronkelijke werken uit de Lorme's fonds. Dit zijn er niet meer dan een tiental. Een nieuwe titeluitgaaf van de lexicon van Martinius mag daartoe niet worden gerekend. Zijn eerste oorspronkelijke uitgaaf, die alleen door hem is verzorgd, is een weekblaadje in het Latijn, dat moet geschreven zijn door de reeds genoemde Gregorio Leti en genaamd was Mercurius Amstelaedamensis. De eerste twee nummers hiervan verschenen bij Jean Louis de Lorme, de volgende acht bij Nicolaus ten Hoorn, alles in 1699. Deze Mercurius gaf feiten uit de gehele wereld, met historische toevoegingen en beschouwingen, gedeeltelijk ernstig, gedeeltelijk spottend. Het is gezien de aard van de schrijver niet te verwonderen, dat de uitgever al spoedig werd gedwongen deze wekelijkse uitgaaf stop te zetten.

De eerste grote oorspronkelijke uitgaaf van de Lorme was de driedelige Histoire dn jansénisme van Gerbéron, een vurig jansenist, die wegens zijn geloof Frankrijk had verlaten. Als de Rotterdamse uitgever Leers de Lorme voor een nadrukker uitmaakt, beroept deze zich op dit boek ter weerlegging. Het was geen mooie uitgaaf, maar het onderwerp stond juist in die tijd in het middelpunt der belangstelling en hoewel nu geheel vergeten, daar de historische waarde nihil is, is het heel wel mogelijk, dat het boek toen een succes is geweest.

In hetzelfde jaar, 1700, verscheen bij de Lorme voor de eerste maal een boek van zijn vriend le Clerc, de Quaestiones Hieronymianae, een zeer geleerde repliek tegen de editie van S. Jérôme van Martianay. Het was een geheel ander soort

werk dan het vorige, maar aangezien le Clerc in zijn tijd een zeer geliefde en bekende schrijver was, heeft het de Lorme zeker oprecht verheugd iets van hem te mogen uitgeven. Nog driemaal viel hem dit voorrecht te beurt. In 1703 was het de vertaling van het Nieuwe Testament, die wij reeds bespraken, een fraaie uitgaaf, hem mogelijk gemaakt door de financiële hulp van van der Marck. In 1704 volgden de Opera philosophica in 4 delen, een door de auteur verbeterde en vermeerderde herdruk van de tweede druk van 1698, die Gallet had verzorgd. Deze werken hadden blijkbaar veel succes; in 1710 volgde althans een vierde druk bij de Lorme, weer met veranderingen van de hand van de auteur. Een Leipziger nadruk dreigde deze uitgaaf te doen mislukken en le Clerc protesteerde in de Bibliotheque Choisie. De attractie van die nadruk, een korte levensbeschrijving van le Clerc, trachtte men te ondervangen door een uitgaafje van 1711 van de Lorme, Joannis Clerici vita et opera, een klein boekje, zogenaamd een biografie, in werkelijkheid een autobiografie.

In 1707 verscheen, zoals wij reeds zagen, de reisbeschrijving van François Leguat. Dit boek draagt het jaartal 1708, maar dit gebeurde vaak met boeken, die aan het eind van het jaar van de pers kwamen. Gaf hij dit boek tezamen met Mortier uit, een dergelijke uitgaaf, die Mortier op touw had gezet, werd uiteindelijk door de Lorme overgenomen. Dat was een zeer verbeterde en vermeerderde druk van de reisbeschrijving naar Perzië van Jean Chardin - die net als Leguat in Engeland woonde -, waarvan de eerste druk in 1686 in Londen was verschenen.

Ook in Frankrijk gevestigde Fransen telde de Lorme onder zijn auteurs. De abbé Jacques Boileau, een broer van de bekende schrijver, gaf bij de Lorme een Latijns geschrift uit over de kleding van geestelijken, dat in Frankrijk grote ergernis verwekte. De Jesuiet Hardouin, berucht om zijn paradoxale theorieën over de echtheid der gewijde en ongewijde schrijvers uit de oudheid, bood de Lorme de uitgaaf van zijn Opera omnia aan, waarover men alles in het copieboek vindt, daar de uitgaaf met veel strubbelingen gepaard ging. In dezelfde tijd drukte de Lorme de door de auteur zelf verbeterde vertaling van de Parijzenaar André Dacier van de werken van Horatius, reeds een derde druk. Beide verschenen in 1709. Voegen wij hierbij nog de titels van de boeken, waarvan de Lorme de uitgaaf in de kranten aankondigde om zich zo het copierecht te verwerven - dit gold uiteraard steeds nadrukken -, maar die voor zover na te gaan nooit verschenen, dan is het wel duidelijk, dat er weinig lijn in zijn keuzen van uitgaven zat.

Alles, waarin hij profijt zag, heeft hij zich ten nutte gemaakt. Er waren slechts enkele onderwerpen, waaraan hij bepaaldelijk niet wilde. Zo schreef hij aan Rémond in Parijs, dat een medisch werk niets voor hem was, maar waarschijnlijk wel geschikt voor een Leidse drukker. In de academiestad was daarnaar blijkbaar meer vraag. Met het oog op zijn debiet, dat voornamelijk op Frankrijk afgestemd was, legde hij zich één beperking op: zijn uitgaven zijn alle hetzij in het Frans, hetzij in het Latijn.

Merkwaardig is, dat vrijwel al zijn boeken in Frankrijk zijn verboden, of omdat het nadrukken waren of omdat de inhoud aanstoot gaf. Slechts enkele passeerden zonder meer de Franse censuur. Toch lukte het hem meestal wel een aantal exemplaren binnen te krijgen, voornamelijk door de intieme relatie, waarin hij stond tot de machtige abbé Bignon. Als dat ook mislukte, waren er altijd nog wel clandestiene wegen te vinden, zoals zijn brieven aan de Boudots ons leren. Slechts een enkel maal sneed de Lorme zich in de vingers. De abbé Bignon was onverbiddelijk over het boek van Boileau en de Lorme was niet zo goed, of hij bood aan de gehele oplaag van 500 exemplaren naar Parijs te zenden. Hij verzekerde althans aan zijn beschermheer dat dit de gehele oplaag was, maar uit zijn brieven aan de Boudots blijkt wel anders. De schrijver zelf kreeg te horen, dat de baal met alle exemplaren was zoek geraakt tijdens het vervoer door de slag bij Oudenaarden. Het manuscript van dit boek was in 1702 en 1704 aan de Franse censoren aangeboden, maar die hadden geen permissie gegeven. Het was daarom alleen al een aantrekkelijke uitgaaf geworden, waarvan de Lorme achteraf echter weinig plezier heeft gehad.

Het heeft weinig zin hier werk voor werk nog eens na te gaan. Wel wil ik echter vermelden, hoe de moeilijkheden over de uitgaaf van de verzamelde werken van Hardouin - daarvan mocht de Lorme overigens 60 exemplaren met toestemming van Bignon invoeren -, waartegen de provinciaal der Jesuiten zich had gekant, en een kort verblijf van de Lorme in de Bastille aanleiding voor hem waren in de reisbeschrijving van Chardin, die ter perse was, geweldig te gaan schrappen. Dit geschiedde met zo'n haast, dat hij passages, die in een gepriviligeerde Franse editie van 1687 wel waren opgenomen, liet vervallen. Het was niet steeds even gemakkelijk de juiste middenweg te vinden en bij de aanstoot gevende boeken op de grens van het toelaatbare - het toelaatbare met protectie van Bignon wel te verstaan - te blijven.

Enige boeken van de Lorme zijn en om het loochenen van het uitgeverschap eventueel te vergemakkelijken en om de attractie van het verbodene te suggereren op naam van Pierre Marteau te Keulen gezet, zoals o.a. de Doctrine de la grace van Arnauld en de Religion des Moscovites, welke laatste gedeeltelijk op zijn eigen naam en gedeeltelijk op naam van deze fictieve uitgever voorkomt. Een verbod van een boek was, hoewel het natuurlijk zijn bezwaren meebracht, indien daaraan streng de hand werd gehouden, in zekere zin de beste reclame, die men voor een boek kon wensen. Andere reclamevormen, zoals het adverteren in kranten en litteraire tijdschriften, het vooruit rondzenden van titelpagina's of korte samenvattingen aan de boekverkopers kostten meer en werkten meestal minder effectief. Bij een groot werk, zoals de uitgaaf van Hardouin, getroostte de Lorme zich echter deze uitgaaf en zond een Latijnse synopsis rond. De advertentie was zozeer binnengedrongen in het boekenvak, dat geen enkele uitgever het zonder deze kon doen. Ook de Lorme heeft vrijwel al zijn boeken in de Franse of Hollandse krant aangekondigd, ook wel in beide. Het mes sneed zo aan twee kanten, want zoals ik reeds zei werd daarmee meteen het copierecht gevestigd.

Over het debiet - onverbrekelijk samengaand met het succes - van de Lorme's uitgaven in Holland weten wij weinig. Beter zijn wij ingelicht over Frankrijk door de correspondentie van 1707-1708. Was het een gezocht boek, dan hadden de boekverkopers gaarne het recht van alleenverkoop; zo kreeg bijvoorbeeld Dezalier dat voor de Gerson. Meermalen bood de Lorme dit voor zijn uitgaven aan of gaf althans de toezegging het boek aan slechts enkele boekverkopers, bijvoorbeeld 4 of 6, te zullen leveren. Zo'n alleenverkoop was, waar de ruilhandel nog een grote rol speelde, een goed middel om een boekverkoper aan zich te binden. Aan de andere kant was het gevaarlijk voor een uitgever al te exclusief te zijn; kwamen de exemplaren moeilijk los en was het een gevraagd werk dan bestond er altijd het gevaar van nadruk. Hetzelfde was het geval, wanneer men te weinig exemplaren naar een ander land stuurde. De Lorme kon in Holland in geen geval een boek laten verschijnen, voordat hij in de een of andere vorm een permissie had ontvangen om tenminste een aantal exemplaren in Frankrijk te mogen invoeren. Zelfs hij met zijn uitstekende relaties slaagde daarin niet altijd. Het vragen om een permissie bracht ook zijn gevaren mee. Een weigering maakte het onmogelijk andere wegen te zoeken. Veiliger was het dan om boeken te drukken met het adres van Pierre Marteau en deze Frankrijk binnen te smokke-

len, waarvoor vele wegen bestonden. Welke weg men koos, was uiteindelijk een kwestie van het afwegen van voor- en nadelen, van inzicht, maar ook van geluk.

Over de relaties tussen de Lorme en zijn auteurs zijn behalve uit het copieboek slechts enkele gegevens bekend. Uit het contract met Chardin, dat oorspronkelijk door Mortier werd aangegaan en pas later door de Lorme werd overgenomen, blijkt dat de geldelijke vergoeding, die in deze tijd gebruikelijk ging worden, niet groot was. De Lorme deelt in een van zijn brieven mede, dat madame Dacier, wier vertalingen van Homerus hij gaarne zou drukken, heel hoge eisen stelde. Haar man was minder beroemd en blijkbaar minder veeleisend. Wij weten echter niet, wat de Lorme hem betaalde. Wel weten wij, dat de Lorme het voortdurend met Dacier aan de stok had over het nazien van de proeven, wat die naar de zin van de uitgever te langzaam deed, zodat deze voorstelde een beroeps-corrector te nemen. De Jesuiet Hardouin was waarschijnlijk blij een uitgever voor zijn foliant te vinden en kreeg voor zover blijkt niets betaald. Volkomen in overeenstemming met de toenmalige opvattingen over het recht van medezeggenschap van de auteurs heeft de Lorme zich niets aangetrokken van alle protesten - zij het dat deze wel of niet waren gemeend - van deze schrijver in verband met correcties.

Verschillende malen hebben de Lorme of zijn vrouw het copierecht van een bepaald werk bezeten - een recht, dat door bevriende boekverkopers en ook meestal door de stadgenoten werd geëerbiedigd, door anderen vaak geheel over het hoofd werd gezien. Zo verkocht blijkens een brief aan t' Serstevens in Brussel de Lorme's vrouw aan deze boekverkoper het copierecht van de Cours des opérations van Dionis. Op de eerste inventaris, die werd opgemaakt na de dood van Marie le Bret, komt ook voor een traduction d'Agrippa, wat dus wilde zeggen het copierecht. Blijkens een advertentie in de gazette d'Amsterdam droeg de Brusselse boekverkoper Eug. Henri Fricx in 1698 aan de Lorme zijn copierecht over van de Abrégé de la nouvelle methode, een Latijnse grammatica. Dit doet merkwaardig aan, wanneer men weet, dat dit werk in Frankrijk al vele malen was verschenen met privilege, het laatst in 1696.

Niet alleen het contact met auteurs was van belang voor de Lorme. Voor een uitgever was toen de steun van geleerden geheel onontbeerlijk. De Lorme stond

met vele binnenlandse en buitenlandse geleerden in correspondentie. Ik noem slechts enkelen, zoals Bayle en Cuper. Voor de hulp en adviezen, die hij doorlopend nodig had, moest hij echter een Amsterdammer hebben en vond die ook in de persoon van de zeer universele geleerde, de reeds genoemde Remonstrantse professor, Jean le Clerc, een neef van Jacques Bernard. De verstandhouding tussen beiden moet zeer vriendschappelijk zijn geweest. De professor had op zijn beurt in een tijd, toen de bibliografische hulpmiddelen zo goed als niet bestonden, de boekverkoper zeer nodig.

Van de personen, die de Lorme ter zijde hebben gestaan als correctoren, ken ik slechts en nog wel door een toeval - hij werd namelijk niet direct betaald en kwam pas na de dood van Marie le Bret met zijn vordering - één naam. Pierre Régis[4] had naast andere werken de correctie verricht van de Memoires de Trevoux van 1703, twee delen van 60 vel, en van de Doctrine sur la grace van Arnauld, 33 vel, beide à 15 stuivers per vel. Voor de 89 vel van het Nieuwe Testament van le Clerc in 4°, een groter formaat, kreeg hij *f* 89. -, dus een gulden per vel, dat wilde zeggen vijf stuivers meer. De kleinere uitgevers, zoals de Lorme, hadden uiteraard geen vaste corrector in dienst. Zij namen daarvoor hun toevlucht blijkbaar tot willekeurige intellectuelen. De vriend des huizes, Marc Antoine Boyer, evenals Pierre Régis een uitgeweken dokter, heeft ook dergelijk correctiewerk verricht. Waarschijnlijk zal hij dus ook wel voor de Lorme hebben gewerkt. Het aanbod van arbeidskrachten hiervoor zal door de geweldige massa van dikwijls niet al te kapitaalkrachtige refugiés ongetwijfeld steeds groot zijn geweest.

Illustratoren en graveurs voor zijn boeken zocht de Lorme aanvankelijk in Holland. Pieter Pickaerdt of Pieter Picart (1668/69- ± 1715) signeerde de illustraties van enkele van de oudste uitgaven van de Lorme en Roger. Deze Picart kwam echter in 1698 in contact met de czaar en vertrok in 1702 voorgoed naar Rusland. Voor het in 1697 uitgekomen werk Memoires de madame la comtesse D. ontwierp Harrewijn de titelplaat. Waarschijnlijk was dit Jacobus Harrewijn (1660-1727), een Hollander, die naar Antwerpen en later naar Brussel trok. Sedert 1698 heeft de Lorme echter voornamelijk de hulp ingeroepen van de beroemde Bernard Picart (1673-1733), toen nog een jonge man en in Parijs woonachtig, dat hij in 1710 verliet om zich te Amsterdam te vestigen. Uit de brieven,

die de Lorme in 1707 en 1708 aan hem schreef, leren wij de condities kennen, waarop Picart werkte. De illustraties van de beroemde Picart waren uiteraard meestal gesigneerd. Een enkel maal gebeurde dit niet en wel als er nog andere platen in het boek werden opgenomen. Zo is bijvoorbeeld de mooie titelprent, een soort lokvogel, van de reis van Leguat van Picart niet gesigneerd, waarschijnlijk om niet te zeer het verschil met de slechte illustraties van de tekst, van de hand van een anonym Hollander, te onderstrepen. Voor deze weinig wetenschappelijke uitgaaf heeft de Lorme de dure ontwerpen van Picart blijkbaar niet nodig geacht. De tekening voor de vertaling van Horatius, die in Frankrijk werd gedrukt, werd door Picart zelf gegraveerd en eveneens was dit de opzet voor de tekeningen voor het werk van Hardouin, ofschoon dit in Amsterdam werd gedrukt, waarschijnlijk echter omdat vergissingen absoluut vermeden moesten worden. Andere minder belangrijke ontwerpen van Picart werden echter in Amsterdam in koper gebracht, wat natuurlijk porto bespaarde. Verschillende malen heeft Gilliam van der Gouwen, een kopergraveur uit Antwerpen, die zich in 1681 in Amsterdam had gevestigd en op 15 maart 1716 op het Leidse Kerkhof werd begraven, dit op zich genomen, zo bijvoorbeeld bij de illustraties van het Nieuwe Testament van le Clerc en van de werken van Gerson. Van der Gouwen werkte regelmatig voor de Lorme, wanneer voor nadrukken van buitenlandse werken illustraties moesten worden na gegraveerd of wanneer de Lorme nieuwe vignetten voor de titelpagina's van zijn uitgaven nodig had.

Voor het betere werk gebruikte hij echter bij voorkeur Picart of ook diens leerlingen. Nog in Frankrijk heeft Picart's leerling Louis Surugue (1686-1762) het graveerwerk gedaan voor het portret, dat zijn meester van le Clerc had gemaakt en dat de laatste uitgaaf van de Lorme zou sieren, zoals blijkt uit een brief van Fraguier aan le Clerc. Quirijn Fonbonne (1680- ± 1724) en Louis Surugue, beiden voor zover wij kunnen nagaan in 1710 met Picart naar Holland gekomen en beiden teruggekeerd naar Parijs, signeren enkele platen van de reisbeschrijving van Chardin. Voor deze uitgaaf vervaardigde Jacob Gole (± 1660-1724), ook al uit een refugié-familie, het portret van de schrijver.

Voor kaarten waren er bepaalde specialisten. Gerard de Broen (1658/59-1740), een Amsterdamse kopergraveur, maakte de kaart voor het Nieuwe Testament van le Clerc. De kaart van Anthonie de Winter (1652/53- ± 1700), die de reis van Chardin illustreert, komt al in een Hollandse uitgaaf van 1687 voor en is dus niet in

opdracht van de Lorme gemaakt. Tenslotte blijkt nog uit het copieboek, dat de Lorme voor een houtgravure een opdracht gaf aan een Parijzenaar, genaamd Bouttemont of Boullemont, over wie ik verder geen bijzonderheden kan geven. Niet altijd heeft de Lorme bekende tekenaars en graveurs gebruikt. Verschillende van zijn uitgaven hebben één of meer ongesigneerde illustraties van zeer middelmatige om niet te zeggen prultekenaars, zoals de onbeholpen portretten van de Histoire d'Angleterre en van de Histoire du Jansénisme. Voor verschillende van de zeer mistekende platen van de reis van Leguat hebben oudere prenten gediend. Ze werden overgegraveerd en vaak iets gewijzigd. Aan deze illustraties is in tegenstelling tot die in de reisbeschrijving van Chardin, die kennelijk meer als wetenschappelijk werk werd beschouwd, weinig aandacht aan de couleur local besteed. Voor zover na te gaan is, zijn voor de reis van Leguat echter tenminste geen oude koperplaten gebruikt, wat wel het geval is met de illustratie van de Memoires de la comtesse de Tournemir. Bij aandachtige beschouwing blijkt deze plaat als onderschrift te hebben: ‘Habit d'hyver 1676’. Het was dan ook maar een roman en de Lorme zag er blijkbaar geen bezwaar in om zijn heldin in de wintermode van 1676 af te beelden.

Wat het uiterlijk van de werken van de Lorme betreft, zijn nadrukken van Franse boeken zijn bijna altijd minder mooi dan de originele drukken, zowel wat de staat van de letters, royaliteit van druk, kwaliteit van papier etc. aangaat. Wel zijn ze echter dikwijls overzichtelijker, bijvoorbeeld door hoofden bovenaan de pagina's, inhoudsopgaven etc. Volgens het Hollandse gebruik maakte hij voor de titelpagina meestal gebruik van rode en zwarte inkt, terwijl de Franse drukken zich gewoonlijk tot zwart beperkten. Aan zijn oorspronkelijke uitgaven besteedde de Lorme meer zorg. Voor de werken van Hardouin liet hij nieuwe letters gieten. Het papier hiervoor ging hem ook blijkbaar veel meer ter harte. Frans papier was nog altijd het gezochtste.

Als besluit van mijn opmerkingen over de uitgeverij, wil ik nog iets zeggen over de keerzijde van het nadrukken, het nagedrukt worden. De Lorme mocht zich gelukkig prijzen: hij, die zoveel nagedrukt heeft, is zelf, voor zover na te gaan, slechts enkele malen het slachtoffer daarvan geworden. Nadrukken van nadrukken, die uiteraard ook voorkwamen, wil ik voorbijgaan. Van zijn oorspronkelijke

uitgaven is de reisbeschrijving van François Leguat enige malen nagedrukt, gelukkig pas een aantal jaren later, toen de Lorme allang een ander beroep uitoefende. Bovendien is dit boek in het Hollands, Engels en Duits vertaald, wat blijkens de nagegraveerde platen niet met instemming van de Lorme kan zijn geschied. De Opera philosophica van le Clerc, waarvan de Lorme de tweede druk in 1704 en de derde in 1710 bezorgde, werden zoals wij zagen in 1711 in Leipzig nagedrukt. De Franse vertaling van een Spaans werk over Peru van A. de Zarate, oorspronkelijk verschenen in 1555, kwam in 1700 bij de Lorme uit. In 1706 drukten enkele Parijse boekverkopers dit na, na hiervoor op 21 december 1705 privilege te hebben gekregen. De Lorme is ondanks deze nadruk goed door het boek heen gekomen. Zijn indirecte opvolgers, Du Villard en Changuion kwamen in 1719 althans met een tweede druk. Een andere vertaling, Temple's Introduction à l'histoire d'Angleterre, een van de eerste uitgaven van de Lorme, uit 1695, werd het jaar daarop nagedrukt en dat nog wel op naam van de Lorme zelf, terwijl de illustraties met uitzondering van het portret van Temple werden weggelaten. De schuldige bleef onbekend.

Eveneens een onaangename ervaring moet het voor de Lorme zijn geweest op zijn naam boeken te zien verschijnen, waarmee hij niets had te maken, zoals de Conference de Diodore et de Theotime in 1697 en in 1702 de afschuwelijk slechte druk van de Secreta monita, een zeer anti-Jesuitisch geschrift, dat in de Memoires de Trevoux door hem was afgedrukt. Een fel anti-Engels werk van de abbé Du Bos, dat in 1703 en 1704 herhaalde malen met adres van George Gallet, ook een Franse boekverkoper te Amsterdam, was verschenen - ten onrechte naar deze betoogde - werd ook eenmaal op naam van de Lorme gezet. Voor zover na te gaan is zijn verontwaardigd protest naar aanleiding hiervan geheel oprecht. Dat dergelijke praktijken de gedupeerden ook wel weer eens te stade konden komen, blijkt bij het reeds genoemde boek van Boileau. Hoewel de Lorme blijkens zijn brieven hier stellig deel in heeft gehad, verklaarde hij officieel, waarschijnlijk om tactische redenen, dat het in Rouen was gedrukt.

Vertalingen van de Lorme's boeken zijn soms blijkens de nagegraveerde platen, bijvoorbeeld de werken van Temple en Leguat, zonder, soms blijkens de geheel identieke illustraties, bijvoorbeeld de Religion des Moscovites, met zijn toestemming verschenen. Vanzelfsprekend werden meestal de gezochtste boeken van de Lorme nagedrukt of vertaald, dus juist de werken, die hij zelf ook herdrukte, zo-

als het boek over Peru en de Opera philosophica van le Clerc. Verschillende uitgaven van de Lorme zijn enkele jaren later weer verschenen, maar bij nauwkeurige beschouwing blijkt het zetsel geheel hetzelfde te zijn als dat van de oorspronkelijke uitgaaf. Dat het zetsel al die jaren was blijven staan, is geheel uitgesloten in een tijd, toen de letters schaars waren en men meestal na het zetten van enkele vellen al tot afdrukken overging. Men kan er dan ook zeker van zijn, dat dit alle nieuwe titeluitgaven zijn, dus eerder winkeldochters dan veel gevraagde werken.

Uitgeverij van de broers Claude en Marc Antoine Jordan

Over de productie van de neven van de Lorme kunnen wij kort zijn. Ik vertelde reeds, hoe de Lorme zich in 1708 om onbekende redenen van hun naam bediende voor een romannetje. Claude was toen net lid van het gilde geworden, Marc Antoine zou pas twee jaar later volgen. De Nouvelles de Cervantes, waarvan exemplaren bestaan met het jaartal 1705 of 1707 en met het adres Marc Antoine à Amsterdam, maar die in 1708 herdrukt werden met het jaartal 1709 en de naam Claude Jordan, kunnen wij blijkens de correspondentie eveneens als een uitgaaf van de Lorme beschouwen. Ook hierin moet David Mortier enig aandeel hebben gehad.

In navolging van zijn oom drukte Claude Jordan enkele Franse boeken na, namelijk in 1709 een romannetje, de Histoire de la princesse Estime - misschien dus nog in feite een uitgaaf van de Lorme zelf -, en in 1713 de Apologie des femmes contre les calomnies des hommes. Dit laatste was min of meer bedriegelijk, daar de titel van de oorspronkelijke uitgaaf van 1685 en van de herdruk van 1707 luidde: Traité de l'excellence du mariage en dit slechts een ondertitel was. In de gazette d'Amsterdam van 1713 kondigde Claude Jordan de uitgaaf van vertalingen van een drietal Italiaanse werken aan en ook van een Engels pamflet. Hoewel ik deze niet kon terugvinden, blijkt uit latere advertenties, dat zij toch zijn verschenen. Tenslotte bestaan er nog exemplaren van de herdruk van de Franse vertaling van het werk van Montanus over Japan, met het jaartal 1722. Hetzelfde werk verscheen in dat jaar bij de Parijse boekverkoper Witte en het is dan ook waarschijnlijk, dat het een gefingeerd adres betreft, daar Claude Jordan al vier jaren eerder zijn boekhandel had gestaakt. Evenals bij zijn jongere broer

verscheen bij hem een nieuwe titeluitgaaf van een boek van de overleden uitgever Thomas Lombrail.

Het enige originele werk, dat Claude Jordan heeft uitgegeven, was de bloemlezing van zijn vader, de Choix des bons mots. Het verscheen in 1709 en had blijkbaar niet al teveel succes; de edities van 1715 en 1716 zijn waarschijnlijk nieuwe titeluitgaven, geen herdrukken.

Niet alleen heeft Claude Jordan veel minder uitgegeven dan zijn oom Jean Louis de Lorme, maar ook was de omvang en kwaliteit van zijn werken veel minder. Wel kan men zeggen, dat uitgeverijen van oom en neef van een zelfde soort waren, dat wil zeggen, dat zij van allerlei probeerden.

De jongere broer, Marc Antoine, is slechts enkele jaren, van 1710-1715, als boekverkoper gevestigd geweest. Behalve een herdruk van het werk van zijn oom Memoires de la comtesse D. in 1710 verscheen in dat jaar een Almanach de Milan bij hem. In 1711 gaf hij twee toneelstukken uit, nadrukken van Franse originelen. Daar deze bij bevriende uitgevers te Parijs het licht hadden gezien, is het heel wel mogelijk, dat ze met toestemming van de oorspronkelijk uitgevers verschenen. Zekerheid hieromtrent is echter niet te krijgen.

Uitgeverij van Emanuel Du Villard

De zwager van bovengenoemde broers Jordan, Emanuel Du Villard, die in 1716 na een leertijd van vier jaar bij Pierre Humbert zich zelfstandig als boekverkoper vestigde en op 19 maart 1718 François Changuion in zijn zaken opnam, begon zijn loopbaan als uitgever met een origineel werk, een door de gerefugieerde predikant Jean la Placette zeer vermeerderde uitgaaf van diens uitverkochte Essai, de morale, die in 1695 bij George Gallet waren uitgekomen. Zijn volgende werk was een nadruk van de Principes de la philosophie van Genest, een uitgaaf van de Parijse boekverkoper J. Estienne. Gezien de goede verstandhouding, die bestond tussen de schoonfamilie van Du Villard en Estienne, is het echter alweer mogelijk dat het in feite geen nadruk, maar een herdruk met toestemming is geweest of - wat ook vaak gebeurde - een herdruk in opdracht van de oorspronkelijke uitgever. Een ander Frans werkje, dat evenals het vorige in 1717 verscheen, de Amours pastorales de Daphnis en Chloé, en wel op naam van de Parijse boekverkoper

Héritiers de Cramoisy, is wel een letterlijke, maar geen figuurlijke nadruk. Dit oneindig vele malen herdrukte werkje was immers voornamelijk geroemd om zijn platen en deze moesten worden nagegraveerd. Een van de platen, die in het Franse origineel wegens zijn gewaagdheid met de pen was getekend en later ingevoegd - men placht onnozele kopers wijs te maken, dat zij met een origineel te doen hadden - is hier gewoon afgedrukt. Met Changuion tezamen gaf Du Villard echter een aantal zuivere nadrukken uit: in 1718 de Lettres de Monsieur Filtz-Moritz over Spanje, op naam van de Héritiers de Leers te Rotterdam, in 1719 een verbeterde nadruk van een Londense uitgaaf van 1718, de Discours de la polysynodie van de abbé Saint Pierre, in hetzelfde jaar een nadruk van de beschrijving van Frankrijk van Piganiol de la Force, welke nadruk, zoals de advertentie aankondigde, de helft goedkoper en veel mooier dan het oorspronkelijke boek was, en in 1721 nadrukken van een aantal toneelstukken van Boursault en van een historisch werk over de vrouwen van de Romeinse keizers. In 1719 verscheen bij de compagnons een vertaling uit het Engels, de Bibliotheque des dames, samengesteld door R. Steele.

Naast enkele herdrukken van werken van zijn vrouws oom de Lorme, heeft Du Villard ook nog één geheel originele uitgaaf het licht doen zien. In 1717 verscheen bij hem de Mémoires sur le commerce des Hollandois van bisschop Huet, die zo'n succes hadden, dat hij het volgende jaar tezamen met Changuion een verbeterde herdruk met vele toevoegingen liet verschijnen. Van de Amsterdamse uitgever Dusauzet, die in 1720 een bloemlezing van stukken van Leibnitz, Newton, etc. liet drukken, nam hij dit werk over, zodat het met zijn naam, geplakt over de oorspronkelijke, verscheen. Met deze Dusauzet had hij al eerder samengewerkt. Op 3 februari 1719 kondigden Du Villard en Changuion tezamen met Dusauzet in de gazette d'Amsterdam aan een Nouveau journal historique, politique, critique et galant te zullen gaan uitgeven. Hiervan heb ik geen exemplaren kunnen vinden; waarschijnlijk is dus dit plan niet ten uitvoer gelegd. Een aantal boeken, die ook door hem in de kranten aangekondigd zijn, zijn al evenmin met zekerheid aan te wijzen, zodat het te betwijfelen valt of zij werkelijk het licht zagen.

Het bovenstaande zal echter voldoende zijn om duidelijk te maken, dat de uitgeverij van Du Villard geheel dezelfde lijn volgde als die van zijn vrouws oom en zijn beide zwagers.

Eindnoten:

2 Louis Auguste de Bourbon, duc du Maine, gelegitimeerde zoon van Lodewijk XIV en madame de Montespan geb. 1670, 1682 prince souverain des Dombes, st. 1736, beoefende zelf de letterkunde, begunstigde geleerden en letterkundigen, organiseerde de drukkerij te Trevoux in zijn prinsdom in 1697 opnieuw, met eerst Jean Boudot en daarna al spoedig Etienne Ganeau aan het hoofd.

3 Jean le Clerc, geb. Genève 1657, 1684 professor in de oude letteren, Hebreeuws en wijsbegeerte aan het Remonstrants seminarie te Amsterdam, st. Amsterdam 1735, tr. 1691 Maria Leti, dochter van Gregorio Leti.

4 Pierre Régis, geb. Montpellier 1656, haalde daar zijn doctoraat in de medicijnen 1678, 15 februari 1689 poorter te Amsterdam, 22 sept. 1705 testament tezamen met zijn vrouw, Françoise

Lau (getuige Marc Antoine Boyer) voor notaris Hoekebak, 12 sept. 1709 genaturaliseerd tezamen met zijn vrouw, st. 30 dec. 1726, begr. 4 jan. 1727 Walenkerk. Zijn helft in hun gemeenschappelijk bezit bedroeg bij Régis dood volgens opgaaf voor de Coll. Succ. aan obligaties *f* 8566.13.-.
Pierre Régis publiceerde een aantal medische artikelen en werkte mee met Basnage aan een herdruk van de Dictionnaire van Furetière (Haag).
Abbé du Bos ontmoette hem in Amsterdam (Lombard 78). Régis kreeg van D. Sylvestre, secretaris van de Royal Society te Londen, drie exemplaren van de opera posthuma van Marcellus Malpighi, die door deze societeit waren gedrukt. In een brief aan Régis verzoekt hij er één aan te bieden aan N. Witsen en één aan A. van Leeuwenhoek te Delft. Daar Sylvestre zeker was, dat men het in Holland zou nadrukken, verzocht hij Régis te zorgen, dat de fouten uit de oorspronkelijke editie verbeterd zouden worden. Régis wendde zich tot de drukker Donatus Donati (een schuilnaam), die reeds met de nadruk bezig was, en kreeg zo de zorg voor deze uitgaaf, die in 1698 verscheen. (C.E. Daniels, ‘Histoire d'un livre’ in het Bulletin de la Commission pour l'historie des Eglises Wallonnes II 1887, 382).

Boekhandel van Jean Louis de Lorme

Over de boekhandel van de zwager en neven van de Lorme weten wij vrijwel niets, behalve enkele kleinigheden, die de advertenties ons leren. Daar deze, voor zover van belang, in een volgend deel zullen worden afgedrukt, kunnen wij ons hier beperken tot de boekhandel van onze hoofdpersoon, waarover trouwens reeds bij de uitgeverij herhaaldelijk bijzonderheden zijn verteld.

Ligt thans het zwaartepunt van de boekhandel bij de afzet, toen lagen voor de boekverkoper, dat wil zeggen meestal uitgever-boekhandelaar, de zaken geheel anders. Het systeem van ruilhandel bracht, zoals wij al zagen, mee, dat de boeken niet alle zo maar te krijgen waren en dat een boekverkoper daarom dikwijls bepaalde boeken niet kon leveren. Veel zo niet alles hing voor de boekverkoper af van de goede verstandhouding met zijn collega's.

Uiteraard zijn wij over de relaties, die bestonden tussen de Lorme en zijn Hollandse collega's veel minder goed op de hoogte dan over die met zijn buitenlandse collega's, waarover het copieboek ons uitstekend inlicht. De brieven maken slechts een enkel maal melding van de Hollandse boekverkopers. Ik ontleen daaraan het volgende: Voor zijn vroegere associé Roger springt de Lorme herhaaldelijk in de bres, waaruit wij mogen opmaken, dat de relatie tussen beiden goed was gebleven. Op verzoek van Parijse boekverkopers wendt de Lorme zich tot Marret, Pierre Mortier en Braakman, wat op zich zelf niet meer zegt dan dat de Lorme in ieder geval geen ruzie met hen had. Met l'Honoré en Kuyper stond de Lorme op ruilvoet. Henry Desbordes verzond voor hem aankondigingen van het werk van Hardouin. Met Humbert stond de Lorme in voortdurend contact ter wille van de Boudots, voor wie Humbert een herdruk bezorgde. Humbert weigerde echter uiteindelijk aan de Lorme zelf daarvan exemplaren te leveren. Humbert had klaar-

blijkelijk ook veel boekhandel op Parijs en maakte daarom een reis daarheen. De Lorme was uiterst verlangend om te weten, wat hij daar allemaal deed. Met Gaspar Fritsch was blijkens de bewaarde brieven de verstandhouding bijzonder goed. Een naam, die tenslotte nog telkens in de brieven opduikt, die van monsieur Dubois, was minder gemakkelijk thuis te brengen. Tenslotte bleek het A.J. de Brigode Dubois, de trouwe metgezel van de beroemde Quesnel te zijn, die, ofschoon geen gildelid, een uitgebreide boekhandel en uitgeverij in jansenistische en kerkelijke werken dreef. Ook met hem onderhield de Lorme voortdurende relaties.

Nog één naam kan ik noemen van een boekverkoper in Amsterdam, die zaken met hem deed. Bij de dood van madame de Lorme was er nog een niet verrekende open rekening tussen Paul de la Feuille en de Lorme, lopend van 1694 tot 1712. De Lorme's uitstekende Franse relaties zullen zijn positie onder de Hollandse boekverkopers zeker versterkt hebben. Aan de boekverkoper Johnson in Den Haag deed de Lorme het voorstel om hem speciaal de verkoop in Den Haag te geven van de uit Frankrijk ingevoerde boeken.

Ook had de Lorme zijn vijanden. De bekende Leidse boekverkoper van der Aa noemt hij een fripon of wel schurk. Met de jonge Wetstein, die een reis naar Zwitserland en Duitsland had gemaakt, schrijft hij geen omgang te hebben. Het beste ingelicht zijn wij echter over zijn slechte verhouding tot de befaamde Reinier Leers, de Rotterdamse uitgever van de werken van Bayle en Basnage. Een uitvoerige beschrijving van een hooglopend geschil tussen hem en de Lorme geeft een indruk van de moeilijkheden, die de boekhandel toen meebracht.

De Lorme was met paspoort van de staat naar Frankrijk gegaan, waarschijnlijk in de eerste helft van 1704, om voor zichzelf en andere boekverkopers vorderingen te innen, die zij daar nog hadden uitstaan. Het gebruikelijke excuus voor het in dat jaar nog verboden handeldrijven in oorlogstijd! Hij had zich in boeken moeten laten betalen en alweer met paspoort van de staat waren 21 balen met de beurtschipper van Sas van Gent, waar de balen waren gevisiteerd en de inkomende rechten waren voldaan, naar Rotterdam gebracht. Hier werden zij echter op 12 september 1704 aangehouden door de commiezen ter recherche van het college ter admiraliteit op de Maze en in beslag genomen. Met veel moeite kwam de Lorme er achter dat dit geschied was op verzoek van zijn Rotterdamse collega Leers en dat deze na de inbeslagname de balen had doorzocht. Vier van de balen

waren namelijk gevuld met 200 exemplaren van de zogenaamde Dictionnaire de Trevoux - het verwondert ons niet, dat de Lorme deze van zijn Franse vrienden kreeg -, een nadruk van 1704 van de Dictionnaire van Ant. Furetière, een woordenboek dat in 1670 voor de eerste maal en in 1701 vermeerderd door de bekende Basnage met privilege bij Leers was uitgekomen. De fiscaal van het college ter admiraliteit oordeelde, dat de Lorme het maar met Leers moest afmaken. Deze was echter niet tevreden met alleen de confiscatie der boeken en de *f* 300. - boete, die de placaten hem toekenden, maar eiste een schadevergoeding van *f* 5000. - en wel ten eerste, omdat er nog andere nagedrukte boeken in de balen zaten en ten tweede omdat indertijd een zending van hem naar Frankrijk aldaar geheel inbeslag was genomen onder voorwendsel, dat er één verboden boek onder was, wat volstrekt niet in overeenstemming was met de Franse placaten op dit stuk, en ten derde omdat enige van de geconfisceerde balen voor rekening van de Parijse nadrukkers van de bovengenoemde Dictionnaire waren gezonden.

Leers ging met deze eis stellig zijn boekje schromelijk te buiten en de Lorme verzette zich uiteraard met alle macht. Daarop diende Leers een rekwest in bij de Staten-Generaal met het verzoek om schadeloosstelling, met het gevolg dat dit college provisionele handsluiting - dat wil zeggen in beslagname van de boeken - toestond en verder advies vroeg aan de admiraliteit op de Maze. In de volgende vergadering, van 14 oktober 1704, werd echter een tegenrekwest van de Lorme behandeld. Deze verdedigde zich door het betoog, dat de invoer van nadrukken geen zaak voor de admiraliteit, maar voor de ordinaris rechter was, dat Leers ten onrechte de zaak voor de Staten-Generaal had gebracht, waar zij beiden ingezetenen van Holland waren, en tenslotte, dat hij niet aansprakelijk was voor het onrecht, dat Leers in Frankrijk was aangedaan. Beide rekwesten werden door de Staten-Generaal om advies doorgezonden naar de admiraliteit op de Maze.

De Lorme diende intussen een eigen rekwest van soortgelijke strekking in bij de Staten van Holland. Op 26 en 29 november 1704 werden gecommitteerden benoemd om hierover rapport uit te brengen, wat op 27 maart 1705 eindelijk geschiedde. Zij waren met de Lorme van mening, dat dit inderdaad een zaak van ordinaris justitie was en dat de handsluiting behoorde op te houden. Daarop besloten de Staten om beide partijen en de fiscaal nader te horen en pogingen aan te wenden tot accommodatie.[5] Waarschijnlijk is er inderdaad een oplossing gevonden; de resolutiën vermelden althans niets meer over deze zaak.

Zoals uit een concept-rekwest, bewaard in het boekverkopersgildearchief, blijkt, trok de Lorme uiteindelijk toch aan het kortste einde. Een dergelijk langdurig oponthoud had geweldige nadelen. Niet alleen een grote som gelds - de zending was door Leers getaxeerd op *f* 1500. - per baal en het waren er 21 - lag gedurende vele maanden renteloos, maar verschillende nieuwe Franse boeken, twee medische en één reisbeschrijving, waren intussen in de Republiek nagedrukt en veel goedkoper verkrijgbaar, zodat de Franse drukken daardoor hun waarde geheel hadden verloren. Bovendien had de fiscaal nog enkele 'scandaleuse pasquillen' in de balen ontdekt, waarvoor hij de Lorme met een boete van *f* 1000. - en corporele straf bedreigde. Zijn Amsterdamse collega's verdedigden de Lorme: hij kon niet op de hoogte zijn van de nieuwe boekjes, die men hem uit Frankrijk toezond en bovendien moesten immers van dergelijke boekjes wel enkele exemplaren worden ingevoerd, wilden de betrokken instanties er kennis van nemen.

De oorzaken van het geschil lagen uiteraard veel dieper dan uit al deze stukken blijkt. Leers, tot nog toe de machthebbende in de boekhandel op Frankrijk, zag in de persoon van de Lorme een gevaarlijke concurrent optreden. Dit moet hem tot zijn actie hebben gebracht.

Dat de correspondentie tussen Leers en de Lorme in 1707 verre van vriendschappelijk was, verwondert ons dan ook allerminst. De Lorme stelde er blijkbaar grote prijs op om in het bezit van enkele uitgaven van Leers te geraken. Deze was echter weinig coulant - zijn uitgaven waren zeer gezocht - en weigerde te ruilen op de gebruikelijke basis, met als grondslag 4 à 6 duiten per vel. Alleen voor contant geld wilde hij zijn uitgaven leveren. Men krijgt de indruk, dat Leers door het bezit van een aantal veel gevraagde uitgaven een machtspositie had, die maakte dat hij zijn collega's geheel naar zijn believen kon behandelen.

Bleek uit dit geschil, dat de Lorme moeilijkheden dreigde te krijgen door het invoeren van enkele pasquillen uit Frankrijk, slechts eenmaal is hij in Amsterdam wegens een dergelijk feit in aanraking met het gerecht gekomen. Op 15 april 1704 werd hij tezamen met Joseph t' Serstevens op de schoutsrol gedaagd wegens het verkopen van een libel, genaamd Brief aan pater Egidius de Glabais, zonder naam van drukker of auteur, een geschrift over de jansenistische beroeringen, waarover van hogerhand het stilzwijgen was opgelegd. t' Serstevens liet verstek gaan, maar de Lorme compareerde wel. De zaak werd door twee schepenen over-

genomen en de afloop kennen wij niet. Zwaar zal de Lorme voor dit onschuldig feit zeker niet zijn gestrafd.

Dergelijke geschriften over verboden onderwerpen waren voor de boekhandelaren aantrekkelijk, zelfs in een vrij land als het onze. Er was veel vraag naar. Over de smaak van het Hollands publiek lichten de brieven ons een enkel maal in. Boeken van de uitgever d'Houry te Parijs, die zich toelegde op medische werken, wilde de Lorme graag hebben. Ter wille van een wetenschappelijk boek als de Palaeographica graeca van Montfaucon hield hij de correspondentie met de Boudots, die hij allang had willen opzeggen, aan. Van alle nieuw uitgekomen boeken in Frankrijk vroeg hij steeds enkele exemplaren, behalve van de kerkboeken, die in Holland in het geheel niet gingen.

Het Traité de la prière van Duguet, waarvan Etienne een derde druk gaf, liep naar mening van de Lorme niet het minste gevaar om nagedrukt te worden in Holland, voor Brussel moest de Fransman zich echter wel hoeden. Het feit, dat een boek in de Republiek werd nagedrukt, wilde echter volstrekt niet altijd zeggen, dat het daar veel aftrek vond. Soms geschiedde het alleen voor de uitvoer. Zo blijkt achteraf, dat Dubois al bezig was in Amsterdam de tweede druk van Etienne's werk voor iemand in Lille te laten nadrukken. Regelmatig brengt de Lorme zijn Franse collega's op de hoogte van Hollandse nadrukken van hun boeken. Niet altijd zijn deze een succes. Zo moet naar hij heeft gehoord Henry Desbordes met de helft van de oplaag van zijn Oeconomie générale van Liger, die hij in 1701 had nagedrukt, zijn blijven zitten. Aan de boekverkoper Moreau belooft hij alles te doen om een nadruk van een van diens uitgaven te beletten. Zijn collega's Etienne en Coignard kan hij in een zelfde geval niet helpen. Omgekeerd roept hij de bemiddeling in van zijn Parijse collega's om de nadruk van zijn eigen uitgaven tegen te gaan. Zelfs ziet hij er echter niet het minste kwaad in om aan Parijse boekverkopers aan te bieden de goede nieuwe Hollandse uitgaven, die voor nadruk in aanmerking komen, te zenden.

Het gebrek aan goede hulpmiddelen voor de boekhandel op het gebied van bibliografieën, catalogi etc. blijkt voortdurend uit de correspondentie. Op 8 september 1707 schrijft de Lorme aan Bignon, dat de boekverkopers in Holland aan de journalisten en ook aan alle binnen- en buitenlandse geleerden presentexemplaren van hun uitgaven sturen, voordat ze deze te koop aanbieden, zodat deze dikwijls beter ingelicht zijn omtrent de nieuwste boeken dan de boekverkopers zelf.

Wel zegt hij steeds zorg te dragen de Hollandse kranten door te kijken voor de advertenties van nieuwe boeken en bovendien door le Clerc op de hoogte te worden gehouden van alles, wat die weet dat zal verschijnen. Net zoals bij de uitgeverij was ook in de boekhandel le Clerc, de geleerde professor, een dankbare toevlucht voor de boekverkoper. Heel wat van de vragen, die Bignon stelde, kon de Lorme door middel van le Clerc beantwoorden. Een dergelijke hulp had de Lorme bitter nodig, daar hij begrijperlijkerwijze zelf niet bijzonder wetenschappelijk geschoold was en juist al weer door het gebrek aan hulpmiddelen als het ware werd overstroomd met vragen, van alle mogelijke kanten.

De advertenties, een van de voornaamste bronnen van informatie in die tijd, zijn dat ook thans nog voor ons. In een volgend deel zal ik dan ook de belangrijkste advertenties van de Lorme en zijn familieleden opnemen. Hier wil ik slechts enkele bijzonderheden erover geven. Uit advertenties van 28 maart, 4 april en 13 mei 1710 blijkt, dat hij niet alleen in nieuwe of betrekkelijk recente boeken handelde, maar ook in oude boeken, zoals drukken van de beroemde Aldus en Rob. en Hen. Etienne.

Met het Hollandsche veilingwezen heeft de Lorme zich blijkbaar niet bezig gehouden, in tegenstelling tot zijn neven. Claude Jordan veilde herhaalde malen zelf bibliotheken en kocht op de veiling van Michel Bohm te Delft van 11 november 1715 voor *f* 1200. -, Du Villard en Changuion op de veiling van Joannes Wijbrants te 's Gravenhage van 18 september 1720 voor *f* 2373.13.8, zoals blijkt uit actes voor notaris Wetstein te Amsterdam van 2 januari 1717 en 28 november 1720. Alleen toen de reeds meermalen genoemde schoonvader van zijn vriend le Clerc, de bekende Gregorio Leti, was overleden en op 25 oktober 1701 in het sterfhuis op de Leidse gracht zijn bibliotheek werd verkocht, werd blijkens een advertentie in de Amsterdamse courant van 15 en 18 oktober de catalogus verkrijgbaar gesteld bij de weduwe en bij de Lorme. Op 7 april 1705 wordt in dezelfde krant geadverteerd, dat bij hem de catalogus van een veiling van Latijnse en Franse boeken bij de boekverkoper Paulus Boekenes te Rotterdam is te vinden. Ook grote Parijse veilingen adverteert hij een enkele maal, in 1699 de veiling Boucot in de gazette d'Amsterdam, waarvan de catalogus bij hem is te verkrijgen, in 1706 de veiling van de heren Bigot uit Rouen te Parijs. Dan biedt hij niet alleen de catalogus aan, maar verklaart ook, dat men hem commissie voor bieden kan geven. In 1706 en 1708 adverteert hij in de gazette d'Amsterdam de veilingcatalogi

van de bibliotheek van Marquardus Gudius te Hamburg. Advertenties van 24 en 26 juli en 2 augustus 1703 kondigen aan, dat de Lorme, zijn Haagse collega Meijndert Uytwerf en zijn Utrechtse collega W. van de Water zich belasten met de verkoop van de Franse huiscatechismus van Mr. le Noir, een particuliere uitgaaf van een vertaling van de Franse spraak- en schrijfmeester David Gebert, vroeger te Utrecht en later te Harderwijk woonachtig.

Heeft de Lorme zich zelf nooit op journalistiek bewogen, zoals zijn zwager Jordan dat deed, wel heeft hij gedurende een aantal jaren, namelijk van begin 1696 tot 9 mei 1704 gefungeerd als verkoper van de Franse Amsterdamse courant, de zogenaamde gazette d'Amsterdam, die door Tronchin Dubreuil werd uitgegeven. Eerst deelde hij dit voorrecht met de weduwe Oossaen te Amsterdam en Meyndert Uytwerf in s' Gravenhage, later met N. Violet, Dirk Schoute en L. Renard te Amsterdam en met Jean Malherbe en Tirel te Rotterdam en H. la Feuille aldaar. Dit directe contact met de uitgevers van de courant bracht uiteraard bij het adverteren grote voordelen met zich mee. Hetzelfde gold voor zijn relaties met de uitgevers van buitenlandse periodieken, zoals bijvoorbeeld de Journal de Trevoux. Het bekende ‘à..... et se trouve à Amsterdam chez Jean Louis de Lorme’ vindt men daar steeds weer. Slechts enkele andere Hollandse boekverkopers, die blijkbaar ook persoonlijk contact met de uitgever hadden, vindt men daar naast hem als verkoper van bepaalde boeken aangegeven. Een eigen uitgaaf, zoals Jean Louis de Lorme enkele jaren heeft gehad in de nadruk van deze Journal de Trevoux, was met het oog op het adverteren voor een boekverkoper natuurlijk nog het allergunstigst.

Naast de kranten gebruikten de boekverkopers ook hun eigen uitgaven, meestal de kleinere en minder fraaie, voor het aankondigen van boeken. Daar namen zij dan lijsten op van de uitgaven uit hun fonds, die nog voorradig waren. Deze lijsten, die men ook herhaaldelijk in de werken van de Lorme aantreft, geven uiteraard een goed inzicht in het debiet van de verschillende uitgaven. Daarnaast placht Jean Louis de Lorme losse catalogi te laten drukken van nieuwe boeken, die hij uit Frankrijk had ontvangen. Op 9 juni 1705 kondigt hij voor de eerste maal zo'n catalogus in de gazette d'Amsterdam aan. Helaas is mij geen exemplaar van een van deze catalogi bekend. Het moeten echter hele boekwerken zijn geworden. Op 15 september 1707 schrijft de Lorme althans aan Muguet, dat zijn nieuwe catalogus bijna vier vel druk beslaat.

Een andere vorm van reclame, ditmaal weer speciaal voor de eigen uitgaven, was zo mogelijk nog belangrijker of kon dat althans zijn, als ze gunstig uitviel, namelijk de recensies in litteraire tijdschriften. Ook wat dat betreft heeft de Lorme goede relaties gehad, daar zowel le Clerc met zijn Bibliotheque choisie als Bignon met zijn Journal des savants hem ten zeerste ter wille waren. Merkwaardig is dat de Lorme's zwager Jordan in de nouvelles de litterature, die hij sedert december 1705 in zijn Clef du cabinet gaf, nooit een uitgaaf van de Lorme heeft besproken.

De boekhandel met het buitenland kwam reeds herhaaldelijk ter sprake, wat min of meer van zelf spreekt, daar binnen- en buitenlandse handel eigenlijk vrijwel niet te scheiden zijn. Hier wil ik echter nog eens speciaal daar iets nader op ingaan. Onze voornaamste bron voor deze tak van handel is stellig het copieboek van 1707 en 1708. Aangezien de brieven hierachter volledig of in excerpt volgen, kan ik daarover betrekkelijk kort zijn. Enkele belangrijke punten moet ik hier echter ter verduidelijking wel bespreken. In deze twee jaren was de handel op Frankrijk zonder enige twijfel het middelpunt van de Lorme's bedrijf. Met die handel zal hij reeds direct in 1693 begonnen zijn. Alleen al zijn relaties met Claude Jordan moeten hem daartoe hebben gebracht. Van 28 februari 1695 dateert een acte voor notaris Hoekebak, waarbij de Lorme procuratie geeft om van sieur Burvenich, commis des postes te Brussel, alles te innen, wat deze hem schuldig was. Ongetwijfeld stond hij met deze in contact voor de doorzending naar Frankrijk.

In later jaren werden de Lorme's banden met Frankrijk steeds sterker. Zelf schrijft hij op 5 september 1707 aan de Parijse libraire Delaulne, dat hij reeds drie reizen voor zijn zaken naar Parijs heeft gemaakt. De allereerste vond plaats in 1704, zoals bleek uit het geschil met Leers, de tweede in 1706, toen hij o.a. op 20 september met Desprez een contract sloot en Bayle in december gespannen wachtte op de boeken, die de intussen teruggekeerde de Lorme voor hem had meegebracht. De derde reis volgde in 1707. Hij was in dat jaar blijkens zijn brieven in maart en april en ook in juni en juli, toen hij de contracten voor de uitgaaf van de Horatius-vertaling van Dacier sloot, in Parijs. De verordening, dat buitenlandse boekverkopers niet langer dan drie weken in Parijs mochten vertoeven, was toen blijkbaar al min of meer een dode letter geworden. Ook daarna maakte hij geregeld reizen naar Parijs, in 1709 toen hij in de Bastille kwam en in 1711, toen hij niet meer terugkeerde. De toekenning van paspoorten voor deze beide

laatste reizen kan men nog in de Archives Nationales vinden. Zij golden officieel voor een maand.

Een andere verordening, namelijk dat geen Parijse boekverkopers mochten optreden als commissionnaires of facteurs - men gebruikte in de omgang toen daarvoor meestal het woord correspondent, dat in Holland ook in zwang was -, was vanzelfsprekend nog veel meer een dode letter geworden. Jean Louis de Lorme had althans in Parijs de bekende libraire Jean Boudot als officieel correspondent. Reeds in 1697 en stellig in 1699 moet dit het geval zijn geweest, zoals blijkt uit de twee acten over de levering van de Opera Sancti Cipriani. Boudot distribueerde toen de exemplaren over de Parijse boekverkopers.

Op 23 december 1706 stierf Jean Boudot. De verstandhouding was blijkbaar goed geweest. In zijn brieven heeft de Lorme slechts lof voor de overledene en: ‘On me mande qu'il a été tué par un boureau de medecin, et un charlatan. Je voudrois qu'il fut condamné que je fut le sien. Je vous asseure qu'il passeroit mal son temps’, schrijft de Lorme op 6 januari 1707 aan Etienne. Met de weduwe en zoon van Boudot kon de Lorme het heel wat minder goed vinden, zoals uit zijn vele brieven blijkt. Hij was ontevreden en zocht zonder iets te zeggen naar een andere correspondent, die hij door bemiddeling van Bignon in de boekverkoper Musier zou vinden. Ondertussen nam de boekverkoper Girin de meeste belangen voor hem waar. De moeilijkheden met de Boudots waren van velerlei aard. Een van de belangrijkste betrof echter het paspoort voor invoer van boeken in Frankrijk. Het was namelijk - men bedenke het wel - oorlogstijd. Vrijwel de gehele periode, waarin de Lorme zijn boekhandel dreef, is dat het geval geweest. Het zou een studie op zich zelf zijn om over de daarmee gepaard gaande belemmeringen op handelsgebied te schrijven. Ik moet mij hier daarom beperken en wil voor de eerste periode verwijzen naar de gegevens over Leers en hier alleen mede delen, dat in deze tweede periode van de zijde van de Republiek slechts van 1 juni 1703 tot 1 juni 1704, en wel alleen op aandringen van Engeland, de handel op de vijand, dat wilde dus zeggen Frankrijk en Spanje, geheel verboden was. Dat wilde niet zeggen, dat de handel daarvoor en daarna geheel onbelemmerd, plaats vond. Uiteraard waren de verbindingen in die jaren slecht en van de kant van de bondgenoten en vijanden, die wel de verboden hadden, kwamen er dikwijls moeilijkheden, vooral op zee. In Frankrijk daarentegen bleef de handel op de vijandelijke landen in het algemeen verboden. Artikelen als thee en tabak kon de Lorme dan

ook niet zenden. De invoer van boeken werd echter van zo'n belang geacht, dat deze meestal wel werd gepermitteerd. Invoer van boeken vond plaats op paspoorten, die, zoals blijkt uit de brieven van de Lorme aan Girin, de Franse boekverkopers moesten aanvragen met het al of niet juiste motief, dat zij in het buitenland nog vorderingen hadden uitstaan en die alleen in boeken betaald konden krijgen.

De Lorme kreeg daarover grote moeilijkheden met de Boudots. Zij wilden hem niet toestaan op paspoorten op hun naam - al had de Lorme zelf een belangrijk aandeel gehad in de verkrijging ervan - boeken aan anderen in te voeren. Behalve zijn correspondent had de Lorme in Parijs namelijk nog ± 20 boekverkopers, zoals hij op 22 september 1707 schreef, met wie hij een open rekening had. Dat wilde zeggen, dat men elkander wederzijds leverde - en in ruil, en in geld - en meestal eenmaal per jaar of half jaar afrekende. Daarnaast deed de Lorme echter nog zaken met ± 25 andere Parijse boekverkopers of trachtte althans dit te doen, soms met meer soms met minder succes. Over Parijs liep ook de handel van de Lorme met Lyon; slechts één brief, aan Deville, is direct daarheen gericht. In enkele andere Noord-Franse steden had de Lorme ook zijn contacten. In de allereerste plaats in Rouen, waarover de invoer en de uitvoer per zee, meestal via Rotterdam, soms via Amsterdam plaats vond. In Rouen had de Lorme een drietal boekverkopers en een koopman met wie hij correspondeerde. Rouen was evenals de andere kleine Noord-Franse plaatsen, zoals Reims, Chalons, Troyes en Verdun, van ouds een markt van verboden boeken. Uit het copieboek moet men opmaken, dat in 1707 en 1708 de Lorme alleen in de laatste van deze vier plaatsen zijn contact had, namelijk met Muguet. Met de beruchte Godard in Reims had hij vroeger zeker in relatie gestaan, toen hij aan deze 250 Opera Sancti Cipriani leverde, en ook handelde deze iets later in de Lorme's verboden Historia cultus Sinensium.

Het snellere, maar dure vervoer van boeken over land ging over Lille of Rijssel, van Holland uit eerst per schuit en daarna per vrachtrijder. Ook daar had de Lorme zijn vertegenwoordigers en dat moest ook wel, want naast Rouen was Lille de enige plaats in Noord-Frankrijk waar boeken mochten worden ingevoerd. Wilde de Lorme iets heel snel verzenden, dan gebeurde dat per post. Uiteraard was dat zeer kostbaar. Bij de Franse posterijen had hij goede relaties, zodat hij gratis brieven uit Frankrijk kon krijgen. Omgekeerd lukte hem dat echter niet.

Naast de brieven aan boekverkopers en aan kooplieden vinden wij een aantal brieven aan particulieren, want zeer tot ergernis van zijn correspondent leverde de Lorme direct aan enkele particulieren en dan natuurlijk tegen lagere prijzen dan de toen reeds vaak al min of meer vaststaande klantenprijzen. Men vindt onder hen geleerden, schrijvers en bibliofielen. De allerbelangrijkste - hij verenigde overigens de drie functies - was de bekende abbé Jean Paul Bignon. Hem kan men echter ternauwernood een particulier noemen, hoewel de correspondentie tussen hem en de Lorme stellig zuiver persoonlijk was. Bignon kocht voor zich zelf op enorme schaal boeken aan en daarover correspondeerde hij met de Lorme, maar ook over andere zaken. Bignon nam namelijk voor zijn oom de Pontchartrain, van 1699 tot 1714 kanselier van Frankrijk, de ‘direction de la librairie’ waar. Hij had naar aanleiding hiervan een niet vast omschreven taak, was echter stellig de machtigste man in Frankrijk in alles wat de boekhandel, uitgeverij en drukkerij betrof.

De Lorme moet reeds spoedig met Bignon in aanraking zijn gekomen. Uit een brief van Bignon van 18 februari 1701 aan le Clerc blijkt, dat de Lorme toen al boeken aan Bignon leverde en bovendien de beide geleerden in contact had gebracht: ‘je ne saurois m'empecher de savoir bon gré à M. de Lorme de m'avoir procuré l'honneur d'avoir quelque commerce de lettres avec vous’. In 1707 sloot de Lorme, zoals uit zijn brieven op te maken is, in Parijs een overeenkomst met Bignon, waarbij hij zich verplichtte alles te leveren, wat verscheen in de Republiek, in de Zuidelijke Nederlanden en in Duitsland, ongetwijfeld op voordelige condities. Daartegenover heeft de Lorme een oneindig aantal faciliteiten op allerlei gebied genoten, zoals telkens weer uit de brieven blijkt. Men krijgt de indruk, dat hij in dit opzicht min of meer het werk voortzette, dat voordien, in het laatst van de 17de eeuw, Reinier Leers had gedaan. De Lorme heeft dit ongetwijfeld slechts veel kortere tijd volgehouden. Uit een brief van hem aan le Clerc van 10 juni 1709 blijkt, dat hij toen nog de bescherming van Bignon genoot. Le Clerc durft hem geen exemplaren van het werk van Hardouin te sturen, daar de Lorme in de Bastille vast heeft gezeten. De Lorme antwoordt hem echter, dat hij die wel moet sturen, aangezien alles geschiedt op bevel van de ‘seigneur qui me protege’. In 1711 moet er met het vertrek van de Lorme uit Amsterdam in ieder geval een einde aan zijn gekomen. In een brief van 27 juni 1713 van Turrettini wordt voor de laatste maal melding gemaakt van de Lorme's bemiddeling als boekverkoper.

Of de tenuitvoerlegging van de overeenkomst een onverdeeld succes is geweest? Uit de correspondentie zou men het wel eens betwijfelen. De Lorme bleek al heel gauw zijn verplichting om alles te leveren wat in Duitsland verscheen, volstrekt niet te kunnen nakomen. Op 12 maart 1708 verzocht hij om van deze verplichting ontslagen te worden en uit een brief van 18 juni van dat jaar blijkt, dat Bignon dit verzoek inwilligde.

In Duitsland had de Lorme stellig al eerder zaken gedaan, o.a. met de vroegere Amsterdamse boekverkoper Robert Roger, ook een refugié. Zijn vorderingen uit 1700 en 1701 op diens failliete boedel, tezamen *f* 1691.7. -, droeg hij op 24 oktober 1702 voor notaris de Wilde over aan Arnaud du Sarrat, boekverkoper te Halle. Dit is waarschijnlijk dezelfde du Sarrat, die hij in 1707 tweemaal schrijft en wel om te zeggen, dat hij ontevreden is over de zaken, die hij in 1703 met hem heeft gedaan over het Nieuwe Testament van le Clerc.

In verband met zijn overeenkomst met Bignon schrijft de Lorme aan relaties in Hamburg, en wel aan de boekverkoper Konig, en in Leipsig, de boekverkoper Fritsch, om alles wat daar nieuw uitkomt. Ook de broer van de laatste, Gaspar Fritsch, die toen officieel in Amsterdam was gevestigd, maar tijdelijk in Duitsland rondreisde, schrijft hij hiervoor aan. De Frankforter Messe tracht hij te bereiken via een bevriende boekverkoper in Luik. Op 16 september 1707 bestelt hij daar echter weer alles af. Omgekeerd zendt hij direct van Parijs via Sedan boeken naar de Frankforter Messe. De leveranties uit Duitsland liepen allerminst vlot, zoals reeds bleek uit het annuleren van dit punt van het contract met Bignon.

In de Zuidelijke Nederlanden, toen nog Spaans, had hij in Brussel contacten met de boekverkopers Francois t' Serstevens, waarschijnlijk de broer van Joseph, en de weduwe van François Foppens, met welke twee boekverkopers hij in hoofdzaak correspondeerde over de doorvoer van boeken van en naar Frankrijk.

In Londen had de Lorme behalve David Mortier, die bij de uitgeverij ter sprake kwam, nog een boekverkoper, met wie hij in 1707 en 1708 correspondeerde, de refugié de Varennes, een oude connectie, met wie hij niet alleen open rekening maar ook hevige ruzie had. De hoge prijzen van de Engelse boeken hadden echter ten gevolg, dat de Lorme daar over het algemeen de duurdere boeken alleen bestelde, wanneer hij opdracht daartoe had gekregen. Voor Bignon kocht hij daar dan ook niet. Wel zorgde hij voor de doorzending van de kisten, die via Rotter-

dam uit Londen voor Bignon werden gezonden. De oorlog maakte het directe verkeer onmogelijk.

Hoewel de handel met Duitsland en Engeland dus kennelijk bijzaak was voor de Lorme, ging hij toch volgens de laatste brieven, vlak voordat het copieboek op 30 augustus 1708 afbreekt, een reis in deze twee landen ondernemen.

Een enkele brief aan een boekverkoper in Stockholm en Bern wijst er op, dat de Lorme daar vrijwel geen zaken deed. Wel leverde hij aan twee geleerden in Kopenhagen.

Stellig was dus de boekhandel op Frankrijk hoofdzaak voor de Lorme. En wanneer hij op 21 mei 1708 in een bui van ergernis over de moeilijkheden met de Boudots schrijft, dat hij erover denkt om deze op te geven, is dat stellig grootspraak. In de jaren van het copieboek is zijn invoer ongetwijfeld veel groter dan zijn uitvoer. Hij heeft in Frankrijk geld over en daar het koersverlies bij wissel-trekken groot is, gaat hij, zoals wij reeds zagen, er toe over daar de Horatius van Dacier te laten drukken, waarin hij 12000 à 14000 francs steekt. Ook maakt hij plannen Frans papier in Parijs te kopen en dit in Amsterdam weer te laten veilen. Toch werden via een bevriende bankier, Louis François Aubert[6] te Amsterdam, herhaaldelijk bedragen overgemaakt. Blijkens een uittreksel uit diens grootboek, dat bewaard is in de papieren in het archief van de Waalse diaconie, bedroegen deze van 1708 tot 1710 bijna *f* 1700. -. Het waren voor het merendeel wissels op Bignon. Aubert kocht in 1709 voor de Lorme o.a. een aandeel voor *f* 300. - in de Compagnie du Canada en dat terwijl de Lorme steeds geldgebrek had!

Jean Louis de Lorme heeft in die jaren stellig mogelijkheden van ongekende aard gehad, zoals hij ook zelf herhaalde malen in zijn brieven te kennen gaf. Uiteindelijk heeft hij ze echter niet weten te benutten. Aanvankelijk wist hij blijkbaar op de mensen veel indruk te maken. Zo schreef Fraguier op 5 april 1709 aan le Clerc: ‘Il ne fait que courir pous ses affaires. Je crois qu'il les fera autant bien qu'on les peut faire avec nos libraires’. Op den duur hoort men de mensen echter klagen, dat hij zijn beloften, die hij blijkbaar gemakkelijk en veel deed, niet nakwam. Zo de Oratorien B. Lamy aan Marchand in een brief van 10 januari 1711.

Hij toont zich in zijn brieven als een lastig en zeer wispelturig grootspreker. Aanvankelijk uiterst onderdanig, wordt hij al spoedig bepaald vrijmoedig ten opzichte van Bignon. Hij was zeer slordig en richtte soms geheel ongefundeerde verwijten tot zijn zakenrelaties, zo bijvoorbeeld aan Thomas Fritsch. Zijn boeken

hield hij blijkbaar bijzonder slecht bij. Tegen een kleine leugen af en toe zag hij niet op.

Een analyse van zijn handschrift, voor zover thans nog mogelijk, bevestigt dit alles: niet dom, maar een middelmatig peil van ontwikkeling, lastig, inhalig, wisselvallig in zijn houding tegenover mensen, weinig aanpassingsvermogen, toegefelijk tegenover zichzelf, niet uitkomend voor zijn fouten. Kortom allerminst iemand om op den duur succes in zaken te hebben!

Hoe die zaken uiteindelijk zouden zijn gelopen, wanneer hij in Amsterdam was gebleven, is moeilijk te bevroeden. Zijn verlaten huisvrouw zette de boekhandel voort, maar natuurlijk op een geheel andere schaal dan haar man. Van uitgeverij was geen sprake meer. Veel van haar mans oude relaties hadden medelijden met haar en vorderden daarom de schulden, die de Lorme nog aan hen had, niet in, zoals de medicus-corrector Régis en de erfgenamen van de bankier Aubert. Uit de afwikkelingspapieren blijkt, dat de familie Tronchin Dubreuil, een relatie sedert 1690, voortdurend met haar in contact bleef staan. In 1721 en 1722 leverde Charles Tronchin Dubreuil haar voor *f* 3364.8. -, waarvan zij bij haar dood reeds *f* 2871.12. - had afbetaald.

Uit ingekomen brieven bij executeuren weten wij, dat Tasse en Colijns te Antwerpen en Taignon te Mons van de overledene gazettes hadden ontvangen, welke door de laatste gedeeltelijk al direct aan Tronchin Dubreuil waren voldaan. Aan Paul de la Feuille leverde Marie le Bret van 1719 tot 1723 voor *f* 283.19.14 aan gazettes en lardons, terwijl de weduwe van Meyndert Uytwerf haar van oktober 1722 tot maart 1723 1144 exemplaren van de Quintessence des nouvelles à *f* 4. - per honderd had geleverd en Hermanus Uytwerf van mei 1722 tot april 1723 ± 80 mercures per maand à 3 stuivers per stuk, tezamen *f* 139.7.-.

Men krijgt uit dit alles de indruk, dat Marie le Bret zich met hulp van enkele getrouwen door deze handel, voornamelijk in kranten en tijdschriften, een bescheiden broodwinning wist te verschaffen. Ook leverde zij echter boeken. Aan Bureau te Lille, die haar bij haar dood bijna *f* 700. - schuldig was, had zij o.a. voor een zekere monsieur Bertrand een Dame d'Autriche, de Memoires de Mr. Amelot en een exemplaar van de laatste klasse van de loterij geleverd.

De diakenen van de Waalse kerk waren, zoals reeds vermeld, uiterst somber over de boedel. In hun rekwest zeiden zij, dat zij na het vertrek van haar echtgenoot was achtergebleven ‘sonder dat sij in staet was gebleven, van de koopmanschap van

boeken te continueren, gelijk sij deselve, nogte ook eenige andere functie (voor soo veel de supplianten bewust is) hadde gedaen'. Dit was stellig niet juist en ook de sombere gedachten van de diakenen over de boedel bleken ongegrond. Een voorlopige inventaris, die zij hadden laten opmaken, had hen angstig gestemd. Zij vreesden voor vele crediteuren. Een schuldbekentenis van 19 juli 1720 voor notaris de Marolles van *f* 980. - van de neef van de overledene, Emanuel Du Villard, en zijn compagnon François Changuion, een van de grootste posten onder de activa, bleek daarentegen al weer te zijn getransporteerd. Boeken komen op deze en ook op de volgende inventaris helaas niet voor. Verwezen wordt naar een catalogus, die Paul de la Feuille tegen betaling van *f* 40. - opmaakte. Op de voorlopige inventaris staan echter, waarschijnlijk bij vergissing, enkele artikelen genoemd: 'een pacquet op welke ges. stond toutes les figures ou portraits des Hommes illustres des deux volumes in folio etc., 14 losse prenten, manuscript traduction d'Agrippa, een pacquet histoire de Louis XIV par Larrey 4 vol.'

De winkelinventaris werd als volgt geschat: een toonbank en eenige planken 8 gl., 195 boeken in folio 160 gl., 80 dito in quarto 30 gl., 1584 in duodecimo 80 gl., 149 pakken ongebonden boeken 300 gl., dus tezamen *f* 578. -. De verkoop op 4 en 5 mei door Hermanus Uytwerf - op 1 mei 1723 kondigde hij in de Amsterdamse courant deze verkoping van 'veel fraye theol., historise en andere boeken' aan - bracht echter heel wat meer op: gebonden boeken *f* 739.13. - ongebonden boeken *f* 981.10. -, dus tezamen *f* 1721.3. -. Daarvan kreeg Uytwerf 8% en de afslager van de gebonden boeken 7¾%, van de ongebonden 5%, zodat er in totaal een bedrag van *f* 1477.2. - overbleef.

Na aftrek van alle onkosten bedroeg het saldo van de nalatenschap tenslotte *f* 1088.18.10, die de diakenen van notaris Beukelaar in ontvangst namen. Op 20 maart 1727 moesten zij echter nog *f* 54.15.8 betalen aan de weduwe van Meyndert Uytwerf, maar daarmee was dan ook de nalatenschap van Marie le Bret, femme délaissée de Jean Louis de Lorme, afgewikkeld.

Eindnoten:

5 Hoe Leers zijn positie intussen had versterkt, blijkt uit het register van octrooien van de Staten van Holland. Op 9 mei 1705 gaven deze hun fiat op het volgende rekwest van Reinier Leers te Rotterdam en de erven van wijlen Arnout Leers, in leven boekverkoper te 's Gravenhage: Zij gaven te kennen, dat zij volgens octrooi van 28 oktober 1689 de Dictionnaire universel van Antoine Furetière hadden gedrukt en in 1701 met enige vermeerderingen en verbeteringen hadden herdrukt. Bij het uitkomen van de tweede druk hadden op hun verzoek de Staten-Generaal brieven van aanschrijving aan hun gezant in Frankrijk gericht met opdracht te trachten de invoer van dit werk in Frankrijk toegestaan te krijgen of, zo hij hier niet in slaagde, althans te trachten de nadruk daar tegen te gaan. Dit was echter mislukt. De Dictionnaire was met enige kleine veranderingen in Trevoux nagedrukt. Leers had intussen op 21 oktober 1704 verlenging van zijn octrooi gekregen en vroeg nu verbod van de invoer van deze uitgaaf uit Trevoux, die naar hem was gebleken, dreigde ingevoerd te worden.

6 Louis François Aubert, geb. Antwerpen 1663, koopman, begr. Nieuwe Kerk 27 juni 1711, zoon van Louis Aubert en Anne Blampignon, tr. 1693 Marthe Amonnet, geb. ± 1669 te Parijs, hertr. 1704 Maria van der Bent, geb. ± 1675 Amsterdam. Kinderen gedoopt in de R. Kath. Franse Kapel te Amsterdam, o.a. Louis 4 augustus 1694. De familie had desondanks stellig

Jansenistische sympathieën (Haarlemse Bijdragen 36, 84). De zoon studeerde later in Frankrijk. In 1691 leverde Louis François Aubert aan Jean du Fresne, boekverkoper, geschriften van le Noble om te laten nadrukken. Aubert werd daarom opgepakt wegens verboden correspondentie met de vijand. Uit zijn verhoor op 26 november 1691 blijkt, dat hij ze van zijn zwager Pierre Chabert ontving via de graaf van Berke in 's Gravenhage. Reeds op dezelfde dag werd Aubert veroordeeld tot een boete van *f* 1000 en kosten van gevangenis en misen van justitie. (R.A. 337, 133).

Copieboek van Jean Louis de Lorme

Copieboek van Jean Louis de Lorme

Ballard seul imprimeur pour la musique rue St. Jean de Beauvais Mont Parnasse a Paris

Niet zeker is, of hier de zoon of de vader is bedoeld, zeer waarschijnlijk echter de eerste (brief 13 februari). De Horace van Dacier, waarvan Ballard de helft drukte, kwam op naam van de zoon te staan en deze had volgens de D.B.F. sedert 1694 de leiding van de firma, de vader daarentegen woonde op het bovengenoemde adres en was de officiële drukker van de muziek. Ik geef daarom gegevens over beiden:

Christophe Ballard, geb. Parijs ± 1641, 1666 libr. en impr., 1690 in bestuur communauté, in 1701 4 persen, 2 apprentis en 9 compagnons, zijn familie reeds 200 jaar drukker van vader op zoon, st. 1715.

Jean Baptiste Christophe Ballard, geb. Parijs ± 1674, 1694 libr. en impr., 1706 in bestuur communauté, in 1701 6 persen en 11 compagnons, st. 1750.

(Coyecque I, 121 geeft stukken betreffende een geschil tussen Ballard en J.B. Lully, surintendant de la musique du Roy en I, 174-176 stukken betreffende de familie Ballard).

> **8-8-1707:** Roger is nog steeds ontevreden. Hij heeft instrumenten getoond om matrijzen te maken en zegt einde van dit jaar een van de mooiste gietsels ter wereld te zullen hebben en de opera's van Lully mooier en correcter dan B. uit te kunnen geven. L. zendt Pralard een catalogus van Roger van eigen en van buitenlandse muziek. B. kan die daar misschien gaan zien, vóór die verder is gegeven. L. hoopt, dat B. kan beginnen met het drukken van de Horace.
> **29-8-1707** (18-8): L. heeft met Roger gesproken, niet uit naam van B., maar bij wijze van conversatie. B. had L. hoop gegeven, dat de letters in 6 weken gegoten zouden zijn. Nu zijn er al twee maanden voorbij en L. heeft 14.000 livres zonder profijt liggen. Indien Colombat (= Jacques Colombat) dezelfde romein heeft als Quillau mag B. die gebruiken. L. zal Dacier vragen een corrector voor de 1ste proef te mogen nemen. Dacier kan dan zelf de 2de nazien. Er kunnen dan 8 vel per week worden gedrukt. L. zal bij zijn volgende zending naar Parijs de theepotten en pijpen sturen.
>
> **24-10-1707:** L. is zeker, dat B. het billet van Desprez, betaalbaar op 1 oktober, heeft gekregen. L. vreest, dat B. nog niet is begonnen. L. zelf heeft in de 3 maanden sedert zijn terugkeer de Leguat en de Tournemir gedrukt en 3 soorten letters laten gieten voor de Hardouin, waarvan reeds 20 vel is gedrukt. Wanneer Dacier 's avonds een proef krijgt, kan die de volgende morgen worden afgehaald.
> **17-11-1707** (30-10): L. zendt in een baal aan de Boudots in een kist aan Helvetius (Adriaan Helvetius, 1661-1727, medicus) 2 gros pijpen en 4 theepotten, waarvan 1 voor B. is. Boudot zal B. 4 Puffendorf Droit de la nature 4° 2 vol. geven voor Vaultier (waarsch. de bewerker van de dict. de Moreri). Die kost hier *f* 7.10. -. Dit wordt tezamen 42 livres. Wanneer

Sanluque (Jean Sanlecque, lettergieter te Parijs) woord heeft gehouden, moeten de

letters voor de Horace nu in de kasten staan. Dacier wil slechts 3 vel per week nazien. L. vraagt een catalogus van muziek van B.
12-1-1708 (24-12-1707): L. vraagt de proefvellen voortaan aan Girin te geven om door te zenden. L. hoopt, dat nu de letters er zijn, B. 3 vel per week zal afleveren. Dacier heeft beloofd 6 vel per week na te zien. Indien L. nieuwe boeken naar Parijs zendt, zal hij daarvan aan B. 2 exemplaren sturen. L. schrijft aan de andere kant van de brief (niet opgenomen in copieboek) de klachten, die Roger tegen B. heeft. L. zendt B. Roger's catalogus, gefrankeerd tot Lille.
2-2-1708: Roger komt L. steeds om berichten van B. vragen. Roger bericht, dat hij 4 boeken van B. nodig heeft en die zal nadrukken als hij die niet krijgt. ‘Je vous diray entre nous qu'il est en guerre avec Mortier, libraire d'icy, et luy contrefait sa musique, lequel a debouchées les ouvriers a monsieur Roger. C'est ce qui fait qu'il voudroit avoir votre reponce. Car s'il ne convient pas avec vous, il sera contraint d'avoir une personne a Paris, afin d'y faire vendre les ouvrages que monsieur Mortier luy aura contrefait presque pour rien, au cas que le contrefaiseur envoye, ce qui luy fera peu de perte a ce qu'il pretend, puisqu'il a les planches. Enfin monsieur, il souhaite vorte reponce avec d'autant plus d'impatience qu'il ne saurait prendre des mesures justes, sur ce qu'il doit faire pour Paris, avant qu'il n'ait vu ce qu'il pourra faire avec vous.’ L. heeft de 4 eerste vellen van de Horace, die B. heeft gedrukt, ontvangen. L. vraagt een nieuwe catalogus van B.; de andere heeft L. naar Londen doorgezonden.
13-2-1708 (3-2): L. is heel tevreden over het werk van B., maar heeft pas 7 vel gekregen. Hij is minder tevreden over Quillau. L. is zeer dankbaar jegens messieurs Vaultier en le Chanteur (er blijkt niet, wat zij voor hem hebben gedaan).
5-3-1708: Het vertrek van L.'s vriend bij de posterijen heeft wat vertraging gebracht, maar nu loopt alles weer. L. bestelt muziekboeken bij B.
16-4-1708: Quillau zal in 3 maanden gereed zijn met zijn 5 delen van 90 vel en daar B. 5 delen van 115 vel heeft, wil L. deel 10 van 19 vel aan Quillau geven. B. heeft nog voor 8 maanden werk, zonder de indices en inleiding. Het is voor L. heel belangrijk, dat de Horace in september gereed is. L. vraagt vast de vellen van deel 6, 7 en volgende bijeen te zoeken om de exemplaren voor Holland over Rouen te verzenden, zodra er een schip is. L. hoopt, dat B. de 2de betaling van Desprez heeft ontvangen.
30-4-1708 (20 en 21-4): L. geeft zijn oordeel over de zoon Boudot. L. is hem geen Puffendorfs schuldig, integendeel, toen L. Parijs verliet, was madame Boudot hem 800 livres in boeken en 2500 livres in geld schuldig en sedertdien heeft L. nog voor 4000 livres gestuurd. Wat betreft het paspoort op naam van zoon Boudot, L. heeft het hem verschaft. L. heeft het laatste paspoort teruggestuurd. L. zal in het 1ste paket een Puffendorf voor Vaultier sturen. L. vindt goed, dat B. al zijn 5 delen drukt, mits B. zich met Quillau kan verstaan en mits hij, als die gereed is, 6 vel per week aflevert. B. moet zich ook met Quillau over het geld van de billetten van Desprez verstaan, daar Quillau in dat geval teveel krijgt. L. kan B. niet contant gaan betalen.

14-5-1708 (5-5): L. zal voor Vaultier een Puffendorf zenden, maar B. moet eerst schrijven, of die bij de Chambre passeren zal. ‘Afin de vous engager d'autant plus a finir l'Horace, je vais vous dire monsieur ce qui m'engage le plus a souhaiter qu'il soit finis avant la fin de septembre prochain, c'est que le livre est tres exelant en Angleterre, ou j'en vendré au moins deux cent ainsi qu'en Allemagne, ou je me propose d'aller, dans l'un et l'autre endroit dans le mois de novembre prochain. Si je n'ay pas l'Horace avant mon depart, j'en pert la vente d'un an, surtout en Angleterre, ou on ne vend rien apres la separation du Parlement.’ L. vraagt tenslotte om B.'s factum, dat hij gaarne zou willen zien.
2-7-1708: L. zal de Puffendorf nog deze maand versturen. L. zendt B. een brief voor Robustel en vraagt B. deze te verzegelen en dan af te leveren. L. vraagt B. samen met Robustel te bemiddelen in zijn geschil met de Boudots.
23-8-1708 (9-8): L. dankt B. voor zijn bemiddeling in het geschil met de Boudots en zegt, dat deze zeer redelijk zijn. L. beklaagt zich zeer, dat noch B., noch Quillau voortmaken met het drukken van de Horace. L. begrijpt niet, waarom Dacier vreest, dat de indices oponthoud zullen geven. Ruim 4 maanden geleden hebben Quillau en Girin met een persoon, wiens naam L. is vergeten, afgesproken om de indices voor 6 livres per vel te maken. L. zal nu echter aan Varique, met wie B. een afspraak heeft gemaakt, 100 livres voor het maken van alle indices geven. Wat het papier betreft, Pioche (Nicolas Pioche, papierkoper te Parijs, zie KS 1376) moest 807 ramen leveren, genoeg voor ± 200 vel. Er moet dus nog zijn. L. zal echter aan Girin opdracht geven voor verder papier te zorgen. L. zendt voor Vaultier 4 exemplaren van Vossius.

Barbin (veuve) libraire au Palais à Paris

Marie Cochart, geb. Parijs ± 1663, weduwe van Claude Barbin (1654 libr., uitgever van Molière, Boileau, la Fontaine etc., st. december 1698), in 1701 1 compagnon, geen drukkerij, st. 1707.

(Zie F. Longchamp, Un libraire du 17e siècle, Le Bibliographe moderne 1914-1915, XVII, 10-39.

ff 21939, 524: Histoire abregée des Provinces Unies des P.B. avec des figures et des medailles. Prés. pour avoir permission d'en faire entrer dans le commerce, par la veuve Barbin. 12.8.1701 distr., 1.8.1702 néant attendu qu'il ne s'agit que de l'entrée de ce livre en France, qui a été permise pour cette fois.

ff 21940, 885: Le conte de Gabalis. Prés. par la veuve Barbin 22.4.1706 pour priv. gén., réprouvé comme un ouvrage rempli d'absurditez 29.4.1706, néant rendu le 29.5.1706).

12-9-1707: L. zendt madame B. de titel van Leguat en vraagt bestelling en vraagt haar aan madame Roulland enkele boeken voor hem te geven.
15-12-1707: L. heeft van madame Roulland gehoord, dat madame B. de gevraagde boeken heeft gegeven en dankt haar daarvoor. Hij bestelt, zo snel mogelijk, 4 Siam, 2 Caré en 4 Venerony. L. stuurt haar enkele boeken; indien zij die niet wil hebben, moet ze het hem berichten.

Bats (I. de)

Imbert de Bats, geb. Parijs ± 1670, 2de zoon van de libr.-impr. Pierre de Bats, 1694 libr., in 1701 1 compagnon, 1704 impr., woont 1707 Rue Saint Jacques a l'image Saint Benoit, près la Fontaine Saint Séverin, 1721 drukkerij in de Rue de la Harpe, st. vóór 1730.

12-9-1707: L. heeft B. op rekening de Sermons van Volpiliere geleverd. De Géographies van le Coq, die L. in commissie heeft van B., zal hij zeker alle verkopen. L. bestelt boeken bij B. en zendt hem de titel van Leguat.
30-1-1708: L. bericht, dat alles wat B. heeft besteld, uitverkocht is. L. vraagt B. aan madame Roulland voor hem een exemplaar van de Entretiens sur les sciences te geven, indien B. deze heeft ontvangen. Daar de entrée van Leguat niet is toegestaan, kan L. de door B. bestelde 40 exemplaren niet leveren.
30-8-1708: L. heeft B. geleverd voor 262 l. en B. aan L. voor 590 l. 15 s., zodat L. nog 328 l. 15 s. schuldig is. Daar L. nog 59 onverkochte exemplaren van de Parfait Géographe heeft, tezamen 236 livres, blijven slechts 92 l., 15 s. over. L. zendt nu aan B. via Dezallier boeken voor 192 l. 10 s. Hij zal trachten de Parfait géographe nog te verkopen, maar het is oud en erg duur. L. heeft B.'s broer voor 208 l. 10 s. geleverd en die van

hem voor 214 l., zodat L. hem nog 5 l. 10 s. schuldig is. L. zendt hem 2 Voyages du Septentrion in 12° fig.

Bats (P. de)

Pierre de Bats, geb. Parijs ± 1669, oudste zoon van de libr.-impr. Pierre de Bats, 1691 libr., in 1701 1 apprentif, st. vóór 1730.

12-9-1707: L. zal aan het eind van de maand aan B. de boeken sturen, die hij nog aan B. schuldig is. L. vraagt of B. Leguats wil hebben en misschien eveneens nog andere boeken. Tenslotte bestelt L. ook nog zelf boeken bij B.

30-1-1708: L. schrijft, dat Boyer uitverkocht is en dat hij daarom in plaats daarvan stuurt 6 delen van de Voyages de la compagnie, die sedert hun ruil zijn verschenen, en 4 Voyages de Guinée. Madame Roulland heeft L. bericht, dat B. geweigerd heeft haar iets af te geven voor L.

Bignon (abbé)

Jean Paul Bignon, 1662-1743, in 1684 opgenomen in de Congrégation de l'Oratoire, verliet deze in 1691 om voor zijn oom de Pontchartrain, de contrôleur général et secrétaire d'Etat, de afdeling 'la littérature et les académies' te verzorgen. Als zodanig reorganiseerde hij de verschillende académies. Hij werd prédicateur du Roi, abt van Saint Aventin en l'Isle en later doyen du chapitre de Saint Quentin (30.000 livres rente per jaar), in 1701 conseiller d'Etat. Van 1699 tot 1714 was de Pontchartrain kanselier van Frankrijk, waaronder de direction de la librairie viel, die Bignon voor hem waarnam. In 1719 volgde hij de overleden Louvois op als grand maitre de la bibliothèque du Roi, in 1720 kreeg hij, nadat verschillende andere koninklijke bibliotheken onder zijn beheer waren gebracht, de titel bibliothécaire du Roi. In 1741 werd hij als zodanig opgevolgd door een van zijn neven.

Zijn eigen enorme bibliotheek verkocht hij in 1718 aan Law, die hem voor 50.000 livres aan kardinaal Dubois verkocht. Deze verkocht deze op zijn beurt in 1725 voor 65.000 livres aan een aantal libraires. Een catalogus werd door de libraires gemaakt. De titel luidt: Bibliotheca Duboisiana, ou catalogue de la bibliothèque de feu son éminence le cardinal Dubois, receuillie cy-devant par monsieur l'abbé Bignon. La Haye 4 vol. in 12°. Aan Turrettini scheef Bignon 18 mei 1713: 'Je me suis fait une loi de ramasser généralement tout ce qui s'imprime dans les pays étrangers; et quand je ne me la serois pas faite, je rechercherois avec empressement jusqu' aux plus petites pièces, dont vous enrichissez le public' en 20 oktober 1713 naar aanleiding van een bibliothèque publique: 'Je sais de quelle utilité sont ces sortes d'établissements-là pour les gens de lettres: et c'est en partie ce qui m'a engagé à ramasser un assez bon nombre de volumes. Ceux que j'ai déjà montent à près de 50000; et je compte les augmenter tous les jours, non pas tant pour moi, que par rapport à nos sçavans, qui ne manquent que trop souvent des secours nécessaires pour perfectionner leurs ouvrages: trop heureux si par là je puis me rendre utile à la république des lettres.' Bignon publiceerde zelf weinig, slechts een tweetal kleine werken en een aantal mémoires in de Journal des savants, waarvan hij sedert 1702 de leiding had en die hij ook geheel reorganiseerde. Na zijn dood, in 1743, zei Fréret, dat men hem moest zien 'moins comme un académicien ou comme un homme de lettres, quelque droit qu'il eut de prétendre à ces titres, que comme le bienfaiteur des lettres, et comme celui auquel elles doivent, en grande partie, la considération dont elles jouissent'. 'Sans lui et sans les établissements qu'il a procurés, peut-être ne resteroit- il aucun vestige de ce que le cardinal de Richelieu et monsieur Colbert avoient fait pour elles'. Saint Simon noemt hem een 'bel esprit, très savant' en 'un des premiers hommes de lettres de l'Europe', maar is weinig te spreken over zijn levenswijze. Zijn vijanden

beschuldigden Bignon ervan een soort litterair despotisme uit te oefenen, zijn vrienden noemden hem ‘Mecène de son siècle et l'ange tutélaire des sciences et des savans’.

Zijn correspondentie, maar alleen uit later jaren is bewaard in de Bibliothèque Nationale. Litteratuur over hem, zie D.B.F.

Brieven zie Bijlage

Bohm

Michael of Michel Bohm, geb. Meissen in Saksen, was in 1707 in dienst bij Rigaud in Parijs (zie brief aan Dezallier 21-10-1707). Waarschijnlijk had hij toen al relaties met Leers, die ook speciaal met de groep Anisson-Rigaud in contact stond. Toen Leers zich uit zaken wilde terugtrekken, vond hij in Rotterdam zelf geen geschikte koper. Tenslotte sloten Caspar Fritsch en Michel Bohm op 2-5-1709 voor notaris van Bortel te Rotterdam een contract met Leers, waarbij deze aan de beide compagnons al zijn boeken, prenten, drukkerij en al, wat tot zijn negotie behoorde, verkocht voor *f* 120.000, te voldoen in een aantal termijnen, waarvan de laatste op 1.5.1715 zou vervallen. (N.A. 1498, 187). Op 22-5-1709 werd een huurcontract voor het gebouw van de drukkerij gesloten. Fritsch en Bohm moesten nu ook poorter en gildelid te Rotterdam worden. Het eerste geschiedde op 17-10-1709. Het laatste had meer voeten in de aarde, daar zij de vereiste vier leerjaren niet hadden volbracht. Op 25-1-1710 werd hun rekwest om de boekbindersproef te mogen afleggen, met vrijstelling van de vier leerjaren, aan het boekbindersgilde om advies gegeven. Zij kregen tenslotte toestemming om voor *f* 150 gildelid te worden (Gildearchief Amsterdam 57, 96). Op 7-10-1710 sloten Fritsch en Bohm een compagnie voor notaris van Bortel (N.A. 1501, 173). De afbetaling, eerst aan Leers zelf, later aan zijn erven, liep niet vlot, aangezien Fritsch en Bohm ‘vermits de slegte en neringlooze constitutie der tijden, door den zwaren en langdurige oorlog veroorsaekt, zoo veele boeken niet hadden kunnen debiteren als zij wel hadden gedagt en gewenscht’. Op 13-3-1715 werd de compagnie tussen Fritsch en Bohm voor notaris S. Favon te 's Gravenhage ontbonden, dus vlak voor het verlopen van de laatste termijn van aflossing. Bohm sloot een nieuw contract van compagnieschap met Charles Levier, die de plaats van Fritsch innam. Bohm begon nu uitstel van betaling aan de erven Leers te vragen. Op 19-7-1715 kwamen voor notaris van Bortel de beide boekverkopers tot een overeenkomst met Cornelia Brandt, de weduwe van Leers, en de voogd over de kinderen Leers. Bohm en Levier zouden in het bezit blijven van de boekhandel, maar de erven Leers zouden de op de zolders opgeslagen boeken in eigendom houden. De zolderhuur zou uiteraard door Bohm en Levier worden betaald. Bij elke aflossing zouden voor het dubbele van het afgeloste bedrag boeken door de erven Leers worden vrijgegeven. Volgens de opgemaakte inventaris werd de voorraad van opgeslagen boeken getaxeerd op *f* 171.081. De gedrukte vellen van de Dictionnaire van Bayle - Bohm en Levier waren bezig met de herdruk - zouden daar successievelijk bij worden gevoegd. Ook het privilege voor deze Dictionnaire zou ter meerdere zekerheid onder de erven Leers komen. Indien Bohm en Levier iets van de zolders nodig hadden, konden zij dat tegen reçu er afhalen. De schuld van *f* 83.379 (met

inbegrip van rente over de niet tijdig afgeloste bedragen) werd verminderd op *f* 80.000, omdat gebleken was, dat onder

de boeken van Leers er verscheidene onvolledig of bedorven waren. Deze *f* 80.000 zouden Bohm en Levier binnen 8 jaar moeten aflossen in 8 termijnen van *f* 10.000. In geval van nalatigheid zouden de erven Leers zes maanden na het eerste geval van nalatigheid het contract van 2-5-1709 ter executie mogen leggen. (N.A. 1511, 40). Op dezelfde dag sloten Bohm en Levier voor notaris van Bortel een contract van compagnieschap. De moeilijkheden waren echter niet opgelost. Bohm en Levier konden evenmin afbetalen. Op 30-1-1716 werd de compagnieschap tussen hen beiden voor notaris van Bortel ontbonden. Intussen had Bohm over moeten gaan tot de veiling van een deel van zijn boeken, wat op 11-11-1715 te Delft geschiedde. Op 27-8-1716 transporteerde hij voor notaris van Bortel vele van zijn vorderingen uit hoofde van deze veiling, die uiteraard over langere termijnen liepen, aan de erven Leers. Uiteindelijk was Bohm gedwongen tot verkoop van een aantal hoofdbestanddelen van zijn fonds, tenslotte zelfs van de herdruk van de beroemde Dictionnaire van Bayle. Uit de acten, afgedrukt bij KS, ziet men dit droeve verloop van Bohm's zaken. In de herfst van 1722 stief Bohm in den Haag (Resol. Weth. Rotterdam 10-11-1722).

Op 13-4-1710 gaat Michel Bohm over van de Lutherse kerk, waartoe hij behoorde, naar de Waalse kerk te Rotterdam. Op 7 april 1715 trouwt hij te Rotterdam met Marie Jeanne de la Mejannelles, geboortig van Saint Quentin. Op 9-10-1722 maakt het echtpaar zijn testament.

Bohm en Leers geven in 1710 inlichtingen over de ideeën in de Republiek aan de abbé Du Bos via de boekverkoper Anisson te Parijs, die hun brieven doorgeeft (Lombard 125).

> **30-9-1707:** L. schrijft, dat van der Marck verbaasd is niets gehoord te hebben op zijn brief over een wisselbrief, die B. op van der Marck heeft getrokken en die is geaccepteerd. Als B. die wil terugnemen, zal L. hem alles betalen, daar hij geld in Parijs heeft. Voor van der Marck en voor L. betekent dit, dat ze geen koersverlies zullen hebben en voor B. contant geld. L. zal later op B.'s brief van 12-9-1707 antwoorden. L. zal B. 40 Leguats sturen en vraagt verdere bestelling. L. heeft 6 Sermons de Bourdalou 12° 6 vol. gekregen, maar houdt deze voor rekening van B. Hij wenst geen *f* 5. - voor een ongebonden boek, dat in Frankrijk gebonden 8 livres kost, te betalen. De regeling met Posuel (Jean Posuel, libr. te Lyon) bevalt L. niet.
> **21-10-1707:** L. zendt B. een wisselbrief van 1040 livres op Dezallier voor rekening van van der Marck. L. vraagt B. de ontvangst van het geld te berichten.
> **20-11-1707:** L. vraagt B. aan iedereen, die ernaar vraagt, te zeggen, dat hij niet weet, dat L. de Horace te Parijs laat drukken en verder ook aan niemand te schrijven, dat hij de Gerson aan Dezallier heeft verkocht. L. vraagt een antwoord op de zaak, waarover Etienne met B. heeft gesproken. L. heeft via Boudot over Rouen boeken aan Rigaud gezonden volgens de ingesloten lijst. Van de lijst, die B. heeft gezonden uit Lyon, heeft L. slechts 10 of 12 artikelen.

Boileau (abbé)

Jacques Boileau, 1635-1716, theoloog en schrijver, o.a. van de Historica disquisitio, waarover de volgende brieven handelen. Deze zijn door de Lorme gericht aan de abbé St. Loup (uit een brief van 8-9-1707 aan de Boudots blijkt echter, dat dit een schuilnaam is).

> **24-5-1708:** L. is verheugd, dat B. hem hoop geeft, dat het boek in Frankrijk vrij zal kunnen worden ingevoerd. Als iemand zich namens B. bij L. vervoegt, zal L. die niet alleen enkele exemplaren, maar de gehele oplaag geven. L. beklaagt zich over de Boudots.

9-7-1708: L. schrijft, dat hij de brief van B. van 27-6 pas 6-7 heeft ontvangen en dat dit te laat was om 24 exemplaren van de 'dissertation' af te geven, daar de gehele oplaag van 500 exemplaren in een baal naar Parijs is gezonden.

Bossière (abbé), viquaire de St. Mery

9-8-1708: L. zendt B. een brief voor Chamillart en vraagt B. bij hem te pleiten voor de entree van enkele Hardouins. Chamillart heeft indertijd beloofd daarbij te zullen helpen. L. durft thans dit echter niet te vragen. L. vraagt B. tenslotte aan m. Villeras en m. de Malezieu (Nicolas de Malezieu, 1650-1727) zijn diensten aan te bieden voor het zenden van boeken.

Boudot libraire rue Saint Jaques au Soleil d'Or a Paris

De brieven zijn gericht, afwisselend aan Jean Boudot en zijn moeder, de weduwe van Jean Boudot, de aanvankelijke correspondent van de Lorme. Ik geef hier bijzonderheden over alle drie:

Jean Boudot, geb. Feurs en Forez ± 1651, apprenti bij Louis Billaine te Parijs, daarna 9 jaar bij zijn oom, Antoine Bertier te Parijs, en 2 jaar bij Billaine, februari 1682 gevestigd met veuve Edme Martin te Parijs, 1863 libr. als haar schoonzoon, 1701 imprimeur du roi en imprimeur du parlement, heeft echter geen drukkerij in 1701, 1 apprenti en als facteur Jaques Etienne (zelf maitre-libraire), in 1704 in bestuur communauté, hij vertaalde stichtelijke werken, st. 27-(volgens brieven 23) 12-1706.

Marie Therese Martin, zet na de dood van haar man de boekhandel voort, tezamen met haar zoon, st. 17-2-1744.

Jean Boudot, geb. Parijs 9-10-1685, 29-12-1706 libraire, 1707 imprimeur du roi et de l'academie des sciences, geleerde, st. 10-3-1754.

In balen, gericht aan Jean Boudot, komen in 1697-1698 herhaaldelijk niet gepermitteerde boeken voor, waarbij verschillende drukken van de Lorme (ff 21743, 24, 28 en 29). In 1705 en 1706 ontvangt hij in balen niet gepermitteerde boeken, die bestemd zijn voor Bignon, o.a. op 5-9-1706 de Bibliotheca fratrum Polonorum, fol., en Obres de Agredo fol. 2 vol. (ff 21931, 12 en 49).

Op 26-6-1699 kreeg Jean Boudot privilege van de duc du Maine om te drukken in Trevoux, op 11-8-1699 deed hij dit over aan Etienne Ganeau. De relaties bleven echter nauw. Boudot liet van alles drukken in Trevoux. Op 1-5-1701 kreeg hij privilege voor 12 jaar voor het drukken van de Dictionnaire latin-françois et françois-latin te Parijs en Trevoux (ff 21939, 422). Het manuscript had hij gekocht van P.N. Blondeau, inspecteur de l'imprimerie à Trevoux. Op 10-3-1702 vroeg Jean Boudot privilège général voor het Nouveau Testament in de vertaling van Richard

Simon, gedrukt met privilege van de duc du Maine te Trevoux. Reeds op 19-3-1702 kreeg hij toestemming en op 29-3-1702 privilege. (ff 21939, 422).

De Parijse collega's van Boudot, die reeds in 1697 in fel verzet waren gekomen tegen zijn voorganger in Trevoux, genaamd Pierre le Rouge (zie hun rekwest ff 22126, 116), kwamen weer in

verweer: ‘La surprise, dont Boudot a usé en l'obtention de ces deux privileges est manifeste par l'abus mesme qu'il en a fait à l'égard du premier, en ce que le privilege n'estoit accordé que pour imprimer la version du Nouveau-Testament à Paris, et pour n'avoir lieu qu'après que cet ouvrage, pour lequel il étoit donné, auroit esté de nouveau corrigé par des examinateurs nommez à cet effet, au mépris des quelles regles et conditions Boudot auroit imprimé et joint ce privilege à la fin des exemplaires de Trevoux, dont il auroit debité un nombre considerable; et que quant à l'autre privilege, la surprise n'est pas moindre, en ce que par ce moyen ledit Boudot se procuroit indirectement à lui seul ou à ses associez la faculté de vendre dans le royaume le Dictionnaire universel de l'impression de Trevoux, ce qui est directement contraire aux edits...’. De Parijse boekverkopers hadden succes; op 22-1-1703 werden bij arrest du conseil d'Etat du Roi de beide privileges gecancelleerd en ‘fait sa Majesté iteratives deffences audit Boudot et à tous imprimeurs, libraires et autres, de quelques qualité et condition qu'ils soient, de faire imprimer hors le royaume aucuns ouvrages, sous prétexte de pareils privileges, ni de joindre les privileges à aucuns livres d'impression etrangere, à peine de nullité des privileges obtenus ou à obtenir et d'estre procedé contre les contrevenans par confiscation des exemplaires, amendes et autres peines portées par les ordonnances, arrests et reglemens’. (ff 22071, 204 (515) en ff 21814, 83 en 241).

28-7-1707: L. wacht op paspoort en vraagt bestelling en een bewijs om boeken af te halen bij Roger. L. heeft uit Luik een pakket over Verdun met nieuwe boeken uit Duitsland voor Bignon gezonden met daarbij voor B. 9 Dixme royale. Broncart heeft B. een baal gezonden, die ergens is blijven steken. De Lettres d'Ossat zijn ter perse. B. moet L. een bewijs sturen om deze af te halen. L. heeft boeken uit Engeland en wacht op een bestelling van B. hiervan. L. bestelt boeken bij B. voor de Frankforter Messe in september. B. moet het pakket, gemerkt AB libri, sturen aan Jaques Hennes, maire et échevin a Sedan, die het zal doorzenden. Girin zal B. nog 2 Heures de Maintenon geven om erbij te doen.
11-8-1707: L. zal de volgende dag de baal over Lille versturen, wanneer het antwoord van B. er dan nog niet is. L. hoopt, dat B. aan Jordan in Bar-le-Duc een gebonden Dictionnaire de Trevoux heeft gezonden. De lettres d'Ossat zullen 5 delen in 12° beslaan. Het 5de deel is bijna gereed. L. vraagt daarom direct ‘vie, préface et table’ te sturen om vertraging te voorkomen. L. vraagt of B.'s Dictionnaire latine 8° al haast gereed is. L. bestelt bij een man, wiens naam hij is vergeten, een vignet in hout net als voor het hoofd van de préface van de Hommes Illustres van Perrault en 3 of 4 letters in hout voor een folio. L. zendt brieven voor Bignon en Boileau (deze laatste is niet opgenomen in het copieboek) en vraagt aan Moreau een copie te vragen van de ruil, die L. met hem heeft gesloten.
25-8-1707 (19-8): Buffart moet het paspoort geven voor verschillende schepen. L. moet een baal aan Bignon sturen en kan niet langer op een bestelling van B. wachten. L. zal zorgen voor de boeken van Roger en voor het weghalen van de Lettres d'Ossat. L. dringt aan op haast maken met het paspoort, omdat hij de Leguat wil versturen, waarvan hij de titel

stuurt, daar hij vreest voor nadruk in Frankrijk. L. heeft voor meer dan *f* 1200 aan boeken uit Engeland. Verzending daarvan wacht op het paspoort. L. wacht nog op vignet en letters van Bouttemont voor het werk van Hardouin. L. heeft geen tijd om Boileau te antwoorden. L. vraagt aan Giffart een opgaaf te vragen van boeken, die L. hem heeft gegeven, met prijzen.

5-9-1707 (26-8): L. vraagt opgaaf van boeken, die B. van hem in commissie heeft. L. zal B. voor zover mogelijk de gevraagde boeken zenden en de Engelse boeken, die hij niet heeft, laat hij komen; hij moet daar echter alles met geld betalen. Van Bignon kan B. een catalogus lenen met opgaaf van alle boeken, sedert 1703 verschenen in Holland, Poland en Duitsland. L. zal aan Sloane (Hans Sloane, 1660-1753, medicus te Londen) in Londen zenden, wat B. hem opgeeft, en op order van Leibnitz (Gottfried Wilhelm Leibnitz, 1646-1716, geleerde te Hannover) 2 delen van de Academie geven. L. zal aan B. het pakket van Leers voor Carré (Louis Carré, 1663-1711, geleerde) sturen. L. dankt voor de Diable Boiteux. L. zendt met de volgende baal de door B. bestelde boeken, gemerkt x, die wel passeren, en gemerkt o, die via Bignon moeten gaan. De Bibliotheque choisie zou volgens

L. echter ook met o moeten gemerkt zijn. L. vraagt of de Perpetuité van Amauld 4° 4 vol. passeert en of het debiet heeft in Frankrijk. L. vraagt B. aan Robustel en Guerin (Louis Guerin) de titel van Leguat te laten zien. L. wil vooral boeken van Houry (Laurent d'Houry) hebben. L. vraagt of B. de 2 Histoire de la bible, die hij bij hem heeft achtergelaten, al heeft verkocht. L. heeft in de Chambre verschillende Contes à rire 8°, die Girin beloofd had aan L. te sturen. L. vraagt B. deze af te halen en aan hem te zenden. Als het niet lukt, moet Bignon bemiddelen.
8-9-1707 (2-9): L. heeft de cognossementen van de 3 balen, die 25-8 uit Rouen zijn gegaan, ontvangen. L. vraagt B. haast te maken met het paspoort en Buffart, de la Vigne en Dupuy om hun wensen te vragen. ‘Ce sont des messieurs qu'il faut menager.’ L. dankt B. voor het bericht, dat Bignon eraan twijfelt of L. wel al het beloofde kan leveren. L. betoogt, dat dit niet direct vlot kan lopen, maar steeds beter zal gaan en zet uiteen, wat hij al heeft gedaan. L. vraagt, wat B. voor port betaalt voor zijn brieven. L. vraagt aan Picart opgaaf van prijs voor de tekening voor Leguat te vragen. L. vraagt B. opgaaf van de boekverkopers, met wie B. open rekening heeft, daar L. zo mogelijk alles via B. wil betrekken. L. moet boeken van anderen in betaling hebben, daar hij B. veel meer levert dan die aan hem. L. vraagt 1ste vel van B.'s nieuwe folio en opgaaf van de tijd, wanneer het gereed zal zijn.
15-9-1707 (9-9): L. heeft vignet en 4 letters ontvangen. L. bestelt een cijfer voor een vriend P.H. (Pierre Humbert). L. heeft de opdracht van Leibnitz uitgevoerd. L. bestelt 100 avertissements voor de Sections coniques. L. heeft bijna alles, wat monseigneur le Premier heeft besteld, behalve ‘les pieces sales’ (waarschijnlijk zijn bedoeld: onnette prenten, vergelijk de brief aan Duchesne). De persoon, die ze had, is in Duitsland (Fritsch). L. zal aan Duchesne schrijven. L. zal van Maurry boeken krijgen en vraagt B. daar 50 Dictionnaire latin-françois bij te doen voor B.'s rekening en nog boeken volgens bijgaande lijst. L. vraagt B. de ingesloten brief aan Thierry te geven, na die te hebben gelezen, en aan Picart te vragen een catalogus van de prenten met prijzen te maken.
26-9-1707: L. heeft 3 balen gekregen, maar daarin slechts 30 titels voor de Sections coniques en geen kartons voor de verscheurde pagina 288 gevonden. L. vraagt per ommegaande 70 titels en 100 kartons, daar hij ze anders niet kan verkopen. L. bestelt bepaalde boeken ‘doré et marbré sur tranche’. L. vreest, dat er geen schepen meer naar Rouen zullen gaan, wanneer het paspoort eindelijk komt. L. moet een groot aantal van Leguat en Tournemir zenden om nadruk in Frankrijk te voorkomen. L. heeft naar Bignon een kist gezonden over Lille. Daarin zit iets voor monseigneur le Premier, waarover B. aan Duchesne moet schrijven, deffecten voor Dezallier, Pocquelin en voor B. zelf voor de twee incomplete Gersons.
29-9-1707 (23-9): L. doet bestelling en vraagt die te zenden aan Jaques Hennes te Sedan, maar er mag niets bij voor L. zelf, want deze zending gaat naar Frankfort. L. vraagt naar de letter in hout, bestemd voor de Lettres d'Ossat. Alles wacht daarop. Roger klaagt, dat B. aan Witte de deffecten

voor de boeken, die B. aan Roger heeft geleverd, niet heeft willen geven. Roger weigert boeken voor B. te geven, zolang hij geen satisfactie heeft gekregen. L. heeft de kartons van de Sections coniques gevonden. L. vraagt B. aan Guerin een afrekening te vragen, opdat hij zien kan of die klopt met de zijne. L. vraagt, wie de auteur is van de Histoire universelle des voyages 12° bij Giffart en vraagt deel 2, zodra het verschijnt. L. bestelt 4 Histoire de l'academie 1699 tome l. L. vraagt B. aan Constart of hoe die heet, die het portret van de dichter Boileau heeft laten graveren, nog enkele portretten te vragen. L. zal terugsturen, wat Constart wenst. (Het valt niet uit te maken welk van de vele portretten van Boileau wordt bedoeld).
7-10-1707: L. kan de Sections coniques nog steeds niet verkopen, daar 70 titels ontbreken en vraagt nog 50 avertissements, daar hij er maar 50 heeft gekregen. L. bestelt 6 of 10 Histoire de l'academie 4° 1706. L. heeft achter het 2de deel van Leguat een catalogus van boeken, die hij B. zendt, gevoegd. L. vraagt B. naar Quillau te gaan en de gedrukte vellen van de Horace op te sturen, daar Etienne in verzuim blijft.
13-10-1707: L. is verontwaardigd niets te horen. L. durft Leguat en Tournemir niet te laten verschijnen, zolang het paspoort er niet is, daar hij nadruk in Frankrijk vreest. L. vreest, dat er de gehele winter geen schip meer zal zijn. L. doet tenslotte een bestelling.
24-10-1707: L. heeft een gedeelte van het boek van Dupin ontvangen en vraagt de rest. L. vraagt B. uit de baal aan Bignon een Erasmus fol. 11 vol. gr.p. voor Pocquelin te halen en Bignon de port van Brussel naar Parijs te vergoeden. L. heeft de paspoorten ontvangen, maar het schip, dat nog in de haven ligt voor Rouen, is te vol. L. heeft de vorige donderdag de Leguat aan Bignon gestuurd met de catalogus.
27-10-1707 (aan madame B.): L. is verheugd te zien, dat madame B. prijs stelt op de correspondentschap. L. is verheugd, dat de 70 titels van de Sections coniques zijn verstuurd. L. raadt B. aan een agenda te houden.

27-10-1707 (21-10): L. heeft de 70 titels nog niet ontvangen. L. heeft 2 wegen bedacht om zijn twee nieuwe boeken in Frankrijk te krijgen, òf over Lille, zoals hij de pakketten aan Bignon zendt, maar daarvoor zou B. permissie van Bignon moeten vragen, zeggende dat L. nadruk in Frankrijk vreest, òf op het paspoort dat Coignard over land heeft, die dan een paspoort over zee van L. terug zou krijgen. L. is het eens met B., dat ze Du Puy een Dictionnaire van Bayle cadeau moeten doen, al is het een groot cadeau. L. zal ook een Academie des Dames voor hem zenden. Op het paspoort had moeten staan, dat de balen in Parijs zouden worden gevisiteerd. B. moet trachten dit nog gedaan te krijgen door Bignon. Het visiteren in Rouen brengt onnodige onkosten mee en is ook om andere redenen ongewenst. Indien de gebonden boeken niet tijdig gereed zijn voor de verzending door madame Roulland, moet B. ze brengen naar monsieur de Launay (Pierre de Launay) a la Ville de Rome, die een baal naar Dubois verzendt. Daarbij moet B. 12 Infiniments petits 4° en 6 ramen schrijfpapier voegen. B. mag de Contes à rire niet verkopen, daar ze niet aan L. horen. Uit het pak uit Verdun moet B. 2 Dixme royale aan Girin, 1 aan Dezallier en 1 aan Desprez geven en 5 zelf houden. Tenslotte vraagt L. antwoord op 3 nog steeds onbeantwoorde vragen. L. heeft Etienne gevraagd de vellen van de Horace op te sturen, omdat die toevallig erbij was, toen L. met Quillau de overeenkomst sloot. L. vraagt B. om aan Dacier een copie van het privilege te vragen en om bij Ballard langs te gaan en daar de stand van zaken op te nemen. Roger heeft L. voor B. gegeven: 24 Voyages 7 vol. 12° van Schouten, 2 Gruyter fol., 3 Biblia Hebraica 8°, 4 Opuscula mythologia graeca 8°, 4 Moluques, 6 Testaments de Mons, 6 Cervantes. L. bestelt per ommegaande deel 7 van de Lettres Edifiantes.

27-10-1707: ‘Je vous felicite sur votre pensé au sujet de monsieur l'abbé Boileau. Je suis fort en peine comment je pourray faire passer son livre chez vous, je n'aye point de voye et il faut que vous m'aidiez en cela. Voicy comment: dans la balle que j'enveray a monsieur l'abbé Bignon des livres qui ne peuvent souffrir la visite, je serois d'avis de mettre dans les maculatures dessus et dessous la balle. J'ay été 2 fois present a l'ouverture de 2 balles, qui luy etoient adressé par le defun. Une fois il est venu un moment et l'autre point du tout. Il pourroit bien faire la même chose a present, mais quand il ne le feroit pas, je crois que ce que j'ay l'honneur de vous dire pourroit reusir. Je cacherois les titres dans d'autres livres. Voiez monsieur, si ce que je vous marque peut reusir et prenez la peine de me le faire savoir. Pour l'avenir pour vous eviter la peine d'aller chez monsieur D.M. (Du Mesnil), quand je voudray vous faire savoir quelque chose et particulierement oter cet embarras a l'amy - je veux dire quand je voudray vous faire savoir des choses qu'il n'est pas nécessaire qu'on sache chez vous - je mettray dans les lettres que je vous adresseray directement une autre lettre a l'adresse de monsieur Pegasse et cacheté du même cachet que celle ci. Vous pouvez la decacheter en votre particulier. Voila monsieur tout ce que j'ay a vous dire etc.’

10-11-1707 (3-11): L. vindt de Dictionnaire van Bayle een te groot geschenk voor Dupuy. L. zendt een Accademie des Dames en 2 Moyens de parvenir 12°, het eerste voor Dupuy. De Lespine, Dupuys l'ainé, Pierre de Bats, Cot, Delaulne en Jombert zenden L. de gevraagde boeken niet. L. begrijpt de reden daarvan niet, daar hij alleen aan de Bats en Dupuys een kleine schuld heeft. L. draagt B. op weer boeken aan Jaques Hennes te zenden voor Frankfort. L. vraagt deffecten te zenden aan monsieur Goupy, controleur des postes te Mons. L. vraagt aan madame Roulland of aan monsieur de Launay 6 Dictionnaires de Danet lat.-franç., die le Roy verkoopt, voor hem te geven. Eindelijk is er een schip en hoopt L. 3 balen te verschepen op de volgende dag. L. zendt nu een algemene factuur en de volgende week een factuur met de prijzen en opgaaf van de verdeling van de boeken, waarvan veel exemplaren zijn, over de boekverkopers in Parijs. Een baal met boeken, die niet gemakkelijk passeren, is aan Bignon gericht. L. is al bezig aan een volgende baal, waarin hij de Lettres d'Ossat, die nog niet gereed zijn, en boeken uit Engeland zal verzenden. L. stuurt een brief voor Pralard, die B. een Theologie de Grenoble in het Latijn voor de baal naar Sedan zal geven. L. zendt voor ± *f* 1000 in geld.
14-11-1707: L. zendt de factuur van de 3 balen, die zaterdag zijn ingescheept. L. zendt met permissie van Bignon aan de marquise de l'Hospital en vraagt in betaling 'Infiniments petits'. L. vraagt bij de baal van de Launay te voegen 12 Histoire de l'academie 4° 1706, 10 Voyes du salut 12° lat.-fr. en 10 18°. L. beklaagt zich nooit iets te horen.
24-11-1707: L. zendt nog geen factuur, omdat hij op hetzelfde schip een pakket boeken uit Engeland hoopt in te schepen. 'Ce que vous me marquez a l'egard du Voyage Leguat me dérange entierement. Il faut que je reface plus de 25 factures et lettres. Je ne m'attendois pas a cela, d'autant moins que je me suis donnez l'honneur d'écrire a monsieur l'abbé Bignon le 1 septembre pour le prier de m'en permettre l'entrée. Il a eu la bonté de me donner un reponce favorable et me dit même de le lui adresser, le 21 du passé. J'en envoye a mondit seigneur un exemplaire par la poste et comme je n'en ay point oui parler depuis, je me suis immaginé qu'il pouroit paser. Si je

pouvois debarquer les balles, je le fairoist avec bien du plaisir, mais cet une chose imposible. S'il faut les faire revenir, il faudra prendre passiance et une autre fois prendre mieux ces mesures. Pour les Memoires de Tournemir je ne crois pas qu'il y aura a redire.' L. vraagt B. van zijn confrères boeken voor hem te krijgen, die zij zelf hem hebben geweigerd. L. zal wegens klachten van Boudot voortaan alleen de gevraagde boeken zenden. L. zal bij het pakket de tabak in ruil voor messen doen, hoewel met tegenzin. L. vraagt de Oeuvres van Nouet van Muguet in de baal naar Sedan te doen. Apicius de re culinaria 8° is niet te krijgen; slechts weinig exemplaren zijn op kosten van enkele particulieren gedrukt. L. zal trachten de boeken die B. vraagt te vinden en ze anders in Engeland bestellen. L. bestelt 40 van B.'s Histoire de l'academie de l'année courante, zodra die gereed zijn, en vraagt of de Oraisons de M. de Fontenelle ook gauw klaar zijn. L. stuurt een brief voor monsieur Pegasse (bedoeld moet zijn de volgende).

24-11-1707: L. komt met reeks van klachten, o.a. het verzuim 'de me faire savoir ce que nous pourrons faire du livre de mr. Boileau. Vous m'avez marquez dans une de vos lettres que vous aviez une voye et que vous me le feriez savoir, mais vous l'avez oublié.' L. zendt een groot aantal van de Justification contre mr. de Cambray. L. heeft van Bignon permissie het aan hem te adresseren. Indien B. ze niet kan kwijt raken, moet hij ze aan Coquaire geven. In het pakket voor Dupuy van de douane zitten 1 Alose voor hem zelf en 2 Moyens de parvenir voor Girin. L. kan alleen met B. handelen, indien B. ook boeken van zijn confrères kan leveren. B. is nog 1800 l. schuldig en L. zendt hem nu naar schatting voor 3000 l. op rekening en 1600 l. in geld. B. kan die niet met zijn eigen boeken betalen. L. vraagt aan B. om aan de evecque de Montpellier (Charles Joachim Colbert, 1667-1738) de catalogus van de door hem gestuurde boeken te tonen. B. zal de volgende week aan monsieur Antié, diens bibliothecaris, schrijven (niet in copieboek).

28-11-1707: L. zendt factuur van boeken in geld, voor *f* 1224.4. - en zal volgende week de factuur van de boeken in ruil zenden. L. heeft 10 Gruters gekocht 4 gr. en 6 klein papier voor *f* 50. - en *f* 45. - en 10% rabat, samen *f* 423. -. L. moet over 3 maanden betalen en vraagt of B. dat kan. Anders levert hij ze liever aan Dezallier. L. bestelt boeken, sommige gebonden. L. vraagt over de post deffecten te zenden en daarbij te voegen 1 Lettres edifiantes tome 7. Van de gevraagde boeken heeft L. alleen 1 Machiavelli en 2 Prud. t. Noch le Clerc, noch andere boekverkopers kunnen de vraag van de abbé Colin (Abbé Hyacinthe Colin) beantwoorden.

1-12-1707: L. klaagt over fouten in B.'s rekening. L. zendt factuur van de boeken in ruil, voor *f* 1082.3. - met 30% toeslag dus *f* 1406.9. -. Hier zijn de Leguats en Tournemirs niet bij. L. vraagt bepaalde boeken aan andere Parijse boekverkopers te geven en hem 15 Voyage de la compagnie 12° 7 vol. te willen lenen, die hier uitverkocht zijn en worden herdrukt, en een Testament de Mons lat. fr. 12°. L. zendt een catalogus van in Amsterdam gedrukte opera's en bestelt een exemplaar van alle opera's zonder muziek

van Ballard, die niet in deze catalogus staan, en ook het 8ste deel van de opera's, indien gereed.
5-12-1707: De deffecten zijn in Sedan niet aangekomen. L. vraagt nog andere boeken bij het pakket naar Sedan te doen, indien dit nog niet is vertrokken. L. vraagt of Ballard al is begonnen.
8-12-1707 (2-12) (aan madame B.): L. bestelt boeken en houdt daarbij speciaal rekening met B.'s eigen uitgaven. L. heeft nog niets gehoord van de door hem bestelde gebonden boeken. L. vraagt B. 51 Infiniments petits af te halen bij de marquise de l'Hospital, te collationeren en 6 te laten binden. Het schip, waarop reeds drie balen van L., vertrekt volgende week. L. zal nog een 4de baal bevrachten. L. vraagt B. via Rouen 50 Dictionnaire lat. fr. 8°, zodra die gereed zijn, te sturen en daarbij 30 Remarques de Faydit, die in Rouen herdrukt zijn.
12-12-1707 (aan madame B.): L. stuurt het cognossement van de 4de baal. Het schip zal nu vertrekken. L. stuurt 6 Gruters kl. en 3 gr. papier, al heeft B. niet geantwoord op zijn voorstel van 28-11. Remond zal er wel een kopen. B. moet permissie aan Bignon vragen om in de pakketten over Lille een aantal kranten te doen, als vervolg op degene die in de baal zijn.
15-12-1707: L. vraagt antwoord op zijn brief aan monsieur Pegasse. L. heeft nooit antwoord gehad op zijn vraag, wanneer de Palaeographia graeca van Montfaucon klaar zal zijn en of L. de alleenverkoop in Holland kan krijgen. Nu hoort L. van anderen, dat dit werk binnen de maand zal verschijnen.
26-12-1707 (aan madame B.): Het schip is zaterdag vertrokken. B. moet nu de cognossementen naar Lagisse zenden, na er door de fermiers generaux op te hebben laten zetten, dat ze in Parijs worden gevisiteerd. B. heeft L. al eerder bericht, dat dit geen moeite zal kosten. L. vraagt, waaraan hij het stilzwijgen van B. heeft te danken. B. heeft laten merken, dat hij boos is, dat een ander de vellen van Horace opstuurt. L. somt een aantal verzoeken op, die hij B. heeft gedaan, maar waaraan B. niets heeft gedaan.

12-1-1708 (5-1-1708): L. komt als antwoord op grieven van B. met grieven van zijn kant, o.a. '5. Je n'aurois pour repondre a vos griefs, qu'a vous prier monsieur de prendre la peine de relire sans preoccupation, ce que vous me faites l'honneur de m'ecrire. J' avoue que j'ay eu tort de me servir de votre passeport pour envoier des livres a vos confreres afin de m'aquiter avec eux en partie de ce que je leurs doit et ce qui m'a fait prendre cette liberté, c'est que j'ay cru pouvoir negotier avec vous comme je faisoit avec feu votre pere. Mais comme je me suis trompé, je prendray pour l'avenir d'autres mesures. 6. En verité, monsieur, vous n'y pensez pas lorsque vous voudriez que je ne negotia qu'avec vous seul, pendent que vous me devez 1800 l. et que je vous envoye pour 1000 ecus de marchandise, a peine pouvez vous me fournir pour 600 l. La chose ne seroit pas egale. Au reste j'envoye a vos confreres 4 a 5 sortes de livres, pendant que vous en avez pres de 150. Ou sonts je vous prie le 12 particuliers, a qui j'envoye, hors madame de l'Hopital, messieurs le Premier, Remond et un ou 2 autres. Je vous deffie de m'en nommer d'avantage et a peine tout cela se monte t'il a 400 l. Je ne crois pas que vous deviez vous plaindre d'une bagatelle telle que cette la et vous servir d'un proverbe qui n'est point du tout de mon caractere. 7. Je crois monsieur, qu'il ne seroit pas juste que vous envoiasiez a d'autres libraires de ce pays pendant que vous me devez et que je vous fournisse tout ce que vous me demandez, lorsqu'a peine pouvez vous me fournir le quart du montant de ce que vous me devez de vieux. Encore faut il attendre des années. Apres cela vous pouvez faire tout ce qu'il vous plaira. Je vous souhaite beaucoup de bonheur. Je vous prie pourtant d'observer, que si vous negotiez avec d'autres libraires de ne m'envoyer que 12 Histoire de l'academie 1707 en place de ce que je vous ay demandé et a proportion de vos autres sortes.' L. zendt B. het laatste paspoort, dat op B.'s naam staat, terug. L. vraagt wat hij moet doen met 150 Lettres d'Ossat, die hij voor B. heeft gekregen. L. vraagt per ommegaande bericht, welke boeken uit de balen over Rouen B. niet wil houden. 'Je vous remercie de votre prospectus du Palaeographia. Il y a plus de 2 mois que je l'ay receu par un autre.' Daar B. bericht heeft 2 Gruters gr. en 2 kl. papier te zullen houden, *f* 190. - met 10% rabat *f* 171. - of in Frans geld 67 ecus, vraagt hij deze te mogen trekken aan de order van Claude Jordan. B. moet 1 Gruter aan Bignon geven. L. wil wel boeken, die in het buitenland zijn gedrukt en alleen voor geld te krijgen, aan B. zenden, echter alleen als L. op B. een wissel mag trekken op 2 maanden na verzending van de boeken.

27-1-1708 (aan madame B.): L. dringt aan op antwoord. L. neemt aan, dat B. deze brief 1-2 zal hebben en op 5-2 het antwoord zal kunnen versturen, dat L. dan op 9-2 zal hebben.
6(?)**-2-1708** (11-1) (aan madame Boudot): L. stelt nog een aantal vragen over zaken, die B. verzuimd heeft. L. vraagt aan Fournier 1 Morery te geven en aan monsieur Gelle, marchand de chevaux place Maubert, een Mezeray.

17-2-1708 (6-2): L. dringt opnieuw aan op antwoord. Zijn vriend bij de post is weg uit Parijs. L. weet een andere weg en vraagt brieven te brengen bij Girin.
8-3-1708 (aan madame B.): L. vraagt aan Robustel voor L.'s rekening 2 Vossius opera en 1 Critici Sacri te geven. L. is verbaasd, dat B. hem 4 artikelen in geld berekent en nog wel tegen een hoge prijs, terwijl L. de Gruters voor de prijs, die hij heeft betaald, berekent en nog wel met rabat. L. stuurt B. wel 100 artikelen, zodat B. niet alleen met eigen uitgaven kan betalen.
26-3-1708 (aan madame B.): L. zegt een afrekening te willen hebben en dan het correspondentschap te willen verbreken. B. heeft L. een groot onrecht gedaan door te weigeren de boeken voor andere Parijse boekverkopers af te geven op het pretext, dat de balen niet bevatten, wat L. had opgegeven. De boeken, die ontbraken, had L. reeds op 1-12-1707 aan B. verzocht te leveren uit de boeken van Roger. Ook betreurt L. het, dat B. niet aan Girin voor monsieur de Jean, uit dank voor het paspoort voor de verzending van de bijbels voor Desprez van Brussel naar Parijs, de St. Evremont 7 vol., Histoire de Basnage en 1 of 2 120's heeft willen afgeven. L. bestelt echter desondanks nieuwe boeken.
29-3-1708 (23-3) (aan madame B.): L. komt met nieuwe grieven en verdedigt zijn eigen optreden: ‘Je me souviens tres bien que vous me permites d'envoier des livres à vos confreres, pourvû que je ne tire point de balle separée.’ L. zegt geen 118 Voyages de Schouten te hebben gezonden, maar 176, waarvan 20 aan Roger behoren, dus 156 voor rekening van L. zijn. L. kan dit bewijzen door de ruil, die hij met Roger heeft gedaan. L. heeft inderdaad slechts een deel van het bestelde gestuurd, daar hij niet alles, wat in Holland verschijnt, kan ruilen tegen B.'s eigen uitgaven. L. wil de 6 Histoire de l'academie 1702, waaraan deel 1 ontbreekt, alleen voor rekening van B. houden. L. heeft in zijn magazijn voor meer dan 1300 l. aan aparte delen hiervan, waarmee hij niets kan beginnen. L. is het niet eens met B., dat L.'s prijzen exorbitant zijn. L. kan bewijzen door het reçu van Humbert, dat hij de Lettres d'Ossat pas na de verzending van de balen heeft ontvangen. Humbert moet nog in Parijs zijn en B. kan het hem zelf vragen. L. zal ze zenden, zodra hij van B. een paspoort heeft gekregen. L. weigert

de door B. niet bestelde boeken nu, 6 weken na ontvangst, nog terug te nemen, daar hij reeds 12.1 om direct bericht heeft gevraagd hierover. L. bestelt nog 6 Harmonie de Toinard en 6 Histoire de l'academie 1699.
12-4-1708 (5-4) (aan madame B.): L. zal desnoods de boeken terugnemen, maar vraagt B. wel zijn brief van 12-1 nog eens over te lezen. L. deelt mee, dat hij zelf een paspoort krijgt en nu aan alle Parijse boekverkopers, aan wie hij schuld heeft, boeken zal zenden, ook zijn eigen exemplaren van de Lettres d'Ossat. L. zal Osmont antwoorden over de vrouw, die bij B. is geweest. L. sluit een brief voor monsieur Warin in (niet in copieboek opgenomen). L. vraagt bericht, wanneer 9de deel van de Histoire de l'academie en de Montfaucon uit zullen zijn. Pocquelin klaagt, dat hij de St. Irenée niet heeft gekregen.
23-4-1708 (aan madame B.): L. schrijft, dat de kist en het pakket, dat B. bij de baal, die madame Roulland heeft verzonden, heeft gevoegd, bijna de confiscatie hebben veroorzaakt. Er zat in de baal geen gebonden Histoire de l'academie 1706 voor m. Buissiere (Paul Buissiere, beroemd anatoom te Kopenhagen). L. heeft nog steeds de deffecten, in september gevraagd, niet ontvangen. Ook wacht L. nog op de boeken, die hij 26-3 en 12-4 heeft besteld. L. bestelt de vertaling van Calmet van de Genesis.
30-4-1708: L. wacht met ongeduld op de bestelde boeken, daar hij aan zijn opdrachtgever beloofd heeft binnen de 2 maanden te leveren. B. collationeert zijn boeken slecht. Van 2 exemplaren van Morery kan L. niet eens 1 volledig exemplaar samenstellen. Men biedt L. in ruil werken van Corneille en Baudrand aan. L. wil deze echter bij voorkeur van B., die nog schuld aan L. heeft, en vraagt B. daarom resp. 12 en 4 van deze boeken.
7-5-1708 (27-4) (aan madame B.): L. verdedigt zich tegen B.'s beschuldiging, dat L. te hoge prijzen rekent. ‘Je vois bien madame, que vous ne connoisé pas encore la politique de certains libraires de chez vous, qui donnent les livres, que les autres ont, a un prix modique et ceux, qu'il savent estre les seuls qui les ont, ils savent y mettre un bon prix. Vous jugez bien madame qu'il est cette politique. Je l'ay eprouvé moy meme, estant a Paris et surtout en Suidas etc.’ L. stelt nu voor, dat Robustel alle prijzen zal bepalen van de boeken, die L. aan B. heeft geleverd. L. zal aan Boileau en aan Duchesne schrijven. B. heeft wel geschreven, wat hij heeft gedaan met een deel van de Leguats, maar niet, wat hij heeft gedaan met de exemplaren van de baal, aan Bignon geadresseerd. L. bestelt boeken en vraagt die te zenden in een baal met de Palaeographia van Montfaucon. L. zal nog een lijst van boeken van de Lespine zenden, die B. naar hij weet in ruil kan krijgen.
14-5-1708 (aan madame B.): L. zal 150 Lettres d'Ossat sturen met 1ste schip, dat vertrekt. Robustel zal B. een voorstel doen over het paspoort. L. heeft een gedeelte van B.'s paspoort gebruikt en zal dat teruggeven op zijn paspoort van 10.000 pond. L. heeft van Girin gehoord, dat B. de deffecten van Morery niet wil afgeven. L. vraagt nogmaals om een baal met Palaeographia.

21-5-1708 (aan madame B.): L. vraagt 25 van de 50 Palaeographia gebonden. L. mist in de Bible van Duhamel ff tom. 2 en vraagt die per post.
4-6-1708 (28-5) (aan madame B.): L. erkent, dat het juist is, dat hij aan Ballard heeft verteld, wat B. hem schuldig is, maar pas nadat B. aan Ballard had gezegd, dat L. aan B. een aantal Puffendorf schuldig was en deze alleen aan B. mocht zenden. L. dreigt aan een van zijn vrienden een procuratie te geven met factuur van alles, wat L. aan B. heeft gezonden, om betaling in geld te eisen, tenzij B. direct een preciese afrekening zendt. L. is zeer verbaasd, dat B. geen Palaeographia wil sturen, omdat zij die in compagnie heeft gedrukt. L. vraagt onmiddellijk 50 exemplaren, ongebonden om oponthoud te voorkomen, anders dreigt L. met B. te breken. L. kan niet meer dan 12 van B.'s Dictionnaire en 12 Eloges de Fontenelle gebruiken.
16-7-1708 (8-6 en 9-7) (aan madame B.): L. heeft de kist over Lille met gebonden boeken nog steeds niet ontvangen, die B. in brief van 8-6 meldt. In de 2de brief gebruikt B. naar aanleiding van L.'s brief van 4-6 de termen ‘choquent, desobligent et malhonnette’, wat L. niet kan begrijpen. L. is zeer verbaasd slechts 12 Palaeographia te zullen krijgen. L. vraagt er nog 40. Verder heeft L. 50 Dictionnaire lat. fr. en 100 Eloges de Fontenelle ontvangen, terwijl L. er maar 12 van ieder heeft gevraagd. De rest houdt L. voor rekening van B. Als L. zich wilde wreken op de streek van B. om de Leguats terug te sturen, zou hij het met deze boeken kunnen doen. ‘Mais a Dieu ne plaise que je voulu en agir de cette maniere. Dieu me deffend de rendre le mal pour le mal. Je ne puis donc croire autre chose madame que c'est par desin premeditez que vous me renvoyé le dit livre, puisque vous même vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 27 d'avril dernier, *que m. B. avoit ordoné a vos sindic de faire remballer les Voyage de Leguat et de les adresser a mr. Lagisse pour m'estre renvoyé*, *mais qu'au lieu de cela vous écriviez audit sr. Lagisse de les renvoyer chez vous a l'adresse de mondit sr. A.B. sans avoir egard a la lettre de vos officier.* Ce sont là vos termes, ne trouvez dont pas mauvais si je me plaint du tort que vous me faites. J'avois lieu d'esperer un autre traitement.’

23-7-1708: L. dankt voor de afrekening en zal zelf een debet- en creditrekening zenden, zodra hij antwoord heeft op de volgende 12 vragen, o.a. 2. B. berekent bij afrekening van 3-7-1707 de Dictionnaire de Trevoux op 36 l., nu op 40 l. 4. ‘Vous savez que je fis un change pour vous avec mr. Coignard. Vous lui donnate des Dictionnaire de Trevoux pour des Dictionnaire de Moreri. Et souvenez vous, s'il vous plait, que vous me dite, que vous avié trop de Moreri, et que je vous promis d'en prendre quelques un en change. S'a esté dans cette vue la que je vous les ay demandé. Je crois qu'il est de la justice de me les metre en change. Cependent j'en passeray par ou vous voudré.’ 5. Waarom berekent B. de Usage de la foy et de la raison nu voor 2 l. 5 s. voor geld en op 3-7-1707 voor 2 l. 10 s. in ruil? 7. ‘Je suis surpris que vous me passié a compte d'argent le Paleographia graeca. Prené la peinde d'examiner mes factures, vous trouveray bien des livres qui vallent au moin celui-la et qui ne sont point de mon edition, que je vous passe a compte de change, comme par exemple Cellarii geographia, Traité des dogmes de Jurius, Biblia hebraica, Bibliotheque universelle, Bibliotheque choisie, Republique de lettres compl., Justification du silence, sur lequel livres vous avez gagné considerablement, le St. Cyprein et enfin plusieurs autres livres que je ne suis obligé de vous doner en change. Si vous me metté donc le Paleographia en argent, je seray obligé de vous passer sur le meme pied plusieurs livres.’ 8. ‘Je suis surpris, que vous me pasé a compte de change les 3 Apendix Augustiniana, vu que je les ay acheté a monsieur Mortier en argent.’ L. heeft namens wijlen Boudot 1 Histoire de l'academie 1-6 aan Bernouilli (Johannes Bernoulli, 1667-1748, tot 1705 professor in de wiskunde te Groningen) in Groningen gegeven, die nog niet is afgerekend. B. mag, indien hij denkt dat er geen risico in zit, aan Aury een pakket, bestemd voor wijlen de weduwe Barbin, aan wie L. nog schuld had, geven. L. zal alles terugnemen, wat B. niet wil houden, behalve 5 van Til contre Joncourt 4°, daar die bij andere boeken over dit onderwerp horen en op zich zelf geen waarde hebben. L. wil tot een algemene afrekening komen. Daarna kan B. beslissen of hij al of niet door wil gaan. L. zendt begin volgende maand de Lettres d'Ossat. Indien 150 te veel is voor B., wil L. er wel enige in ruil nemen. ‘Pour vous prouver d'autant plus, que mon intention est de vivre en bon inteligence avec vous, je vous offre monsieur a vous laisser vendre l'Horace a vous seul, pendent deux ou 3 mois. C'est a dire de le mettre a votre nom, comme si vous l'aviez imprimé et de vous le laisser afficher, pourvu que vous me tenié compte en argent des exemplaires que vous vendré pendent ce temp la et cela sur le pied dont nous conviendron. Sur quoy je vous prie de vous expliquier afin que si ce que je vous propose ne vous convient pas, je prene mes mesures. Ailleurs je me propose donc de ne doner ce livre en change que lorsque je seray mois meme a Paris, ce qui n'arivera pas de plus de six mois, ayant en vue de faire un autre voyage dans six semaine en Angleterre et en Allemagne.’ De Hardouin en de Horace zullen beide binnen 3 maanden klaar zijn. Voor de Hardouin

biedt L. aan B. precies hetzelfde aan. L. mag met permissie van de instantie, die B. bekend is, een aantal exemplaren zenden.
23-8-1708: L. hoort van Girin, dat B. 10-8 heeft geschreven. De brief is niet aangekomen, waarschijnlijk door het beleg van Lille, zodat L. een copie ervan vraagt om tot afrekening te kunnen komen.
30-8-1708: L. heeft nog steeds geen antwoord. L. heeft de Lettres d'Ossat verstuurd, maar er 39 zelf gehouden. L. zal die met B. afrekenen of ze teruggeven, wanneer B. dat wil. Humbert was na zijn terugkeer uit Parijs zo slecht gestemd, dat L. geen zaken met hem kon doen, en daar L. de Parijse boekverkopers met dit boek wilde betalen, wat hij schuldig was, heeft hij exemplaren van B. genomen. L. heeft B.'s paspoort gebruikt, omdat hij voor 4000 l. zond en zelf paspoorten voor 3000 l. had. B. mag een volgend maal het zijne gebruiken. L. zendt aan Delaulne en aan Dupuys bewijsjes om 2 Dictionnaire de la langue sainte en 10 Buxtorfi Epitome gramat. hebr. 8° af te halen, die B. nog van L. in commissie heeft. B. kan aan alle boekverkopers, voor wie boeken ingesloten zijn, de port terug vragen, behalve aan Desprez. De port voor diens boeken moet B. op L.'s rekening zetten. B. moet op L.'s credit zetten *f*8 voor de emballage en uitvoerrechten van de baal.

Bourdelin

Charles Bourdelin, 1668-1717, philoloog en werkzaam op het bureau van de Pontchartrain voor vertaling van vreemde depeches, medewerker aan de Mémoires de l'academie.

11-8-1707: L. bericht hem voor *f* 38 of wel 53 l. boeken uit Engeland gestuurd te hebben: 1 Shakespeare's

works fol. *f* 14, 18 Comedies angloises a 15 st. en 10 a 10 st. *f* 18.10. -, 6 portretten van St. Evremont a 10 st. *f* 3. - en aan port van Engeland naar Amsterdam *f* 2.10.-.

Broncard (J.F.)

Jean François Bronckart, boekverkoper en drukker te Luik, 1695-1720.

In zijn editie van de Memoires pour l'histoire des sciences van februari 1703 plaatste de Lorme achterin het volgende 'avis': 'P. Marret, libraire à Amsterdam, avertit le public et particulierement les libraires, que l'édition de l'Histoire des favorites, que la veuve Foppens d'Anvers vient de faire, sous le nom de Jean François Broncart, libraire à Liege, est defectueuse; et qu'il en a fait une nouvelle édition corrigée et augmentée de deux histoires par l'auteur.'

30-8-1707: L. hoopt, dat B. zijn pakket heeft ontvangen en ook dat uit Parijs. L. vraagt B. aan zijn knecht' indien die naar Frankfort is vertrokken, op te dragen een exemplaar van alles in Latijn en Duits aan B. te zenden voor L., behalve prekenbundels en kerkboeken. L. vraagt zo snel mogelijk een opgaaf van deze boeken en van de prijzen. De boeken, die B. moet kopen, zal L. in geld betalen.
2-9-1707 (30-8): L. is verbaasd, dat B. nog niets uit Parijs heeft gehoord. L. voegt nog aan de vorige brief toe, dat hij geen boeken wil hebben uit Genève, Zwitserland, Leipzig, Saksen, Brandenburg, Lüneburg, Zweden, Denemarken en naburige landen, maar alleen boeken, gedrukt in Weenen, Frankfort, Keulen, in een woord alles uit Oostenrijk, Rijnland, Beieren, Augsburg etc.
6-9-1707: L. stuurt B. een rekening van *f* 441.15. - voor geleverde boeken uit Parijs en Holland. Onderaan de rekening kan B. het rabat zien, dat L. hem geeft. Volgens afspraak berekent L. de Franse boeken in guldens. L. verdient er niets op, omdat hij voor meer dan 300 l. in geld heeft betaald, maar hij hoopt dat B. in het vervolg niet meer van dit soort boeken zal vragen. Door geldgebrek was het L. onmogelijk al het gevraagde te sturen. L. vraagt B. de ingesloten wisselbrief, vervallende op 1 maart 1708, geaccepteerd terug te zenden. L. vraagt, wat hij aan Robustel moet antwoorden over de schuld, die B. nog aan Robustel heeft. L. stuurt de titel van Leguat.
9-9-1707: L. heeft vergeten te zeggen, dat in het pakket uit Parijs voor L. zelf een Vavassor de epigrammata 8° en voor le Clerc een pakket zitten. L. vraagt de naam van de vader van B.'s knecht, bij wie L. boeken uit Keulen wil bestellen.
16-9-1707: L. vraagt niets uit Frankfort te sturen, daar alles afbesteld is.

Cavelier libraire au Palais a Paris

Waarschijnlijk was dit de vader Guillaume Cavelier, niet de gelijknamige zoon, die in 1702 libr. werd.

Guillaume Cavelier, geb. Parijs ± 1658, zoon van de libr.-impr.-relieur Guillaume Cavelier, 4 jaar in dienst bij Osmont, 1683 libraire au Palais, in 1701 1 apprentif, geen drukkerij, st. 1727.

> **12-9-1707:** L. zendt titel Leguat, bestelt boeken en vraagt opgaaf van boeken, die C. in ruil kan leveren en van hem wil hebben.
> **15-12-1707:** L. dankt voor de boeken, die C. aan madame Roulland heeft gegeven. L. stuurt C. boeken over Rouen. L. vraagt C. aan Boudot of madame Roulland te geven 1 Corneille, 2 Herbelot, 2 Moliere, 2 Racine,

6 Architecture de Savot en 2 Histoire de Bretagne van Lobineau. Bignon heeft de Tournemir toegestaan, de Leguat geweigerd, zodat L. daarvan niet kan zenden.
30-8-1708: L. kan de gevraagde boeken niet zenden, daar de meeste er niet meer zijn en daar hij aan veel boekverkopers te Parijs moet sturen en moeite heeft genoeg te vinden, omdat veel uit Holland niet passeert bij de Chambre. L. hoopt, dat C. tevreden zal zijn met het gezondene, voor 337 l. 10 s., waarmee zij bijna quite zijn.

Chaamont of Chaumon

16-7-1708: L. zendt hem een rekening voor geleverde boeken in 1706, 1707 en 1ste half jaar 1708, tezamen *f* 80.8. -. Sedert enige tijd zendt L. hem een gazette en lardon in een brief aan m. de Leprond te Bar-le-Duc, die bestemd zijn voor zijn zwager Jordan. L. verzoekt C. deze door te geven, daar Jordan klaagt niets meer te krijgen.

Chamillard le Sué (le reverend pere)

Etienne Chamillart, 1656-1730, Jesuiet, numismaat en medewerker aan de Journal de Trevoux van 1702-1723 en aan de Journal des Savants.

8-8-1708: L. biedt C. een exemplaar van het werk van Hardouin aan, maar vraagt hoe het te zullen sturen, daar hij vreest, dat het in Frankrijk niet mag worden verkocht. Daarna geeft hij een uiteenzetting over zijn moeilijkheden met Hardouin.

Charpentier au second pillier de la Grande Salle du Palais, proche la Chapelle au Bon Charpentier à Paris

Hierosme Henry Charpentier, geb. Parijs 1658, zoon van de libr. Thomas Charpentier, 1683 libr., 1685 boutique au Palais, in 1701 geen apprentif, st. vóór 1737.

1-9-1707: L. zendt titel Leguat en een lijst van boeken, die C. het vorig jaar aan L. heeft gegeven, toen die te Parijs was. L. bestelt boeken, die madame Roulland voor hem zal afhalen, en hoopt, dat C. hem die op crediet wil geven.
15-12-1707 (30-10): L. is verbaasd, dat C. hem voor 67 l. boeken heeft gestuurd, die L. niet heeft gevraagd en die C. zegt voor geld gekocht te hebben. L. zal deze terugsturen. L. stuurt een lijst van boeken, die hij via

Rouen aan C. stuurt. L. bestelt bij C. 12 Venerony, 25 Etat de la France en 2 Lobineau.
29-12-1707: L. deelt mede, dat in alle 6 Delices d'Italie de platen ontbreken en vraagt deze snel via Boudot over Lille te sturen. L. vraagt nog 4 Savary en 6 Corneille. L. zendt aan C. 15 Lettres d'Ossat, aan David ook 15 en aan Ribou 10. Alleen zij drieën en Boudot zullen deze hebben.
5-4-1708 (22-3): De boeken van 67 l. zijn hier grotendeels nagedrukt en die van 40 s. worden hier nu dus voor 5 of 6 s. verkocht. L. meende, dat C. 100 Tournemirs wilde hebben, maar zal er nu 88 door een ander laten afhalen. L. gelooft niet in het pretext van C., dat er kartons in de Histoire de Bretagne ontbreken en dat C. daarom niet kan leveren. C. kan beter openlijk zeggen, dat hij ze niet wil geven. Madame Boudot is L. meer dan 1000 ecus in boeken en 500 in geld schuldig. Daarom mocht L. beschikken over haar Lettres d'Ossat. Zodra L.

een eigen paspoort heeft, zal hij een baal zenden aan C., David, Ribou of Cavelier. Aan hen vieren biedt hij de Nouvelles de Cervantes aan. L. zal dan op de exemplaren van ieder de eigen naam laten drukken. L. vraagt spoedig antwoord, daar het eerste vel al is gezet en hij met afdrukken wacht op C.'s beslissing.
30-8-1708: L. heeft voor 1287 l. aan boeken gekregen en voor 296 l. geleverd. Nu zendt hij via David voor 954 l. Indien C. de Memoires de Tournemir houdt, zal L. de boeken voor 67 l. houden. L. bestelt niets bij C., daar C. blijkens zijn brief van 22-3 boos is. De meeste boeken, die C. heeft besteld, zijn uitverkocht.

Clement

Nicolas Clément, 1647-1712, onderbibliothecaris van de bibliothèque du Roi. De Lorme schrijft over hem aan Etienne 13-1-1707: ‘Mr. Clement c'est un homme qui n'est jamais content. Ce que j'ay envoié n'est que par ordre de mgr. de Reims (Charles Maurice Letellier, 1642-1710) avec qui j'auray affaire et non avec luy. C'est peut etre ce qui le rend de mauvoise humeur’.

ff 21931, 58: 15-3-1707 een baal van Rouen, gericht aan Mr. Clement voor de bibliothèque du Roi met enkele verboden boeken, bij de Chambre in beslag genomen, op order van Bignon teruggegeven 15-4.

In 1706 gaf Clement toestemming aan Jean Aymon om alleen in de bibliotheek te werken, waarop die zijn beruche diefstal van manuscripten pleegde en daarmee naar Holland uitweek. Door bemiddeling van de Staten van Holland kwamen enkele manuscripten terug. De gehele geleerde wereld was hiermee bezig, zoals men o.a. ziet uit de brieven van Cuper aan Basnage (26-11-1707), La Croze (19-11-1708) en Bignon (1-1-1709 en 23-4-1709). Van Protestantse zijde waren de reacties soms enthousiast, bijv. een brief van 21-9-1707 van de zoon van Jean Leger te Genève, die gegevens verstrekte uit de papieren van zijn vader voor een eventuele uitgaaf, aan ‘Monsieur Aymon, fidelle ministre de Jesu Christ à la Haye’: ‘Nous avons veu ici la lettre que vous avez écritte touchant les manuscrits que vous avez apportez de France. On ne peut s'empêcher d'y admirer la maniere dont il vous ont été confiez et surtout celle dont vous avez obtenu un passeport ou vôtre qualité de ministre Protestant étoit exprimée. Il y a sans doute là dedans des choses ou la curiosité ne doit point penetrer, mais qui nous engagent pourtant à adorer les voyes de la providence et à benir Dieu de ce qu'il répand la lumière dans les lieux où l'on a tant pris de precaution pour l'éteindre. Vous ne devez point douter, monsieur, que cette même Providence ne vous appelle à mettre au jour ce qu'elle a fait tomber entre vos mains.’ (U.B. Leiden). Van Rooms Katholieke zijde was de reactie uiteraard anders, bijv. in de Journal de Trevoux november 1710 (2007): ‘de Hollande. Mr. Aymon continue de mettre en commerce les manuscrits qu'il a tiréz de la Bibliotheque du Roi de France, par un tour que ses anciens pénitens les galériens lui ont sans doute appris. Charles de Lo (boekverkoper Den Haag, 1706-1710) qui avoir imprimé pour lui ‘les

Monumens de la religion des Grecs', vient d'imprimer 'les Lettres de Visconti en Italien et en François in 4° deux volumes.'

3-1-1707 (26-12-1706): L. vraagt opgaaf van de boeken, die C. niet wil houden. L. kan de boeken voor Remond niet meer uit de baal halen. L. ontkent echter zich te bedienen van de naam van de bibliothèque du Roi om boeken aan Remond te sturen. Hij stuurt alles op een eigen paspoort van 8000 pond, ook de baal aan Clement.

L. zal hem de catalogi sturen aan het adres van monseigneur l'abbé Dubois. (Guillaume Dubois, 1656-1723).
10-1-1707: L. stuurt C. cognossement van de baal om door te zenden aan Maurry te Rouen. Het schip is 3 dagen geleden uit Rotterdam vertrokken. Op de rekening komt nog *f* 15 voor emballage, uitvoerrechten en andere onkosten. L. heeft gehoord, dat C. niet tevreden is over de boeken.
1-9-1707 (12-8): L. heeft met de boekverkoper de Voys (Willem de Voys, boekverkoper den Haag 1703-1730) uit den Haag gesproken over de diefstal van de manuscripten. L. is het niet eens met het plan, dat de Voys aan C. heeft voorgelegd. L. wil allereerst een lijst van de manuscripten hebben, die bij C. zijn gestolen, en dan een brief van de abbé Louvois aan de raadpensionaris Heinsius. De persoon in kwestie mag er echter geen lucht van krijgen, opdat hij niets laat verdwijnen. ‘D'ailleurs l'affaire en question est plutot un affaire d'autorité qu'une affaire de justice.’ L. vraagt C. om de 13 stukken, die volgens C. ontbreken aan van der Meulen. L. stuurt een opgaaf van nieuwe Hollandse uitgaven en van uitgaven, ontvangen uit Engeland, en vraagt bestelling.

Clerc (le)

Nicolas le Clerc, geb. Parijs ± 1655, 7 leer- en dienstjaren bij Barbin, 1689 libr., st. ± 1742.

30-1-1708: L. stuurt C. boeken en vraagt bericht, indien C. ze niet wil hebben. L. bestelt boeken.
8-3-1708: L. bestelt boeken.
30-8-1708: L. heeft 4 Lamy Connoissance de soi meme en 12 Reflexion sur le traité de la priere ontvangen en C. van hem 1 Voyage de la Compagnie 7 vol. en 3 Voyage de Schouten, tezamen 39 l. Nu zendt L. voor 50 l. boeken en vraagt nog 4 Lamy Connoissance.

Coignard (J.B.) rue Saint Jaques à la Bible à Paris

Jean Baptiste Coignard, geb. Parijs 1664, zoon van de libr.-impr. Jean Baptiste Coignard, 1687 libr., 1689 na de dood van zijn vader opgevolgd in diens zaak, 1701 1 apprenti, 21 compagnons, 6 persen, 1701 in bestuur communauté. Hij was imprimeur ordinaire de Sa Majesté en imprimeur de l'academie, st. 1735.

Hij was de drukker o.a. van de Dictionnaire de Furetiere en van de Dictionnaire de Moreri. Verlenging van het privilege voor de laatste - zeer voordelige - uitgaaf kreeg hij alleen door de verplichting op zich te nemen de Antiquitates constantinopolitanae van Banduri uit te geven. (Martin 310).

28-7-1707: L. schrijft, dat er nog genoeg tijd is om zaken te doen betreffende de Horace en de Dictionnaire Geographique et historique. De eerste moet nog begonnen worden, van de tweede zijn pas 300 vel gedrukt. L. zal aan C. zenden 6 Concord. Bibliorum 8° en 19 Biblia sacra, al zijn die moeilijk te krijgen, die L. nog schuldig is wegens hun ruil van 19-7-1704. C. heeft voor 271 l. gezonden en L. heeft hem 20 Missels voor 300 l. geleverd. L. vraagt nu nog 2 Breviaire de l'ordre de St. François 8° 2 vol. en 4 Diurnel 8°. Men herdrukt in den Haag C.'s Lettres de Ciceron a ses amis 12° 4 vol. Indien L. in Holland was geweest, had hij dit kunnen beletten.
29-8-1707: L. schrijft, dat madame Coignard op de vraag van Girin, waar L. de platen van de 2 Hist. de Gondi 4° 4 vol. moest plaatsen, heeft geantwoord, dat L. maar een 3de moest kopen om dat te zien. Indien L. niet direct bericht krijgt, stuurt hij de 2 exemplaren terug en moet C. de kosten van vervoer naar en van Amsterdam betalen. L. zal C. 100 fr. rabat geven op de bijbels 8°. L. zendt titel Leguat, vraagt bestelling en bestelt boeken.
15-9-1707 (7-9): L. zal later antwoorden op zijn brief, bestelt nu een gebonden Maison de Gondy en vraagt of

hij een ongebonden franco mag teruggeven. Het is een te duur en onverkoopbaar boek om extra exemplaren van te hebben. ‘Si vous voulez que je vous tienne parole au sujet des Missels de St. François fol., que j'ay a la Chambre, faite les donner a madame Roulland, faute de quoy ne preniez pas mauvais si j'en demande le debit chez vous.’
20-11-1707: L. stuurt via Rouen boeken en vraagt bericht, indien C. deze niet wil hebben. Biblia 8° de Cologne zijn niet te vinden. L. stuurt 24°. De prijs is dezelfde, maar als C. minder wil geven, moet hij dat zeggen. L. zal 6 Concord. 8° sturen, zodra hij dit kan.
15-12-1707: (geheel dezelfde brief als de vorige, alleen het volgende toegevoegd): L. hoort, dat de Antiquitates Constantinopolitanae zullen verschijnen, zodra de platen klaar zijn. L. stelt voor er 25 te ruilen tegen exemplaren van de Horace.
8-3-1708: L. vraagt waarom C. niet heeft geantwoord op zijn voorstel. L. bestelt boeken.
30-7-1708: L. wacht nog steeds op antwoord en heeft gehoord, dat C. de hem gezonden boeken niet heeft geaccepteerd en dat hij het bestelde niet aan madame Roulland heeft willen afgeven.

Cot (Pierre) rue Saint Jacques a l'entrée de la rue du Foin à la Minerve Paris

Pierre Cot, geb. Parijs, zoon van de libr.-impr. Jean Cot, 1703 libr., tevens lettergieter, 1712 impr., st. ± 1715.

Op 1-9-1707 schrijft de Lorme aan Etienne om bij Cot langs te gaan en hem 6 Dissertation sur le Janus, 6 Traité de la police fol., 6 Explication d'une inscription antique trouvé a Lion, 6 Dissertation sur le culte que les anciens ont rendu a la déesse de la Senté en 6 exemplaren van alles, wat Cot drukt in dit genre en andere boeken, met uitzondering van kerkboeken, te vragen. L. zal daarvoor terugzenden, wat Cot wenst.

22-9-1707 (10-9): L. feliciteert C. met zijn nieuwe waardigheid. L. geeft op verzoek van C. een uiteenzetting van zijn bedoeling. ‘Voici mon intention, c'est de vous envoyer des livres de ce pays-ci, qui pouroit vous etre utille, pour ceux que je pouray tirer de vous. C'est ainsi que je fait avec plus de 20 libraire, avec qui j'ay compte ouvert a Paris, et la proposition que vous me faites, ne me convient pas.’ L. heeft met wijlen Boudot voor meer dan 10.000 ecus verhandeld.
2-7-1708: L. heeft C.'s boeken via madame Roulland ontvangen en vraagt nu de prijzen. L. heeft van Dacier gehoord, dat C. een Reponce van Dacier tegen Masson drukt. L. bestelt 100 exemplaren, mits hij in boeken kan betalen.
30-8-1708: L. vraagt om antwoord en stuurt voor 90 l. boeken aan C.

Dacier

André Dacier, 1651-1722, vertaler en geleerde te Parijs, wiens vertaling van Horace de Lorme in Parijs laat drukken.

> **21-11-1707** (13-10): L. tracht D., die hoogstens 3 vel per week wil corrigeren, over te halen een corrector te nemen of 6 vel per week na te zien. Het convenieert L. niet 12.000 à 14.000 l. twee jaar kwijt te zijn. Hij wil in een jaar klaar komen. Remond en Fraguier geven L. hoop, dat D.'s Reponce aan Masson (Jean Masson, ± 1680-1750) spoedig gereed zal zijn. Masson is teruggekeerd naar Engeland, waar hij zijn domicilie heeft.

8-12-1707 (27-11): L. is verbaasd, dat Ballard de letters, die 8 maanden geleden zijn besteld, nog niet heeft. L. is tevreden, indien D. 5 vel per week corrigeert. Om de index in deel 10 niet te groot maken, zou L. er liever 2 hebben. 'Mr. Masson est un refugiez, ministre de l'eglise anglicane en Angleterre. Il estoit autrefois chapelain de l'eveque de Worcester, lequel est habile cronologeur. Un jour Mr. Masson lui demanda la permission de lui dedier un livre, dans lequel il prenoit la libertez de critiquer son maitre. Cet eveque la lui donna, en lui disant qu'il ne trouva pas mauvais, s'il lui faisoit repondre par un écolier. Mr. Masson n'est nullement estimé dans ce pays, encore moins en Angleterre. C'est un homme sans livre, sans lecture, fort presomptueux, qui meprise tous les savans et croit qu'il n'y a que lui qui le soit, en un mot un mauvais copiste. Voila mr. le veritable portrait de votre antagoniste.' L. vraagt D. een brief te sturen voor de Huguetan's over de schuld, die zij aan D. hebben. L. zal trachten voor D. een exemplaar van zijn Marc Aurele te vinden.
19-1-1708: L. heeft van Quillau gehoord, dat Dacier geen copie afgeeft, en L. verdenkt D., dat hij niet de waarheid heeft gesproken, toen hij bij het maken van het contract zei, dat de copie geheel gereed was.
6-2-1708 (29-1): L. heeft D.'s brief van 8-12 nooit ontvangen. L. heeft voor D. het gevraagde bij Roger gekocht. L. begrijpt van D., dat Quillau onwaarheden vertelt. L. zou graag een corrector betalen. L. hoopt, dat D. 6 vel per week wil corrigeren. L. zal thee zenden, zodra hij een mogelijkheid heeft. Met de Corelli zal L. een catalogus van muziek zenden met opgaaf van prijzen.
19-3-1708 (5-3): L. vraagt D. nogmaals om medewerking, dat de drukkers 3 vel per week kunnen afleveren en schrijft over het ontwerp van Picart voor de titel. L. vraagt D. om een excerpt van zijn Reponce aan Masson, opdat L. dit in de kranten kan laten zetten. L. heeft Quillau gezegd, dat de maker van de indices dit in overleg met D. moet doen. L. wacht nog op D.'s brief aan de Huguetan's over de 2 Dictionnaires.
4-6-1708: L. is tevreden over D. en over de drukkers. Indien Cot wil ruilen, zou L. graag 100 Reponces aan Masson hebben. L. zal 7 juni ½ pond thee zenden naar het aangegeven adres. Dit zal 11 juni in Parijs zijn. Het kost *f* 8 en de kist 6 st., tezamen ± 13 l.

David (M.) quay des Augustins à la Providence à Paris

Michel David, geb. Parijs ± 1656, zoon van de libr.-impr. Denis David, 1680 libr., in 1701 1 apprenti, verkoopt oude boeken en geeft nieuwe uit, 1707 in bestuur communauté, st. ± 1719.

29-8-1707 (11-8): L. zal een Vie de Sixte V in het Frans zenden, in het Latijn is het waarschijnlijk niet te krijgen. L. zendt titel Leguat en hoopt, dat D. zal zorgen, dat het niet wordt nagedrukt. L. vraagt een catalogus

van het fonds van de weduwe Muguet (Catherine Pilé, wed. François Muguet), dat D. heeft gekocht, met prijzen, en vraagt hieruit de koperplaten voor zijn uitgaaf van Hardouin te mogen kopen. L. bestelt boeken.
15-12-1707: L. stuurt opgaaf van de boeken, die hij D. via Rouen zendt. Indien D. enkele ervan niet wil hebben, moet hij dit berichten. L. zendt de Tournemir slechts aan 6 personen in Parijs.
2-2-1708 (24-12-1707): L. dankt David voor zijn aanbod van de platen van Hardouin. Helvetius zal moeite hebben de Arianisme van Maimbourg te vinden en de Seizieme siecle van du Pin zal hij niet vinden, daar deze nog niet is gedrukt. L. zou gaarne voor de helft deel hebben in D.'s Venerony, maar hij heeft geen geld. L. vraagt deffecten voor de Corpus Hist. Bysant. L. kon D. de gevraagde boeken niet sturen, daar ze uitverkocht waren. L. zal de Tournemir en Schouten, die D. niet wil houden, zeker kwijt raken.
27-2-1708: 'On doit vous envoyer de Lisle par le carosse a votre adresse un petit paquet de 2 12°. C'est une traduction en françois de l'espagnol du 2e et 3e volume de l'Homme detrompé ou le criticon de Baltazar Gracian, ce qui fait 34 feuilles. J'espere monsieur, si vous le reimprimé que ce sera un livre de delict et je vous l'envoye dans la vue que vous y fasiez du profit. Marquez moy, si vous desirez que je continue a vous envoyer ce qui paroitra bon a rimprimer chez vous.' L. stuurt lijst van boeken, die D. moet laten binden.
30-8-1708: L. zendt D. de cognossement en factuur van de baal, die hij via Rouen heeft verzonden. D. kan deze van Lagisse krijgen en moet de boeken verdelen volgens de factuur en ieder pro rata de port laten betalen. L. kan niet alle gevraagde boeken sturen, daar ze uitverkocht zijn. D. heeft voor 812 l. geleverd, L. voor 144 l., zodat L. nog 668 l. schuldig is. L. zendt nu aan D. voor 647 l. boeken. Boudot heeft L. bericht, dat D. voor d'Ageseaux (Henri François d'Agesseau, 1668-1751) een Republique heeft laten afhalen. Deze moet D. nog met L. verrekenen.

Delaulne

Waarschijnlijk Florentin Delaulne, geb. Parijs ± 1664 zoon van de libr.-impr. Pierre Delaulne, in 1685 tezamen met zijn broer Pierre als libr. gevestigd, st. ± 1722.

5-9-1707: L. bestelt boeken, zendt titel Leguat en stelt voor zaken te doen.

30-1-1708: L. heeft van madame Roulland gehoord, dat D. de boeken niet gereed had. L. heeft Delaulne boeken gestuurd via Boudot, en vraagt bericht, indien D. deze niet wil hebben.
30-8-1708: L. heeft de boeken, die D. 15-1 via madame Roulland heeft gestuurd, ontvangen. De rekening van 295 l. is 13 l. te hoog. Baudrand van 22 l. moet zijn 18 l., Ellemens de mecanique van Lamy 40 s. moet zijn 30 s., Description de Versailles 50 s. moet zijn 30 s., Oeuvres de Pardis 6 l. moet zijn 5 l., alles volgens D.'s catalogus. L. heeft in totaal voor 245 l. 10 s. geleverd en zal voor de rest nog de gevraagde boeken sturen. Op het ingesloten billet kan D. bij Boudot 2 Dictionnaire de la langue sainte afhalen.

Desprez

Guillaume Desprez, geb. Parijs ± 1629, aprenti bij Denis de la Noue en Robert Bertault, garçon de boutique bij Guillemot, 1651 libr., 1654 gevestigd, 1686 impr. du Roi, 1687 eigen drukkerij, in 1701 15 compagnons en 4 persen, 1706 officieel een van de 36 impr. van Parijs, st. 5-7-1708.

Desprez, een van de grote uitgevers van Jansenistische werken, kwam daarvoor in 1657 en 1662-1663 in de Bastille. In 1684 kocht hij van de erfgenamen van de bekende Lemaistre de Saci diens manuscripten en de reeds verkregen privileges, waarvoor hij in totaal 33.000 l. betaalde en bovendien 150 exemplaren in marokijn gebonden van elk deel van de grote uitgaaf, die hij ter perse zou leggen, moest leveren. Steeds weer kreeg Desprez verlenging van het privilege voor de bijbelvertaling van de Saci. Hij was echter voortdurend in processen gewikkeld met zijn collega's te Parijs (André Pralard en Lambert Roulland) en elders om zijn rechten te handhaven. Anisson te Lyon en Godard te Reims lieten bij Bronckart te Luik en bij Chevalier te Luxemburg de bijbelvertaling nadrukken. De exemplaren kwamen in Frankrijk binnen op een privilège général via het bisdom Reims. Tevergeefs trachtte Desprez de oplagen op te kopen. Tenslotte won hij in 1705 het proces, dat hij met Godard hierover voerde.

Van de Lorme kocht Desprez na lange onderhandelingen in 1706 en 1707, waarover men in de brieven telkens gegevens vindt, een groot gedeelte van de oplaag van de zogenaamde Bible de Mons, 8 delen in 18°, ook een vertaling van de Saci, die de Lorme in 1703 had laten drukken. Uit de inventaris van de boedel van Desprez van 22-7-1709 blijkt, dat dat 2837 exemplaren waren tegen 6 l. per stuk, in totaal 17.022 l., welke Desprez niet contant, maar in termijnen betaalde. Bij het samenstellen van

de inventaris was hij nog 6200 l. aan de Lorme schuldig. Het was niet de gehele oplaag; de Huguetans, die ook deel hadden in deze uitgaaf, wilden alleen tegen contante betaling verkopen en daarop was Desprez blijkbaar niet ingegaan, zoals uit een brief aan Sellius blijkt. Uit dezelfde brief blijkt, dat de Lorme van plan was, zodra hij over geld beschikte, nogmaals de Bible de Mons ter perse te leggen. Zover is het intussen niet gekomen.

Dit alles schaadde Desprez uiteindelijk echter weinig. Bij zijn dood het hij een fonds na, dat werd getaxeerd op 226.437 l., een drukkerij getaxeerd op 5235 l. en daarnaast een aantal onroerende goederen. Hij had vorderingen op boekverkopers in 24 andere Franse plaatsen en in het buitenland in Doornik. De vordering, die de Lorme op hem had, noemde ik reeds. (Zie H.J. Martin: 'Guillaume Desprez, libraire de Pascal et de Port-Royal' in Fédération des sociétés historiques et archéologiques de Paris et de l'Ile-de-France. Mémoires II, 1950, 205-228).

> **27-10-1707:** L. zegt B. dank voor de punctualiteit, waarmee hij zijn billetten heeft voldaan. L. heeft 4 pakketten met deffecten van D.'s bijbels gevonden en deze reeds aan hem verzonden. L. vraagt een exemplaar van het blad, dat hij over moet drukken, daar hij zelf niets meer heeft. L. zal zorgen, dat dit goed gebeurt. L. biedt Desprez een Dixme Royale ten geschenke aan.
> **30-1-1708:** L. antwoordt op brief zonder datum. De balen met deffecten zijn in Rouen aangekomen. In een volgende zending stuurt L. het vel, dat hij moet drukken. L. vraagt hem tenslotte om de 4 billetten die Etienne hem zal brengen, op naam van Huguetan, die voor de helft met hem in de bijbel deelnam, te zetten in plaats van op zijn naam en wel als volgt: 'Pour la somme de 1040 l. que je payeray en cette ville a l'ordre de mr. Pierre Huguetan valeur receue de mr. de Lorme libraire d'Amsterdam au 1e octobre 1710 en marchandise suivant notre traité du 20 septembre 1706'.

Deville

Nicolas Deville, boekverkoper te Lyon.
ff 21940, 947: 10-6-1706 kreeg Deville privilège local voor 6 jaren voor de Dictionnaire latin-françois et françois-latin par le Sr. abbé Danet suivant les anciennes editions. (Op 15-7-1706 kreeg Pierre Augustin de Mercier privilège local voor Parijs voor hetzelfde werk, ff 21940, 984).

> **10-11-1707:** L. heeft tevergeefs getracht D.'s belangen bij de Huguetans te behartigen. 'Ces messieurs ont leur magazins fermez depuis pres de 3 ans et ont est encore a en savoir la raison.' L. bestelt bij hem 15 exemplaren kl. en 5 gr. papier van zijn juist verschenen Dictionnaire de Danet. L. vraagt een opgaaf van zijn uitgaven met het jaar van verschijnen. L. vraagt D. brieven te zenden via mr. Tecquboc.

Dezallier (A.) libraire rue Saint Jaques à Paris

Antoine Dezallier, geb. Lyon, apprenti bij Muguet, 1679 libr. te Parijs, in 1701 3 garçons (compagnons), st. ± 1719.

ff 21930, 28vo: 15-4-1702 ‘arresté 6 histoires de Charles V de Gregorio Leti, dont un donné a monsieur l'abbé Bignon, adressé à m. Dezalier’. ff 21931, 49: 5-9-1706 ‘retenu à l'ouverture de trois balles venues par la voye de Rouen par eau comme à facture no. 29 dans la visite, qui a esté faite à la chambre royale de la communauté le 21 dud. mois, les livres suivans que m. Boudot a declaré estre pour monsieur Dezallier, les livres suivants scavoir: 40 Nouveaux contes à rire et avantures plaisantes (a extraire).’

6-1-1707: L. zendt D. een procuratie om indien nodig tegen de weduwe Boudot op te treden. ‘Je vous diray en gros mes pretentions sur le deffunt. J'ay compte ouvert avec luy, que nous n'avons pas reglé, mais je croit qu'il me devra bien 4000 l. Outre cela je luy ay laissé en despot 200 Gersons, sur lesquels il en faut oter 50, que vous avez eu, 13 qu'il a envoyez a Rouen et quelques uns qu'il a donnez a Paris pour mon compte, 12 du même livre gr. pap. Il en a aussy donnez quelques unes pour mon compte. 92 Missel romain fol. fig. Il en a donnez 32 pour mon compte. Et plusieurs autres livres, qui etoient restées dans ma chambre et dont je l'avois prié d'en tirer une notte et de me l'envoyer. Je me souvient que parmis ces livres il y avoit entr'autre plus de 50 Cellarii geographia 4° t. 2, enfin 850 l. en billet de monnoye et 632 l. en argent comptant, mais il a payez pour moy cette derniere somme. Ainsi il ne me doit que les billets de monnoye.’
4-8-1707: L. zendt het billet van Dezallier voor 30 Gersons van het vorig jaar terug en vraagt een nieuwe volgens de overeenkomst, die zij sedertdien hebben gesloten. L. bestelt 2 Rodriguez de la perfect Chretienne 8° 4 vol. en vraagt D. een bestelling te doen van boeken uit Holland, Duitsland en Engeland.
15-9-1707 (12-9): L. heeft over D.'s Contes a rire aan Bignon geschreven. L. probeert voor D. de gevraagde deffecten te krijgen; Leers laat echter niets horen over de deffecten van de Furetiere. L. bestelt boeken en zendt de titel van Leguat.
30-9-1707 (23-9): L. dankt voor de boeken en deffecten. ‘Je vous ay deja envoyé une partie de ceux qui estoit dans le premier memoire, mais je n'ay pu avoir tout. Vous fairiez pas mal d'ecrire un mot aux libraires, qui doivent vous les fournir, car ils se moquent de moy. Vous pouvez m'envoyer ce mot, quand vous m'écriré.’ L. zal over 5 of 6 dagen 6 Leguats sturen. L. zal Marret spreken over zijn schuld aan D. en, indien die boeken geeft, die bij de Leguats voegen. D. moet Bignon eerst permissie vragen voor een Histoire des juifs van Basnage. Bij de Chambre zijn er twee van L. vastgehouden en slechts met moeite vrijgegeven. L. zendt D. een billet op Desprez van 1040 l., betaalbaar op 1 october aanstaande. L. vraagt D. het geld voor hem te bewaren.
21-10-1707 (7-10): L. trekt op D. de bovengenoemde 1040 l. ten behoeve van Bohm. L. heeft de deffecten van de Huguetans en zal die van Mortier krijgen en zendt deze via Bignon. D.'s Contes a rire zijn niet meer bij de Chambre en D. zal ze terugkrijgen.
30-1-1708: L. zendt opgaaf van boeken, die hij stuurt.
26-3-1708: Mortier heeft L. gratis de deffecten voor de bijbel gegeven. L. zendt ze aan Bignon en sluit in deze brief aan D. een brief voor Bignon in. D. kan die afgeven en dan meteen de deffecten vragen. D. moet echter aan Bignon zeggen, dat hij de bijbel van L. heeft gekocht. L. klaagt over de Boudots en vraagt D. daarover met Bignon te spreken. L. zendt een billet van Desprez van 1040 l., betaalbaar op 1 april. L. zendt de synopsis van de Hardouin. L. mag enige exemplaren invoeren en biedt D. de

alleenverkoop voor Frankrijk aan, ook voor de Horace, die dan op naam van D. zou worden gezet.
23-4-1708: L. vraagt D. het geld van Desprez te brengen aan Jean Joseph Gayot, rue de la Vieille Monoye tegen reçu. L. vermoedt, dat de Contes a rire nog bij Boudot zijn, maar hoort er niets van. L. maakt uit het stilzwijgen van D. op, dat die niet ingaat op zijn 2 voorstellen.
14-5-1708 (28-4): L. vraagt D. het geld op 1 juni, een postdag, te brengen aan Gayot en van hem een wisselbrief, betaalbaar aan de order van L. op Louis François Aubert, te trekken. L. moet namelijk begin juni een betaling in Amsterdam doen. L. heeft een paspoort voor 10.000 pond gekregen en zal dit over 15 of 20 dagen ontvangen. L. vraagt bestellingen. Voor boeken, die niet passeren, zal hij wel een weg weten. L. zal van Mortier voor D. 10 bijbels halen.
21-5-1708 (12-5): L. dankt voor het reçu van Gayot. Mortier wil de Histoire de la bible niet afgeven op D.'s condities.
18-6-1708 (4-6): L. heeft van Mortier 4 Histoire de la bible gr. en 6 kl. papier gekregen en L. heeft hem D.'s billet van 500 l. gegeven. Met Leers is het moeilijk zaken te doen. Voor de Histoire des juifs van Basnage vraagt hij *f* 6.10. - met 10% rabat, dus *f* 5.17. - en voor de Hist. d'Angl. t. 3 *f* 13.5. - met 10% rabat, dus *f* 12. ‘Au reste monsieur je me charge de vous faire tenir à Paris l'Hist. des juifs et tous les livres, qui ont quelques difficulté a entrer. Quand je dis que je me charge de vous faire tenir ces sortes de livres, je n'entend pas pour cela courir les risques de la mer etc. Ce que j'en fais n'est que pour vous rendre service et il ne serois pas juste, ne gagnant rien, je courut ceux de la mer’. L. stelt voor D. boeken uit Engeland in het Grieks en Latijn te sturen. L. klaagt over de Boudots: ‘Ils me traitent de Turc a More’ (doorgehaald in copieboek).
30-8-1708: L. zendt een factuur en cognossement van de baal, die is verscheept naar Lagisse in Rouen, en vraagt D. voor de verdeling te zorgen. Er zijn een aantal boeken in voor de boekverkopers van de rue St. Jaques. Het zal D. werk geven, maar D. zal dan ook zijn boeken het eerst hebben. D. mag van de Cervantes en Terence

nemen, zoveel hij wil, maar moet het aan L. berichten. Leers wil geen los deel 3 van de Hist. d'Angleterre afgeven. Het Lexicon biblicum is gedrukt in Duitsland en hier niet te vinden, evenmin de Ruine de l'amour propre. L. zal D. nog berichten, hoe D. de Hist. des juifs zal krijgen.

Duchesne

24-10-1707: L. schrijft D. voor monseigneur le Premier het volgende te hebben verzonden aan Boudot: 2 portretten van Marlborough van Leers *f* 5, 1 Theatre de la Grande Bretagne fol. fig. *f* 35, 2 Campagne de Marlborough *f* 3.12.-, 2 Campagne du prince Eugene *f* 3.12.-, 2 Etandars *f* 1.4.-, 21 portretten van Smit *f* 12.12.-, 1 Pouvoir des souverains *f* 1, tezamen *f* 62.-. Holl. geld of 92 l., waarom Girin zal komen vragen. De andere portretten van Smit moet L. uit Engeland laten komen. Wat de 'figure sales' betreft, moet L. wachten op de terugkeer uit Duitsland van de bezitter (Fritsch).

Dupuy de la douane (in het copieboek staat Nouane)

26-3-1708: L. hoopt, dat D. de Academie des Dames van Boudot heeft gekregen en hoopt nog meer te kunnen doen om zijn dank te tonen. L. zou graag een paspoort hebben van 6000 of 8000 pond voor boeken en vraagt D. om Girin te helpen bij het opstellen van het rekwest. Als L. het paspoort heeft, mag D. hem vragen wat hij wil. L. hoopt, dat de la Vigne het voor hem wil aanbieden en zorgen, dat het niet wordt geweigerd.

Du Puys l'ainé rue Saint Jaques près des Mathurin à la Samaritaine

Denis Du Puys, geb. Parijs ± 1670, zoon van de libr.-impr. Jean Du Puys, reeds sedert 150 jaar familie van libraires, 1689 libr., 1696 gevestigd, in 1701 geen apprenti, st. vóór 1712.

12-9-1707: L. zal D. spoedig de gevraagde boeken zenden. L. zendt de titel van Leguat en bestelt boeken.
30-1-1708: L. vraagt, waarom D. de door L. bestelde boeken niet heeft willen afgeven.

Du Puys (G.) le jeune libraire rue St. Jaques a la Fontaine d'Or a Paris

Grégoire Du Puys, geb. Parijs ± 1673, broer van de vorige, 1696 libr., 1699 gevestigd, 1728 in bestuur communauté, st. vóór 1755.

12-9-1707: L. zendt titel Leguat en vraagt verdere bestelling. L. bestelt zelf ook boeken en vraagt opgaaf, welke boeken D. in ruil kan geven.
30-1-1708: L. heeft D. boeken gezonden en vraagt bericht, wanneer D. deze niet wil hebben. L. kan D.'s boeken moeilijk kwijt raken. L. bestelt nieuwe boeken.
30-8-1708: L. wacht nog op het bericht, dat D. 21-3 beloofde te sturen. L. zendt voor 130 l. 10 s. via Dezallier. De Buxtorfi kan D. op het ingesloten bewijs afhalen bij Boudot. L. heeft nog 76 Paralelles en 83 Rethorique, die onverkoopbaar zijn, en vraagt of hij deze aan D. terug zal zenden. Madame Boudot heeft D. voor 100 l. 10 s. boeken gegeven om L.'s schuld aan D.'s broer af te doen.

Etienne

Jacques Etienne, geb. 22-1-1668 te Champigny en Brie, apprenti bij François Muguet, 10 jaar in dienst bij Fr. Muguet, daarna bij Jean Boudot (nog in 1701 als facteur), 1699 libr. te Parijs, 1707 gevestigd, st. 1-5-1731.

6-1-1707: L. is verheugd, dat E. zich na de dood van Jean Boudot het lot van de familie heeft aangetrokken. L. had via du Mesnil een brief aan Boudot gezonden voor mr. Le Pecheur, die bestemd is voor mr. Adam (Jacques Adam, 1663-1735, geleerde). L. heeft van Maurry 3 cognossementen, maar slechts 2 balen en een kist waaiers ontvangen. De vertraging van de ene baal bezorgt L. een grote schade. L. wil voortaan alles door Lagisse laten expedieren en vraagt E. zijn baal aan Lagisse te sturen. Dupuy van de douane kan E. alles vertellen over een paspoort over Brussel, daar hij ook zo'n paspoort voor Rigaud heeft verzorgd. L. zal in Parijs trachten een paspoort over Rouen te krijgen. L. kan in een halve dag met Etienne de afrekening met Boudot regelen. Roger ziet verlangend uit naar zijn baal. Het is de schuld van Maurry, wanneer Roger de wisselbrief, die Boudot heeft getrokken ten gunste van L., niet accepteert.

13-1-1707 (7-1): L. is zeer verheugd, dat de zoon Boudot in alle functies van zijn vader is opgevolgd. L. heeft een paspoort voor 6 weken gekregen. L. wil zijn zaken met E. en de Boudots nu beter regelen dan voorheen, zodat hij minder vaak naar Parijs hoeft te komen. E. kan nog schrijven naar t' Serstevens in Brussel, waar L. enige dagen blijft. L. vraagt E. een kamer te bespreken in de Ville de Saumur. L. gaat ook wegens de zaak van de bijbels met Desprez naar Parijs. L. weet niet, of Boudot zijn nieuwe voorstel daaromtrent nog aan Desprez heeft gedaan. L. heeft een kwitantie van Boudot van 14-10-1706 voor de betaling van 722 l. 16 s. voor het gekochte in de veiling Bigot en een verklaring van 31-10-1706, dat L. bij Boudot 850 l. in 'billet de monnoye' heeft achtergelaten. In Parijs zal L. aan Dodemont schrijven. Niemand hoeft echter te weten, dat L. er deel in heeft. Voor zijn vertrek zal L. een baal over Lille aan E. sturen.
28-7-1707: L. betreurt het, dat E. niet met Ganeau mee is kunnen gaan om L. bij le Bourget uitgeleide te doen. L. vraagt per ommegaande een bestelling van E. van nieuwe boeken met het oog op de Memoires de Trevoux. L. bestelt 4 Traité de la priere. L. vraagt E. Quillau tot haast aan te zetten.
1-9-1707: Girin zal E. de titel van Leguat tonen. L. vraagt E. om 6 raam van het allermooiste papier, bijv. van 10 l. per raam, te kopen om daarvan 50 exemplaren van de Horace te laten afdrukken. L. vraagt E. bij Cot langs te gaan en hem een voorstel te doen. Quillau moet zoveel mogelijk tekst op elke bladzijde van de Horace afdrukken. Als de 4° 2 vol. van Quillau klaar is, wil L. graag 20 exemplaren hebben.
22-9-1707 (12-8 en 15-9): De brief van 12-8 heeft L. gekregen via Helvetius op 12 september. L. zal E. direct de Dict. de Trevoux, die hij E. schuldig is, doen geven. De boeken die Buffier (Claude Buffier, 1661-1737,

Jesuiet) voorstelt aan L., gaan niet in Holland. Van de Horace moeten 100 exemplaren op het mooie papier, dat E. heeft gekocht, worden afgedrukt. Quillau moet zijn eerste vel overmaken. De drukkers moeten de copie en proeven met wijzigingen van Dacier bewaren. L. vraagt E. elke week een exemplaar van de gedrukte vellen te zenden en eens 1 op mooi papier. L. zal E. 12 Leguats sturen. L. feliciteert E. met de arresten tegen het nadrukken van zijn Traité de la priere. E. hoeft hier geen nadruk te vrezen, wel in Brussel, en moet daarover schrijven naar Foppens en t' Serstevens, als de 3de druk gereed is. L. bestelt 6 exemplaren en 12 of 20 exemplaren van het boek van Quillau. De diable boiteux is hier gedrukt. L. bestelt bij de Lespine 6 Code militaire als probeersel, daar hij dit werk niet kent. L. kan E. niets sturen via d. M. (du Mesnil?). 'Est-il possible que mrs. les jesuites, qui ont tant d'intrigues dans le monde, ne peuvent pas trouver les moyens de recevoir par la poste un paquet de temps en temps? Faites donc en sorte de trouver des voyes tant pour la poste, que par terre, pour que je vous envoye les nouveautez.' L. wacht nog op het paspoort, dat al was toegestaan vóór zijn vertrek uit Parijs, door de nalatigheid van Boudot.
7-10-1707: L. ontvangt niet geregeld de vellen van de Horace. 'Ce menquement me cause une grande perte parce qu'il y a ici des libraires etrangers, qui vouloit prendre nombre de cet ouvrage, mais avant que de conclure le marché, ils vouloit voir par eux meme les augmentation.' L. hoort van Dacier, dat een proef van 24-9 op 28-9 nog niet was teruggehaald.

7-11-1707 (3, 14 en 31-10): L. stelt voor de gevraagde boeken, die de Chambre niet passeren, te adresseren aan

mr. de la Martelliere of aan Tournemine en deze in een baal aan Bohm te verzenden om Boudot niet te ergeren. Indien E. dat niet wil, zal hij de baal aan E. adresseren. L. schrijft Henry over de pakketten aan de duc du Maine. L. feliciteert E. met zijn nieuwe huis, dat in een goede wijk ligt. L. stuurt aan de duc du Maine de Acta eruditorum van september en zal ermee voortgaan. L. dankt E. voor 6 Traité de la priere 3e druk. Op verzoek van Ganeau heeft L. bij de Acta een Mercure politique gevoegd. Ganeau heeft L. een paspoort over Lille beloofd, maar E. spreekt er niet over. L. stuurt E. een lijst van boeken met prijzen, nu E. een eigen winkel opent. Als E. alles neemt, krijgt hij voordeliger prijzen en een langere termijn van betaling. ‘Comme ce que je doit envoyer au journaliste de Trevoux et ce que je doit vous envoyer pour vottre compte particulier, fera une somme dans le cour de l'anée - car je crois que le tout sera pour votre compte - et vous n'avez pas assez de livres pour me payer, je vous prie de me dire, comment nous feront, pour que vous et moy y trouvions notre compte. Je suis bien aise de vous avertir, qu'il y aura plusieurs livres, que je seray obligez d'acheter en argent comptant.’

24-11-1707 (9-11): De vrachtrijder tussen Lille en Gent wil niets zonder paspoort nemen, ook niet voor de duc du Maine. ‘J'avois apris avant votre letre receus, que mr. du Bois contrefait votre Traitez de la priere. Il m'a dit que ce n'estoit pas pour lui, mais pour un homme de Lille, en éfet ce livre n'est nullement bon pour ici. L'edition de mr. du Bois a été faites sur votre 2eme. Je veray ce que je pouray faire pour votre 2e vol. que vous avez sous presse.’

8-12-1707 (28-11): E.'s brief was te laat, want L. had reeds 3 balen aan Boudot verscheept. Anders had L. aan E. een baal kunnen sturen. L. wil elke maand de nieuwe boeken zenden. Een paspoort van de koning is daarvoor niet nodig. L. gelooft, dat het voldoende is, dat de duc du Maine schrijft aan mr. Bayole, intendant des Pays Conquis, die alles te zeggen heeft. De Acta eruditorum op speciaal papier moet L. uit Leipzig laten komen. ‘Je voudrois bien savoir ceux qui se plaignent que j'ay fait des change a Paris, car je pourrois vous faire voir (des) lettres de la pluspart des libraires, qui me demandent de mes sortes, qu'ils onts eu, et meme plusieurs autres. Or s'il n'etoit pas content, ces messieurs romproient avec moy. Quand mr. Dezallier est meme dan ce pays, il n'a point fait d'autre change qu'in fol. pour fol., 4° pour 4°, etc et je vous feray voir que vous imprimé a Paris a aussy bon compte que nous icy. Personne ne le scay mieu que moy. Quand mon Horace sera imprimé, on ne me fera pas ce reproche, puisque je le troqueray chez vous sur le pied que vous troquez vos livres. Quoyqu' il en soit, il faut que nous convenions d'un fait, car pour faire comme je faisoit avec feu m. Boudot, c'est ce que je ne feray absolument pas. Je n'y ai pas trouvé mon compte et je pourrais vous faire voir que je perd plus de 1000 ecus avec luy. Voicy donc le fait que je souhaite donc nous convenions. C'est que je vous passeray tout, ce que je vous enveray, sur les prix que les livres se vendent en ce pays monnoye d'Hollende et vous me ferez une augmentation de 30% pour la difference

de monnoy. C'est ce que mr. Rigaud m'a accordez dans mon dernier voyage. Voila monsieur pour les livres en change. Et si au bout de l'anné vous ne m'avez pas fourni autant que vous aurez receu de moy, je vous feray un rabais dont vous serez content. Pour ce qui est des livres en argent, je vous les passeray en honnete homme ce qu'ils m'auronts couté avec 10% de rabais comme on nous fait icy. Nous conterons tous les 3 mois et le montant de mon compte je le tireray sur vous a 2 usance' (op Parijs was dit een termijn van twee maanden). L. kan geen boeken zenden voor de journalisten van Trevoux op zijn paspoort en wel wegens een reden, die hij in een brief niet kan schrijven. E. had beter niet kunnen spreken over L. in de ruil, die R. voor Dezallier heeft gedaan.
29-12-1707: L. staat op het punt een baal aan E. te verzenden. Bignon heeft L. verboden hem iets voor anderen te sturen zonder eerst permissie te hebben gevraagd. L. klaagt over Ballard en Quillau, die naar hij heeft gehoord zeggen, dat L. hen met papier (de billets op Desprez) heeft betaald en dat zij daarom het werk op hun gemak zullen doen. L. heeft een vriend procuratie gegeven om zijn belangen te behartigen. L. heeft Girin gevraagd voortaan de vellen op te sturen ter ontlasting van E.
12-1-1708: L. zal de volgende week 1 of 2 pakketten voor E. aan Henry zenden. E. kan voor de Journal de Trevoux 2 Virginie, 2 Voyage de Guinée en 2 Schouten bij Boudot halen. L. vraagt E. als het kan boeken van d'Houry in ruil te ontvangen en niet in geld. Misschien wil hij wel Longi in ruil nemen. L. heeft die aan Girin voor 30 l. gegeven.
19-1-1708 (9-1): L. heeft een pakket van 87 pond over Lille gestuurd met voor *f* 143 boeken in geld en voor *f* 100.2. - boeken in ruil. Het pakket is geadresseerd aan Tournemine, daar L. te laat heeft gezien, dat het aan de duc du Maine zelf had moeten geschieden. L. zal ook aan pere Chamillart sturen, als E. opdracht geeft. L. vraagt E. of hij ook de nieuwe boeken uit Duitsland wil hebben.
30-1-1708: L. vraagt E. de billetten bij Desprez te laten veranderen.
20-2-1708 (12-2): De Transactions philosophiques vindt men hier niet. Het kost teveel deze uit Londen te laten

komen. Als de vorst ophoudt, zal L. een pakket sturen en daarin ook het bestelde voor Tournemine. L. zend, een wisselbrief van 8 Louis d'or op Rouillé. L. vraagt E. Pocquelin om antwoord te vragen. L. vraagt bericht, of de balen aan de Boudots zijn aangekomen; zij zelf schrijven niet. L. zendt E. een brief voor Bignon, opdat E. van de gelegenheid gebruik kan maken om Bignon aan te spreken over de entree van bepaalde boeken. Ganeau heeft L. 100 Massillon beloofd, maar L. hoort er niets van.
12-3-1708 (4-3): De secretaris van Rouillé weet niet, wat hij zegt. L. begint nu met de verzending van brochures aan de journalisten. Ganeau heeft bericht, dat hij 100 Massillon heeft verzonden. L. zendt E. via Bignon 12 Synopsis van Hardouin. L. vraagt er 2 à 3 aan Ganeau te sturen, 1 aan Pocquelin en de verdere aan de geleerden te tonen. L. bestelt 12 van alle boeken, die E. drukt. L. heeft met du Bois gesproken over de boeken van Duguet (Traité de la priere), maar nadruk is niet te beletten.
26-3-1708: L. heeft 24-3 een pakket van 35 pond met alle nieuwe uitgaven en bestelde boeken gezonden over Lille.
6-4-1708: L. kan niet helpen, dat de pakketten niet aankomen. Het pakket van januari is 27-2 van Brussel verstuurd. E. moet dan maar zelf een andere persoon in Brussel aanwijzen dan t' Serstevens. L. vraagt of de duc du Maine zijn pakketten wel ontvangt en of de Boudots de boeken hebben afgegeven.
14-5-1708 (20-4): L. zegt, dat het 1e pakket 3 maanden onderweg is geweest, omdat E. ondanks 4 verzoeken van t' Serstevens het adres niet heeft opgegeven. L. zal een derde pakket verzenden, wanneer hij de bestelling heeft. Wanneer de duc du Maine de pakketten niet ontvangt, blijven ze in Lille of Parijs liggen. L. levert de boeken aan B. voor dezelfde prijs als hij aan wijlen Boudot leverde. ‘Ceux qui vous disent qu'il étoit tres facille d'empecher la contrefaction de votre livre, ne savent ce qui disent. Je ne vous dit pas ce que j'ay fait a cet egard. Cela est fort inutile.’ L. dankt E. voor zijn bemiddeling in zake het papier van Horace. ‘Nos gazetiers n'ont pas voulu incerer l'article en faveur de votre livre. Ils disent que c'est une satire.’ L. zal aan mr. Coq antwoord sturen. L. stelt E. voor op zijn nieuwe paspoort boeken te zenden aan E. voor geld en in ruil, zoals zij reeds zaken doen. Boeken, die niet passeren, zoals de Pensées de Bayle en Histoire des juifs van Basnage, kan L. hem wel doen toekomen. E. moet zo gauw mogelijk boeken bestellen. L. herinnert zich, dat E. voor de helft deelnam in de boeken, die Marchand indertijd aan L. heeft gezonden. L. vraagt hierover een bericht en een bestelling van Marchand om weer quite te zijn.

Fievet et Danel

Ignace Fiévet, geb. Douay ± 1662, apprenti bij zijn vader, 1698 gevestigd als libr.-impr. te Lille, in 1701 2 apprentis, 2 compagnons en 2 persen.

Lieven (André) Danel, geb. Lille ± 1676, apprenti en in dienst bij Fiévet in Lille gedurende 12 jaren, tr. de dochter Claire Therèse Fiévet en vestigt zich 1698 met haar broer Ignace te Lille, 1715 firma ontbonden en ieder voortaan zijn eigen zaken, st. 1729.

3-1-1707: 'Je vous envoye le catalogue de decembre qui ne fait que de paroitre, afin que vous voiez tous les livres qui onts parus dans ce pays. Prenez la peine de me faire scavoir si je puis vous envoyer dans les balles que vous pourriez retenir quelques livres pour Rouen.'
5-8-1707 (3-8): L. begrijpt niet, waarom F. en D. de wisselbrief over het totaal van zijn rekening van 30-10-1706 niet hebben voldaan, daar zij alle onkosten hadden kunnen verhalen op de 'marchandise', die L. aan Desprez heeft gezonden. L. begint nu met het zenden van het gevraagde en zal dat elke postdag doen. L. vraagt zo snel mogelijk een afrekening voor de verzending van de 6 balen aan Desprez, daar L. zelf met zijn deelgenoten moet afrekenen. F. en D. zijn L. nog 299 l. schuldig en daar hun onkosten ± 200 l. zullen bedragen, vraagt L. hun een wisselbrief voor 100 l. te geven, die hij in Parijs nodig heeft.
1-9-1707: L. zendt nog de Republique van maart 1702, die ontbreekt aan het gezondene, en vraagt of ze 3 of 5 Essays de morale willen hebben. L. heeft de wisselbrief van 100 l. ontvangen en zendt deze naar Parijs. Hij is op Charpentier en vervalt 19-11-1707. Na betaling zal L. het van hun rekening aftrekken. Zij blijven dan nog 34 l. 5 s. schuldig.

12-1-1708: L. stuurt een opgaaf van het geleverde, tezamen 382 l. 5 s., en vraagt of hij op hen mag trekken of dat zij het willen overmaken.

F. Foppens

François Foppens, boekverkoper te Brussel 1689-± 1730.

6-7-1708: L. bericht, dat hij een week geleden op order van Bignon door schipper Frans Willems een baal gemerkt M.L.B. libri no. 2 van 210 pond aan F. heeft verzonden en vraagt deze door te zenden. L. heeft nog geen tijd gehad F. te antwoorden over de zaak Pralart. L. belooft echter dit te doen en alle papieren terug te zenden.

Foppens (veuve)

De weduwe van François Foppens (gest. 1686), boekverkoper te Brussel.

13-1-1707: L. heeft de vorige dag door Cornelis Mons, schipper van Delft, 26 Mem. tome 9, een Press *f* 36 gezonden, port 30 st. Daar madame Foppens bij billet van 16-11-1706 beloofd heeft in deze maand voor 6 Gerson *f* 180 te betalen, trekt L. een wisselbrief van *f* 217.10. - op 15 dagen zicht aan de order van Hartoog en Sebille. Indien L. niet zo verlegen was om geld, had hij nog gewacht hiermee.

Foss

Niels Foss, 1670-1751, bibliofiel te Kopenhagen en bezitter van de mooiste particuliere bibliotheek van Denemarken.

20-8-1707 (9-8): L. zal aan Mercker de boeken, aan de achterzijde opgesomd, geven, tezamen *f* 148.15. -. L. heeft geen Caesar a Davisi meer. Van de boeken, die F. heeft gekocht, zijn enkele te hoog berekend. L. hoopt, dat F. tevreden zal zijn over zijn prijzen en dat F. de waardering, die Worms voor L. heeft, zal onderschrijven.

Fournier

François Fournier, 1708 libraire, 1701 apprenti bij Frederic Leonard, 1709 libraire en la maison de Frederic Leonard, rue St. Jacques à l'Ecu de Venise à Paris (Journal des savants 43, 423), st. 1741.

2-7-1708 (5 en 12-6): L. geeft F. de gevraagde boekenprijzen op: Dictionnaire de Bayle fol. *f* 40, Dictionnaire de Morery fol. *f* 24, Ouvrages des scavans de Basnage 4 st. per stuk, Journal des savans, van begin af, *f* 45. Het 2de deel van Donquixote niet apart te krijgen. De Furetiere, die hier wordt gedrukt, zal veel beter en uitgebreider zijn dan die van Trevoux en waarschijnlijk 3 delen beslaan. Oeuvres de St. Evremont in editie van Londen 4° zijn hier niet te vinden, maar hier nagedrukt in 7 delen *f* 6.10. - De Contes de la Fontaine, editie Desbordes, is niet meer te krijgen, wel een minder mooie editie van *f* 7.4. -. Fables de la Fontaine *f* 4.10. -. Op al deze prijzen komt

een kleinigheid voor port naar Parijs. L. heeft nog geen antwoord van mrs. Pecquet en de Ligny over de boeken, die zij hebben besteld.

Fraguier

Claude François Fraguier, 1666-1728, Jesuiet en geleerde, mede-redacteur van de Journal des savants.

27-10-1707: Kuster (Joachim Ludolph Küster, 1670-1716, geleerde, toen tijdelijk in Amsterdam) vraagt L. na elke postbestelling of er nieuws is over Boivin (Louis Boivin, 1649-1724, geleerde). Hardouin belooft een klein geschrift van een van zijn vrienden tegen de la Crose (Mathurin Veyssiere de Lacroze, 1661-1739, orientalist te Berlijn). Indien het te groot is voor een van de Hollandse tijdschrijften, zal L. het zelf laten drukken.

9-1-1708: L. heeft F. de vorige week geschreven (niet in copieboek) en een brief van le Clerc gestuurd. L. geeft F. nu een aantal boodschappen voor Hardouin.
26-1-1708: L. vraagt F. aan Remond te zeggen, dat de Commentaire sur le Vieux Testament van le Clerc in de lente klaar zal zijn; 150 vel zijn al gedrukt. ‘Quand j'auray des livres a faire tenir a mondit Sr. Remond, je me serviray de la voye du cheval Pegasse. Je passe dans son esprit pour un hableur. Cependant je ne suis point de ce caractere la. Quand je dis que j'imprime un livre du P.H., je ne dis pas que j'imprime un livre de mr. Boileau.’
6-2-1708: L. geeft een uiteenzetting, waarom hij in de Herodiadum pag. 51 de 4 laatste regels en pag. 52 de 22 eerste regels niet kan laten uitvallen. L. is bij de la Motte geweest om naar zijn vriend Des Maizeaux (Pierre Des Maizeaux, 1666-1745, geleerde te Londen) te vragen, maar die heeft in lang niets van hem gehoord. L. stuurt F. een exemplaar van de synopsis om aan Hardouin te geven. ‘Cet ecrit, dis je, joint au demelé du P.H. et du sr. de la Crosse (in de Bibliotheque choisie) ont donné lieu a plusieurs gens de lettres d'icy, d'Allemagne et d'Angleterre, qui m'en onts fait ecrire par des libraires, mes correspondans de ces pays la, de faire parler des pensées du P.H. et tout le monde est generalement du sentiment, qu'il se fait tort en avancant des choses si peu croyables, sans en rapporter aucune preuve. On s'imagine meme qu'il sera obligé de s'ouvrir et de decouvrir enfin ce mystere dans les ouvrages, que j'imprime presentement. S'il le veut faire cela ne serviroit pas peu au debit de mon edition et ne luy feroit pas plus de mal que ce qu'il a deja publié. Mais comme j'aprehande de le chagriner, je n'ose luy mander tout ce que l'on m'ecrit. Au reste monsieur, si vous le jugez a propos, vous luy communiqueray ce que j'ay l'honneur de vous marquer.’

9-2-1708: L. stuurt F. copieën van de brief van de Laistre aan L. en van L.'s antwoord. ‘Je crois monsieur, qu'il seroit a propos de communiquer l'un et l'autre au P.H. Vous en ferez comme vous le jugerez a propos, mais je vous prie de ne luy rien dire de ce que je vous ay marqué des retranchements, qu'il souhatitoit que je fis dans l'Herodiadum. Je crois qu'on a exigé cela de luy, car la lettre etoit cacheté du cachet de la compagnie et que c'est luy faire plaisir de n'en rien faire. Ainsi monsieur, quand le livre sera imprimé, s'il m'en fait des reproches, je mettray la faute sur le correcteur et luy offriray de faire un carton a charge et condition que je vendré l'un et l'autre.’ De la Motte heeft L. een brief getoond van Des Maizeaux, die zich beklaagt dat F. niet schrijft. L. heeft echter F.'s beide brieven doorgezonden.
23-2-1708 (9-2): Bij de drukker is een pagina van de copie zoekgeraakt en L. vraagt die zo spoedig mogelijk nogmaals te zenden. L. zal voor F. 2 exemplaren van de Hardouin op gr. en 2 op kl. papier reserveren, 1 op gr. papier als geschenk. De Jesuiten hebben bevel gekregen binnen 3 maanden uit Holland weg te gaan, wanneer mr. de Sebaste (Petrus Codde, 1648-1710) geen aartsbisschop wordt.
19-3-1708: L. verzekert F., dat L. niemand heeft verteld, dat F. een aandeel had in de uitgaaf van Hardouin. ‘Mais permettez moy de vous dire que si vous etiez confesseur et moy catholique romain, vous ne seriez assurement pas le mien’, want F. heeft L.'s geheim niet bewaard.
2-4-1708: L. is verbaasd, dat F. zo boos is over de uitlating in zijn vorige brief. L. geeft een beschouwing over de eisen van Hardouin. Die wil paradoxen schrappen, die reeds eerder gedrukt zijn, niet de nieuwe. L. gelooft, dat de houding van Hardouin slechts comediespel is.
23-4-1708: L. is verheugd, dat F. de belediging wil vergeten en hoopt, dat Hardouin dat ook zal doen. Har-

douin heeft Picart niets willen geven om te tekenen. L. geeft daarop wederom een beschouwing over zijn eigen en Hardouin's handelwijze. L. eindigt: 'Je ne me relache point et je donneray un edition, qui faira honneur a l'auteur et au libraire.'
7-5-1708 (28-4): L. heeft Des Maizeaux de brieven via de la Motte doen toekomen, daar dit franco kan. L. bedankt voor de Harangues en heeft Kuster en le Clerc ieder een exemplaar gegeven. L. gaat de Hardouin nu op 2 persen drukken. L. zendt F. via Bignon de boeken, waarover Des Maizeaux spreekt. L. vraagt F. nogmaals te bemiddelen en geeft allerlei technische bijzonderheden.
21-5-1708 (14-5): L. vraagt of Hardouin zelf een voorwoord wil maken; anders moet dit door een Hollandse geleerde gebeuren. L. kan het werk niet op 2 persen geven, daar het niet te verdelen is. Hij kan slechts 5 vel per week krijgen en zal in september klaar zijn.
28-5-1708: L. schrijft over de platen. L. laat de platen van de Constantins tussen pag. 428 en 429 graveren. L. heeft zijn antwoord tegen het protest van Hardouin al op schrift gesteld. L. twijfelt niet, of de Journal des savants zal dit opnemen.
2-7-1708: L. heeft alle toevoegingen in de Hist. August, aangebracht. L. heeft met le Clerc uitgemaakt, dat geen geleerde in Holland het voorwoord kan schrijven, omdat geen van hen het eens is met de schrijver. L. vraagt daarom of Hardouin of een van zijn vrienden er een in het Frans wil maken. L. zal die in het latijn laten vertalen en niemand zal dan Hardouins stijl meer herkennen. L. geeft een boodschap voor Remond.
9-7-1708 (27- en 30-6): L. herhaalt zijn vorige brief, daar hij vreest, dat F. niets heeft ontvangen, omdat Bignon in Fontainebleau zit. L. bedankt voor alles, wat F. hem heeft gestuurd en vraagt zo snel mogelijk de verdere tekeningen. L. ziet met verlangen uit naar het verschijnen van het protest van Hardouin, opdat hij dit nog in het boek kan afdrukken. L. vraagt opgaaf van de titel, waarvoor hij reeds een vignet heeft laten graveren. La Crose heeft zijn Dissertations historiques in het Latijn vertaald. Deze worden, vermeerderd met een van Vignole, in Rotterdam gedrukt.
23-7-1708 (14-7): Daar Hardouin geen voorwoord wil schrijven, vraagt L. een analyse van de bijzonderheden en het nut van alle stukken, opdat L. het daaruit kan laten maken. Er moet ook iets in komen over Hardouin's protest en L.'s antwoord. L. heeft 3 pakketten van Remond voor Kuster gekregen, juist op tijd om te verwerken in de Aristophane. L. zal nog proeven sturen van alle platen, alvorens ze te laten drukken. De laatste toevoegingen van Hardouin maken een extra half vel nodig. Indien L. deze eerder had gehad, had hij dat op de rest kunnen uitwinnen.
30-7-1708: L. heeft F. de proeven van de 'medailles' van Ballonffeaux (George de Ballonffeaux, baillif te Echternach en verzamelaar van munten en penningen), die op verzoek van Hardouin overgemaakt zijn, gestuurd en schrijft over enkele techniche moeilijkheden. L. vraagt, waarom F. onderaan de titel Antwerpiae heeft gezet. Dit heeft weinig zin, daar L. de synopsis heeft uitgegeven en het werk al op zijn naam in de kranten laten aankondigen.

16-8-1708 (24 en 29-7): Daar Hardouin niets wil sturen, laat L. zelf een voorwoord schrijven. Van de juist verschenen Dissertations van la Croze zendt L. exemplaren naar Bignon. De drukker begint nu met de drie kleine werkjes van Ballonffeaux en de volgende week met de Hist. August. Le Clerc heeft L. 2 exemplaren van zijn Commentaire sur la bible gegeven, 1 voor F. en 1 voor Remond. (Deze brief is in het copieboek doorgehaald).

23-8-1708 (9-8): L. herhaalt zijn brief van 16-8. Hardouin had eerder met de wijzigingen voor de platen moeten komen. Nu is het te laat. L. zendt de boeken van le Clerc via Bignon, daar ze bij de Chambre niet zullen passeren.

Fritsch (Gaspard)

Caspar of Gaspard Fritsch, geb. Leipzig, zoon van de boekverkoper Johann Fritsch, 10-9-1706 poorter te Amsterdam, 8-11-1706 lid van het boekverkopersgilde te Amsterdam, reist in 1707 en 1708 door Duitsland, blijft tot en met 1708 lid van het Amsterdamse gilde, 17-10-1709 poorter te Rotterdam, 19-4-1710 gaat hij over van de Lutehrse kerk naar de Waalse kerk te Rotterdam, zie verder onder Bohm, in 1711 en 1714 was hij voor een kuur in Wiesbaden, zoals blijkt uit zijn

brieven aan Charles Levier (U.B. Leiden coll. Marchand), in 1719 woonde hij nog als boekverkoper in den Haag (KS). Zijn overlijden is daar echter niet gevonden.

Brieven zie Bijlage

Fritsch (Th.)

Thomas Fritsch, geb. Leipzig, broer van de vorige, boekverkoper te Leipzig, st. 19-12-1726.

26-7-1707: L. vraagt F. de 6 resterende Gersons aan Adam Sellius af te geven. L. zendt catalogus van boeken uit Frankrijk, die hij echter alleen tegen geld levert.
19-8-1707 (10-8): L. zegt, dat hij niets te maken heeft met de zaken tussen F. en zijn broer, daar L. in zijn brief van 24-4-1706 aan F. heeft geschreven: 'Je vous ay envoyé dans une balle de mr. votre frere 6 Gersoni opera fol. 5 vol.' Voorlopig moet F. ze nog houden en trachten te verkopen. L. stelt F. voor hem een exemplaar van alles wat in Duitsland wordt gedrukt te sturen, zo snel mogelijk over Hamburg. L. zal hem daarvoor in betaling boeken uit Frankrijk en Holland leveren.
30-8-1707 (24-8): L. heeft nooit de *f* 150 namens F. van de Graaf ontvangen. L. wil 6 maanden proberen, hoe de ruil, voorgesteld in de vorige brief, zal gaan, namelijk alles wat in de laatste drie maanden is verschenen in Saksen, Brandenburg, Lüneburg, Zweden en Denemarken, in alle talen, behalve prekenbundels en kerkboeken. Wanneer L. nog theses ook nodig heeft, zal hij dat schrijven. L. wil niets hebben van Rijnland, omdat hij een correspondent in Frankfort heeft, en ook niets uit Hamburg. Men drukt in Parijs de Horace en L. kan daarvan leveren, als F. wil hebben. L. gaat de werken van Hardouin drukken met daarbij een Hist. August., die nog nooit is gedrukt, van 50 vel. L. weet, dat F. aan t' Serstevens de Hist. cong. de auxiliis heeft gevraagd. L. kan deze aan F. leveren.
16-9-1707: L. is nog nooit zo verbaasd geweest, als toen de Graaf hem de wisselbrief van *f* 153, betaalbaar aan de order van L. en door L. afgetekend heeft getoond. L. kon er zich niets van herinneren, waarschijnlijk omdat hij in Frankrijk was, toen er werd betaald. L. bekent nu zijn ongelijk. Tenslotte schrijft L. wat zijn Franse opdrachtgever (Bignon) hem over de kerkboeken heeft geschreven: 'Nonobstant ce que vous marque votre correspondent de Leipsig des livres bons et mauvais, qui s'imprime dans ce pays la, je suis bien aise de les avoir tous, sans en excepter un seul. J'en jugeray mieux, quand je les verray que sur son simple temoignage et si je n'en suis pas content, j'en seray quitte pour n'en plus faire venir de pareils. Ainsi monsieur, prenez la peine de m'envoyer tout ce qui paroit et en toute sorte de lange. Je suis etc.'

5-11-1707 (15-10): Boom zelf is op 2-11 aan L. de brief van F. komen brengen. L. wil met Caspar Fritsch over de *f* 153 spreken, alvorens die af te rekenen. F. moet zolang maar de Gersons als onderpand houden. L. is verontwaardigd, dat F. hem wantrouwt en geen boeken wil sturen. Men heeft L. Fasciculus en niet Fascicug gevraagd.
26-11-1707 (16-11): L. is geschokt over de wijze, waarop F. hem heeft geschreven. L. erkent de *f* 153 schuldig te zijn. L. heeft nooit een proces gehad met wie dan ook. F. heeft hem geweldige schade berokkend door de nieuwe uitgaven niet te zenden. L. vraagt F. om de 5 Gersons aan Sellius te geven, die daarvoor *f* 85 zal betalen. Gedurende de 12 à 14 jaren, dat L. boekverkoper is, is hij steeds goed opgeschoten met F. en L. meent, dat dat in de toekomst ook nog zo kan zijn. L. heeft F. door Boom op 13-9 voor *f* 32 geleverd. F. heeft 1 Gerson voor *f* 36 verkocht en met *f* 85 van Sellius zijn L. en F. dus quite.
17-1-1708 (6-12-1707): L. erkent, dat hij de boeken, die door Boom zijn geleverd, niet in geld zou berekenen, maar daar F. niets heeft willen sturen, was hij er wel toe gedwongen. L. weerlegt echter, dat F. deze boeken niet heeft besteld en haalt een brief van 7-9 aan, namelijk 2 Hist. congregat. de auxiliis fol. en 2 à 3 nieuwe uitgaven.

Ganeau

Etienne Ganeau, geb. Parijs, apprenti van André Cramoisy, later in dienst van Jean Boudot, 1690

als zodanig geregistreerd, 1695 libraire te Parijs, 1699 krijgt hij van Jean Boudot het privilege van de drukkerij in Trevoux, 20 mei 1707 ingeschreven als imprim. op het livre van de communauté te Parijs (ff 21856, 122 en 220) bleef ook directeur de l'imprimerie de S.A. Serenissime monseigneur Prince Souverain des Dombes te Trevoux, 1725 in bestuur communauté te Parijs, st. vóór 1737.

Brieven zie Bijlage

Giffart libraire rue St. Jaques près des Mathurins à l'Image de Ste. Therèse à Paris

Pierre Giffart, geb. Parijs ± 1645, zoon en kleinzoon van libr. te Parijs, kopergraveur, 1682 lid van de academie royale de peinture et sculpture, 1687 libr., st. 20-4-1723 (vergel. Thieme-Becker).

12-9-1707: L. zendt G. de titel Leguat en vraagt bestelling, ook van andere boeken.
30-1-1708 (12 en 19-9): L. heeft G. voor 120 l. gestuurd en is G. nog 77 l. 5 s. schuldig. 'Votre Bibliotheque de Du Pin est imprimez chez l'Honnoré libraire de cette ville. C'est un in 4° très bien imprimez, qui se vend *f* 3.10. - de notre monnoye. Votre Histoire des voyages a aussy été imprimez icy chez Humbert.' Verder is herdrukt de Traité de paix de Rijswijck in 5 vol. 12°. L. zal G. alles sturen, wat G. vraagt, via Bignon. L. vraagt G. een nieuwe rekening te zenden en een catalogus van zijn prenten.

Girin rue St. Jaques vis à vis la fontaine S. Severin a la Prudence à Paris

Barthelemy Girin, geb. Lyon ± 1669, apprenti bij Jeremie Bouillerot in 1688, 1695 libr. te Parijs, st. vóór 1725.

1-9-1707: L. stuurt G. een billet van 100 l. op Charpentier, betaalbaar 19-11, als eerste afbetaling op een billet van 300 l., dat G. van L. heeft.
3-10-1707: L. deelt mede, dat hij eindelijk de boeken van G. heeft kunnen verkopen. Het spijt L., dat hij er slechts 1000 l. voor heeft kunnen krijgen, te betalen 300 l. bij levering, 300 na 3 maanden en 400 na 6 maanden. Voor deze laatste termijnen heeft de koper een billet gegegven, betaalbaar in Parijs aan de order van de Lorme. G. moet van de boeken de volgende per ommegaande laten binden tegen extra betaling: '6 Vie des veuves, 6 vie des vierges, 6 Vie de Jesus Christ, 3 Vocation a l'etat ecclesiastique, 2 Concorde des 4 evangiles, 1 Caractere des saints, 2 Sermons de St. Basile, 2 Sermons de St. Gregoire, 2 Sermons de St. Leon, 2 Sermons de St. Augustin sur les peres.' Van al deze boeken en ook van de Sermons de

Houdry moet G. nog een bepaald aantal, tezamen met de gebonden exemplaren, zo spoedig mogelijk sturen naar van Munster, marchand te Rouen, om met het eerste schip naar Holland te sturen naar mr. du Bois, de persoon die alles heeft gekocht. Bohm, de knecht van Rigaud, kent hem en kan alles over hem vertellen. Bohm zal er nog enkele boeken bijvoegen.

14-11-1707: L. schrijft, dat van de 400 l. van du Bois er 100 zijn voor het binden en emballage. G. moet Robustel ook nog vragen om boeken voor du Bois, maar indien die niet klaar zijn, de baal direct verzenden. L. bestelt verder enige boeken, die moeten worden gebonden, en vraagt deze te zenden naar J.B. Brovellio, libraire rues des Malades a Lille. De andere boeken van de afgesloten koop moet G. brengen bij mr. Tressant, marchand rue Feronniere te Parijs. G. moet 2 lijsten maken, 1 voor Tressant, de andere, die namens du Bois door Tressant moet worden afgetekend, voor L. zelf. L. stuurt een opgaaf van hetgene, dat hij aan G. over Rouen heeft gezonden. L. vraagt een nieuwe bestelling en bestelt zelf G.'s Chirurgie complete, zodra die klaar is.
1-12-1707 (24-11): 'Vous ne pouvez vous dispenser de faire porter les livres, qui vous restent de la vente en

question, comme je vous l'ay marqué par ma lettre du 14 du passé, chez mr. Tressan et mr. du Bois ne les fait transporter chez ledit sieur que parce que l'on m'a marqué qu'ils embaroisoient ou ils etoient. Ne differez donc pas je vous prie de les faire porter incessament sans etre embalé. Ne craignez rien. Personne de chez vous ne se mellera de cette affaire. Au reste vous etes prudent et sage.' Daar de boeken via Rouen en Lille zijn verzonden, vraagt L. een algehele afrekening, zodra de rest bij Tressant is gebracht. L. weet heel goed, dat de Moyen de parvenir niet bij de Chambre passeertt. L. zal zorgen, dat G. het zonder enig risico krijgt. L. beklaagt zich de 3de Dialogue des diables niet te hebben gekregen. Die is hier nu reeds gedrukt. L. vraagt echter de 4de en het vervolg, direct na verschijnen. L. bestelt 100 exemplaren van het 1e deel van de Chirurgie complete, zodra dit is verschenen, op de afgesproken voorwaarden, namelijk dat L. alles kan terugsturen, wat hij niet verkoopt of ruilt. G. zal goed doen, aan Bignon te vragen er in de Journal des savants over te schrijven. 'On r'imprime ici ce journal et cela faira tomber une ancienne edition, qu'on a renouvellé depuis peu en ce pays par un nouveau titre.' (bedoeld moet zijn de Entretiens sur les affaires du temps). L. gelooft van het 2de deel ± 100 exemplaren te hebben verkocht. Hoewel de Leguat en Tournemir niet passeren, zal L. toch trachten G. het bestelde aantal te leveren.

15-12-1707 (8-12): L. vraagt zo snel mogelijk de 5de Dialogue. L. zal G. bij mr. Danlevy rechtvaardigen.

12-1-1708 (5-1): L. dankt G. voor de 2 laatste Dialogues de mr. le Noble en voor die, in welke G. deel heeft. L. zal deze in de kranten aankondigen. L. vraagt Girin voortaan elke maandag de vellen van de Horace door iemand, die L. zal betalen, naar de 'ami' te laten brengen. Pepie (D. Pepie) heeft L. niet bedrogen; L. beklaagt zijn arme vrouw en crediteuren. L. hoort, dat madame Barbin dood is, en vraagt of de knecht Aury verder gaat en voor wie.

26-3-1708: L. heeft G. 8 dagen eerder geschreven (niet opgenomen in copieboek) over mr. Danseric. 'Voicy joint les 2 lettres dont je vous ay parlé au sujet d'un passeport. Vous irez s.v.p. rendre celle de mr. Du Puy - vous le trouverez tous les matins et l'après diné a la Douane - avant que d'aller chez mr. de la Vigne et vous suivrez ce que celuy la vous dira. Vous luy ferez même voir la requeste avant que de la porter a mr. de la Vigne. Je suis sure qu'il vous la corrigera et même il vous dira la maniere dont vous l'adressez. Je crois qu'il faut que le principal sujet de votre requeste soit, que comme avant cette guerre que vous aviez envoiez des livres en Hollende, qu'il vous y est du considerablement et que vous priez S.M. de vous accorder un passeport pour 8 millier de livres que vous ferez venir par Rouen pour etre visitez suivant la coustume a la chambre de libraires de Paris. Vous aurez soin de me passer en compte les frais que vous fairez pour cela'. L. zegt, dat de Boudots liegen, dat L. de boeken niet heeft gestuurd. L. schrijft aan de Boudots om de St. Evremont en de Histoire des juifs aan G. af te geven. L. zal zeggen, dat het een geschenk voor mr. de Jean is. L. vraagt G., wat Humbert in Parijs doet, alles voor zover het

de librairie betreft. L. vraagt, of Pioche het papier heeft geleverd voor de Horace. L. bestelt bij mr. Gournay een pruik in naturel. G. moet deze door mr. Pilotte laten zenden. L. vraagt of het 2de deel van de Dict. de la bible van Simon, gedrukt bij Certe te Lyon, apart is te krijgen. L. vraagt of het boek van Montfaucon, dat Boudot, Robustel en Guerin drukken, en de Hist. de l'academie 1707 al zijn aangekondigd.
16-4-1708 (2 en 9-4): L. vraagt G. met niemand over het paspoort te spreken en zodra het er is het te brengen aan Du Puy om er de order van de fermiers generaux op te laten zetten en vooral 'que les balles soient plombées à Rouen, pour estres envoyées a Paris, sans y estre visitées etc.' Madame Boudot heeft boeken verkocht, die haar niet toebehoorden, en mr. de Jean moet daarom geduld hebben. L. vraagt G. te waken voor zijn belangen betrefende de Horace. G. moet Etienne opdragen nog 20 ramen papier de Lombart fin d'Auvergne te kopen voor 10 l. 10 s. L. kan de Art de succer les playes niet onder 12 s. geven. L. heeft 100 Chirurgie complette ontvangen en hoopt ze binnen de maand kwijt te raken. L. zal het 1ste en 2de deel alleen samen geven. L. zal ze ruilen tegen boeken, die in Parijs debiet hebben, en vraagt G. een opgaaf daarvan. L. stuurt een lijst van Parijse boekverkopers, van wie L. catalogi heeft, en vraagt G. hem ook de catalogi van de anderen te bezorgen.
30-4-1708 (23-4): L. dankt G. voor de bemiddeling in zake het papier. Etienne heeft iedere drukker 5 ramen gegeven. Het spijt L., dat het proces niet in Etienne's voordeel wordt geacht. G. moet L.'s respecten overbrengen aan de abbé Malherbe. G. moet trachten een exemplaar van Leguat te krijgen en de catalogus daarachter aan Malherbe geven. G. moet madame Roulland zeggen, niets zonder order van L. in de balen te doen. L. bestelt over de post 1 Cartes tres particuliere de la Franche Comptée en 1 Siege de Toulon, gr. papier en niet afgezet, bij de Fer en Blanc, en 1 Recueil de du Bousset de 1708. L. vraagt de prijs van het laatste boek van Cantates Françoise. L. vraagt zo snel mogelijk deffecten van de Morery, die madame Boudot heeft geleverd. Indien zij deze niet wil geven, dan van Coignard of Mariete (Denis Mariette).
30-7-1708 (23-7): L. heeft de afrekening van de Boudots ontvangen en is daarover tevreden. L. dankt voor de

opgaaf van prijzen, die G. hem heeft gedaan, maat G. vergist zich met de Delices d'Espagne. Die zijn hier *f* 12. L. vraagt G., niet meer de Moselle van Bailleult te sturen, indien G. die nog niet heeft gekocht. L. bestelt de Histoire du renouvellement de l'academie royale des sciences depuis 1699 par Mr. de Fontenelle 12° en de Bibliotheque des auteurs profanes 8°, tome 3 en 4, die Giffart ter perse heeft, zodra die uitkomen. 'Il y a ici un de mes amis, qui a envoyé il y a plus de 15 mois une balle au sieur Witte, laquelle balle a restée plus d'un an en chemain et luy a coutée plus de 600 l. de port. S'il étoit necessaire, je pourois en avoir une facture. Quoyqu'il en soit, je say que le sieur Witte a obtenu un passeport pour des livres, mais il ne lui servira pas de grand chose, parce que cet amy ni qui que ce soit ne lui veux rien envoyer, pour des raisons que vous pouvez bien juger.' L. vraagt of G.'s vriend bij de douane kan zorgen voor de order van de fermiers generaux. Anders zal L. die zelf trachten te krijgen door mr. le Juge, fermier general, die L. goed gezind is. 'Mr. l'abbé Bignon m'a permis l'entrée de chez vous a 100 Oeuvres de St. Evremont 12° 7 volumes. Que cela soit entre nous s.v.p. Cette edition est plus emple que celle que de Witte a vendu et qui n'est qu'edition de Rouen, outre que celle que j'ay a 7 volumes et l'autre n'en a que 5. Si vous etiez d'eumeure a vous charger de 100 exemplaires de ce livre aux condictions, que vous m'avez maruqéz par votre lettre du 2e du courant, je vous les ferois tenir dans Paris a mes risques et frais, sur le pied de sept livres de votre monnoye par exemplaire.' G. heeft in dezelfde brief 40 Voyage de la compagnie 12° 7 vol., 40 Delices d'Angleterre en andere boeken op dezelfde voet besteld. Het 1ste deel van de Voyage ontbreekt echter en wordt herdrukt. Over 3 maanden zal L. alles kunnen leveren. L. vraagt, waarom Quillau al een maand lang niets doet. L. vraagt G. om het protest van Hardouin, zodra het verschijnt.
23-8-1708: L. is ziek geweest en heeft daarom niets kunnen doen. Zodra de Hardouin gereed is, zal L. alles zenden, wat G. heeft gevraagd. L. zal de volgende maandag de factuur en het paspoort zenden van de nu verscheepte boeken en vraagt G. het paspoort op te sturen naar Lagisse te Rouen. L. vraagt G. weer papier bij Pioche te kopen, te betalen over 6 maanden, opdat de drukkers geen excuus hebben voor vertraging. L. zal het in geld betalen of G. mag het korten op de St. Evremonts. 'Souvenés vous monsieur que celluy que mr. Pioche m'a fourny m'a cousté six livres et demye la rame et que je luy ay fourny pour payement 4000 l. en billets sur mr. Desalier, payable en 4 anés de six mois en six mois et le reste en billets de monoye. Je vous dis ces sirconstence parce que je croy, prenant le papier a six mois, vous devez l'avoir a meilleur marché que je ne l'aye eu.' G. mag ook bij een ander dan Pioche kopen, mits hetzelfde papier. L. vraagt G. te zorgen, dat Varique de index binnen 1 maand maakt. G. moet Quillau er op wijzen, dat L. ontevreden is. L. vraagt aan mr. Bicquet, koopman in paarden vlak bij G., te zeggen, dat mr. Beaume op een brief wacht, en aan mr. Roy, evantailliste, dat hij niet moet trekken op mr. van Zanten (François van Zanten, waaiermaker te Amsterdam), want dat L. hem binnen enkele weken het verschuldigde in Parijs zal betalen.

30-8-1708: L. stuurt G. voor 255 l. boeken in een baal aan Dezallier, namelijk 95 Oeuvres de St. Evremont 12° 7 vol. L. heeft nog 39 Chirurgie complete in 12° 2 vol. en 80 vol. 2 apart. L. vreest deze niet te zullen verkopen, daar men ze in den Haag nadrukt. L. zendt Dezallier 300 Nouvelles de Cervantes 12° 2 vol., nieuwe editie, en 49 Terence van madame Dacier 12° 3 vol. en andere boeken. L. vraagt G., of hij wil trachten daarmee tot een ruil te komen met Parijse boekverkopers. L. zendt voor 4000 pond en daar de paspoorten, die Girin heeft gezonden, ieder van 3000 pond zijn, zendt hij deze op het paspoort van de Boudots. L. heeft gewacht met het versturen van deze brief tot 31-8, maar alleen een brief van 20-8, niet van 27-8 van G. ontvangen. L. vreest, dat G. zijn brieven te laat naar de post brengt. Van een ander heeft hij wel een brief van 27-8 ontvangen.

Hardouin

Jean Hardouin, 1646-1729, Jesuiet en geleerde te Parijs, wiens werken de Lorme uitgeeft.

8-9-1707 (27-8): L. zendt een proef, opdat H. erover kan oordelen. L. wil slechts eenmaal het hoofd van elke keizer afbeelden. L. vraagt H. niets eruit te laten, daar de lezers dat niet willen. L. kan het werk niet in 2 drukkerijen geven, daar hij het niet kan verdelen, wegens alle in margine bijgeschreven stukken.
24-10-1707 (30-9): L. verwijst naar een brief aan Fraguier. L. wil het gehele boek opdragen aan de Ballonffeaux of niets. L. schrijft uitvoerig over de illustraties. De Nummi antiqui populorum et orbium zal slechts bij 4 vel per week kunnen komen, daar het de moeilijkste copie is. Daarna zal het vlugger gaan.

8-12-1707: L. stuurt het 38e vel en vraagt of er een algemene index moet komen.
12-12-1707 (5-12): L. schrijft over de index. L. heeft van Fraguier alle toevoegingen ontvangen.
12-1-1708 (19-12): L. schrijft weer over de index en zal op wens van Hardouin achter elk deel een index maken, hoewel L. zelf liever één algemene index had gehad.
26-1-1708: L. vraagt permissie het Latijn-Frans alleen in het Latijn op te nemen.
6-2-1708 (23 en 28-1): L. zal ook het Frans drukken. Le Clerc heeft L. gezegd voor de Bibliotheque choisie een antwoord van Masson te hebben ontvangen, welke in het 15de deel zal verschijnen. L. heeft er geen copie van durven vragen, maar zal het direct na verschijning zenden. L. schrijft verder over de illustraties en vraagt nog eens Picart zo snel mogelijk het materiaal voor zijn tekeningen te geven, opdat L. deze hier kan laten graveren.
5-3-1708 (12-3): L. heeft te laat de toevoegingen en correcties ontvangen, daar alles reeds was gezet.
19-3-1708 (12-3): L. weigert de brief, waarvan hij H. een copie heeft gezonden (van de Laistre?) in originali af te geven. L. geeft daarna een uiteenzetting, hoe hij heeft moeten laten zetten, en hoe wel degelijk de passages, die H. wilde wijzigen, reeds gezet waren. L. voegt daaraan toe, dat hij echter, zelfs als hij de wijzigingen voor de Herodiadum op tijd had gehad, deze niet zou hebben laten aanbrengen alvorens H. er op te wijzen, dat H. hem onrecht deed en dat er grote kans was, dat het werk in Duitsland zou worden nagedrukt. ‘Je convient monsieur, que vous avez raison de songer a votre honneur et vous ne devez pas trouver mauvais que je songe a mes interests. Je vous avoueray aussy avec la même franchise - et quand il vous plaira je vous le prouveray - qu'avant de mettre votre ouvrage sous presse, je l'ay fait examiner par 2 scavans (Fraguier? en le Clerc) que vous connoissez bien pour savoir d'eux si vous aviez laissez certaines choses que personne n'avoit encore dites avant vous. Et si vous y aviez retranchez cela, permettez moy de vous dire monsieur, que je n'aurais absolument pas imprimé votre recueil. Si vous voulez prendre la peine de vous souvenir, j'eu l'honneur de vous lire dans mon dernier voyage a Paris une lettre qu'on m'ecrivis de Hollande au sujet de cet examen et entre autre sur la suite de l'Hist. Auguste. Et voicy le contenu: Mr. le Clerc a vû l'ouvrage de mr. Hardouin. Il le trouve digne d'etre imprimé, mais il dit que l'auteur promet a la fin de son Hist. Auguste les medailles du siecle de Theodose et du siecle de Justinien. C'est en 1701 qu'il les promet. C'est pourquoy mr. le Clerc ne peut douter que ces medailles ne soient preste. Si l'auteur les vouloit donner, cela rendit l'ouvrage complet, qui est d'un autre coté trop petit pour faire 2 vol. fol. et trop gros pour en faire un.’ L. doet H. 2 voorstellen (zie brief aan Bignon).
5-4-1708: ‘J'ay receus la lettre que vous m'avé fait l'honneur de m'ecrire le 26 du passé. Vous me permettré s'il vous plait de ne pas repondre a tous les articles et que par la je vous montre qu'un libraire est plus moderé qu'un

ecclessiastique. J'en écrit a monsieur l'abbé Bignon, qui m'a fait l'honneur de m'ecrire a ce sujet. Vous prendré la peine de l'aller voir si vous le jugé a propos. Pour moy je me refaire entierement a cette lettre, voulan pour l'avenir eviter toute sorte de commerce aveque vous monsieur, a moins que vous ne changiez de stille et que vous en usiez comme on fait entre les honeste gens. Apres cela ma consiance ne me reprochant rien, je ne crain pas les menaces et l'edition va toujour son train, persuadé que je suis que vous meme monsieur este convaincu que je ne vous ay jamais promis ce que vous pretendé et que j'ay pieces en main et cela de votre propre écriture de quoy me justifier de tout ce que vous pourré avancer en l'air contre moy.
Il n'y a donc que deux article de votre lettre que je ne puis paser sans y repondre afin de m'en servir en cas de besoin.
1. Je vous jure en hom d'honneur et sur mon salut, que je n'ay jamais receus aucune corection pour la deffence de St. Chrysostome quoye vous me disié me l'avoir envoyé. Si vous ne me croié pas, tant pis pour vous monsieur.

2. Je vous fait le meme serment, que vous ne m'avé jamais donné cette deffence imprimée, mais bien en manuscrite, ecrite de votre propre main, qui est la copie que j'ay suivie. Je pourois vous le prouver par la personne, laquelle a examiné tout vos ouvrages avant que je fasse de retour de Paris et qui vient encore tout presentement de m'assurer, n'avoir rien trouvé de plus que ce que j'ay l'honneur de vous dire. Mais monsieur je n'aurois pas besoin d'autre preuve que votre manuscrit, car vous ne l'avé trancrit d'un bout jusqu'a l'autre sans avoir eu le dessin de le faire imprimer et comme vous prené cette affaire a coeur et d'un si haut ton, je me fais venir de Paris, par la poste cette deffence imprimée et je prendray moy meme la peine de l'examiner avec votre manuscrit, ligne par ligne, car je m'imagine qu'il y a la quelque anguille sous roche et que j'y découvriray quelque choses, qui me persuadera d'autant plus que tout ce que vous m'ecrivez n'est que par *affectations* et *finesse.*
Au reste monsieur, je ne puis assé m'ettonner des menaces que vous me faites, puisque vous devrié penser que si vous venié a cett excces que d'ecrire contre moy et mon edition, je seroit obligé d'i faire mettre une preface, dans laquelle je raconteroit tout, comme il s'est pasé et j'insereroit toute vos lettres et meme peut-estre celle du

pere provincial. Je seroit tres faché d'en venir la, mais ce ne seroit pas ma faute. Vous y aviseré s'il vous plait, comme sur les offre que je vous ay faites et que je fais encore a monsieur l'abbé Bignon. Je suis avec etc.'

Hennon à Valenciennes

16-7-1708: L. stuurt een rekening voor geleverde boeken over 1707 en 1708 voor *f* 82.8. - en vraagt of H. dit geld wil overmaken naar Parijs, waar L. geld nodig heeft, of dat L. op H. mag trekken.

Henry

Jean Baptiste Henry, geb. Lille 1672, zoon van de libraire Michel Henry, libr., sedert 1715 impr. te Lille, 1746 in bestuur communauté, 1751 deed hij zijn zaken over aan een ander.

7-11-1707: L. bericht H., dat L. voortaan pakketten met boeken voor de duc du Maine zal zenden, en vraagt H. te informeren bij de vrachtrijder Pierre Gabriel of daarvoor een paspoort nodig is. L. biedt H. aan bij elk pakket ook boeken voor H. te doen.
12-1-1708 (20-11-1707): L. schrijft van Etienne bericht te hebben, dat hij aan H. kan sturen. Etienne heeft de Bagnole ervan verwittigd. L. zal 2 pakketten zenden, 1 voor Tournemine en 1 voor Chamillart, beiden Jesuieten. L. vraagt, hoe hij daarbij de boeken voor H. moet voegen.

Hierault

7-11-1707, 19-3-1708, 21-5-1708, 7-6-1708 en 16-7-1708: Correspondentie over betaling van *f* 1450, die H aan L. schuldig is. Daarvoor geeft H. een wisselbrief van Rouillé van *f* 1450 op Muylman, die deze niet accepteert, daar hij slechts *f* 1421.6. - aan Rouillé schuldig is. Vincent betaalt L. het tekort van *f* 28.14. -, maar Muylman betaalt in kasgeld en niet in bankgeld, wat een verschil van *f* 74.12. - maakt. L. krijgt tenslotte gelijk en verzoekt deze som te mogen trekken, liefst in Parijs, anders in Rotterdam. (Vergelijk wisselprotest van 29-4-1707 voor notaris de Wilde te Amsterdam).

l'Hopital (madame)

Charlotte de Romilley de la Chenelaye, weduwe van G.F.A. de l'Hospital, marquis de Sainte Mesme, 1661-1704, bekend wiskundige te Parijs.

Brieven zie Bijlage

Horthemels (veuve) libraire rue St. Jaques au Mécénas à Paris

Marie Anna Cellier, geb. Parijs als dochter van de libr. Antoine Cellier, na de dood van haar man

(Daniel Horthemels, geb. Holland, 1686 libr. na afzwering van het Calvinisme, st. 1691) libr., st. vóór 1727.

ff 21743, 64 en 71vo en 21930, 34: 1703 ‘saisie faite chez la veuve Horthemels 1 Ablancourt, 1 Hist. Jans., 1 Lettres Temple. Supprimé.’

12-9-1707: L. heeft van haar zoon een lijst met 35 boeken gekregen. L. zal deze voor het einde van de maand sturen. L. stuurt titel Leguat. L. vraagt madame H. 20 Charriere Operation de chirurgie 12°.
30-1-1708: L. stuurt een opgaaf van boeken, die hij haar zendt.
30-8-1708 (2-7): L. zendt haar voor 22 l. en is nog 63 l. schuldig. L. zal daarvoor spoedig de boeken zenden, die madame H. 2.7 heeft gevraagd.

Huguetan (P.)

Boekverkoper te Amsterdam, zie aldaar.

18-3-1707: L. schrijft uit Parijs, dat Desprez niet contant wil betalen, maar met billetten. Een papierverkoper wil deze billetten voor zijn risico nemen en er papier voor geven. L. stelt voor dit te doen en het papier te laten veilen in Amsterdam. L. stuurt monsters van papier. De bijbels over Rouen zijn aangekomen, over Brussel nog niet.

Johnson

Thomas Johnson, geb. ± 1677, 1706-1728 boekverkoper speciaal van Franse boeken te den Haag.

Brief zie Bijlage

Jombert

Waarschijnlijk is bedoeld Claude Jombert, geb. Parijs ± 1679, zoon van de libr. Jean Jombert, 1700 libraire, st. 1733.

ff 21739, 52: ‘Catalogue des livres qui se trouvent chez Claude Jombert, libraire à Paris, quay des Augustins, vis-à-vis la descente du Pont-Neuf, à l'Image Nôtre-Dame.’

29-8-1707: L. vraagt J. om zijn catalogus en stelt voor zaken te doen. L. stuurt de titel van Leguat. L. vraagt J. om 6 Architecture de Desgodets fol. voor hem aan madame Roulland te geven.

8-3-1708 (7-10-1707): L. beantwoordt nu pas J.'s brief, omdat madame Roulland die in de baal had verstuurd. L. zal J. de ontbrekende kranten sturen, maar daar deze niet passeren bij de Chambre moet J. de weg aangeven. L. heeft J.'s catalogus niet ontvangen. Newton Aritmetica 8° is in Engeland gedrukt en dus heel duur. L. heeft 6 exemplaren, die hij voor 4 l. 10 s. het stuk zal geven, indien J. hem daarvoor 6 Architectures de Desgodets fol. levert.
30-8-1708 (13-3): L. kan niet ingaan op J.'s voorstel over de Edifices de Rome van Desgodets, daar L. volgens

accoord in Parijs alleen Gersons aan Dezallier mag leveren. L. is bereid J. voor 22 l., die L. nog schuldig is aan Denis Pepie, boeken te leveren, maar alleen op order van Pepie. L. heeft de Edifices van Boudot goedkoper gehad dan de 22 l., waarvoor J. deze aanbiedt. De 3 Gersons fol. 5 vol. zijn tezamen 210 l. en de 6 Newtons 30 l., waartegenover J. slechts voor 150 l. aanbiedt. Dit soort handel drijven bevalt L. niet.

Jores

Claude Jores, geb. 1668, 1687-1699 libr. en impr. wonend te Parijs, 1699-1736 libr. te Rouen. 16 april 1698 veroordeling van Antoine le Begul, 'l'un des francs sergens de l'Eglise de Paris, Claude Jore, maitre imprimeur et libraire de la ville de Rouen, habite à Paris, et Sebastien Cramoisy compagnon-imprimeur' wegens 'un commerce secret de toutes sortes de livres deffendus, et de libelles scandaleux contre la religion, l'Etat et les bonnes moeurs, imprimez à Rouen, à Lyon, et en d'autres villes de nôtre royaume, ou qu'ils tiroient des pais étrangers, et faisoient entrer par differentes voyes clandestines et indiscretes, les y tenant cachez en diverses maisons, et entre les mains de plusieurs personnes qui leur étoient assidées, et les leur fournissoient, à proportion qu'ils en faisoient le débit, tant aux particuliers qui s'adressoient à eux, qu'à plusieurs imprimeurs et libraires de Paris qui leur en demandoient.' (ff 21749, 242). In 1708 zijn winkel een maand gesloten wegens het drukken van verboden boeken, 1712 in de Bastille wegens druk en verkoop van verboden boeken.

ff 21941, 854: L'homme détrompé ou le criticon de Baltazar Gracian. A la Haye 12° 1708. Prés. par Claude Jores, libr. à Rouen, 29-8-1708 pour une priv. loc. Rep. contenant trop d'extravagances. Néant 30-8-1708.

9-9-1707: L. vraagt opgaaf van wat hij J. schuldig is. L. zendt titel Leguat. J. moet het echter uit Parijs krijgen, daar de balen in Rouen worden verzegeld en in Parijs gevisiteerd. L. vraagt bestelling en bestelt zelf de nieuwe boeken van Rouen, maar geen kerkboeken.
20-2-1708 (26-1): L. heeft J.'s brief 1-2 ontvangen en antwoordt. 'Aucun capitaine de vaisseaux ne prendra pas des livres pour France sans un passeport du Roy. Il y a un de mes amis, qui avoit chargez une certaine marchandise pour laquelle il avoit passeport, mais comme il la chargea sur un vaisseau sans y atacher le passeport, il fut rencontré par un capre et ranconné. A present le capitaine demande 1000 ecus a mon amy et ils sonts en proces. Ainsi monsieur sans passeport, il n'y a rien a faire. Prenez vos mesures la dessus. Je vous enveray tous les livres, que je pourray avoir en change contre mes livres, mais je ne puis vous envoier ceux, que je seray obligé d'acheter. L'argent est trop rare. Mr. Roger m'a dit qu'il vous donnerait tout ce qui dependra de luy, mais je vous le repete encore, sans passeport il n'y a rien affaire. Je suis etc.'

Josse

Er blijkt niet, wie van de twee volgende is bedoeld:
Jaques Josse, geb. Parijs 21-9-1661 als 4de generatie van geslacht van libr.-impr., 1697 libr.-impr., 1698 gevestigd, in 1701 2 apprentis, 10 compagnons en 4 persen, 1710 in bestuur van de communauté, st. ± 1737.

Louis Josse, geb. Parijs ± 1657, zoon van de libr. Georges Josse, 1678 na de dood van zijn vader gevestigd, 1686 libr., 1702 in bestuur van de communauté, st. vóór 1739.

30-1-1708: L. kondigt J. een zending aan van 39 l. 10 s. ter afdoening van schulden. L. blijft nog 20 l. schuldig.

Konig

Samuel Konig, boekverkoper te Hamburg.

28-12-1720: 'Naerdien de erven van zalr. Samuel Koonig, in Hamburg geresolveert hebben haar ouden en door geheel Europa wijdberoemde boekwinkel te verkopen, bestaande in allerhande heerlijke, schoone en raere boeken, printen, portraiten en landkaarten van allerhande soorten en spraken; so dient tot narigt aen alle liefhebbers, dat dezelve boekwinkel tot Hamburg in de Domskerk gelegen is, alwaer zig een ieder 't zij persoonlijk, of door desselfs correspondenten kan aenmelden, om verdere narigt te bekomen, en een geschreve catalogus zal gecommuniceert werden.' (A.C.)

9-9-1707: L. hoopt, dat K. goed is aangekomen en vraagt direct, zoals K. hem heeft beloofd, toezending van een exemplaar van alles wat de 3 laatste maanden is verschenen in Duits en Latijn, maar geen kerkboeken. L. verwacht 3 balen uit Parijs en zal K. een catalogus daarvan sturen, zodra die is gedrukt. L. zelf drukt de Hardouin.

Ladvenan(t)

16-7-1708 (9-7): L. antwoordt La., dat hij heeft gehoord, dat men in Engeland de Annales Dufferius herdrukt. Om zekerheid te hebben zal L. erover naar Londen schrijven.

Laffrenge of Laffrangues

Een inwoner van Lille (zie brief van 8-9-1707 aan Bignon).

1-12-1707: L. heeft La. bijna 6 weken geleden een kist en een pakket boeken voor Bignon gestuurd, die Bignon nog niet heeft ontvangen. L. vraagt La. erover te schrijven aan Bignon.

Lagisse

Expediteur te Rouen, zoals blijkt uit een brief van 15-9-1707 aan Boudot: ‘C'est un garçon qui est fort vigilant honnette hommes et de mes amis, en un mot, il expedie ces sortes de choses mieux que qui que se soit, puisqu'il ne fait que cela.’ Daarom gaat de Lorme van de libraire Maurry, die aanvankelijk de expeditie van de balen in Rouen verzorgde, weg en naar Lagisse over.

15-9-1707 (28-8): L. zal de *f* 35 betalen. ‘Je suis surpris de ce que vous me marquez au sujet des estampes. J'en ay receu plusieurs fois, mais on ne m'a jamais rien dit et je crois que les estampes passent comme les livres, c'est a dire sans rien payer. Cependant j'auray soin un autre fois a cela. J'aprehende que les libraires de chez vous, peut etre jaloux des commissions que vous faites en librairie, cherchent a vous jouer quelque tour. Il s'en faut garder.’ L. zou Cailloué (Antoine of Pierre Cailloué) gaarne een dienst willen bewijzen, maar tijdens de oorlog kan dit niet, daar de scheepskapiteins geen pakjes willen meenemen. L. wil Cailloué wel 12 Leguats leveren, maar alleen over Parijs. L. vraagt La. tijdig madame Roulland te waarschuwen, wanneer een schip zal vertrekken, opdat zij de balen kan versturen. Het schip mag naar Rotterdam of Amsterdam gaan.

26-12-1707: ‘J'ay chargé sur le vaisseaux la Demoiselle, capitaine Alle Oeges, qui part pour Rouen, quatre balle de livres pour le compte de madame Boudot. Elle doit vous envoier le connoissement sur lequel vous verrez que le vaisseau dudit capitaine y est nommé le St. Pierre. Mais comme il n'a pu avoir le passeport du Roy sous ce nom la, il a changé le St. Pierre en celui de Demoiselle.’ L. zendt La. het paspoort van 4000 pond en vraagt hem, indien mogelijk, erop te laten zetten bij de douane ‘encore bon pour....’, daar de 4 balen minder wegen. La. kan alle onkosten op rekening van de Boudots zetten. Maurry heeft L. geschreven, dat Cailloué zich over L. beklaagt. L. kon hem echter, zoals reeds gezegd, niets sturen. Cailloué zelf heeft L. overigens alleen slechte boeken gestuurd, die de port niet waard waren.
14-6-1708: L. vraagt La. op te letten bij de inscheping, dat de balen op een droge plek worden geplaatst, daar van de 3 laatste balen meer dan de helft nat was, wat een schadepost van 400 l. is. L. vraagt La., daar zijn paspoort van 10 000 pond op naam van Girin alleen spreekt van een permissie ‘de faire venir a Rouen sur un vaisseaux Hollandois la quantité de....’, of hij ook een baal in Rouen mag laten er en een naar Lyon zenden. ‘Faites moy la grace d'aller de ma part chez mrs. Boucher (Nicolas le Boucher), qui demeure dans la cour du Palais, chez Vaultier, Boulenger (Jacques Joseph le Boulenger), Jores et Cailloué. Mr. Mauri m'a fait entendre ci devant que ces messieurs ce plaignois de moy que je ne les payois pas. Je dois une bagatelle au 3 premiers et je ne puis croire d'eux ce que le dit sieur Maury me marque. C'est a mr. Jores a qui je dois le plus, mais comme il m'a deu pendent plusieurs anée une somme plus considerable que je ne lui dois, je doute fort qu'il se soit plain. Enfin monsieur obligé moy de dire a monsieur Cailloué, que j'ay receus ces livres flamens, qui ne valent pas grand chose ici, que je le prie de m'en envoyer une note et ce qu'il en veut, que j'en fairé ce que je pouray et que je lui en tiendré compte en argent ou en livres comme il le jugera a propos. Mais dites lui s'il vous plait que je ne puis lui envoyer aucune chose de ce que nous avons parlé ensemble. Vous auré donc la bonté de voir ces messieurs chacun en particulier, leur dire que je suis pret a les contenter en honet homme, qu'ils n'ont qu'a vous doner un memoire de ce qu'ils souhaites que

je leurs enveray d'abord a leur premier ordre ou que je remetrés ici les livres a qui il voudrons. Mais je vous prie de les avertir que je n'enveray a la faveur de mon passeport aucun livres contres les privileges du Roy, ni qui sont en aucune maniere la contrebande. En un mot je n'enveray que ce que je jugeré pouvoir entrer sans risque. C'est sur quoy ils peuvent prendre leur mesures.'

Laistre (de)

Charles de Laistre, 1645-1720, Jesuiet 1662, provinciaal 1704 (Sommervogel IV, 1384).

9-2-1708 (29-1): L. antwoordt, dat al bijna de helft van de Hardouin gedrukt is en dat hij de uitgaaf niet stop kan zetten, daar hij al veel exemplaren in Holland, Engeland en Duitsland heeft verkocht. Meer dan 4 jaren geleden kreeg L. het werk van een vriend en op 28-4-1703 heeft L. dit aan Hardouin medegedeeld en gevraagd, of hij nog wijzigingen erin wilde aanbrengen. L. heeft er al meer dan *f* 4000 aan besteed.

Lange (Jean Mathieu) libraire à Stockholm

10-7-1708: L. biedt La. zijn diensten aan voor leverantie van Hollandse, Engelse en Franse boeken, nu hij La.

een brief van Bignon doorstuurt. L. zou een gedrukte catalogus van zijn Franse boeken zenden, indien die niet te dik was.

Leers

Reinier Leers, ged. Remonstrant Rotterdam 17-11-1654, zoon van de boekverkoper Aarnout Leers, tr. 1696 Cornelia Brandt, weduwe François de Haas. Van 1680 tot 1709 was Reinier Leers boekverkoper te Rotterdam, daarna bleef hij financieel en ook persoonlijk geinteresseerd in de boekhandel van zijn opvolgers, Fritsch en Bohm. In 1714 werd hij schepen te Rotterdam. Voor onderhandelingen over de posterijen ging hij naar Parijs, waar hij 14-11-1714 stierf. (Zie Navorscher 1882, 530 en Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen VIII, 1910, 143).

Als uitgever van Bayle en Basnage en andere bekende schrijvers verwierf Leers zich een internationale reputatie. Gregorio Leti schrijft, dat de Hollanders alle mogelijke moeite doen de boekhandel te handhaven, het meest Sr. Reinier Leers te Rotterdam, die een natuurlijke bekwaamheid en gemakkelijkheid heeft in het verkopen. Uit zijn drukkerij komen verschillende zeer nuttige boeken, vooral zijn dictionnaires en woordenboeken zijn befaamd. (Kort begrip der heldendeugden II, 10).

Over Leers' handel op Frankrijk vond ik het volgende. Uit een brief van le Clerc aan Leers van 24-6-1686 blijkt, dat Leers een tijd in Frankrijk is geweest (U.B. Leiden). In 1690 schrijft Leers op 6 maart aan Nicolas Toinard: ‘Cette maudite guerre est fort prejudiciable à la Republique des lettres. C'est la cause qu'il m'est impossible de vous faire tenir un exemplaire de Furetiere, les passages etant trop bien gardés pour en faire passer’, op 12 juni: ‘Si l'ouvrage du P. Noris n'est pas cher à Paris, j'en voudrais bien avoir un exemplaire que je ferois venir par la voye de P. Ferrand marchand libraire à Rouen, mais surtout je souhaiterois fort que vous me fissiez le plaisir d'ecrire au R.P. Noris pour savoir si son libraire voudroit etablir correspondance avec moy. Je prendrois un nombre de tout ce que le libraire a imprimé de curieux et de bon pour ce pays-cy; pour cet effet il n'a qu'a m'envoyer par la poste son catalogue, et me dire quels livres il voudroit avoir en contre.’, en op 2 oktober over bepaalde boeken: ‘Je vous prie d'en faire un pacquet et de le donner à mr. Jaillot, geographe du Roy, sur le quay des Augustins, sans en rien dire à personne: j'ay trouvé moyen de faire venir de tems en tems de ses cartes, dont personne ne doit avoir connoissance.’ (ff N.A. 562). Op 14-5-1694 schreef Quesnel aan du Vaucel: ‘Reynier Leers, libraire de Rotterdam, a reçu des passeports de France pour y aller et y envoyer vingts ballots de livres. Il y va aussi pour y négocier le rétablissement du commerce pour la librairie. C'est un commencement qui peut avoir des suites. Un libraire de France va pareillement en Hollande négocier en livres. C'est ce que Leers a mandé ici à mr. David (= Arnauld) en lui demandant une lettre de recommandation pour mr. Damboise (= de markies de Pomponne)’ (Quesnel I, 300). Hoe belangrijk deze reis werd gevonden, blijkt uit de brieven van geleerden. Op 20-5-1694 kondigde Basnage aan Turrettini Leers' vertrek, over 14 dagen, aan, met zijn juist verschenen Junius de

pictura veteram. Uit een brief van Cuper aan de abbé Nicaise van 24-7-1694 ziet men, met welk een spanning in ons land Leers' terugkomst

en daarmee de nieuwe Franse boeken werden afgewacht. Nicaise zelf schreef op 7-10-1694 aan Turrettini over het geweldige onthaal, dat Leers alom ten deel was gevallen. Op 21-2-1695 schreef Leers aan Toinard: 'J'espere d'achever le dict. de mr. Bayl et deux autres ouvrages, que j'ai sous la presse, d'ici dans 18 mois, et de faire un tour à Paris pour ce temps là.' (ff N.A. 562). Op 9 en 22-5-1695 schrijft J. Perizonius te Leiden aan Leers, o.a. om een paket met boeken naar Bignon te zenden. (U.B. Leiden). In een brief van 22-10-1696 schrijft Montfaucon: 'Le commerce de la Bibliothèque du Roy avec m. Leers, marchand libraire, à Rotterdam, est enfin conclu. Il doit envoyer dans peu un grand nombre de livres en échange des estampes qui sont dans cette Bibliothèque' (Gigas II, 1e, 250). Deze ruil geschiedde voor een bedrag van 10.000 l. (Corr. Adm. IV, 633). Op 1-12-1696 schrijft Basnage, dat men ontevreden over Leers is en dat C.J. Dufay heeft gezegd naar aanleiding van boeken, die uit Holland moesten komen: 'Je m'adresserai à d'autres qu'à m. Leers, qui a trop d'affaires.' (Gigas I, 150). Van 26-1-1697 dateert een brief van Jean Anisson aan Bayle over de entree van diens Dictionnaire in Frankrijk. Anisson heeft permissie tot invoer van een aantal exemplaren gevraagd met twee oogmerken: 'La première, de procurer votre livre aux gens de lettres de cette ville à bon compte; car ils achètent les livres qui entrent par les fenêtres terriblement chers; et la seconde, j'espérois que moyennant cette permission, il s'en répandroit assez pour en empêcher la contrefaction à Lyon ou à Genève.' Anisson heeft zelf uit 3 censoren er een mogen kiezen. Alles is echter mislukt door de domheid van Leers. Er zijn echter voordelen: '1. On aura plus d'envie de voir le livre, à cause de la deffense que mgr. le chancelier m'a dit qu'il alloit faire de le distribuer. 2. Les imprimeurs de Lyon seront retenus de le contrefaire, et j'y ayderai de mon mieux pour l'empescher et pour faire plaisir à mr. Leers, quoyque je suis peu content de luy.' (Gigas I, 138). Bayle's eigen verslag over de loop van deze zaak is wat milder tegenover Leers, komt echter op hetzelfde neer (Nouv. lettres, II 283). Op 6-3-1699 schrijft Bignon aan Leers om regelmatig verschillende kranten te zenden, met preciese bepalingen omtrent verzending, adressering etc. Leers mag niets sturen, wat Bignon niet heeft besteld. Van tijd tot tijd zal Bignon hem memoires en catalogi sturen van boeken, die hij wil hebben. Bij de brief is zo'n lijst bewaard. (U.B. Leiden). Over de geschillen tussen Leers en de Lorme zie men het hoofdstuk over de Lorme's boekhandel.

Uit Londen schreef Michel Le Vassor aan Bayle 10/20-11-1696, dat Leers aan de boekverkoper Vaillant (waarschijnlijk Paul Vaillant te Londen, vergel. not. L. Meyer 18-9-1705) alleen tegen gereed geld exemplaren van de Dictionnaire had willen geven en minstens 25 exemplaren tegelijk. Daar Vaillant er slechts 12 wilde hebben, heeft Leers aan een andere boekverkoper de alleenverkoop gegeven. (Gigas I, 495). Op 18-4-1695 biedt Spanheim te Leiden aan Reinier Leers in ruil 15 of 20, ten hoogste 25 exemplaren van zijn Harangue sur la reine défunte in fol. 25 vel aan. Het zijn de enige exemplaren, die hij in ruil tegen boeken van de hand doet. Leers kan ze naar Engeland zenden, waar ze speciaal gevraagd zullen worden. (U.B. Leiden).

Uit de brieven in Leiden blijkt ook heel wat over de verhouding van Leers en zijn auteurs en helpers. Ik laat hier het belangrijkste volgen. In 1693 en 1702 was blijkens zijn brieven J.G. Graevius Leers behulpzaam bij het drukken van boeken (U.B. Leiden). Gédéon Huet schreef in 1696 aan Leers, dat die met Bayle de betaling van de index op de Dictionnaire, die

Huet maakte, moest regelen, daar Huet zelf niet wist, hoeveel hij kon vragen (Gigas I, 412). Op 12/23-4-1697 bood Le Vassor Leers de uitgaaf van de Mémoires de Vargas aan en vroeg ‘quelles conditions il veut proposer à l'auteur, s'il veut donner quelque chose par feuille ou autrement.’ (Gigas I, 501). In 1699 stelde de Luneville te Parijs aan Leers voor een herdruk te geven van de reisbeschrijving van Chardin (U.B. Leiden). Op 20-8-1699 schreef Jacob Gronovius aan Leers, dat hij geen tijd had om de Lucretius voor hem te copiëren (U.B. Leiden). Op 16-11-1701 zendt Th.J. van Almeloveen aan Leers een ontwerp voor een titel (U.B. Leiden). Op 18-8-1702 vraagt E. Moonen aan Leers uitsluitsel op zijn verzoek om een kabinet met porcelein, dat hij heeft gevraagd wegens zijn arbeid aan de Epistolae Ciceronis familiares (U.B. Leiden). Op 24-8-1709 schrijft Jean Godefroy, sr. d'Aumont, uit Lille aan Leers: ‘Je vous ay deja marqué que tout ce que je pouvois faire à l'égard d'une nouvelle edition de Brantome, estoit de vous donner quelques remarques que j'ay faite et que je feray encor sur cet auteur, car il m'est impossible de me charger de l'edition, pour laquelle il me manqueroit asseurement le tems necessaire qu'elle demande. La premiere chose que l'on doit faire, est d'en avoir une copie entiere. Vous m'avés marqué qu'il y en avoit un manuscrit a la bibliothèque du Roy a Paris et vous devés tacher d'en avoir copie par quelqu'un de vos amys.’ etc. (U.B. Leiden). Op 13-8-1715, toen Leers reeds was gestorven, schreef Delaube te Lyon hem nog een brief met voorstel tot het drukken van een boek (U.B. Leiden). Op 19-8-1696 betuigde Anton. Matthaeus te Utrecht zijn misnoegen over de prijs van de Cruce stationali, dat hij terugzond. Twee gulden voor 4 vellen druk en 4 platen. Rekende men de vellen ieder op een dubbeltje, dan zouden de platen 32 stuivers kosten. (U.B. Leiden). Op 19-12-1698 zond S. van Til aan Leers een boek van Basnage terug: ‘dewijl ick de Fransche tale soo niet magtig ben, dat ik de boecken daarin geschreven vlot verstaa en mijn besette besigheden niet toe en laten mij met een stootende lesing op te houden.’ (U.B. Leiden).

In 1710 gaf Leers tezamen met Bohm inlichtingen aan Anisson (zie Bohm).

Brieven zie Bijlage

Leonard seul imprimeur du Roy rue Saint Jaques à Paris

Waarschijnlijk is de zoon bedoeld en niet de vader:

Frédéric Leonard, geb. Brussel, in dienst bij Plantijn-Moretus, 1653 libr.-impr. te Parijs, 1666 in bestuur communauté, 1678 imprimeur ordinaire du Roy, st. 1711 of 1712.

Frédéric Pierre Leonard, geb. Parijs ± 1665, in 1685 apprenti in Holland, 1688 libr. te Parijs, 1696 imprimeur ordinaire du Roy en sur vivance, in 1701 1 apprenti, 14 compagnons en 6 persen, 1712 in bestuur communauté, 1714 naar Engeland, na verkoop van zijn persen (wegens het drukken van valse paspoorten door een van zijn knechten), st. Engeland 1723. De familie Leonard bezat een aantal monopolies (Martin 304 en 307 en Coyecque I, 120 en 189), een dochter kreeg 120.000 livres bruidschat.

1-3-1701 schrijft de Pontchartrain aan d'Argenson, dat de Investiture du duché de Milan et autres lieux, gedrukt te Keulen bij Pierre Marteau, in werkelijkheid is gedrukt bij Leonard in Parijs en in beslag moet worden genomen (Corr. Adm. II 783).

ff 21745, 52: Op 2-3-1701 bevel om in de winkel van Leonard alle boeken, gedrukt zonder privilege of permissie, in beslag te nemen en bovendien alle boeken, waarop geen naam van drukker voorkomt of die in het buitenland lijken gedrukt te zijn, daar er enkele boeken over de Succession d'Espagne bij moeten zijn.

ff 21931, 57: 11-3-1707 in baal uit Rouen aan Leonard zijn een aantal boeken in beslag genomen, 15-5-1707 op order van Bignon aan Boudot 171 Virginie teruggegeven.

10-1-1707: L. verwijst naar zijn brief van 27-12-1706 en vraagt antwoord daarop. L. vraagt Le. wegens de dood van Boudot een baal, die L. aan hem had gericht, te laten afhalen in Rouen, daar L. de zoon Boudot niet zonder meer als opvolger wil nemen. Alle boeken, die erin zitten, passeren. Er zijn 2 pakketten in voor Bignon en Argenson (Marc René de Voyer-d'Argenson, 1652-1721, staatsman), die de Chambre zal bezorgen. L. hoopt zelf in Parijs te zijn voor de komst van de baal, zo niet, dan moet Le. de boeken bewaren. De baal is 2000 l. waard, waarvan 1200 l. aan boeken in geld. Daar L. veel kwaads hoort van madame Boudot en haar zoon - misschien echter uit jalousie - moet hij voorzorgen nemen. L. sluit een brief voor Maurry in om de baal aan Le. af te geven.
4-8-1707: L. heeft met de neef van Le. (François Fournier?) de rekening geregeld, maar vraagt een nieuwe, daar de afrekening zoek is geraakt. L. vraagt Le. aan madame Boudot 2 Breviaire de Cisteau 8° 2 vol. te geven, voor L.'s rekening.

Lepine (de) libraire rue Saint Jaques à l'Image de St. Paul proche la fontaine St. Severin à Paris

Jean Baptiste (Alexandre) de Lespine, geb. Parijs ± 1676, apprenti bij Coignard en later in dienst bij hem en bij de weduwe Estienne Michalet, 1700 libr. en gevestigd met fonds van Michalet, 1702 impr. ord. du Roi, 1712 in bestuur communauté, 1741 opgehouden met drukkerij, st. 1767.

29-8-1707: L. zendt Le. boeken, zendt titel Leguat en vraagt verdere bestellingen.
20-11-1707: L. zendt ondanks het stilzwijgen van Le. over Rouen boeken. L. vraagt bericht, wanneer Le. die niet wil hebben. L. bestelt boeken.
19-12-1707: (zelfde brief als de vorige).
30-7-1708: L. vraagt nogmaals of Le. zaken met hem wil doen, daar Le. nooit antwoord heeft gegeven en de boeken van de Boudots niet heeft willen ontvangen.

23-8-1708 (9-8): Le.'s brief was juist te laat om het gevraagde te zenden; daarom moet dit wachten tot een volgende zending, die over 2 of 3 maanden zal volgen. L. zal de deffecten van de Missel sturen, zodra hij weet welke. Boudot heeft L. een groot onrecht gedaan door de gezonden boeken niet af te leveren.

Marchand

Prosper Marchand, 1678-1756, 1698-1710 libr. te Parijs, daarna naar Holland. Voor bijzonderheden zie boekverkopers te Amsterdam.

9-7-1708: L. vraagt M. om een afrekening en opgaaf van boeken, die M. van L. in betaling wil hebben. Deze moeten echter kunnen passeren.

Marck (van der)

Hendrick Adriaen van der Marck, geb. den Haag ± 1667, 1687 student te Leiden, mr. in de rechten, tr. 1698 Agnes Catharina Ormea de Papendorp en gaat over tot het Rooms-Katholieke geloof. Zij woonden te Utrecht, waar zij in 1705 stierf. Hij verhuisde in 1709 of 1710 naar Haarlem, in 1713 werd hij heer van de Leur. Op 20-5-1726 maakte hij zijn testament voor not. H. Eeckhout te Haarlem en op 5-10-1726 een codicil. Op 7-10-1726 stierf hij te Haarlem. (Zie Bijdr. en Meded. Gelre XXV, 133 en Publications de la Soc. Hist. et Arch. de Limbourg XIX, 210). Behalve de vele reeds besproken transacties met de Lorme nam van der Marck ook nog deel aan de boekdrukkerij en boekhandel van François Halma, die in 1699 van Utrecht naar Amsterdam was verhuisd:

20-2-1702 sloten van der Marck en Halma voor not. J. Slijk te Amsterdam een contract. Van der Marck zou voor de helft deel nemen in alle uitgaven van Halma, reeds begonnen en nog te beginnen. Voor de helft van de reeds begonnen werken gaf hij *f* 6000. Indien nodig, zou van der Marck trachten Halma ook aan zijn helft van het kapitaal te helpen tegen een rente van 4%. Elk half jaar zouden zij afrekenen en binnen het halfjaar daarna zou Halma aan van der Marck het verschuldigde betalen. Halma mocht van de drukken 6 exemplaren of minder tegelijk afgeven, voor meer was de toestemming van van der Marck nodig. Bij overlijden van een der partijen zou de andere alle gedrukte werken mogen overnemen tegen de kosten van de druk + 20%, af te betalen in 6 termijnen binnen 3 jaar. Indien hij dit niet wilde, zou alles worden geveild. Geen van beiden zou, hetzij alleen, hetzij met anderen, buiten deze compagnie iets mogen laten drukken.

26-1-1704 verklaarde van der Marck voor not. H. van Woudenberg te Utrecht, dat Halma op de verkoping van Pieter van der Aa te Leiden van 6-8-12-1703 voor *f* 9587.2.- had gekocht, welke schuld van der Marck tot zijn laste nam, volgens de verkoopscondities, namelijk betaling in 16 halfjaarlijkse termijnen, te beginnen 1-1-1704, bij wanbetaling 4% interest.

8-12-1708 verklaarde voor not. Ch. Hellerus Halma als borg en medeschuldenaar voor van der Marck, voor 10 verlopen termijnen, waarvan de laatste 31-12-1708 verviel, aan Pieter van der Aa over kapitaal en verlopen interest, volgens acte voor not. J. van Swanenburg te Leiden van 4-2-1704, *f* 6652 schuldig te zijn, maar die niet te hebben kunnen betalen en uitstel te hebben gevraagd tot 1-7-1709, waarvoor hij van der Aa als pand ter minne geeft 300 Gruteri Inscriptiones in folio, 500 Dictionnaire françois et flamen in 4°, 150 Biblia hebraea van der Hoogt in 8°, 100 Ambonse rariteytkamer in fol., 50 Dictionnaire geographique de Baudrant in 4°. Alle risico en pakhuishuur kwamen ten laste van Halma.

Direct in 1702 werd een begin gemaakt met de Taferelen der voornaamste geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament, dat pas in 1728 zou verschijnen. Op 3-10-1710 sloot van der Marck een uitvoerig contract met Bernard Picart, op

24-10 vastgelegd voor not. H. de Wilde te Amsterdam, voor het maken van de nog resterende en het verbeteren van de reeds gemaakte koperplaten.

Van der Marck financierde de uitgaaf, te beginnen met *f* 1000, etc. Er zouden om te beginnen 2500 exemplaren worden afgedrukt. Van de verkoop van ieder exemplaar zou Picart *f* 4.10. - krijgen. Getuigen waren François Halma, Michel Böhm, Jean Louis de Lorme en Prosper Marchand, die ieder een exemplaar zouden krijgen. (Afgedrukt Oud Holland 1911, 185). Op 11-4-1712 werd een toevoeging op dit contract gemaakt. Van der Marck verplichtte zich alle verdere koperplaten dan de 156 (precies opgesomd) reeds gegraveerde te laten graveren onder directie van Picart. Van 160 platen waren er 116 voor rekening van Halma gemaakt, 24 voor rekening van Picart. Van deze 24 moest van der Marck voor de enkele *f* 100 en voor de dubbele *f* 200 aan Picart betalen, alles volgens het contract van 1710. Voor de 16 resterende koperplaten was van der Marck aan Picart 10 gulden voor de enkele en 20 gulden voor de dubbele schuldig en de onkosten, die Picart ervoor had gemaakt. Van der Marck verklaarde, dat Picart alleen verantwoordelijk zou zijn voor het retoucheren en voor het aantal exemplaren, dat kon worden afgedrukt, van de koperplaten, die Picart onder zich had, terwijl van der Marck zou zorgen voor de platen, die hijzelf onder zich had. Wanneer van der Marck het Oude Testament afzonderlijk zou verkopen, zou hij 50 st. per exemplaar geven aan Picart en de 40 resterende st. bij verkoop van het Nieuwe Testament.

In 1718 vroeg van der Marck bij de Staten van Holland privilege aan voor dit werk, dat hij al sedert 16 jaar onder directie van Halma had laten maken en waarvoor privilege was gegeven op naam van Halma. Op 24-6-1718 verklaarde het Amsterdamse gilde, dat het geen bezwaar hiertegen had. (KS 249).

8-4-1710 sloten van der Marck en Halma een overeenkomst voor not. A. Buys te Amsterdam. Van der Marck kocht uit de onderlinge maatschappij het Corpus inscriptionum Jani Gruteri, ± 600 exemplaren, te betalen binnen 8 jaren na de veiling van Halma op 18-3-1710, ieder exemplaar met *f* 16.11.-. François Halma koopt uit hun onderlinge maatschappij de Bibliam graecam septuaginta interpretum in 4°, ± 3000 exemplaren, ieder exemplaar *f* 4.1. - (KS 1290).

In de boedelinventaris van van der Marck van 3-8-1727 voor not. H. Eeckhout te Haarlem worden o.a. genoemd ‘nog de teekeninge, platen, prenten en verdere druk, specterende tot de Historie des Bijbels...’ en ‘eenige werken van Gerson en anderen...’

Uffenbach deed in 1711 vergeefse pogingen om de bekende bibliotheek van van der Marck te zien, ‘indem er stets herum reiset’. ‘Er ist Commissarius von de Kleine Banck van Justitie. Man versicherte uns, dasz er sonst die Historie und Literatur wenig verstunde, und was er gutes hätte, das habe er sich durch Recommendation des berühmten Grävii zu Utrecht angeschafft. Denn dieser, wann er gerne ein gutes Buch haben wollen, habe es nur Herrn von der Marck angepriesen; der es dann à tout prix sich angeschafft, und es ihm gelehnet.’ (Uffenbach III, 524, 526, 532 en 688).

Brieven zie Bijlage

Maurry

Antoine Maurry, 1677 libr.-impr., 1693 gevestigd, in 1701 4 compagnons, allen meesters, en 2 persen, tot 1712 in boekhandel.

ff 21939, 421: ‘Coutume de Normandie expliquée par le sieur Penelle, prés, par le sr. Boudot libr. pour le sieur Maurry libr. à Rouen. 18-4-1701 distr.: j'estime que l'impression de ce livre sera tres utile au public 25-10-1701.’

ff 21931, 65: 23-11-1706 in beslag genomen bij Witte o.a. La vie et les actions de Michel A. de Ruyter, amiral de Hollande in 12° à la Haye chez van Bulderen, 1706 (suprimé). Idem sur l'imprimé a Amsterdam a Rouen chez Antoine Maurry 1678, in 12°.

3-1-1707: L. heeft een paspoort over Lille op naam van Boudot en zal trachten uit de baal uit Lille boeken aan M. te zenden. Er zijn 3 of 4 schepen van Rouen in Rotterdam aangekomen zonder baal voor L., wat L. veel schade berokkent.
6-1-1707 (30-12-1706): L. heeft de cognossementen ontvangen, 1 voor een kist waaiers, de andere 2 voor 3 balen. L. vraagt, waar de andere balen blijven, die al 3 maanden geleden uit Parijs zijn verstuurd. L. heeft een vriend, J. Munier, gevraagd daarvoor te zorgen en die in te schepen op het 1ste schip naar Amsterdam, Gouda of Rotterdam.
10-1-1707: L. heeft aan M. 2 balen verstuurd, 1 voor de bibliotheek van de Koning, de andere ML no. 5. Clement en Leonard zullen hun orders hierover geven. De 4 balen in het schip van Jan de Jongh zijn voor Desprez. L. heeft op zijn paspoort nog 700 à 800 pond over en kan M. daarop sturen, wat hij wenst.
9-9-1707: L. gelooft, dat M. te veel te doen heeft en daardoor L.'s balen laat liggen. L. stuurt titel Leguat en vraagt ook verdere bestelling. L. vraagt M. om tegelijk met de boeken van Jores en Vaultier 6 Dixme royale 4° en 6 Coutume de Normandie 4° en 6 van alles, wat verschijnt, maar geen kerkboeken, te zenden.
14-6-1708: M. heeft zonder order op L. getrokken, waarover L. zeer boos is. De volgende week zal L. aan madame Boudot, die meer dan 4000 l. van L. heeft, order geven om M. de 120 l. voor gemaakte onkosten te betalen. Indien M. een persoon in Amsterdam opgeeft, zal L. aan die persoon alle boeken geven, die hij M. nog schuldig is. L. is niet verplicht te zorgen voor een paspoort om boeken aan M. te sturen. Zelfs als Bignon L. permissie geeft een baal in Rouen te laten, zal L. daaruit niets aan M. leveren.
23-7-1708: L. heeft tot deze dag gewacht met order te geven aan madame Boudot tot uitbetaling van de 120 l., omdat hij nu pas een algehele afrekening van haar heeft ontvangen. L. vraagt nog eens opgaaf van boeken, die M. wenst. L. zal alles verzamelen om zijn schuld aan M. af te doen.

Meyers

Koopman te Rotterdam.

7-1-1707 (20-12-1706): L. is het eens met de rekening van *f* 379.5.8, die M. heeft gestuurd, behalve dat er nog *f* 39 moet worden afgetrokken, die wijlen mr. de Pommares (Elie des Pommares, ± 1683-1706) 20-2-1706 namens L. aan M. heeft betaald. L. verzoekt M. een wisselbrief op Brussel hiervoor te willen aanvaarden, daar L. in Holland geen geld heeft. L. zendt 2 cognossementen van balen, die uit Rouen komen, en verzoekt ze aan te geven voor *f* 400 en door te zenden.

Moreau libraire rue Saint Jaques a Paris

Jean Moreau, geb. Parijs ± 1661, apprenti bij Estienne Michallet, na 18 jaar dienst in 1698 gevestigd als libr.-impr., in 1701 2 apprentis, 14 compagnons en 3 persen, st. 1715.

In 1703 werd hij, wegens het drukken van verboden boeken en het bezitten van Hollandse nadrukken, vervallen verklaard van zijn plaats van libr.-impr., met in beslag name van zijn materiaal

en een boete van 1000 l. (ff 21739, 141). Hij ging echter verder met de boekhandel en in 1706 werden bij hem een aantal drukken uit Lyon in beslag genomen (ff 21931, 37). Op 4-1-1708 werd hij bij arrest de la cour du parlement gerehabiliteerd (ff 22088, 80 (310)).

> **1-9-1707:** L. zal direct boeken aan M. zenden onder couvert van Boudot aan het adres van mr. Cellier (Claude Cellier), volgens de ruil die zij hebben gesloten. L. zendt titel Leguat. L. vraagt M. aan madame Roulland de boeken af te geven, die zij namens L. komt vragen. ‘J'ay parlé a mr. Desbordes, qui m'a prié de vous marquer que vous luy feriez plaisir de me mander comment il faut s'y prendre pour se faire payer des 80 l. en question et dire en même temps le nom de celuy qui a fait cette restitution.’
> **19-12-1707:** L. heeft M.'s brief aan Desbordes laten lezen. L. zendt M. over Rouen boeken. L. is M. nog 33 l. schuldig. In hun ruil waren de Voyages de Dampier in 3 en de Voyages de la compagnie in 5 delen. L. zendt deze in 4 en 7 delen en zal daarom de prijs verhogen.
> **30-8-1708** (30-6): L. heeft geen 6 Curiosité de la nature et de l'art ontvangen; M. heeft hem immers geschreven, dat die herdrukt werden. M.'s zending van 7-10-1707 bedroeg 113 l. 10 s. in plaats van 128 l. 10 s. De Voyages de la compagnie zijn niet 21 l., maar 42 l., zodat L. voor 149 l. heeft gestuurd. L. zendt nu nog voor 180 l. via Dezallier, zodat L. en M. quite zijn. ‘Si les Curiosité de la nature et de l'art sont rimprimé et les panagyrique de Trajan, je vous prie de donner a madame Rolland 6 du premier et 25 du dernier. Je fairay mon possible que celui-ci ne soit point contrefait en ce pays, et le 25 je vous demande n'est que pour essay.’

Mortier (D.)

David Mortier, lid van een Amsterdamse boekverkopersfamilie, was van 1696 tot 1713 te Londen gevestigd. Samen met hem gaf de Lorme enkele boeken uit. Voor bijzonderheden zie boekverkopers te Amsterdam.

> **16-12-1707:** L. heeft niets van M. gehoord, sedert zijn aankomst in Londen, en wacht nog op de bestelling van boeken uit Frankrijk, die M. in Haarlem heeft beloofd aan L. te zenden. Elk ogenblik kunnen de balen aankomen. L. heeft 2 maal de Leguat van Mortier in de kranten geadverteerd, maar alleen een bestelling van 12 gekregen van een onbekende Brusselse boekverkoper. L. heeft deze niet gestuurd. Van l'Honoré heeft L. het bewuste niet op tijd kunnen krijgen. De wisselbrief van Varennes is betaald; toch moet M. hem niets afgeven zonder nadere order van L. te hebben. L. bestelt 2 mooie exemplaren van de nieuwe kopergravure van Smith en daarbij 2 Sophocles 8° graecae en 2 Oraison d'Eschine et de Demosthene. P.S. Het schip uit Rouen is in Rotterdam aangekomen.

30-12-1707 (2-12): L. heeft aan J. Mortier de door M. gevraagde boeken afgegeven en zal, als in de volgende zending er nog meer voorkomen, die ook afgeven. L. heeft l'Honoré 13 Leguats gegeven tegen 4 La Hontan en 4 van zijn boek van Du Pin. Deze laatste komen pas, wanneer l'Horoné ze ook aan anderen afgeeft.
3-2-1708 (16-1): L. zweert, dat hij M. alles heeft gestuurd, wat hij had. In de volgende baal van 1000 pond zal misschien nog meer zitten. L. zal dat dan aan Jacob Mortier geven. L. zendt 5 catalogi van in Parijs gedrukte muziek. M. moet direct bestellen, daar over een maand weer een baal uit Parijs aan L. wordt verzonden. L. heeft opgedragen om daar de gevraagde boeken voor M. te laten binden. L. is teleurgesteld, dat M. hem niet al het gevraagde zendt.

Muguet (François) libraire a Verdun

Waarschijnlijk vergist de Lorme zich in de voornaam (de bekende libr. François Muguet te Parijs

was in 1702 gestorven). Lepreux en de Etat van 1701 noemen in Verdun alleen een boekverkoper Claude Muguet.

Claude Muguet, geb. Lyon ± 1673, apprenti bij zijn vader libr. te Lyon, 2½ jaar in dienst bij Neully en Boucher te Straatsburg en Lagardette te Metz, 1701 gevestigd in Verdun als libr.-relieur, blijft er tot 1716.

In 1710 diende hij een rekwest in om te mogen drukken. Dit verzoek werd geweigerd, daar Verdun maar 1 drukker mocht hebben. De Journal de Verdun werd naar men beweerde bij Muguet gedrukt, maar in werkelijkheid in Luxemburg.

8-8-1707: L. schrijft, dat J.F. Broncart op 22-7 uit Luik een pakket aan M. heeft gezonden, A.B. gemerkt. L. vraagt M. dit direct door te zenden aan Boudot.
15-9-1707 (26-8): 'Je vous fourniray tout ce qui s'imprime en ce pays le grand papier a 6 dutes et le petit a 4 la feuille. J'entend a ces prix la les livres d'une impression commune'. 'Il faut que je vous dise qu'il y a 8 dutes pour un sol et qu'une Louis d'or en espece, qui vaut chez vous 13 l. 5 s. ne passe icy que pour 9 fl. 10 st.'. 'La plus grande partie des livres dont vous me demandez les pirx nous sommes obligé de les acheter en argent et on ne nous fait que 10% de rabais. Je vous en envoye cependant les prix. Ceux, auquel je ne met rien, ne se trouve plus.' M. moet L. geld overmaken, indien M. dit soort boeken wenst.

Musier

Jean Musier, geb. Parijs ± 1669, zoon van de libr.-impr. Jean Musier, 1689 gevestigd als libr. na acquisitie van het fonds van de libr.-impr. Raffle, st. na 1724.

ff 21940, 269: 'Bibliotheque choisie mois de janvier. On pretend donner cet ouvrage tous les mois. Comp. par xx et prés. par Jean Musier, libr. à Paris, ce 1 janv. 1705 pour un priv. gen. Les ouvrages periodiques ne le pas permette aisement 30 avril 1705. Néant.'

Brieven zie Bijlage

Nully (de)

Jean de Nully, geb. Beauvais ± 1661, maitre és arts en l'université de Paris en 3 jaar studie in de theologie, apprenti 1686-1690 en daarna 3 jaar dienst bij Lambert Roulland, 1693 libr.-impr., echter alleen als libr. gevestigd, in 1701 1 knecht en geen drukkerij, st. 1720 of 1721.

19-12-1707: L. zendt N. boeken over Rouen om tot afrekening te komen van hun ruil van 22-10-1706. Bij zijn laatste verblijf in Parijs ruilde L.

met M. 4 Virginie 10 l. tegen 2 Incredulité des deistes 9 l. en 1 Methode italienne 1 l. Nog steeds wacht L. op deze boeken.
30-1-1708: L. heeft aan N. voor 93 l. gezonden om tot afrekening van hun ruil van 22-10-1706 te komen. De Voyage de la compagnie en die van Dampier zijn nu in meer delen dan toen en dus hoger van prijs. (deze brief is doorgehaald).

Osmont libraire rue St. Jaques au coin de la rue de la Parchimenerie à Paris

Charles Osmont, geb. Parijs ± 1668, zoon van de libr. Charles Osmont, 1688 libr., 1713 in bestuur communauté, 1727 in Bastille, st. vóór 1730.

In 1705 kreeg Osmont privilege voor de Lorme's uitgaaf Histoire de la decouverte et de la conqueste du Perou (ff 21940, 352).

Op 23-3-1707 werden 3 balen, aan Osmont gericht en komend van Valenciennes, in beslag genomen, met veel uitgaven van Leers en uitgaven van Amsterdam (ff 21931, 61). In 1714 waarschuwden de boekverkopers en drukkers de kanselier, dat Osmont 900 Dictionnaires van Bayle had ingevoerd. (Bachman 37).

> **12-9-1707:** L. is O. nog 46 l. schuldig en vraagt bestelling. L. zendt titel Leguat. L. bestelt boeken en vooral 1 La Motte le Voyer.
> **20-10-1707:** L. zendt lijst van de boeken, die over Rouen voor O. zijn verzonden, en vraagt bericht, wanneer O. die niet wil hebben. L. dankt voor de boeken, die O. aan madame Roulland heeft gegeven.
> **30-1-1708:** L. zendt lijst van boeken, die hij O. heeft gezonden, en vraagt bericht, wanneer O. die niet wil hebben. Du Bois bracht een pakket voor O., toen de balen al weg waren. L. zal het zo spoedig mogelijk zenden.
> **30-8-1708:** Madame Boudot heeft voor 89 l. boeken aan O. gegeven, zodat O. in totaal voor 280 l. heeft gehad, terwijl L. voor 289 l. heeft gehad. L. zendt O. nu via Dezallier, vandaag verscheept, 1 Biblia vulgata 24° 6 vol. voor 8 l. en is dus nog 1 l. schuldig. L. heeft er de 8 Perpetuité de la foy 4° 4 vol., die du Bois hem 30-1 heeft gegeven, bijgevoegd.

Pelsant and Foster

Kooplieden te Rotterdam.

> **6-12-1707:** L. zendt P. en F. het cognossement van een baal op het schip de ‘Shepheard’ kapitein Jerome Vinck en vraagt voor doorzending te zorgen en de baal aan te geven voor *f* 200. (Deze brief, in het Engels geschreven, is doorgehaald).

Picart (le Romin)

Bernard Picart, 1673-1733, tot 1710 te Parijs, tekenaar en graveur. Voor bijzonderheden zie boekverkopers te Amsterdam.

> *Brieven zie Bijlage*

Pinart

Michel Pinart, 1659-1717, sous-maitre au Collège Mazarin, bekend orientalist.

30-8-1708: L. biedt zijn verontschuldigingen aan, dat hij de Suidas, die L. aan P. verschuldigd was voor het saldo van hun afrekening, niet eerder heeft gestuurd. L. heeft dit werk in Engeland moeten bestellen, omdat het in Holland te duur was.

Pocquelin (l'abbé)

Abbé Pocquelin, curé de Saint Sauveur te Parijs, test. 12-7-1729, st. 18-11-1730 (Arch. Nat. DC 6 220, 213).

26-9-1707: L. zendt P. Erasmi opera fol. 12 vol. gr.p. en St. Irenaei fol. gr.p. uit Engeland ten geschenke. Het zal L. echter moeite kosten de 5 Bullus, die L. aan P. verschuldigd is voor het saldo van hun afrekening, te leveren.

Prallard

Waarschijnlijk is de vader André Pralard bedoeld en niet een van zijn zonen.

André Pralard, geb. Savigny 2-6-1635, 1650 apprenti bij Jean Antoine Huguetan te Lyon, 1657-1669 bij Parijse libr., 1669 libr. te Parijs, 1668 en 1675 in de Bastille, in 1701 1 apprenti en 1 facteur, st. ± 1719.

François André Pralard, geb. Parijs ± 1670, zoon van bovengenoemde, zijn voorouders al sedert 15de eeuw impr. te Parijs, 'a fait son humanitez, sa philosophie et son droit', daarna bij zijn vader, 1691 libr. te Parijs, 1692 bij een libr. in Lyon, daarna naar Vlaanderen en Holland 'sous la conduitte d'un des plus scavans libraires de Paris à raison de commerce de librairie', daarna te Lyon, 1694 gevestigd te Parijs, in 1701 1 apprenti en geen compagnons (outre le tems qui ne le permet point, ils sont tres rares en librairie; les bons trouvent moyen de s'établir d'abord), st. vermoedelijk in 1706, zijn weduwe wordt in 1708 als libraire genoemd. Zij was de dame, die Jean Louis de Lorme in Parijs vasthield.

René Pralard, 2de zoon van André Pralard, 1700 libr. te Parijs, st. vóór 1725.

10-11-1707 (4-11): 'Je ne puis avoir raison de mr. Mortier. Prenez la peine de lui écrire et marqué lui que s'il ne veut pas vous donner ce que vous lui demande pour ce qu'il vous doit, qu'au moin qu'il vous rende vos livres. Vous pouvez m'envoyer sa lettre comme ausi les deux feuilles d'ecriture que vous voulez faire tenir au R.P.Q. (Pasquier Quesnel, 1634-1719). L. zendt P. 2 Recueil des voyages 12° 7 vol. fig. voor 42 l., 2 Voyage de Guinée 12° fig. voor 6 l., 4 Leguat 12° 2 vol. fig. voor 20 l., tezamen 68 l. Deze reizen hebben altijd debiet. L. bestelt bij P. boeken. L. meent nog enkele Missel romain te Parijs te hebben en vraagt P. of hij daarvan wil

hebben. Foppens achtervolgt L. met zijn zaak. P. moet L. berichten, wat P. met Ganeau heeft gedaan.
30-1-1708: L. schrijft, dat P. van madame Boudot andere boeken zal krijgen dan L. in de vorige brief heeft genoemd.

Prud-homme

Claude Prudhomme, geb. Laon ± 1672, 1694 apprenti bij mr. de Sercy, 1700 libr., 1726 in bestuur communauté, st. ± 1737.

24-11-1707 (16-11): L. heeft P.'s brief pas op 22-11 gekregen. ‘Je suis fachés de vous dire, que l'Oeconomie generalle de la campagne etc. n'a pas été goutée en ce pays. La premiere edition de Paris a été contrefaite en cette ville, par un nomé Mr. Henry Des Bordes, qui ne s'en est pas trop bien trouvez et je suis d'opignon que plus de la moitiéz de son edition lui reste.’ L. wil er niet meer dan 6 exemplaren van hebben. L. raadt P. aan deze nieuwe uitgaaf met opgaaf van de vermeerderingen in de Journal des savants te laten aankondigen. Deze wordt in Holland iedere 3 maanden nagedrukt. L. vraagt daar 6 Jardinier botaniste bij te voegen.
30-8-1708 (18-3): L. heeft de bovengenoemde 12 exemplaren ontvangen en zendt P. over Rouen boeken volgens bijgaande lijst.

Quillau

Jaques Quillau, kleinzoon van Pierre Quillau, 1702 libr.-impr. te Parijs, imprimeur de l'université, st. vóór 1728. Hij drukte de helft van de Horace van Dacier voor de Lorme.

24-10-1707 (23-9): L. heeft 14-10 van Etienne 5 vel gekregen, terwijl Q. in zijn brief schreef toen al 5 vel klaar te hebben. Desprez moet op 1-10 aan Q. 520 l. betaald hebben.
7-11-1707: L. is ontevreden en dreigt 2 delen van Quillau af te nemen en aan madame Lembin (Veuve Antoine Lambin) te geven.
8-12-1707 (28-11): L. dringt aan op te schieten. L. heeft nog niet alle proeven van het eerste deel, dat gereed moet zijn, gehad. L. vraagt opgaaf van de prijs van het maken van 2 indices.
16-4-1708: L. herinnert Q. aan zijn belofte om 3 vel per week te geven. L. heeft in 8 maanden slechts 58 vel gehad. Q. zal zeker zeggen, dat Ballard nog minder doet, maar Q. moet behalve de delen ook nog de inleiding, titels en indices drukken. L. hoopt, dat Q. de 2de betaling van Desprez heeft ontvangen.
7-5-1708: L. vraagt of Q. het 5de deel in juli klaar kan krijgen om in augustus inleiding, titels en indices te drukken. L. wil 20 Analyse demontrée nemen, mits hij boeken uit Holland in ruil mag geven. L. zal een exemplaar namens Q. gratis aan Leibnitz bezorgen. L. vraagt Q. alles van de Horace, wat voor Holland bestemd is, nu reeds te sturen.
9-7-1708: L. vraagt Q. voort te maken met zijn 5de deel. Ballard heeft het 8ste al af. L. zendt Q. een model voor de titel.

Remond, faubourg St. Germain vis a vis l'abbey au Bois

Toussaint Rémond de Saint-Mard, 1682-1757, gefortuneerd geleerde en schrijver te Parijs.

Brieven zie Bijlage

Ribou (mr.) libraire quay des Augustins a l'Image de St. Louis à Paris

Pierre Ribou, geb. Parijs ± 1654, zoon van de libr.-impr. Jean Ribou, 1697 libr., st. 1719 of 1720. ± 1699 werd bij David en Ribou voor 3000 ecus (74 titels) aan Amsterdamse drukken in beslag genomen (ff 21749, 186). Op 23-9-1703 werd de Diarium historico literarium authore P. Jacobo Hommery apud Petrum Ribou, waarop geen approbatie was gedrukt en waarin na het examineren veranderingen waren aangebracht, in beslag genomen en verboden (ff 21745, 317).

29-8-1707: L. is R. nog 160 l. schuldig en vraagt, wat hij zal zenden. L. zendt titel Leguat en bestelt zelf ook boeken.
17-10-1707 (8-9): L. bestelt 4 Corneille, 10 Lucien d'Ablancourt, 2 Baudrand fol., 20 Perse et Juvenal de Tartaron, 12 de la Connoissance de Dieu. Zodra L. een paspoort heeft, zal hij 100 Leguat voor 500 l., 100 Tournemir voor 150 l., 2 Voyage de la compagnie 12° 7 vol. voor 46 l., 4 Schouten voor 36 l. en 2 Guinée voor 6 l. zenden. 'Je ne vous ay point demandez d'Horace de mr. Dacier. Ainsi ne m'en envoiez pas - vous en savez la raison -, ni aucun Romain. On les rimprime tous icy. En un mot ne m'envoyez que ce que je vous demande.' R. moet aan David en Charpentier vragen, waarom zij L. niet antwoorden.
15-12-1707: L. dankt voor de boeken, die R. aan madame Roulland heeft gegeven. L. doet opgaaf van boeken, die hij R. over Rouen stuurt. Bignon heeft de entrée van de Leguat geweigerd.
27-2-1708: L. heeft hoop de Leguat toch te kunnen verkopen in Parijs en biedt er R. 100 of meer aan. L. bestelt boeken.
30-8-1708: L. stuurt een lijst van boeken, die hij via David aan R. zendt, voor 581 l., waarmee L. meent ongeveer quite met R. te zijn.

Ribou (mesdemoiselles) au Palais à Paris

29-8-1707: L. betuigt zijn spijt Parijs te hebben verlaten zonder de afgesproken ruil met hen te kunnen sluiten. L. zendt titel Leguat en vraagt verdere bestelling. L. zelf bestelt boeken bij hen. L. vraagt een eventueel antwoord te bezorgen bij mr. du Mesnil, commis au bureau des Postes.
15-12-1707 (15-9): L. dankt voor de brieven, die zij voor hem aan madame Roulland hebben gegeven. L. stuurt een lijst van boeken, die hij hen over Rouen stuurt. De Leguat is geweigerd en kan L. dus niet leveren. In een volgende zending zal L. sturen, wat zij 15-9 hebben gevraagd. 'Je vous pase les livre comme je les pase aux autres et je prendray les votre comme vous les vendez dans votre boutique.' (vrijwel dezelfde brief staat op 20-11, met uitzondering van de passage over Leguat, maar is doorgehaald).

Rigaud libraire rue de la Harpe à Paris

Claude Rigaud, geb. Lyon, 1698 libr. te Parijs, 1704 impr. in de plaats van zijn zwager Jean Anisson, 1705 directeur de l'imprimerie royale in plaats van zijn zwager, 1723 doet hij zijn zaken over aan zijn neef Louis Laurent Anisson.

22-12-1702 schrijft de Pontchartrain aan Louvois, de garde général de la bibliothèque du Roi, dat Louvois de nieuwe boeken uit Holland moet trachten te krijgen door ruiling tegen prenten, niet meer door Leers, zoals voorheen gebeurde,

maar door Rigauld, associé de mrs. Anisson en Poucet, die een grote handel met het buitenland hebben en zeer betrouwbaar zijn (Corr. Adm. IV, 633).

4-8-1707: ‘Quelques libraires d'icy sonts etonnez que vous ne leurs avez pas encore envoyez ce que vous leurs devez par change. Plusieurs m'en onts parlez. Vous pouvez croire ce que je leurs ay repondu.’ L. vraagt R. om 1 St. Hieronimi vol. 3 en 2 vol. 4. Indien Bohm enkele zaken onafgewikkeld heeft achtergelaten, biedt L. zijn diensten aan R. daarvoor aan.
18-8-1707 (12-8): L. weet, dat hij aan R. ± 1000 gulden schuldig is en vraagt R. daarom niets te sturen, maar alleen te bestellen, mits geen boeken, die L. met geld moet betalen. L. kan R. echter geen Gersons leveren. L. zendt titel Leguat. R. heeft nog Biblia 24° en Concordance 8°, die L. behoren. R. mag die op rekening van L. zetten, maar moet het aantal opgeven.
12-3-1708 (28-2): L. belooft volgende week alle boeken, die R. heeft gevraagd, voor zover L. ze heeft kunnen

krijgen, aan mr. de Graaf te zullen geven om zo zijn schuld af te doen. L. zal er nieuwe boeken, die hem geschikt lijken voor Lyon, bij doen. Dit zal dan voor een nieuwe rekening zijn. ‘Mr Bohm m'avoit demandé 40 Voyage de Leguat. Il me marquoit qu'il en prendroit un plus grand nombre, si je n'en envoiait pas a plusieurs libraires de chez vous et comme ce livre ne peut pas passer et que j'en ay a Paris, Mr. Boudot a ordre de vous en donner 100 exemplaires ou plus si vous en voulez. S'il fait de la difficulté de vous en donner, vous prendrez la peine de luy dire qu'il peut en demander permission a mr. Bignon.’ L. heeft 6 Gruter kl. en 5 Gruter gr.p. gekocht voor *f* 45 en *f* 50 met 10% rabat. L. meent er in Parijs 4 kl.p. te hebben, die hij R. franco voor 60 l. in geld zal geven. L. zendt de Synopsis operum Harduini.

Robustel (C.) libraire rue Saint Jaques au Palmier à Paris

Charles Robustel, geb. Grenoble ± 1657, schoonzoon van Jean Guignard, apprenti 4 jaar te Lyon, 4 jaar te Parijs bij Louis Billaine en Jean Boudot, 3 jaar in dienst bij Sebastien Mabre Cramoisy en 4½ jaar bij Jean Boudot, 1689 libr. te Parijs, 1690 gevestigd, in 17011 apprenti en 2 compagnons, 1705 in bestuur communauté, st. vóór 1737.

10-10-1707 (26-8): L. heeft zonder succes aan Broncart geschreven over R.'s billet. ‘Vous me ferez grace de m'envoyer un catalogue du fond de madame Muguet, que vous avez achetez et le nom de ceux qui sont avec vous.’ L. zal R. sturen 2 Vossius opera omnia fol. 6 vol. voor 216 l. en 1 Bibliotheca criticae sacrae fol. 4 vol. voor 72 l., in Parijs op risico van L. te leveren. L. zal R. de prijzen van zijn catalogus betalen en de boeken in Parijs ontvangen. L. bestelt 1 Tillemont Mem. eccles. 4° tom. 6, 7 etc., 1 idem tom. 8-11, 1 Tillemont Des Empereurs tom. 5 etc., 6 Supp. de re diplomatica fol. en 1 catalogus van zijn boeken.
14-11-1707 (7-11): Broncart heeft beloofd of R. of L. het billet te betalen. L. heeft in de kranten al gezien, wie samen met R. het fonds van madame Muguet hebben. L. verdedigt zich tegen R.'s klacht, dat L. teveel voor de boeken vraagt. L. vraagt voor een gebonden Vossius in Parijs 108 l. en du Bois voor een ongebonden 75 l. in Amsterdam. Voor het binden moet men 12 l. aftrekken, de rest voor de verzending naar Parijs. ‘Apres cela, vous pouvez demander a mr. Etienne, si feu mr. Boudot n'a pas envoiez icy a mr. Roger un memoire des livres, que je luy avoit fourny pour en demander les prix. Ainsi je puis dire, que c'est le dit sr. Boudot, qui a mis les prix a mes livres et non moy. Je pourrois vous faire voir, comme 2 et 2 fonts 4, que mr. Boudot a eu mes livres 10% moins que les autres.’ L. kan bij gebrek aan kapitaal niet zo'n grote ruil doen, als R. voorstelt. L. zal 2 Vossius, die hier *f* 66 zijn, ruilen tegen 1 Critici sacri fol. 9 vol., hier *f* 120 ongebonden.

17-2-1708: L. heeft niets gehoord over zijn voorstel. Broncart zal R. direct betalen en L. vraagt of R. nu het billet terug wil hebben. L. klaagt over zijn moeilijkheden met de Boudots.
8-3-1708 (2-3): L. zendt het billet van Broncart terug en vraagt R. het ontvangstbewijs, dat L. op 2-7-1707 aan R. heeft gegeven, terug te zenden. Nogmaals stelt L. aan R. de bovengenoemde ruil voor. L. kan R.'s Ann. Ben. niet verkopen en vraagt alleen door hem bestelde boeken te zenden. L. geeft lange beschouwingen over zijn moeilijkheden met de Boudots.
2-4-1708: L. vraagt de prijzen van de boeken, die R. voor hem aan madame Roulland heeft gegeven. L. komt weer met klachten over de Boudots. Charpentier heeft L. geschreven, dat hij bij Madame Boudot enige Lettres d'Ossat is gaan vragen en dat madame Boudot heeft geantwoord, dat L. niet mocht beschikken over boeken, die hem niet toebehoorden. L. heeft in zijn magazijn nog meer dan 50 exemplaren van dat boek.
14-5-1708 (5-4 en 6-5): Het schip met de boeken, die R. heeft gestuurd, ligt in de haven. L. zegt, dat de afspraak tussen hem en R. is, dat R. de prijzen bepaalt van zijn eigen boeken en van L.'s boeken. L. zal aan du Bois zijn boeken geven. L. komt weer met klachten over de Boudots, over wie Charpentier en Ballard de vreselijkste dingen schrijven. Zij die zeggen, dat L. de Leguat voor 6 l. verkoopt, liegen. L. vraagt R. de rekening, die L. aan de Boudots heeft gezonden, artikel per artikel door te nemen en er de prijzen bij te zetten. L. wil tot een algehele afrekening met de Boudots komen. Madame Boudot heeft een paspoort gestuurd om haar haar Lettres d'Ossat te zenden. Het is van 4000 pond en 150 Lettres d'Ossat wegen maar 600 pond. L. zou gaarne de

resterende 3400 pond zelf willen gebruiken, daar ze anders verloren gaan. L. wil dit niet zelf vragen, want dan krijgt hij weer te horen: ‘que je me sert de la pate du chat pour tirer les marons du feu.’
2-7-1708: L. vraagt nogmaals aan R. om voor de afrekening met de Boudots te zorgen. Betaling zal L. thans nog niet eisen. Over te hoge prijzen kunnen de Boudots zich niet beklagen, omdat L. heeft goedgevonden, dat R. alle prijzen keurde en desnoods veranderde. L. heeft een vriend procuratie gegeven om in geval van nood tegen de Boudots te gebruiken. L. heeft een brief van 9-6 uit Rouen, dat de baal van de Boudots aan hem is verzonden, maar omdat hij daarvan geen bericht had gehad, heeft hij deze baal niet kunnen verzekeren, zoals hij anders altijd doet. Als er iets met de baal gebeurd, is dat voor risico van de Boudots. De Boudots hebben L. 50 Paleographia van Montfaucon geweigerd, omdat zij deze in compagnie hebben gedrukt. L. vraagt R. samen met Ballard als arbiters in zijn geschil met de Boudots te willen optreden.

Rouillé

Koopman (?) te Parijs.

30-1-1708: L. schrijft, dat hij 23-5-1707 aan Hirault te Parijs 2000 l. in geld betaalde en daarvoor een wisselbrief van *f* 1421.6.- bankgeld, getekend door Rouillé, op Muylman kreeg. Deze heeft slechts in kasgeld willen betalen, zodat L. *f* 74.12.-tekort kwam. Op L.'s brieven antwoordt Hirault niet. L. vraagt daarom R. dit bedrag voor hem over te maken aan Muylman.

20-2-1708: Daar R. niet antwoordde, vraagt L. 8 Louis d'or op hem te mogen trekken, te betalen aan Etienne.

Rouillé (madame)

2-4-1708: Du Mesnil heeft L. geschreven, dat L. aan madame Rouillé alles, wat in Holland verschijnt, moet zenden. L. zendt om te beginnen 1 Abus et nullitées en 1 3e Memoire.

Roulland (madame) à la Vieille poste rue St. Jaques à Paris

Veuve Lambert Roulland, zet na de dood van haar man in 1694 de boekhandel voort, st. 1714 of 1715.

Blijkens de brieven hield zij zich voor de Lorme speciaal bezig met het expedieren van balen over Rouen.

5-9-1707: ‘Je vous envoye madame un memoire pour recevoir quelques livres de plusieurs libraires de chez vous. Je vous prie de prendre la peine de les leurs porter ou de leurs envoyer a chacun de ces messieurs le memoire de ce que je demande. Mais ceux qui ne voudrons pas donner les livres il ne faudras point leur laiser mon memoire. Et prendrez un note d'eux signé et daté, de ce qu'ils vous donnerons, que vous m'enveray lors que la balle sera partie. Si tous les libraire vous fournisent ce que je demande, il y aura des livres au moins pour deux balle. D'abord que vous aurez de quoy en faire une, vous la ferez toujour partir, en attandant que vous me procurié les autres livres. Vous addresseré toujours mes balles a mr. Lagisse a Rouan et les marquer H.D. Libri.’ Lagisse zal haar tijdig waarschuwen. De onkosten moet zij opgeven aan L. die ze haar zal vergoeden.
12-9-1707: L. zendt haar nog een lijst voor andere boekverkopers.
8-3-1708 (23-2): L. zou willen, dat zij vlugger was en de facturen van de baal, die 10-2 is verzonden, niet zelf had gestuurd, maar door Girin. L. heeft madame Boudot opgedragen de 10 l. onkosten aan haar te betalen.

L. stuurt nieuwe lijsten van boeken, die zij voor L. moet zien te krijgen, en vraagt haar hetzelfde voor de boeken van de lijsten van 5-9-1707, die nog niet zijn geleverd. David zal haar een paar boeken komen vragen, die Coignard heeft geleverd, om te laten binden.
19-3-1708: L. vraagt haar Pralard om 6 Traité de la puissence eccl. en Ribou om 4 Art de tourner te vragen. Als madame Boudot deze boeken heeft, heeft L. ze echter liever van haar.
4-6-1708: L. schrijft haar om alle boeken, die niet zijn geleverd, nog eens te gaan vragen. Zij moet madame Boudot vragen om boeken volgens ingesloten lijst en bovendien om 50 Paleographia fol. Als madame Boudot weigert, wil L. dit onmiddellijk via Girin weten. L. vraagt haar om op zijn kosten voor de verzending alles te laten collationeren. L. vraagt om een aantal deffecten.

Roy (le)

Evantailliste te Parijs (zie brief aan Girin 23-8-1708).

6-2-1718: Van Zanten heeft L. gevraagd voor ± 300 l. waaiers te bestellen. L. staat in voor betaling binnen 2 maanden.

Roy (le) rue Chariere a l'image St. Sebastin a Paris

Barthélémi le Roy, geb. Parijs, zoon van de libr. Charles le Roy, 1708 libr., st. tussen 1719 en 1723.

30-8-1708: L. heeft van madame Roulland 15 Dictionnaire de Danet p.p. en 5 gr.p. ontvangen. L. weet niet, of het voor rekening is van R. of van Deville, aan wie hij ze heeft gevraagd. L. zendt R. boeken in een baal aan David over Rouen. L. vraagt verdere bestelling.

Sarrat (du)

Waarschijnlijk is bedoeld Arnaud du Sarrat, boekverkoper eerst in Halle, later in Berlijn. Op 24-10-1702 transporteerde L. aan Arnaud du Sarrat, marchand libraire à Halle, een vordering op de failliete boedel van Robert Roger in Berlijn voor not. de Wilde.

9-9-1707 (4-9): L. schrijft, dat hij in de enige zaak, die hij met S. heeft gedaan, namelijk in le Clerc's Testament, niet tevreden is geweest en

daarom niet op de brieven van S. heeft geantwoord. De preciese gang van zaken herinnert L. zich niet, alleen dat S. nadat alles beklonken was achteraf nog een enorm rabat in rekening heeft gebracht. L. zegt, bijna elke maand boeken uit Frankrijk te krijgen en net zo goedkoop te leveren als anderen.

27-9-1707 (17-9): L. heeft S. op 8-5-1703 30 Testamenten van le Clerc gestuurd, te betalen binnen 6 maanden zonder rabat à *f* 5 per stuk en 20 st. emballage, samen *f* 151. L. heeft 10-11-1703 van H. des Bordes *f* 140 ontvangen en moet dus nog *f* 11 hebben. 'Je receus samedi dernier 4 balles de Paris. Il n'y a pas grande nouveautez. Je vais en faire imprimer un catalogue. Si vous souhaitez, je vous l'envoyerez. Je fairez avecque vous mr. comme je fais avec tous les libraires des pays etranger. C'est a dire que je leur passe les livres de France comme il s'y vendent aux libraires de campagne avec le rabais. Et je reduit la monoye de France en celle de Hollande. Pour mieux vous faire entendre ma pensée, par exemple un 12° se vend a Paris 2 l. relié. Je rabat 7 sols pour la reliure et 5 de rabais qu'on fait aux libraires de campagne. Ainsi rest 29 sous de France, qui font de Hollande environ 22 sols, qu'on me paye sans aucun rabais.'

Sellius (Adam)

Adam Sellius, boekverkoper te Halle.

26-7-1707: L. heeft gehoord, dat S. weg is bij de Huguetans en gevestigd in Halle. L. biedt S. zijn diensten aan en zendt zijn catalogus van boeken uit Frankrijk. L. vraagt S. van Th. Fritsch 6 Gersons te halen, die Fritsch van L. in commissie heeft, en met hem de onkosten en eventueel verkochte exemplaren af te rekenen. S. moet G. Fritsch, wanneer hij die ziet, daarvan rekening doen.
20-8-1707 (14-7): L. wil zich niet mengen in de ruzie tussen de broers Fritsch en zal de Gersons voorlopig bij Th. Fritsch laten. L. heeft door Bennelle en comp. (expediteurs te Amsterdam) alle door S. bestelde boeken verzonden, voor zover niet uitverkocht. Die zal hij echter gauw hebben, daar hij minstens elke 2 maanden een pakket uit Frankrijk laat komen. 'A l'egard des prix je vous traiteray comme je traite les autres et j'espere que vous en serez comptant (bedoeld moet zijn content). Je vous passe tous les livres prix de France en livres. Le compte se monte a argent de France 152 l. 13, ce que fait d'Hollande *f* 117, que vous me payerez argent netto. Je vous fais un rabais tres considerable, puisque je ne vous passe rien pour le port des livres de Paris icy, qui ne laisse pas que d'aller a plus de 15%. Pour ce qui est du payement tous les 6 mois nous reglerons et ce que vous me devrez, je tireray sur vous a 2 usances. Le prix du Pighii est *f* 24 netto.'

15-11-1707 (9-11): L. kan niet zolang op betaling wachten, als S. voorstelt, omdat de helft van de gezonden boeken voor geld is gekocht. L. blijft bij zijn vorig voorstel. Verder schrijft L. over de deffecten van de Vie d'Adam en over een Roma subterranea, die niet gebonden was. Er ontbreekt niets aan de Pieces fugitives; wat volgt is in Parijs gesupprimeerd. L. deelt mede, dat hij de Memoires de Trevoux niet voortzet, dat hij Hardouin drukt en dat hij deel heeft aan de Horace, die in Parijs wordt gedrukt. 'Je n'ay plus de Testament de Mons 18° 2 vol. et j'ay vendu a Paris toute l'edition de la Bible en 8 v. 18°, mais d'abord que j'auray finy le P. Hardouin, je le mettray sous presse. Mrs. Huguetan en onts encore nombre.'
26-11-1307: L. vraagt S. bij Th. Fritsch 5 Gersons af te halen en hem *f* 85 te betalen. S. moet ze in commissie houden voor L.'s rekening en L. zal ze hem berekenen in geld netto à *f* 30 per stuk. L. heeft in Parijs de door S. gevraagde boeken besteld. L. doet S. een bestelling van boeken uit Leipzig en vraagt S. er alle nieuwe boeken, in welke taal ook, bij te voegen.

17-1-1708: L. heeft de boeken, die S. 18-12-1707 heeft gestuurd in een pakket, ontvangen. L. wijst op enige onjuistheden. L. vraagt nogmaals om al het nieuwe van de Leipziger Messe, maar niets uit Hamburg, Frankfort, Keulen en het verdere Rijnland. L. stuurt S. 50 exemplaren van de Synopsis van Hardouin in het 1ste pakket, dat H. Desbordes aan S. zal zenden, om

te verspreiden onder de Duitse geleerden. L. sluit een brief voor Fritsch in. L. vindt de prijzen van S. heel hoog.
1-6-1708: L. stuurt een catalogus van boeken, die hij uit Frankrijk heeft gekregen, en een afrekening over 1707. L. heeft voor *f* 204.5.- geleverd en voor *f* 91.4.- ontvangen en vraagt S. het verschil over te maken. L. sluit een brief in aan G. Fritsch, van wie L. in geen 6 maanden iets heeft gehoord.
27-7-1708: L. heeft 24-7 *f* 110 namens S. van mr. Sellentin ontvangen. L. heeft door Bennelle 19-7 voor *f* 183.14.- boeken aan S. gestuurd. L. had nog maar 1 Traité de police. L. zendt opgaaf van de nieuwe boeken, die onderweg zijn uit Frankrijk en vraagt bestelling.

t' Serstevens

Bedoeld zal zijn François t' Serstevens, boekverkoper te Brussel van 1700-1717, met wie de Lorme al in 1699 in contact stond (KS 1375), niet diens broer Simon, die van 1705-1736 boekverkoper te Brussel was. Samen met Claudinot gaven de broers het werk van Dionis uit.

6-7-1708: L. schrijft S. nog niets te hebben gehoord van de baal, die L. 24-3 via S. naar Parijs heeft gestuurd. ‘Je suis surprit que vous n'ayez pas envoyez les exemplaires que vous este convenus de doner ma femme pour le

droit de copie des Cours des operation de Dionis 8°. Je vous prie de m'en envoyer encore 54 et 6, que j'ay receus, font les 60 que vous devez pour le droit de copie. Comme je vous le dis, vous savez que ma femme vous a preferé et qu'elle en pouroit avoir 70 exemplaires. Il n'est donc pas juste, que nous perdions, en vous ayant fait plaisir. Si je ne recois pas les 54, dont je vous parle, je vous les passerez en compte.' L. vraagt S. aan mr. Claudinot (Antoine Claudinot, boekverkoper te Brussel) te vragen aan L. een rekening te sturen. L. vraagt verder zo snel mogelijk een baal, die Fievet uit Lille stuurt, door te zenden en later ook nog een pak met kaarten.

Simart rue St. Jaques au Dauphin a Paris

Nicolas Simart, tr. veuve Guillaume Vandive, 1706 libr. te Parijs, 1722 in bestuur communauté, st. vóór 1751.

21-11-1707: L. heeft geen antwoord gehad van S. op zijn aanbieding van de Leguat. L. vraagt, hoe hun rekeningen staan. L. zendt lijst van boeken, die hij S. over Rouen zendt en vraagt bericht, indien S. ze niet wil hebben.

19-12-1707: L. zendt S. een lijst van boeken, die hij, zodra het schip vertrekt, S. over Rouen zal zenden. L. meent, dat ze nu quite zijn, behalve voor 2 Catechisme de Montpellier 4°, waarvoor L. zal leveren, wat S. hem zal vragen.
9-7-1708 (28-3): L. heeft niet geantwoord om S. onnodige port te besparen. L. zal S. sturen wat hij heeft gevraagd. De Traité du secrait de la confesion, die S. heeft gedrukt, gaat niet in Holland. L. durft de 3 Reponce au questions du provincial, tom. 3-5, niet te sturen, daar hij gelooft dat dit niet passeert bij de Chambre.
30-8-1708: L. stuurt een algehele afrekening, zowel met wijlen Vandive als met S. en blijft nog 47 l. 3 s. schuldig, waarvoor L. boeken zal sturen. L. heeft echter enkele fouten op de afrekening van S. gevonden. Zo heeft L. 2 Oeuvres de Chevreaux geleverd, niet 1, en is de prijs van de Voyage de Guinée 2 l. 13 s., niet 1 l. 13 s. Wanneer L. niet alle gevraagde boeken stuurt, komt dat, omdat hij ook met andere Parijse boekverkopers afrekent door boeken te zenden. Over 6 of 8 weken hoopt hij weer een zending te doen.

Thierry

Het is niet zeker of hiermee de volgende libr.-impr. of een particulier is bedoeld: Denis Thierry, geb. Parijs, zoon van de libr.-impr. Denys Thierry, 1652 libr.-impr.,

1665 in bestuur communauté, in 1701 1 facteur en 4 persen, waarvan 1 werkt met 5 arbeiders, st. 1712.

> **15-9-1707:** L. heeft gehoord van mr. Scot (Balthasar Scott, 1672-1741, later burgemeester van Amsterdam?), dat hij de prenten, die T. van hem heeft, wel van de hand wil doen. L. wil geen kat in de zak kopen en zendt nu Picart, familielid van madame Boudot, om ze te taxeren.

Tillier

Boekverkoper te Bern.

> **13-9-1707:** L. stuurt T. een rekening, waaruit blijkt dat T. hem nog *f* 143.11.-schuldig is. L. trekt daarom op T.

een wisselbrief, betaalbaar aan de order van mrs. Malacrida et Comp. te Berne (er stond eerst: Claude Jordan) a 2 usances. L. hoopt, dat T. deze zal accepteren, daar T. reeds meer dan 3 jaar schuld aan L. heeft. Een rekening voor porto kan T. nog aan L. sturen.

Tournemine

René Joseph Tournemine, 1661-1739, Jesuiet en geleerde, die o.a. van 1701 tot 1718 de leiding had bij de Memoires de Trevoux, bestrijder van Hardouin.

19-6-1698 schrijft de Pontchartrain aan de intendant te Rouen, dat de werken van de Bisschop van Cambray, vermoedelijk onder leiding van Tournemine, in Rouen zouden worden gedrukt en dat, indien dit juist is, deze uitgaaf moet worden gesupprimeerd (Corr. Adm. II 618).

ff 21931, 62: op 10-5-1707 werd een pakket boeken uit Rouen, gericht aan Tournemine in beslag genomen, namelijk '80 Retraite pour se préparer a prendre l'habit religieux par le P. Maillard, in 12°, Rouen chez J. Bapt. Besogne 1705. Le dit livre arresté pour estre venu en nombre a un particulier non libraire, et pour le privilege n'estre imprimé que par extrait (rendu 12-7-1707 par ordre de Bignon).'

6-4-1708: L. hoort, dat Tournemine boos is, omdat hij het pakket met boeken niet heeft ontvangen. L. schrijft, dat hij het pak in januari heeft verzonden en dat t' Serstevens in Brussel het 27-2 heeft doorgezonden naar de duc du Maine. L. hoopt, dat T. de pakken, die L. vrijwel elke week aan de duc du Maine stuurt over de post, wel ontvangt.

Varenne

Pierre de Varennes, geb. Parijs 1667, zoon van Olivier de Varennes, libr. te Parijs, en Jeanne Cailloué, 1687 met zijn moeder en zuster naar Engeland, wordt boekverkoper te Londen, tr. 1692 Marguerite le Blanc, (Haag en Huguenot Society XXVII, 84 en 195 en XXXI, 35).

17-1-1707 (27-12-1706): L. zegt, dat V. bij zijn vertrek aan de Haarlemse poort permissie had gegeven aan L. om op hem te trekken. Toen mr. Regnier (waars. Pierre Regnier, goudsmid; L. was getuige bij zijn test. 22-10-1702 voor not. de Wilde) kwam zeggen dit niet te doen, was het reeds gebeurd. L. had niet verwacht, dat er nog een apothekersrekening voor V. zou komen. L. komt met 8 punten, over deffecten, niet verkochte boeken, porto etc. L. meent, dat V. alleen recht heeft op argent de jeu *f* 1.6.-, 2 Histoire de l'imprimerie en 3 Maison de Pline *f* 11.8.-, door Regnier teruggegeven boeken *f* 12.10.-, 2 Picart du Nivellem *f* 1.10.-, tezamen *f* 26.14.-, terwijl de rekening van L. *f* 176.8.-, bedraagt, zodat V. *f* 149.14.-,

schuldig is. V.'s 9 fig. de la gallerie du Luxembourg zijn nog niet aangekomen. Zodra ze er zijn, zal L. ze volgens order van V. afgeven. L. wijst V. op een vergissing van 18 shilling in de verkoop van de boeken van Rubens. L. verwijst daarvoor naar zijn brief van 29-11-1706.
23-9-1707: L. is verheugd, dat V. goed thuisgekomen is. Het schip, waarin V.'s boeken, is aangekomen en V. kan erover beschikken. L. heeft V.'s billet van *f* 273 nog niet genegotieerd en vraagt of V. het geld liever per wisselbrief wil overmaken, dan kan V. daarbij nog *f* 23.4½.-, voor de boeken uit de veiling van Boom doen. L. zal V.'s billet dan terugsturen. Indien L. niets van V. hoort, zal hij het billet aan zijn papierkoper geven. L. vraagt of hij van de boeken een baal moet maken en deze aan Pelsant and Foster te Rotterdam zenden. L. heeft aan l'Honoré 2 Apollonius 8° gegeven en aan Haak (Dirk Haak, boekverkoper te Leiden?) een Glossaria Anglicana

en een Sectionum conicarum. L. heeft uit Rotterdam een kist voor V. met 2 brieven ontvangen. Halma is die kist komen vragen, maar L. heeft zonder order deze niet willen afgeven.
11-10-1707 (23 en 26-9): L. heeft de kist afgegeven aan Halma. Kuyper heeft voor zijn dood 10 Turretin voor V. aan L. gegeven. L. vraagt V. met de boeken de tabak en gravures te sturen. L. heeft in Parijs voor V. boeken besteld, maar geen gravures, daar 4 van zijn balen in Rouen zijn gearresteerd wegens de gravures daarin. L. heeft Foster gevraagd, wanneer een convooi van Rotterdam vertrekt. L. zal de volgende dag de 100 Bijbels van Jan Bus (meesterknecht van Schippers en Athias, de drukkers van de Engelse bijbels te Amsterdam) voor V. kopen. V. is L. uit de ruil *f* 40.8.- schuldig en heeft ontvangen voor *f* 26.5.-. L. vraagt voor de resterende *f* 14.3.- aan V. 8 Anacreons de Barnes. L. zal Johnson het bestelde zenden.

18-10-1707 (30-9): L. heeft de brief van Tonson (zie pag. 178) gekregen, te laat om de gevraagde boeken nog in de baal te doen, daar die vrijdag is weggestuurd. L. heeft V.'s billet van *f* 273, betaalbaar op 1-11-1707, niet kunnen negotieren, omdat dat niet in de vereiste vorm was. Daarom trekt hij een wisselbrief a usance, betaalbaar aan de order van Etienne Roger, van 25 L, 10 sh. = *f* 273. De persoon, die V. deze wisselbrief zal presenteren, zal ook het billet afgeven. V. blijft L. nu nog *f* 105.7.½- schuldig, of tenminste het geld van de verkoping van Boom en van de bijbels.
16-12-1707: L. antwoordt op verschillende brieven met klachten van V., dat V. zelf alles heeft nagezien en in orde bevonden; de Histoire de l'academie 1705 heeft L. voor V. aan Schelte gegeven. L. erkent, dat de Histoire de l'academie 1705 en de Thesaurus linguae graecae fol. onvolledig zijn, maar zal V. geen deffecten en ontbrekende exemplaren, die alle in Londen zijn, laten afgeven, voordat V. hem voldoening heeft gegeven. Hetzelfde heeft V. op zijn beurt ook bij L. gedaan. V. is L. nog *f* 9.18.- schuldig, die L. in geld wil hebben, omdat V. hem geen Anacreons heeft kunnen leveren. Aan de zending van V. ontbreekt 1 Lord Arundel a la Chasse. V. berekent L. 2 flessen zout, maar daarvoor heeft L. een portret van Boileau gegeven. ‘Si vous ne me passé pas les fig. de Smit comme vous les acheté sur les lieux car je say cequelle vallent, ne trouvez pas mauvais que je vous passe les Bibles angloise que j'ay acheté pour vous, au prorata de ce que vous gagnez sur les dites fig. Je ne suis pas plus votre vallet que vous n'este le mien et je suis rebuté d'estre votre dupe. Vous savez monsieur, que je vous ay pasé les livres de France, que vous avez eu de moy, comme ils se vendent en blanc sur les lieux, que je vous ay fait le rabais qu'on fait a Paris aux libraires de provinces et que j'ay fait bon le change de la monoye, a condition que vous me passeriez les livre d'Angletrerre, que j'ay eu de vous, au plus bas prix, qu'ils se vendent. Mais bien loin de cela, vous me les avez mis a un prix beaucoup plus haut.’ ‘Je pourois mettre avec justice 1 sixieme griefs au sujet du Rubens. Croyez vous mr. que je ne sache pas que vous l'avez fait retirer par un peintre, nomé Grace (de portretschilder A. Grace), qui demeuroit chez vous, que

vous frapate le coup de marteau plutôt que vous ne deviez faire et que vous n'auriez fait si le livre vous eut appartenu, les 5 Guinée que vous promite a mr. Maure apres la vente faite, au cas qu'il le pu vendre a un Millord et que vous ne lui avez pas voulu donner quand la chose a été faite. Je n'ay pas grand bien en ce monde, mais ce que j'ay, je serois bien fachez de l'avoir gagnez comme ce que vous avez gagnez sur les Rubens et si vous avez la consiance autant que vous voulé le faire paroitre, vous estes obligez a restitution.' Indien V. aan L. voldoening geeft, zal L. hem de deffecten laten afgeven. Dan zal L. ook alle bestelde boeken sturen, maar alleen tegen betaling in geld. In een P.S. voegt L. toe, dat hij de 2de klacht terugneemt, daar V. toch de 6 Anacreons blijkt te hebben gestuurd.

6-3-1708 (13-2): L. geeft antwoord op V.'s weerlegging van L.'s klachten. Ook anderen beklagen zich over de hoge prijzen van V. en doen net als L. liever zaken met D. Mortier. 'Je viens au Rubens. Tous honnette homme est exposé aux sobsons et quand il a de quoy se justifier en main, il ne doit pas s'en mettre en peine. Je vais vous parler françois à cet égard. Je vous avoueray, que quand vous etiez ici, que je ne savois point les particulitez que je vous ay marqués dans ma lettre du 16 decembre dernier, mais on me dit, je ne scay qui, un mois apres la vente du Rubens etc., que les choses ne s'etoient pas passées dans toutes les reguliarité. Je ne vous en ay jamais parlé, parce que je n'en savois pas daventage. Mais si vous voulez vous justifier de ce qu'on vous acuse, vous avez un moien inmencatable, c'est de prendre une atestation du peindre qui demeuroit chez vous, qu'on dit l'avoir retiré dans votre vente, et une autre atestation de la personne qui la achetée, dans laquelle vous y ferez mettre le prix, apres quoy je vous ferez toutes les reparations que vous exigerez de moy. Et vous ne pouvez pas me refuser cela, car je vous avoue que la lettre de mr. Meure ne me contante point. Vous ne pouvez au moins me refuser de me dire le nom de la personne et la demeure de celui qui a acheté le Rubens etc.' L. geeft de deffecten niet af en ook niet de boeken voor V. aan Schelte, daar L. nog steeds niet de *f* 176.8. - van de afrekening van 1706 heeft gehad, omdat V.L.'s wisselbrief geprotesteerd heeft.

Vaultier

François Vaultier, geb. Rouen ± 1670, 1694 impr. te Rouen, in 1718 in de Bastille wegens het drukken van Jansenistische werken.

9-9-1707: V. heeft L. verleden jaar in Rouen beloofd om een copie van hun afrekening te zenden. L. wacht daar nog steeds op. L. zendt titel Leguat en vraagt ook verdere bestelling. Alles moet echter eerst naar Parijs en dan weer terug naar Rouen en alles moet kunnen passeren. L. bestelt 50 Lettres de Simon 12° complet, 50 idem 2e deel en volgende, en verder 12 van alles, wat uitkomt, maar geen kerkboeken. Maurry zal er ook nog iets bijdoen. V. moet zijn brieven aan L. aan Jores geven.
17-10-1707 (8-10): L. herhaalt, dat niets in Rouen mag blijven, daarom kan L. niet op de voorstellen van V. ingaan. Bovendien wil L. zich niet bedienen van een paspoort van de Koning om boeken te sturen, die niet passeren. Indien Maurry en Jores niet in Rouen zijn, moet V. zo snel mogelijk 12 Lettres de Simon 12° 3 vol., 50 tom. 2 en 3, 6 Histoire d'Appolone, 6 Nature des remedes en 4 Lavica opuscula 4° sturen. L. wil geen Conjuration de Portugal en geen Alteration du dogme theologique, noch de Reflexions sur le systeme. Wanneer Jores boeken geeft, wil L. daarbij geen Oeuvres de St. Evremont hebben. V. moet het pakket geven aan Lagisse, die balen uit Parijs doorzendt, ter besparing van geld. L. zendt V. deffecten voor een Gerson en 25 Voyage de Leguat voor 25 l. De Antiquitez grecs et romains zijn nu *f* 300, de Pollux *f* 18 en Basnage Histoire des Juifs *f* 6.10.-. L. vraagt V. deffecten.

Vienne (de)

Dit moet een schuilnaam zijn voor de bekende schrijver Richard Simon, daar de brief alleen kan slaan op zijn Bibliothèque choisie, in welke uitgaaf de Lorme deel nam. Richard Simon, 1638-1712, lid van de Congrégation de l'Oratoire en bekend geleerde en hebraicus.

Brief zie Bijlage

Vigne (de la)

Waarschijnlijk is bedoeld mr. de la Vigne, sécrétaire de mr. d'Aguesseau, de procureur-generaal aan het Parlement te Parijs (ff 21930, IVO).

26-3-1708: L. vraagt V. hem een paspoort van 6 à 8000 pond op naam van Girin te bezorgen, net als een jaar geleden op naam van Boudot, maar

ditmaal met de toevoeging ‘pour charger sur plusieurs vaisseaux Hollandois’. Indien dat niet mogelijk is, zou L. gaarne 3 of 4 paspoorten van ieder 2000 pond hebben. Aubert heeft L. gezegd, dat hij niet hoefde aarzelen om het V. te vragen, daar V. in ieder geval erbij was betrokken. Aubert wil zelf via dit paspoort enige boeken aan zijn zoon zenden.

Witte libraire rue St. Jaques à l'Ange Gardien au dessus de la rue des Mathurin

Pierre Witte, geb. Bourgogne ± 1671, 1690 apprenti bij C. Jouvenel, knecht van Edme Couterot te Parijs, de frères Huguetan in Holland en van Antoine Dezalher in Holland, 1700 libr. te Parijs,

1710 in de Bastille, 1711 veroordeeld tot een boete van 50 l. en sluiting van winkel voor 3 maanden, st. 1742.

ff 21743, 84vo: 1705/6 bij Witte in beslag genomen de Historica disquisito in 12° Amsterdam 1704, 4 exemplaren in vellen en 1/2 raam vellen.

ff 21942, 653: In 1712 kreeg Witte privilege voor de Nouvelles de Cervantes 2 12° Amsterdam 1709.

12-9-1707: L. stuurt titel Leguat en vraagt verdere bestelling. L. heeft geen catalogus van W. en vraagt daarom opgaaf van wat W. kan leveren. L. vraagt aan W. 4 Geographie historique 8° 2 vol. en 6 exemplaren van alles wat uitkomt, maar geen kerkboeken en geen controversegeschriften.
29-9-1707 (23-9): L. wil geen Theatres Italien hebben. L. zendt W.'s billet op Broncart terug, daar Broncart, toen L. hem op zijn terugreis in Luik bezocht, heeft gezegd open rekening met W. te hebben. L. kan W. wel enkele andere boeken sturen met de Leguat, maar niet voor 1000 ecus, zoals W. vraagt. Het paspoort staat op naam van een ander en het is een gunst, dat L. ook voor zich zelf boeken erop mag zenden. De boeken, die W. bestelt, zijn bovendien voor de helft uitverkocht en bijna geen ervan passeert. W. moet de Horace maar van anderen kopen, indien W. denkt die dan goedkoper te krijgen. Braakman heeft L. het deffect voor een Theatre Italien voor W. niet willen geven. ‘Ceux qui vous onts dits, que je faisois tenir chez vous des Republiques touts les mois a un assé bon compte, sonts tres mal informé, car je n'ay aucune voye pour cela et je vous jure que je n'en envoye que 3 a des personnes de qualité qui ne payent point de port. Marquez moy, si vous pouvez me rendre a Paris les années de ce journal que vous me marquez avoir et a quel prix.’
13-2-1708 (5-2): L. bericht, dat hij geen Leguat kan leveren, daar de entree geweigerd is. L. heeft W.'s boek en brief aan Bernard (Jacques Bernard, 1658-1716) doorgegeven, wat L. 30 st. kostte. Daar L. geen verplichting aan Bernard heeft en H. Desbordes diens boekverkoper is, heeft L. getracht van hem dit geld vergoed te krijgen, echter tevergeefs. L. vraagt W. dit voortaan niet meer te doen. L. stuurt naar Fiévet en Danel te Lille de Heureux esclave, met verzoek het naar W. door te zenden.
30-8-1708 (14-8): L. is verheugd, dat W. een paspoort heeft gekregen, maar L. kan niets sturen, omdat hij zelf net op een paspoort voor meer dan 8000 pond heeft gezonden en geen boeken meer over heeft, daar veel van zijn voorraad niet geschikt is voor Parijs. Roger kan W. beter helpen. L. heeft 4 Geographie historique ontvangen, samen 32 l., waarvoor L. nu boeken aan W. terugzendt. (Vergel. ook brief aan Girin van 30-7).

Worm

Christen Worm, 1672-1737, geestelijke, in 1707 preest ved Frue Kirke te Kopenhagen.

20-8-1707 (15-5): L. is enige dagen geleden uit Frankrijk teruggekomen(!) en antwoordt daarom pas nu. ‘Je puis monsieur vous fournir tous les livres qui s'impriment en France et cela a juste prix. Je vous les paseray monoye de France. C'est a dire monsieur, comme ils se vendent en blanc. Et je reduiray la monnoye de France en monnoye de Hollande. Par exemple le St. Gregoire fol. 4 v. se vend a Paris en blanc 66 l. argent de France. Ce livre vous reviendra ici à 50 flo. monnoye de Hollande et ainsi de tous les autres livres.’ L. heeft enige van de door W. bestelde boeken; andere moeten uit Frankrijk komen, indien W. dat wil. L. vraagt dan echter spoedig bericht. ‘La reliure coute ici a la françoise les in fol. 40 sols, les 4° 20 sols, les 8° 12 sols et les in 12° 8 sols. J'ay reçus quelques livres d'Angleterre. Je vous en envoye une note avec le prix en blanc. Si vous en souhaitez quelques uns, vous n'avez qu'a ordonner, mais que ce soit s'il vous plait en reponse, parce que je doit les envoyer en France dans 15 jours ou 3 semaines.’ L. zal zorgen voor goede emballage en biedt aan ook boeken uit Holland voor een voordelige prijs te leveren.
11-10-1707 (17-9): L. heeft volgens de opdracht van W. allerlei gezonden en de rest in Parijs besteld. Mrs. Laarby en Comp. (waarschijnlijk bedoeld de firma Laasby en Nieugaart te Amsterdam), van wie L. de betaling heeft ontvangen, zullen de lijst van gezonden boeken met de kwitantie van L. aan W. zenden. L. heeft niet de Bibliotheque des peres, noch de Histoire de Fleury besteld, daar W. deze heeft gekocht, wel de de ontbrekende delen van Tillemont en Du Pin.

Bijlage: brieven in extenso

Brieven in extenso[7]

Brieven aan J.P. Bignon

Du 28 juillet (1707) Monseigneur

Je prend la liberté d'ecrire a votre grandeur pour luy donner avis que je ne suis arrivé chez moy que mardy dernier,[8] que j'ay deja ecrit en plusieurs endroits pour avoir les nouveautez qui peuvent ou qui onts parus depuis le commencement de cet année dans les lieux marquées dans le traité[9] que j'ay eu l'honneur de faire avec votre grandeur et je ne doute point que je n'en recoive incessament quelques uns, mais je luy demande en grace de me faire savoir si je me suis engagé de luy fournir les nouveautez d'Angleterre, parceque je ne trouve point ce pays lá ecrit dans ledit traité, et si elle souhaite avoir les livres en hollandois, anglois, allemand etc.

J'esperois, monseigneur, qu'a mon arrivé en ce pays trouver une lettre de votre grandeur, comme elle me l'avoit promis, et d'expedier en même temps un paquet pour Lille, de ce qu'elle pourroit m'avoir demandé et de ce qui peut y avoir de nouveau. Ainsi, monseigneur, j'attendray les ordres de votre grandeur pour expedier le tout ensemble. J'ay receu deux 4° de Cologne avec l'incluse, mais comme il sonts trop gros j'attendray a les envoyer a votre grandeur dans le 1e paquet. Cependant je luy envoye par la poste a l'adresse ordinaire et a celle de Lille les livres marquées cy apres. Ceux marquez d'une x vonts par Lille et les autres par Mons,[10] le tout part aujourd'huy. (in margine: Voyez le journal).[11]

En passant par Liege j'y ai trouvé quelques livres nouveaux que j'ay envoyé a Verdun pour etre envoyé a votre grandeur incessament.

Il y aura a payer le port de Liege a Verdun. J'auray l'honneur de le marquer a votre grandeur quand je le scauray. J'ay adressé le paquet a Mr. Boudot.

On imprime icy la Bibliotheque des auteurs profanes de Mr. du Pin in 4°. Un libraire anglois nommé Tonson[12] qui est icy la fait traduire en sa langue. Le même libraire imprime icy Ovidius Opera folio et en 3 volumes 4° avec de tres belles figures. Le temps ne m'a pu permettre de m'informer de tout ce qui peut y avoir sous presse, mais dans la suite je m'aquiteray exactement de tout ce que votre grandeur a eu la bonté de charger a celuy qui se dit avec un profond respect, monseigneur de votre grandeur le tres humble etc.

D'Amsterdam ce 1 aout 1707 Monseigneur

Je me suis donnez l'honneur d'écrire a vôttre grandeur jeudi dernier. Je lui envoye aujourd'hui les Entretiens sur les affaires du temps juillet et une brochure qui ne fait que de paraitre intitulé Paraenesis vindicata etc.

J'ay plusieurs livres nouveaux d'Angleterre. Je lui en envoye une notte de l'autre part. J'attend de ce pays-la le Testament grec, qui y est imprimé in folio. Je ne scay si elle l'a.

La vie de Pytagore grec et latin de Mr. Kuster paroit in 4° en cette ville.

Les Inscription de Gruter en 2 volumes folio paroitrons dans quelques jours. Les Livres historiques de la bible de Mr. Le Clerc paroitrons en deux volumes folio avant la fin de cette anée.

Voila monseigneur ce qui se presente a lui dire sur la literature de ce pays. J'oublioit de dire a vottre grandeur que Les lettres d'Ossat son aussi sous presse. Mr. Amelot les a augmenté d'un grand nombre de notes avant de mourir. Elle auronts 5 ou six vollumes in 12°. En passent a Barleduc le sieur Jordan, mon beau frere, m'a prié de lui procurer l'entrée dans Paris de 50 Clef du cabinet complet. C'est a dire depuis le commensement jusques a ce qu'il a obtenu du roy le privilege pour le debit de ce livre.[13] J'espere que vottre grandeur voudra bien me permettre d'en envoyer au sieur Boudot un paquet sous son nom. Sur quoy j'attend ces ordres.

La personne, qui aura l'honneur de lui rendre la presente, lui remettra toutes celles que je prendray la libertez de lui écrire. Je suis avec un profond respect, monseigneur, de votre grandeur le tres humble etc.

D'Amsterdam le 4 aout 1707 Monseigneur

Je me suis donnez l'honneur de lui écrire par les deux dernier couriers. Depuis j'ay recus la lettre que vôtre grandeur m'a honnorez du 25 de l'autre mois, la quelle a retardez d'un ordinaire. Elle aura vu par ma premiere lettre que j'attend une reponce avant que d'espedier un balot par Lille, mais il n'y a pas grand nouveautez pour le present. Je n'ay pas encore reçus le paquet qu'on doit m'adreser d'Angleterre. D'abord que je l'auray, je le luy fairez sçavoir et auray soin de lui envoyer incessament par Lisle.

Mes gens m'ont assuré avoir envoyez tous les livres des mois fort regulierement depuis le commancement de cette anée. Je n'en doute point, parcequ'on suis un agenda qu'on ne manque pas a regarder tous les ordinaires. Je crois donc que le menquement de ceux qu'elle me marque vient du bureau de Paris et non d'ici; quoyqu'il en soit je lui envoyeré l'ordinaire prochin les dit journeaux, aux quels je joindré les 6 derniers mois des Ouvrages des sçavans de l'anée demiere. Il n'y en a point paru depuis. J'envoye celuici a vôtre grandeur: La vie de Pytagore de Mr. Kuster, grec et latin 4° et Examen de la theologie de Mr. Bayle 12°. On dit que c'est Mr. Jaquelot qui en est l'auteur. Je suis avec un profond respect, Monseigneur, de vottre grandeur le tres humble etc.

Du 8 aout 1707 Monseigneur

J'ay receu la caise[14] de livres dont votre grandeur m'a fait l'honneur de me parler, mais en si pauvre etat que je n'ay pu me dispenser de l'ouvrir, quoyque la personne

qui me l'a adressé de Rotterdam m'eut donné un ordre contraire. J'espere qu'elle ne le trouve pas mauvais. J'ay fait faire une memoire

de ce qui s'est trouvé dans ladite caisse. Je l'envoye dans le paquet qui part aujourd'huy. J'ay joint au paquet Entretiens sur les differentes methodes d'expliquer l'ecriture en 2 parties 12°. J'attend demain une lettre de votre grandeur. Je ne feray point partir la caisse que je n'aye receu le Testament grec du docteur Mill in folio que j'attend de Londre de jour a autre. Je joindray a cette caisse les autres nouveautez de ce pays la et celle d'Allemagne et de la Hollende. Je me suis engagé a une chose qui me sera tout a fait impossible d'executer. C'est, Monseigneur, de mettre les annees aux livres qui sonts dans le catalogue dont j'ay eu l'honneur de luy parler. Je prie tres humblement votre grandeur de m'en dispenser. Je lui enveray ledit catalogue au 1e jour. Quand elle me fera l'honneur de m'ecrire, elle me fera grace de faire porter les lettres chez Mr. Boudot afin d'epargner les ports. Je suis avec un profond respect etc.

Du 11 aout 1707 Monseigneur

Je repond a la lettre que votre grandeur a pris la peine de m'ecrire le 2e du courant. J'espere qu'elle aura receu celles que je me suis donné l'honneur de luy écrire le 1, 4 et 8 de ce mois. J'ay un vray plaisir qu'elle soit contente de mes petits soins. J'espere que dans la suite meriter de plus en plus l'honneur de sa protection qu'elle m'a bien voulu m'accorder.

Je veray demain, au cas que votre grandeur m'ait repondu a la mienne du 1e, si elle souhaite que je luy envoye quelques livres d'Angleterre, que j'ay et dont je luy ay envoyez la notte. Je feray porter demain ou apres demain la caisse et les nouveautez de ce pays, qui ne sonts pas en grand nombre puisque je luy envoye presques toutes par la poste. Je luy envoye aujourd'huy le Boekzaal may et juin de cet anné. Ce journal flamend paroit depuis le commencement de 1705 et tous les 2 mois. Si votre grandeur souhaite avoir le commencement qu'elle prenne la peine de me le mander.

Il paroitron bientot en cette ville 2 livres nouveaux dont voicy les titres: Controversia de auxiliis divinae gratiae 4° de 60 feuilles. C'est le pere Gonzales ci devant regent a la Minerve a Rome qui en est l'autheur. Dissolutio schemalis Wijckiani de praedestinatione 12° de 7 feuilles. Deffence ou justification du silence respectueux contre monseigneur de Cambray 12° 3 vol. J'auray l'honneur de vous envoyer ces 3 livres par la poste quand ils paroitronts, mais je prie tres humblement votre grandeur de me permettre d'en envoyer a Paris quelques exemplaires sous son couvert. Je ne scay point les noms des auteurs des 2 derniers livres, mais je croy que le pere Quesnel qui est toujours dans cette ville a beaucoup de part dans le dernier. Madame la marquise de l'Hopital m'a donné une memoire pour luy envoyer quelques livres, mais comme je vois qu'il y en a quelques uns qui ne passeroient pas a la Chambre sindicalle, je juge a propos d'envoier a votre grandeur copie dudit memoire, afin qu'elle ait la bonté de me donner la permission de luy adresser les livres. Je crois que madame la marquise doit luy en parler. J'enveray a votre grandeur lundy prochain un catalogue depuis 1703 jusqu'a present et un examplaire d'une Lettre d'un chanoine Lille a un docteur de Sorbonne.

Je ne scay si mes lettres ne faitigueronts pas votre grandeur. Je ne scay ce que coutera le cent[15] de Francfort a Paris. Mon dessin est de les faire passer par Cologne, Liege, Verdun etc. Si votre

grandeur souhaite, on pourra essayer une fois. Si cette voye est trop chere, on ne s'en servira pas pour l'avenir, mais je crois que la voiture coutera moins par ou j'ay l'honneur de luy marquer que par icy. Dans peu de jours je vous enveray un Traité contre l'impureté par Ostervald pasteur de l'eglise de Neufchatel 8°. Je suis en attendent l'honneur de votre reponce avec un profond respect, monseigneur, etc.

Du 1 septembre 1707 Monsieur

Je me donne l'honneur de repondre aux deux dernieres lettres que vous avez pris la peine de m'ecrire, toutes deux datées du 19 du passé. Mon indisposition grace a dieu n'a point eu de suite. Elle ne venoit que de la fatigue du voyage, causée par la grande chaleur. Je vous rend grace, monsieur, de la part que vous avez la bonté d'y prendre. Je ramasse les ouvrages periodiques, marquees dans votre dernier memoire, mais, monsieur, prenez la peine de me faire sçavoir si je vous les enveray par la poste. J'en joint aujourd'huy quelques unes avec la Republique du mois passé que j'envoy cet ordinaire. J'attendré vos ordres pour le reste.

Les 3 livres, dont j'ay eu l'honneur de vous parler dans ma lettre du 11 du passé, ne sonts pas encore au jour. Je crois, monsieur, que vous ne serez pas fachez de scavoir qu'on imprime icy Hist. Cong. Auxiliis folio. Cette edition est beaucoup augmenté dans le corp de l'ouvrage et d'une 5e partie, qui repond a l'Histoire, que les RR PP Jesuites onts fait imprimer a Anvers. Ce seras un gros in folio d'un papier de la grandeur du Gerson.

Vous verrez, monsieur, par la copie d'une lettre, que je joint icy, que je receu hier de Leipsig, que je songe au traité que j'ay eu l'honneur de faire avec vous. Prenez la peine s.v.p. de me repondre au sujet des livres de devotions et theses, dont me parle cette lettre. J'y ay repondu le même jour, qu'on pouvoit m'envoyer d'abord ma lettre receue tous les livres nouveaux depuis 3 mois, mais que pour ce qui estoient des sermonaires etc. qu'on ne m'en envoya aucune jusqu'a nouvel ordre. J'ay ecrit la même chose a Francfort. Ainsi, monsieur, je seray bientot en etat d'executer mon traité a l'egard de ce pays ci. Il ne paroit rien de nouveau qui merite d'etre la peine d'etre envoyez par terre. J'y ay je vous assure monsieur toute l'attention possible.

Je vous envoye aujourd'huy avec la Republique aout, a laquelle je joint may, juin, juillet, aout, septembre, octobre, novembre, decembre 1706, que vous me demandez par votre memoire. Je joint a cela une vie d'Horace, fait par un ministre refugié a Leyde[16] et comme monsieur Dacier y est fort maltraité j'espere que vous voudriez bien me faire la grace de luy communiquer cette vie. Il sera bien aise de la voir avant que de mettre sous presse son Horace. Vous m'en feriez un tres grand (plaisir) de tacher d'engager monsieur Dacier a me permettre de prendre un correcteur, car il veut corriger luy même toutes les epreuves, ce qui traineroit l'ouvrage plus de 2 ans et me feroit un tort tres considerable, puisque le papier et les imprimeurs sonts payez et luy même a des billets sur madame Boudot pour son payement. Monsieur Dacier n'auroit qu'a donner aux imprimeurs sa copie telle qu'il la veut et je suis seur qu'ils la suiveront. Il pouroit revoir la derniere epreuve. Je luy en ecris aujourd'huy.

Je vous envoye un titre d'un voyage que j'imprime.[17] Il sera achevé dans 15 jours. J'espere, monsieur, que vous m'en permettrez l'entré en France, puisqu'il n'y a rien ny contre l'etat ny contre la religion et que vous me ferez la même grace que vous faites a monsieur Leers.[18] C'est a dire, monsieur, que vous n'accordez point de privilege a qui que ce soit pour qu'on ne me contrefasse ledit livre en France. D'ailleur je fourniray de ce Voyage a tous les libraires pour leurs livres. J'ay oublié de vous demander, monsieur, si vous aviez bien receu le paquet que je vous ay envoyé par Lille et si vous desirez avoir les livres qui se contrefons en ce pays sur la copie de Paris. Prenez la peine de me faire scavoir combien de volumes vous avez de l'Histoire de l'Academie edition d'Hollende.

Du 8 septembre 1707 Monsieur

J'ay receus la lettre que voús m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 2 du courant. Je puis dire sans vanité que personne n'est plus vife et plus actif a servir ceux qui me font l'honneur de me confier leur commission. Puisque je suis tel pour les moindres personnes, vous pouvez croire, monsieur, ce que je ne feray pas pour celles a qui j'ay mille obligation. Je vous aseure, monsieur, que toute mon attantion est de tacher que vous soyez bien contant. Si je ne me trouvois pas en état de vous fournir toutes le nouveauté des pays contenus dans nottre traité, je vous assure, monsieur, que je prendrois la liberté de vous le dire franchement. J'ay comme vous avez vue par ma derniere lettre du 1 du courant une corespondance deja établie à Leipsig, don j'attend incessament des livres. J'en ay un autre depuis a Hambourg. J'en aurez bientôt mie à Francfort et à Cologne. Je sus en pour parler pour cela. Enfin, monsieur, j'espere avant qu'il soit peut, que vous serez servit dans tout ce que vous m'avez ordonné. Les choses ne se font pas si vite par lettres que de bouches et je vous prie de me faire la grace de faire attancion, qu'il n'y a guerre plus d'un mois que je suis arivé chez moy. Je ne pouray faire partir que la semaine prochaine la caisse de livres, parceque il n'y aura pas plutôt de vaisseau qui partira pour le Pays-Bas![19] J'y joindré toutes le nouveauté de nottres pays depuis trois mois. Enfin je l'adresseray à Bruxelles a mon correspondant qui y jointra les nouveauté de son pays et de la on l'envoyera a Gand pour Libe. On l'adressera a monsieur de Laffrengues etc., a qui je me donneray l'honneur d'écrire quand la caisse sera partie. Je vous enveray l'ordinaire prochain par la poste les 3 volumes de monsieur de Cambray qui ne sont pas encore au jour. Je ne me suis pas engagé de vous écrire, monsieur, des nouvelles literaires de ce pays et il me serois imposible de la faire, parceque je n'en suis pas capable. Les journeaux peuvent bien parler de plusieurs livres qui ne sont pas venus a ma connoisance et en voici la raison. C'est que les libraires tant de cette ville que des autres ont soin d'envoyer aux journaliste un exemplaire de tout ce qu'ils imprimes et meme d'en envoyer a tout les scavans du pays et des pays etrangers avant que de mettre les livres en ventes dans leur boutique, de sortes que ces messieurs peuvent donner avis, plustôt qu'un libraire, qu'un tel livre est imprimé. Au reste monsieur j'ay un soin particuber de voire tous les jours nos gazettes flamendes dans lesquelles on voit tous les livres qui s'impriment ou qui paroisent dans la Hollande en toutes sortes de langues. Voila monsieur la methode que je prend et je ne crois pas que le plus

habille libraire puisse faire autrement. Comme je suis amy particulier de monsieur le Clerc, je l'ay prié de me donner avis de ce qui ce fait dans la Republique des Lettres. Je suis avec un profond respect, monsieur, votre tres humble serviteur De Lorme.

Du 26 septembre 1707 Monsieur

Je ne me suis pas donné l'honneur de vous ecrire depuis le 8 du courant, parceque je n'avois rien a vous mander. J'ay fait partir la caisse des livres anglais. Ausy j'ay ajouté les nouveautez marquez de l'autre part. Je n'y ay point mis de Gruter, parceque je say que monsieur Rigaud en a depuis long-temp. Dans le 1e paquet que j'enveray par la poste, j'enveray une facture avec les prix. La caise pese 270 l. J'espere monsieur que vous ne trouverez pas mauvais de ce que j'y ay joint quelques paquets de deffects et quelques figures d'Angleterre pour monsieur Le Premier, quelques comedies anglois pour monsieur Bourdelin et un Jambliche que monsieur Kuster envoye a la bibliotheque du Roy. D'abord que j'auray receu les livres d'Allemagne, je vous les enveray avec les nouveauté de ce pays, qui m'auront pu echaper ou qui pouront paroitre entre ci etc.

J'oubliais de vous dire qu'on doit joindre a Bruxelles les nouveauté tant latin, français et flamend.

Depuis ma derniere je vous ay envoié par la poste 1 Justification contre Cambray etc.

Je vous enveray par le prochain quelques Lettre hist. que je n'avois pu trouver avant la caisse partit et qui manquent au memoire que vous avez envoyé. Les 3 autres que vous demandez sonts finis. Je fait venir de Leipsici le Fasciculus. Je suis etc.

Du 3 octobre 1707 Monsieur

Vous trouverez de l'autre part un memoire de quelques livres nouveaux qui me viennent de Ambourg. D'abord qu'ils serons icy je les enveray a Lille. J'espere que vous aurez receu ma derniere lettre que je me donnay l'honneur de luy ecrire le 29 du passé dans le paquet, envoié le même jour par monsieur l'abbé Pajot. Il y en avoit une de monsieur le Clerc. Je suis avec un profond respect etc.

Du 24 octobre 1707 Monsieur

Je n'ay receu que par le dernier courier la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 8 du courant. J'espere que la presente vous trouvera a Paris.

Mr. le Clerc, a qui j'ay rendu votre lettre, Kuster et quelques autres scavans s'assemblent une fois la semaine pour s'entretenir de la litterature. Dans la derniere assemblé on y lut l'extrait de Jamblique, qui est dans le journal du 10 octobre. Ces messieurs n'estiment pas la Vie de Pythagore de monsieur Dacier. Monsieur Kuster dit qu'il ne la pas consulté parce qu'il n'en avoit pas trop bonne opignion.

La caisse est parti de Bruxelles pour Lille. Prenez la peine monsieur d'en ecrire. On y a joint les livres nouveaux de ce pays la et un Erasme folio 11 volumes grand papier, que j'y avoit et que je ne pouvois vendre. Je l'ay vendu a Paris a monsieur l'abbé Pocquelin. J'espere monsieur que vous ne le trouverez pas mauvais et que vous aurez la bonté de le faire tendre a monsieur Boudot qui aura soin de le remettre au dit sieur et d'en payer le port. J'ay fait partir la semaine derniere un paquet pour Bruxelles, qui contient ce que j'ay receu d'Hambourg et les nouveauté de ce pays, dont la facture est de l'autre part. On y joindra celle de Brabant. Vous voiez monsieur, que notre commerce commence aller son train. J'attend incessament un paquet de Leipsig. Je l'enveray d'abord a Bruxelles. J'espere monsieur que vous aurez receu tout ce que je me suis donné l'honneur de vous envoier par la poste. Je fit partir lundi dernier deux fleurs de mon jardin, que je vous prie en grace de vouloir accepter. C'est le Voyage de Leguat 12° 2 volumes et Memoires de Tournemir. Je n'ay pas mis mon nom a cellui ci, mais celuy de mes neveux, fils de monsieur Jordan, qui sonts chez moy. J'enveray avec votre permission monsieur a Paris 500 exemplaires de chacun de ces livres. Vous trouverez derriere le Voyage de Leguat un catalogue de livres que j'ay pour vous envoyer a monsieur Boudot, mais nous n'avons point de vaisseau en charge pour Rouen. Il y en a un tout chargé et pret a partir.

J'auray soin des gazettes que vous m'ordonnez de vous ramacer. Je suis etc.

Du 27 octobre 1707 Monsieur

Je me refaire a la lettre que je me donnay l'honneur de vous écrire lundi dernier. J'ay toujour oubliés a vous dire monsieur, qu'en revenent de France j'ay passé par Luxembourg, ou j'ay veu monsieur Ballonffeaux, amy intime du pere Hardouin, qui me montra toutes les oeuvres de ce jesuiste, corigée et augmentée considerablement. Quand je dit oeuvre, j'entend le Pline.[20] Monsieur de Ballonffeaux me demanda si je vouslois imprimer ce receuill. J'acceptois l'offre qu'il me fit. Je l'ay emporté avec moy et je l'ay mis d'abord sous presse. J'en ay 20 feuilles de faites. Je le fait in folio et je l'imprime a force. Je me suis fait crus obligez d'en donné avis au pere Hardouin,[21] qui me prie de lui faire tenir les bonnes feuilles a mesures qu'elles s'imprimeront et comme je n'ay point de voye plus sure et plus prompte que celle par ou je vous envoye les nouveautez, je vous prie monsieur tres humblement de me donner la permision de les joindre a vos paquets. Cela ne les groserra pas beaucoup, puisque, je n'en fait que 4 feuilles par semaines. Si vous me l'acordez, je vous priray tres humblement monsieur de faire donner les feuilles a monsieur l'abbé Fraguier, qui prendra la peine de les faires tenir a l'auteur. Je suis avec un profond etc.

Du premier de decembre 1707 Monsieur

Je crois que le sieur Boudot vous as donné avis qu'un paquet de livres, qui me venoit de Leipsig a eu le malheur de se moulier d'une maniere que je ne pourray en rien faire. J'y ai pourtant apporté

tout le secours possible et afin de ne point perdre de temps, j'ay ecris a Leipsig pour qu'on m'en renvoye d'abord les mêmes livres. Je les attend incessament. Vous trouverez monsieur dans la Lettre hist. que j'envoye aujourd'huy le memoire du paquet en question.

Je repond a l'honneur de la votre du 14 du passé. Je vous rend grace de la permission que vous me donnez pour les feuilles du pere Hardouin. Je ne scay si cet ouvrage aura entrée en France. J'espere qu'il sera fini a la fin de l'eté prochain. Je voudrois qu'il m'en eut couté 20 Louis d'or et pouvoir en dire de même de l'Horace, mais je crains fort qu'il reste plus de 2 ans sous presse. Les imprimeurs, messieurs Ballard et Quillau,[22] ne me tiennent pas la parole qu'ils m'onts donné et d'ailleurs Mr. Dacier ne veut voir que 3 feuilles par semaine. C'est ce qui faisoit que j'aurois eté ravis quand monsieur Dacier m'eut permis de prendre un correcteur.

J'avois deja embarqué le Voyage de Leguat et la Tournemir avant que la lettre que vous avez eu la bonté de m'ecrire me fut parvenu. Je ne les ay embarqués que sur ce que vous prite la peine de me dire que je pouvois vous adresser le Leguat, car pour Tournemir, comme ce n'est qu'un roman, je crois qu'il pourra entrer sans difficulté. Enfin monsieur s'il faut me les renvoyer, je prendray patience. Vous pouvez conter monsieur que le retardement de la caisse ne vient point de mon coté. Je l'ay adressé a Gand a Pierre Gabriel voiturier sur Lille. Il a maison a Gand et maison a Lille. Il demeure a Lille rue Termonde. J'écris aujourd'huy a monsieur Laffrangues.

Je feray partir la semaine prochaine un 3e paquet. Je vous donneray avis du jour du depart. Je suis etc.

Du 12 decembre 1707 Monsieur

Je me refaire a la lettre que je me donnay l'honneur de vous écrire le 1e du courant par monsieur Girin. Vous trouverez de l'autre part une note de ce que je vous ay envoyez samedi dernier. Le bateau parti le meme jour pour Bruxelle. Je me suis donné l'honneur de vous marquer dans une de mes lettres, que je ne vous enverois pas de Gruter, parce que je croyois que monsieur Rigaud en avoit, mais comme j'ay appris depuis le contraire, je vous en envoye un grand papier, qui me coute 50 florins avec dix pour cent de rabais. Ainsi monsieur, il vous reviendra a environ 5 Louis d'or en espece.

Vous devez monsieur avoir receus par la voye de Mons un livre nouveau, que je vous ai fait envoyer de Liege, ou il a été imprimé. Il est intitulé Horlet Catechismus 8°. Le libraire, qui l'a imprimé, Broncart, a sous prese Theologia sanctorum folio 3 volumes par Henri de St. Ignace, carme de chaussé, un des aprobateurs de l'Hist. de Auxiliis. Mr. l'abbé Fraguier me marque que vous lui avez dit monsieur qu'il avoit plus d'un mois que vous n'aviez receus de paquet de moy. Cependent je n'ay pas passé une semaine sans vous en avoir envoyez, surtout depuis l'ordinaire du 20 du pasé que je vous ay envoyé une Requeste des religieux, avec 12 feuilles du Nummi Antiqui du pere Hardouin. Depuis ce temps la je vous en ay envoyez 4 tous les jeudis. De sorte monsieur, vous devez avoir receus a present le T[23] inclus. Je vous prie tres humblement de vouloir me faire la grace de les donner a monsieur l'abbé Fraguier, parce que je ne puis commancer a imprimer

d'autres traité, avant que l'auteur n'aye veu le bonnes feuilles de celci la. J'espere monsieur, que vous aurez la bonté de me pardoner la liberté que je prend.

J'ay eu avis que ce que je fait venir d'Allemagne estoit parti de Leipzig. Ainsi j'atand le paquet incessament.

Je me donnay l'honneur de vous envoyer l'ordinaire dernier dans le paquet de la Bibliotheque Choisie Tome 14 une lettre de monsieur le Clerc sans autre adresse que A.B. Je suis avec un profond respect votre etc.

Du 15 decembre 1707 Monsieur

Je me donnay l'honneur de vous écrire le dernier ordinaire. Je vais repondre a la lettre que vous avez pris la peine de m'ecrire le 8 du courant. Je suis ravis monsieur, que vous ayez receus enfin la caise. Les livres que vous marquez estre gaté l'estoit quand je receus la dite caise. Il faut que cela ce soit fait dans le trajet de Londre ici ou a Rotterdam, car comme je me suis donné l'honneur de vous le marquer, elle estoit en tres mauvois etat. Vous trouverez indubitablement les deus Novus tractatus Astrophysicus, car tout ce qui est sur la facture a été reconu deux fois.

Je vous rend grace monsieur de la bonté que vous avez eue de rendre a monsieur Bahringen et a monsieur Gleditch les paquets qui estoit pour eux. Monsieur Boudot rendra les autres.

Le pere Hardouin a receus le dix premiere feuille de son ouvrage par un autre voye que celle de monsieur l'abbé Pajot et avant que j'euse pri la liberté de vous demander la permission, que vous avez eu la bonté de m'acorder.

J'ay rendu a monsieur Kuster vôtre incluse. Il est amy avec la personne en question.[24] C'est a dire autant que deux scavans le peuvent estre. Ils se voyent fort souvent, mais je remarque en l'un et en l'autre de la jalousie, ce que j'ay eprouvé en plusieurs occasion. Voila monsieur ce que je puis vous dire au sujet de ces monsieurs, mais que ce soit si vous plait pour vous seul. Cependent ils se communique quand l'un ou l'autre vous écrit et je suis comme sur que celui a qui vous n'ecriray pas vera ce que vous marquez a l'autre.

Je fairay la liste, que vous souhaitez des scavans de cette ville le moins mal que je pouray et cela le plus tôt que faire ce poura. Comme je vois monsieur que vous prenez plaisir d'avoir commerce avec les gens de lettre, j'ay liesson avec monsieur Christian Worm, prevot du dioscece de Zelande, premier prestre de l'eglise de Notre Dame et professeur en theologie de l'université de Copenhague. Il me paroit savan, de bon gout et curieux par raport aux livres qu'ils me demande. Si vous souhaitez monsieur, je luy proposeray l'honneur de votre corespondence. J'en feray de meme a monsieur L'Enfant,[25] ministre a Berlin, mais il faudroit leurs envoyer des nouvelles litererres de France.

Je vous rend ausi grace monsieur de ce que vous avez la bontéz de permettre l'entrée des Memoires de Tournemir. Si le Voyage de Leguat pouroit avoir le meme sort, cela me fairoit un grand plaisir. Je vous assure monsieur qu'il n'y a point de ma faute si la caise a retardée si longtemps a vous parvenir. Je voudrois de tout mon coeur pouvoir envoyer toute les semaines un paquet, mais meme

une balle. Je m'en fairoit une regle avec plaisir, puisque mon inclination a vous rendre services s'acorderoit avec mon interet, mais les nouveautez ne viennent pas en si grand nombre. En un mot monsieur, je vous prie d'estre persuadez, que je suis atentif a tout ou je crois vous faire plaisir. Je suis avec un profond respect etc.

P.S. J'oublioit a vous dire monsieur qu'on m'a presenté pour imprimer le Consil de Jerusalem, qu'on dit avoir été volé dans la bibliotheque du Roy,[26] mais je l'ay refusé afin de ne pas choquer certaine personnes en France etc.

Du 29 decembre 1707 Monsieur

Je me refaire a la lettre que je me suis donné l'honneur de vous ecrire le 15 du courant. Je vous envoye dans le paquet qui part aujourd'huy par monsieur l'abbé Pajot un memoires de livres qui me viennent de Leipsig. Je l'attend incessament. Je joindré a cela les nouveautez de ce pays. Elle sonts marquées au bas du dit memoire.

Je suis faché de vous dire monsieur que monsieur Boudot me neglige fort. Il y a plus d'un mois que je n'ay receu de ses nouvelles et plus de 6 semaines que je luy demande de m'envoyer par la poste quelques deffects, mais je n'entend point parler de luy. Sa negligence est cause que je suis obligé de m'attacher a un autre, ce qui me chagrine. Si vous luy en parlez, ayez la bonté monsieur de ne luy pas dire la chose ouvertement. Et si je prend la liberté de vous en ecrire, c'est pour me justifier aupres de vous monsieur, de mon changement a l'egard de monsieur Boudot.

J'ay aussy tout lieu de me plaindre de messieurs Ballard et Quillau. Le 1e ne m'as pas encore commencé l'Horace et le 2e n'a encore fait que 17 feuilles. C'est ce qui m'a obligé d'envoier a un amy une procuration[27] afin de pousser ces messieurs et avoir soin de mes interets.

Je suis avec un profond respect etc.

Du 9 janvier 1708 Monsieur

Je repond a la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 23 du passé. Je crois que quelque malin esprit se mele de ce que je vous envoye. Le paquet du Gruter a eu le meme sort que celuy de Leipsig, comme vous verrez par la lettre jointe que j'ay receue de Bruxelles. Il faut prendre patience et esperer que les choses yronts mieux pour l'avenir qu'ils n'onts été par le passé. Monsieur Boudot vous remettra monsieur un autre Gruter pour mon compte. Je crois que ce que je luy ay envoié est a present a Rouen. Je vais vous expedier les autres livres du paquet du Gruter auxquels je joindré ce qui est nouveaux. Je n'ay pas encore le paquet qui vient de Leipsig.

Je vous rend grace monsieur, de ce que vous me marquez au sujet du livre du pere Hardouin, ainsi que du Voyage de Leguat. J'ay lû l'analise de ce dernier livre dans le Journal des Scavans, qui n'en dit point de mal.

On m'a marqué de Liege vous avoir envoié par Mons a l'adresse de monsieur P.[28] le Cathechismus de Horlet. Je vais ecrire qu'on ne la point receue. J'ay eu l'honneur de vous envoier jeudy dernier Aa de Nummi Antiqui et la premiere feuille de Baptisme qui est Ee. J'espere monsieur, que vous aurez a present receu toutes celles que je vous ay envoyé et que vous me pardonnerez s.v.p. la liberté que je prend de vous adresser une lettre pour monsieur Fraguier.

Quand j'ecriray a messieurs Worm et L'Enfant, je leur proposeray ce que vous me faites l'honneur de me marquer. On m'a assuré que le concile de Jerusalem est sous presse. Monsieur le Clerc m'a assuré que le même concile avoit été publié il y a plusieurs années par monsieur Norman, professeur a Upsal.

L'histoire de Bileam etoit introuvable icy. Monsieur le Clerc m'a donné l'exemplaire qu'il a receu de l'autheur et vous en fait present. Je vous l'envoye aujourd'huy. L'Ambassade de monsieur Hides est imprimé en flamend a Utrecht. Je vous l'enveray par la 1e occasion. Je feray encore une recherche dans mon magazin du Novus Tractatus etc., mais j'apprehende que ce soit inutilement.

Je me suis deja donné l'honneur de vous marquer dans quelques unes de mes lettres. 1°. que l'Histoire du Temps etoit fini avec le 5e volume, 2°. que l'Histoire abregé de l'Europe avoit fini en 1688, 3°. que Neocorus ne s'étoit plus continué depuis 1700. Ainsi monsieur, vous avez ces 3 articles complets. Pour ce qui est de Fasciculus, j'ay ecrit a Leipsig pour avoir ce qui vous manque. Lorsque j'auray expedié le paquet de Leipsig, j'auray l'honneur de vous envoier monsieur votre compte. Je suis avec un profond respect etc.

Du 19 janvier 1708 Monsieur

Je me donnay l'honneur de vous ecrire le 9 de ce mois. J'ay receu le paquet de Leipsig, que j'ay fait partir dans le moment pour Bruxelles avec l'ordre de l'envoier d'abord a Lille, auquel paquet j'ay joint les nouveautez de ce pays et ce que j'ay pu trouver de ce qui a été gaté avec le Gruter. Je joint a cette lettre le compte de ce que je vous ay fourni jusques a ce jour 19 janvier, lequel se monte a *f* 459.6. -, qui fonts 46 Louis d'or. Je vous prie en grace monsieur de ne montrer a qui que ce soit ledit compte, a cause des prix sur lequel je ne gagne rien, et de permettre de tirer sur vous. J'ay besoin d'argent a Paris sur quoy j'attend l'honneur de vos ordres.

Je n'ay pu ramasser tous les gazettes que vous souhaitez.

Monsieur le Clerc m'a prié de m'informer si l'Harmonie de monsieur Toinard etoit sous presse. On luy a dit qu'elle etoit imprimée.

J'ay enfin receu lettre de monsieur Boudot. Suivant toute les apparences nous ne ferons pas grand negoce ensemble pour l'avenir. Je suis faché et je puis vous assurer monsieur, que je n'ay rien a me reprocher. J'ay beaucoup de consideration pour la famille par rapport au pauvre defunt a qui j'avois de l'obligation, mais de toujours envoier et ne rien recevoir, pas même reponse aux lettres, cela ne me peut pas accomoder. Ce que j'ay l'honneur de vous dire monsieur soit s.v.p. entre nous. Je suis avec un profond respect etc.

Du 26 janvier 1708 Monsieur

Je me refaire a la lettre que je me suis donné l'honneur de vous ecrire le 19 du courant. Il faut s.v.p. monsieur que vous preniez la peine d'ecrire a monsieur Laffrangues pour qu'il recommande au voiturier qui portent les paquets de Gand a Lisle, qui se nomme Pierre Gabriel et qui demeure en cette derniere ville, qu'il prenne mieux garde aux paquets, car monsieur, je ne puis rien faire a cela et une parole de monsieur Laffrangues fera plus d'effait que tout ce que je pourois ecrire. De mon coté je ne me decourage point et j'aporteray tous mes soins pour que les choses allent mieux a l'avenir.

Je crois monsieur, qu'il est inutile que vous preniez la peine d'ecrire la moindre chose pour le livre de Bileam, car monsieur le Clerc en a fait tout l'usage qu'il souhaitoit en faire. J'etoit mal informé, quand j'ay eu l'honneur de vous dire que le Voyage de Hides etoit imprimé en hollandois a Utrecht. J'y ay ecrit, mais on ne l'y connoit pas et aucun de nos libraires flamends ne scavent ce que c'est. Je vous rends 1000 actions de graces monsieur, de la bonté que vous avez de faire rendre au pere Hardouin les feuilles de son livre. Je vous envoye aujourd'huy hh ji et une epreuve de planches de medailles.

Le Boekzaal est la suite de Twee maandelijke uyttreksels. Le libraire qui imprimoit ce journal sous ce 1e titre a Rotterdam a vendu son fond a un libraire d'icy, qui le continue sous celuy de Boekzaal.[29] Vous devez monsieur avoir receu novembre, decembre 1707 et decembre de la Republique. Les Entretiens sur les affaires du temps ne se continuent plus. Le dernier, que je vous ay envoié, est aoust. Je vous enveray par le 1e paquet l'Histoire de l'Academie 1699, 1700; 1705 est dans le dernier envoy et 1706 n'est pas encore imprimé. Je vous enveray aussy le Talmud et le Louis XIII, mais je vous prie de prendre la peine de me marquer si vous n'avez aucun volume de Louis XIII. Le 9e volume est dans le derniere paquet.

Vous me feriez grace monsieur de faire parler dans le Journal des scavans du Cathechisme qui vous a été envoié de Liege. Je suis etc.

Du 20 fevrier 1708 Monsieur

Je n'ay point eu l'honneur de vous ecrire depuis le 26 du passé et je vais repondre a la lettre que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 3 du courant.

J'espere monsieur, que vous aurez bientot le dernier paquet et que le tout sera bien conditionné. Je suis malheureux pour avoir des livres gatez. J'ay encore receu une balle depuis peu toute moulié. On me marque de Bruxelles que le paquet du Gruter est hors d'etat de pouvoir servir et de celuy de Leipsig, dont j'ay eu l'honneur de vous parler ci devant, je n'en feray jamais un sol. Je conte donc monsieur, que des envois que je vous ay fait depuis 8 mois je perd plus de 200 l., mais cette perte ne me decourage point. Car d'abord que les eaux seronts ouvertes, je vous expedieray un nouveau paquet, auquel je joindray 2 Larrey tome 3 et ce que vous me faites l'honneur de me demander et j'espere que dans la suite regagner ce que j'ay perdu.

Je ne doute point monsieur, que les balles de monsieur Boudot ne soient a present a Paris. Souffrez donc que je prenne la liberté de vous rafraichir la memoire au sujet de ce que vous avez eu la bonté de me promettre sur le Voyage de Leguat. Mais je vous demande en grace de me faire scavoir quand vous me ferez l'honneur de m'ecrire, ce qui en arrivera, car je ne puis faire aucun fond sur monsieur Boudot. Il me neglige d'une telle maniere que je voudrois pour 100 pistoles avoir fait pendant mon dernier voyage de Paris un autre correspondent que luy. Croiriez vous monsieur, qu'il y a plus de 6 mois que je luy demande pour environ 100 ecus de livres, que bien loin qu'il me les aye envoiez je ne puis tirer aucune reponse pour savoir s'il me les fournira. En un mot, il n'est pas permis, ni a madame ni a monsieur Boudot de me traiter de la maniere qu'ils fonts et j'ay tout lieu de me repentir d'en avoir agy aussy honnetement avec eux. Si vous trouviez occasion et que vous le jugiez a propos vous me feriez grace monsieur d'en parler a monsieur Boudot, car il me fait un tort irreparable. Je vous demande mille pardon de la liberté que je prend.

Nos presses sont gelées. On ne fait plus rien en ce pays ci. Le concile de Jerusalem, dont j'ay eu l'honneur de vous parler par ma lettre du 19 decembre derniere est sous presse. Ce sera un 4° d'environ 60 feuilles.

Comme l'amy que j'avois a la poste est a present maitre de celle de Douay, je suis obligé de prendre d'autres mesures. Cependent cela ne derangera rien a la comodité que j'y avois, mais je vous prie monsieur de vouloir prendre la peine de faire porter vos lettres chez monsieur Girin. Je luy ay donné un autre voye et il est fort exact a m'envoyer tout ce qu'il a pour moy. Je suis etc.

Du 12 mars 1708 Monsieur

La derniere lettre que j'ay eu l'honneur de vous ecrire etoit du 20 du passé et depuis ce temps la j'ay receu trois de vos lettres du 24, 27 du passé et 6 du courant, auxquelles je vais repondre.

J'ay avis de Bruxelles que le dernier paquet pour Lisle (est parti) le 27 de l'autre mois. Je l'y crois donc presentement arrivé. J'en feray un autre cette semaine, auquel je joindré tout ce que vous me faites l'honneur de me demander.

Je ne puis comprendre d'ou vient qu'il manque toujours quelques livres aux paquets et comme ils ne seronts plus ouvert au dite Bruxelles, si cela arrive pour l'avenir, la faute en viendra de moy. Je feray en sorte qu'ils seronts bien empaquetez et qu'ils ne se gateront plus par cet endroit là.

Il faut monsieur que le retardement des paquets vient entre Bruxelles et Paris, a quoy je ne puis remedier. Cela depend de monsieur de Laffrangues.

Je ne feray plus venir de livres de Leipzig. En un mot monsieur, je ne vous fourniray que ceux de la Hollende et je feray en sorte que vous serez content. Je suivré au reste vos ordres a l'egard des livres en grand papier. Il n'est pas possible de trouver le Recueil des traitées de paix folio 4 volumes, non seulement en grand papier, mais même le petit papier vaut 80 florins. Encore n'en trouve t'on point. Il ne se vendois dans sa nouveauté que 40 florins. Faites moy l'honneur monsieur de me donner vos ordres la dessus.

Je vous rend grace monsieur de la bonté que vous avez eu de songer a mes Voyages de Leguat,

mais comme monsieur Boudot s'est chargé de me faire savoir le tour que vous avez pris pour me les sauver, je cours risque de n'en etre instruit de longtemps. Vous me feriez plaisir monsieur de donner ordre audit sieur d'en faire rendre a monsieur Rigaud 100 exemplaires ou plus s'il en souhaite.

Je prend la liberté de joindre au paquet d'aujourd'huy 12 Synopsis operum Harduini, que je vous prie d'avoir la bonté de faire rendre au sieur Etienne. C'est pour les distribuer a mes amis et comme je vois que vous faites mettre des nouvelles litteraires dans le Supplement du Journal des scavans, j'espere monsieur, que vous voudrez bien y inserer cet ouvrage et comme aussy l'Horace de Dacier. J'ay rendu a monsieur le Clerc l'incluse qui etoit dans la lettre du 27. Il m'avoit promis de me donner pour cet ordinaire une lettre pour vous. J'ay envoié la luy demander mais il a repondu que ce seroit pour un autre fois.

Je ne scay monsieur, a qui vous avez pris la peine de donner votre lettre du 6. On me l'a envoié en droiture. Faites moy la grace de faire porter toutes celles que vous me ferez l'honneur de m'ecrire chez monsieur Girin. Je suis avec un profond respect etc.

Du 26 mars 1708[30]

Je n'ay pas eu l'honneur de vous écrire depuis le 12e du courant. Monsieur Rigaud a deu vous rendre ma lettre.

Je vous ay monsieur espediéz un paquet qui est parti samedi dernier. Il payse 120 l. Ci joint en est la facture et j'auray l'honneur de vous en parler plus bas.

Je vous ay bien dit monsieur que je serois longtemps a etre instruit du tour que vous avez eu la bonté de donner aux Voiages de Leguat, puisque monsieur Boudot c'étoit chargez de me le faire savoir, car je n'ay eu aucune de ses nouvelles. J'ay tous les jours de nouveaux sujets de plaintes a faire de luy. Je lui ai envoyé quelques livres pour rendre à plusieurs libraires de Paris. Il a repondu a quelques uns qui les lui ont demandez qu'il ne pouvoit pas les donner tous, parce que je ne les avois pas envoyé. Il me fait passer aupres de ces messieurs, aux quels je dois, pour un fourbe et il ne me veulent plus rien envoyer. Voila monsieur l'obligation que je lui ay, mais ce qui me chagrine le plus, car je me justifiray bien aupres de ces messieurs, c'est qu'un secretaire de monsieur de Chamilliard,[31] nomé monsieur de Jean, a qui j'ay obligation, m'avoit demandéz quelques livres, entre autres un St. Evremont 7 volumes, un Histoire des Juifs de Banage etc. J'avois prié monsieur Boudot de remettre ces livres a monsieur Girin, qui connoit la personne pour qui ils etoient destinez, et apres l'avoir trainer plusieurs semaines et lui avoir dit plusieurs fois que vous monsieur ne lui aviez pas encore remis tous les livres qui etoient sous votre couvert, il ne les a enfin pas voulu donner. Je vous avoue monsieur que ce procedé de monsieur Boudot me fait repentire de m'etre confié en luy. Apres cela, il n'est pas permis de disposer du bien d'autruit de la maniere qu'il fait du mien. Je vous demande monsieur mille pardon de la liberté que je prend de vous rompre la teste de chose qui ne vous regarde point et quand vous me ferex l'honneur de me temoigner que cela ne vous plait pas, je ne vous en parlerez de ma vie. Mais permettez moy de vous prier tres humblement de vouloir

bien luy remontrer que sa maniere de negotier n'est assurement pas une bonne maniere etc. Je ne doute point monsieur que vous n'aiez a present eu au moins nouvelles de l'arrivée a Lisle du dernier paquet et comme je doit payer quelque argent à Paris, vous me feriez grace monsieur de me permettre de tirer sur vous le montant du dernier compte, sur quoy j'attend vos ordres.

Je vous envoye monsieur ci joint la facture de celuy que je fit partir samedi dernier. Je vous passe le Mischna et Larray au prix contant, c'est a dire monsieur, je vous fais même le rabais qu'on m'a fait, et les autres livres sont mis aux prix qu'on les passe aux libraires. Vous trouverez dans le Mercure hollandois 3 volumes demarqué qu'on ne trouve plus, mais qu'on rimprime et qui seront finis dans deux mois. Ce sont les 2 volumes de 1693 et celui des 6 premiers mois de 1706. J'auray soin monsieur de vous les envoyer. J'ay pris la liberté de joindre a ce dernier envoye 1 paquet de musique pour monsieur Dacier, 1 paquet de monsieur Kuster pour monsieur Gleditsch, un paquet qui vien d'Angleterre pour monsieur l'abbé Fraguier, 3 paquets pour un Hollandois[32] qui etudie au colege de St. (Jean) de Beauvais et qui est petit neveu de monsieur Blampignon[33] curé de St. Merry. Je n'ay pû me dispencer de rendre ce service au pere de cet ecolier, qui est un de mes amys d'ici. J'espere dont monsieur que vous ne le trouverez pas mauvais.

J'ay fais mon devoir pour avoir le recueil des gazettes etc., mais je ne les ay pas voulu acheter, parce que ce qui ne veau dans la nouveauté qu'un demy sol, on en veux plus d'un sol a present. Ainsi monsieur j'attend vos ordres la dessus, mais permetez moy de vous dire monsieur que vous avez toutes les gazettes flamande dans le Mercure hollandois et les francoise dans le Mercure historique, Lettres historiques et l'Esprit des cours et que je crois que ce serois une depende inutile que celle des gazettes.

Dans le paquet que j'envoye aujourd'huy par la poste, j'ay pris la liberté d'y joindre 3 ou 4 feuilles de deffets d'une Histoire de la bible que j'avois vendue a monsieur Dezallier et qui c'est trouvée incomplete. Je vous prie monsieur de ne le pas trouver mauvais et de vouloir bien les faire rendre au dit sieur Dezallier. Je suis avec un profond respect.

Du 2 avril 1708 Monsieur

Permettez moy de remette a l'ordinaire prochain a repondre au long a la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 25 du passé. Je prendré la liberté de vous dire deux choses: 1°. que je n'ay point eu de lettre de monsieur Boudot sur les Voyages de Leguat et que ce que monsieur Rigaud m'en ecrit de votre part ne m'instruit de rien, 2°. le pere Hardouin a tort d'avouer que je luy aye promis de faire dans son Receuil tout les retranchements qu'il souhaite. J'ay de quoy me justifier par sa propre main et par de bonnes et solides raisons et d'une maniere que s'il venoit a m'attaquer - je le crois trop bien avisez pour cela - ce serait moy monsieur, qui le perdrois de reputation. Vous verrez par le 1e ordinaire une partie de ce que je rendrois public, s'il mettoit au jour quelque chose contre moy.

Je vous envoye monsieur quelque nouvelles litteraires. Si cela vous fait plaisir, je continueray. Je suis etc.

Du 5 avril 1708 Monsieur

Permettez moy s.v.p. qu'en repondant a la lettre, que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 25 du passé, je prenne la liberté de commencer par ce qui concerne le pere Hardouin, lequel s'est avisé de m'ecrire une lettre d'un stile peu convenable a un ecclesiastique et encore moins a un homme d'honneur. Je vous en envoie monsieur la copie, tant l'original m'en a paru singulier, ecrite par un homme tel que vous me depeignez le pere Hardouin, les larmes aux yeux et l'ame penetré de douleur. Quand le pere Hardouin m'a donné son manuscrit, il scavoit ce qu'il contenoit, du moins il devoit le savoir. C'est uniquement monsieur sur ce manuscrit et sur les paradoxe y contenu que j'en ay entrepris l'edition. Autrement je ne l'aurois pas fait, avisé que j'etois par des scavans que c'etoit ce qui faisoit en partie le merite de l'ouvrage et que ces paradoxes otés on n'auroit pas grand empressement pour le reste. Avisez de cela dis je, d'abord que le pere Hardouin m'ut remis son receuil lorsque j'etois encore à Paris, je le portois chez un scavant[34] que vous connoissez tres bien, monsieur, - il ne m'est pas permis de le nommer -, lequel l'examina pendant 2 mois et m'assura que l'auteur n'y avoit pas seulement laissez tous les paradoxes, mais qu'il y en avoit ajouté de nouveaux, qu'il eu la bonté de me marquer. Non content de cela, monsieur le Clerc, qui est un homme d'honneur (je le nomme parce qu'il me le permet) eu la bonté d'examiner tout l'ouvrage du pere Hardouin avant que je le mis sous la presse et me dit les même chose que le scavant de Paris, dont j'ay l'honneur de vous parler. Apres cela, une grosse depence que j'ay faite, est il juste, monsieur, que le pere Hardouin vienne au milieu de l'impression changer de sentiment du blanc au noir? Suis je obligé de me ruiner pour suivre son caprice forcé, n'ay je pas suivis son manuscrit tel qu'il me l'a donné? Que veux t'il davantage d'un libraire?

Il est faux (souffrez monsieur s.v.p. ce terme), que j'aye promis au pere Hardouin de faire les changemens qu'il pretend faire a present. Je fais toute la terre juge si aucun libraire de Hollende entreprendra un ouvrage pour y faire tels changements dans le cours de l'edition que voudroit un auteur tel qu'est le pere Hardouin, dependant de ses superieurs. Aujourd'huy donc que le pere Hardouin vient d'avoir la lecon de son Provincial il voudroit qu'on retranchat de l'Herodiadum des paradoxes, qui onts deja été imprimé a Paris avec approbation et privilege et ces même Herodiadum est reimprimé en Allemagne, dont l'edition ne manque pas. Pendant que les mêmes paradoxes, dont le pere Hardouin ne dit pas un seul mot, chose remarquable, sont ajoutez de la propre main de l'auteur par ci par la dans tout l'ouvrage et particulierement dans le Nummi antiqui pag. 176, col. 1, ligne 55 de mon edition. On peut confronter cette page 176 *(Voicy le passage en question apres que le pere Hardouin a dit que l'on a peut etre feint* Viminacium *pour* Vimania colonia *il ajoute*: Nam et in hoc toto opere, cum alios praeter scriptores sacros et Plinium de situ terrarum vel de rebus gestis, scriptores appellamus, nolumus propterea quisquam existimet, horum a nobis fidem praestari) avec la pag. 516 edition de Paris, et si j'y suis contraint, je citray bien d'autres endroits que celuy la.

Je vous avoueré monsieur que je n'ay jamais eu desin de faire les corection, dont le pere Hardouin se plain, et que tout ce que je lui en ay écrit, n'a été qu'une desfaite honneste que je say qu'il a senti. Mais il n'est pas moins vray qu'ayant eu quelque avis qu'on l'inquiestoit sur l'Herodiadum,

je fis conter la copie qui precedoit cet ouvrage avant que je ne receus aucune corection et fis travailler a force sur l'Herodiadum. Voila monsieur la verité du fait.

Enfin monsieur pour m'avoir rien a me reprocher et mettre le pere Hardouin dans tout son tort, je lui fais deux proposition et c'est tout ce que je puis faire. Premierement il peut chercher un libraire de ce pays ou d'ailleurs, auquel je remettray toute la copie imprimée et a imprimer, toutes les feuilles qui sont deja imprimée, en un mot tout ce qui depend de l'ouvrage. Je donne ma peine et l'interets de mes avance pour rien. Je fourniré des quitence juridiques de mes ouvriers et de moy et memes sous sermens si on le veut, moyenent qu'on me paye ce que j'ay debourcé, argent contant. La 2e proposition est que le pere Hardouin face imprimer une preface de sa facon a la teste de l'ouvrage, dans la quelle il poura dire que s'il avoit été maitre de l'impr. il auroit retranché tels et tels choses. Je lui permet, di je, cela a condition qu'il ne mettra rien dans cette preface qui soit contre mon honneur, ni qui nuise au debit de mon livre.

Si ce que j'ay l'honneur de vous dire, monsieur, ne convient pas au pere Hardouin, je n'y saurois que faire. C'est tout ce que j'ay pu imaginer. Cependent monsieur vous me fairé grace de songer a quelque autre expediant pour le tirer d'affaire. Je le refereré avec respect et me fairé un devoir de le suivre aveuglement, persuadé monsieur de votre droiture et de votre intelligence dans la librairie. J'espere donc monsieur que vous auré la bonté d'examiner cette affaire et de ne trouver pas mauvais que je prene la liberté de vous en rompre la teste et de vous prier instament d'en estre l'arbitre.

Vous me faite une vraye grace monsieur de me donner ordre d'adresser a monsieur Foppens les paquets que j'auray l'honneur de vous envoyer par Lille. Je ne say d'ou vient ce retardement, car je suis sur que mon correspondent de Bruxelles accuse juste. Le paquet en question est parti d'ici le 21 de janvier. Il est vray monsieur qu'il a demeuré plus d'un mois en chemin d'ici a Bruxelle. C'est la gelée qui en est cause, car ordinairement le voyage se fait dans moins de 12 jours.

Je vous prie monsieur d'avoir la bonté quand vous fairé anoncer dans le Journal l'Horace de monsieur Dacier, de n'y pas faire mettre mon nom, mais seullement de faire mettre que ce livre est sous presse a Paris.

J'ay rendu a monsieur Kuster la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'envoyer pour luy. La Bibliothèque choisie de monsieur Le Clerc tome 15 - laquelle ne paroitra qu'apres Paques - est cause qu'il ne vous a pas encore écrit. Il le faira incessament. Il m'a ordoné cependent de vous assurer de ces respect.

Monsieur Boudot est cause que je n'ose pas écrire a monsieur Worms. Il m'avoit demendé quelque livre de Paris. J'en avois envoyé le memoire au dit sieur, mais je n'en ay jamais eu de nouvelle. Cependent monsieur sur l'envie que vous me temoigné avoir commerce avecque lui, je lui écrit et quand j'auray sa reponce, j'auray l'honneur de vous la faire savoir. A ll'egard de monsieur l'Enfant, j'attend des livres de Paris pour lui, lesquelles sont en chemin. En les lui envoyant, je prendray cette occasion pour lui écrire, sur ce que vous souhaité monsieur, mais on m'a dit qu'il estoit fort paresseux. On travaille apres une liste des savans d'ici, laquelle ne serat pas fort longue. Je suis avec un profond respect.

Je me donne l'honneur de vous envoyer un memoire d'un ouvrage de monsieur Arnauld,[35] qu'on veut mettre ici sous la presse, mais avant cela on seroi bien aise de savoir si ce livre pouroit entrer

librement en France, afin de ce regler sur le nombre qu'on devra tirer. Je vous prie monsieur de me faire la grace de me faire savoir, ce qui en peut ariver.

Du 23 avril 1708 Monsieur

Je n'ay pas eu l'honneur de vous écrire depuis le 5 du courent et j'atend reponce a ma lettre avec bien de l'impatiance a cause du pere Hardouin. Je vais prendre celui de vous repondre monsieur a la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 2 du courent, sur ce que vous me marqué au sujet du paquet, dont on n'avoit aucune nouvelle. J'ecrivis d'abord a Bruxelle et on m'a repondu qu'on le croyoit a Paris, puisque l'on savoit certainement qu'il estoit parti de Gand pour Lille. Faites moy donc la grace monsieur de m'en donner avis et en meme temp l'ordre de tirer le montant de mon compte. Si je ne le recoit pas en reponce, je seray obligé d'envoyer d'ici de l'argent a Paris, ou je doy environt 600, ce qui me couteroit pour le change etc.

Je vous rend grace monsieur de ce que vous avez pris en bonne part, ce que j'ay pris la liberté de vous marquer au sujet de monsieur Boudot. Je ne say s'il est mort ou vivant, mais je n'ay aucune de ces nouvelles. Je n'ay meme encore rien apris ce qu'est devenus les Voyages de Leguat. Je ne veut point forcer monsieur Boudot a estre mon correspondent, mais au moin il devroit me rendre raison de ce dont il c'est chargé et me dire pour le reste qu'il n'en veux rien faire.

On m'ecrit de Bruxelle du 16 du courent que le 2e paquet y estoit arivé et qu'on l'alloit espedier pour Lille, par le carosse. Ainsi monsieur celui ci n'aura pas le meme sort que l'autre. Nos nouvelles literrres sont bien seches. A present il n'y a rien de nouveaux. Je suis etc.

Du 7 may 1708 Monsieur

Je repond a la lettre que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 27 du passé que je n'ay receus que par le dernier ordinaire, parce que le sieur Girin ne m'ecrit qu'une fois par semaine.

Je vois bien monsieur, parce que vous me faite l'honneur de me marquer que je ne puis me fier a mes garcons, pour que les choses soit exate. Une autre fois je fairez en sortes que les factures soit conformes au paquets. Dispensé moy, s'il vous plait monsieur, de vous repondre aujourd'hui aux livres qui sont de trop et a ceux qui manquent. D'abord qu'il paroit un livre nouveaux, j'en met un exemplaire a part pour vous monsieur et j'auray soin pour l'avenir que rien ne m'echape.

Quand ce que vous me faites adresser de Londre sera arivé, je vous l'espediray et j'y joindré nos nouveauté etc. et je ne manquerez pas a vous expedier un paquet tous les couriers, pourvu que nos nouveauté m'en fournise le moyen.

Je prend aujourd'hui la liberté de tirer sur vous monsieur a 15 jours de date et a l'ordre de monsieur Louis Francois Aubert la somme de quarente six louis d'or en

especes. C'est pour la solde de ce que j'ay eu l'honneur de vous envoyer jusqu'au dix neuf janvier dernier.

Je crois que monsieur le Clerc m'envoyera aujourd'hui une lettre pour vous monsieur. J'ay rendu a monsieur Kuster votre inclus et envoyé l'autre a Londres.

On va mettre sous la presse le livre de monsieur Arnauld, dont j'ay pris la liberté de vous envoyer un memoire. Je vous rend graces par avance monsieur de l'entrée que vous voulé permettre a 3 ou 400 de ce livre. C'est le pere Quesnel qui est ici qui le fait imprimer.

Je commence aujourd'hui a vous envoyer les gazettes et lardons et j'amase toutes celles qui ont parue depuis le commencement de cette anée, lesquelles j'envoyeray dans le premier paquet.

Vous avez bien de la bonté monsieur et j'ay bien des graces a vous rendre en ce qui regarde le pere Hardouin. Je n'abuserez point de la confience que vous avez en moy et je vous prie tres humblement d'estre persuadé que ce que vous me faites l'honneur de me marquer est une chose morte pour moy meme. Mais dans le memoire il y en a une que je n'entend pas et que vous me feriez grace de m'expliquier. Voici l'endroit: Il suffiroit de les imprimer telles qu'il les as et de raprocher quelques endroits du receuil etc. Je ne say ce que veu dire *raprocher*.

Pource qui est de la prentendue protestation du pere Hardouin, comme je vois qu'elle sera dans le Journal de Trevoux, il n'ymporte qu'elle soit incerée dans celui de Paris. Mais monsieur je vous demande deux grace. La premiere, c'est de vouloir bien faire charger les 5 mots que j'ay ligné a la premiere page et de faire mettre en place ce que j'ay marquez au bas d'icelle. La 2e grace que je vous prie de m'acorder est monsieur d'avoir la bonté de faire incerrer dans le Journal des savans, apres que la protestation du pere Hardouin y aura été, un memoire que je prendray la liberté de vous envoyer. Je n'y incereray rien de chauquand, ni contre la societé, ni contre ce pere. En un mot monsieur je fairay voir qu'un auteur n'est plus en droit d'exiger d'un libraire, apres une depence telle que j'ay faites pour le receuil que j'ay sous la presse, ce que le pere Hardouin veut exiger de moy. Je raporteray un exemple a peu pres pareil a celui ci, lequel est arivé entre feu monsieur Bayl et le sieur Leers au sujet de son dictionaire. Si le dit memoire n'est pas en terme honneste etc. et que vous jugez a propos monsieur de ne le point faire mettre dans le journal, je m'en raporteray entierrement a ce que vous me fairay l'honneur de m'ordonner non seulement dans cette affaire, mais dan tout autre choses. Au reste monsieur je vais mettre sous deux presse l'ouvrage en question et j'espere que dans trois mois il sera fini.

J'ai cru monsieur que ce que j'ay pris la liberté de vous marquer au sujet de monsieur Boudot, fairoit un bon éfet et le piqueroit, mais il a pris la chose tout de traver et crois que je le veux metre mal dans votre esprit, monsieur, et madame Boudot m'ecris a cet égard d'une maniere chagrinente pour moy. Ayez donc la bonté monsieur de lui remettre son esprit la dessus et de ne lui parler de moy en aucune maniere. Je suis faché que l'un et l'autre n'entende pas mieux le negoce etc.

La derniere lettre que j'ay eu l'honneur de vous écrire est du 23 du pasé. Je vous ay envoyé jeudi dernier une nouvelle edition des Oeuvres de St. Evremont, corigée et augmentée. Vous me fairié grace monsieur de l'ennoncer dans le Journal et de me permettre d'en envoyer sous votre couvert a Paris, quelques exemplaire. J'ay obtenu un passeport du Roy pour dix millier et je vais payer a ceux a qui je doy. J'ay mis dans le paquet que vous devez recevoir incessament 50 Synopsis etc. Je vous prie

monsieur de les faire doner au sieur Girin, afin qu'il les distribue au savans. Je suis avec un profont respect votre etc.

Du 21 may 1708 Monsieur

Je me donne l'honneur de repondre a la lettre que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 14 du courant. Je vous promet monsieur encore un exactitude etc. dans tous ce qui vous regardera et c'est par la que je veux meriter en quelque maniere toute les bontez que vous avez pour moy.

Je joint ici la liste de nos gazette avec le nom de leurs auteurs. Je n'ay point oubliez celle que j'ay eu l'honneur de vous promettre de nos savans de Hollande et si je ne me suis pas encore acquitez de cela, c'est que monsieur le Clerc m'a promis de m'en faire une. Il m'a encore assuré aujourd'huy que dans peu il me la donneroit. Il m'a ausi assuré qu'il vous écriroit jeudi prochain.

Je vous rend grace monsieur de la bonté que vous avez de m'acorder l'entrée de cent St. Evremont, comme aussi des égard, que vous voulé bien avoir pour moy en ce qui concerne le pere Hardouin, mais je vous avoue monsieur, que je voudrois pour beaucoup n'avoir point entrepris son ouvrage, non que j'aye rien a me reprocher, mais c'est que je connois la societé.

Je suis tres faché que je sois obligé de quiter monsieur Boudot. J'avois beaucoup de confience en lui et d'ailleurs j'avois beaucoup d'obligation a feu monsieur son pere. Ce qui me chagrine encore, c'est que je ne say a qui m'adresser, tant pour la confience que pour l'exatitude et je suis presque resolu d'abandoner le negoce de Paris.

D'abord que j'auray le paquet de Londre, je vous l'espediray et y joindré le contenu de votre memoire et les nouveautez. Mais monsieur il y a deux article dan ce memoire que je vous prie de m'espliquier: 1e. vous me demandé 2 exemplaires de Bayle. Je ne sayt si c'est son Dictionaire seullement ou tout ce qu'il a fait, 2e. un Schouten complet. Je ne connois de cet auteur que le Voyage en 2 volumes 12°.

J'ay toujour evité a vous dire monsieur que j'ay imprimez un petit ouvrage, que je vous envoye aujourd'huy, intitulé Disquisitio historica etc.[36] Parce que j'ay apris depuis qu'il est au jour, qu'il contenoit des choses qui ne fairoit pas plaisir a certaine gens en France, il y a plus de 6 mois qu'il est imprimé et je n'en ay encore debité aucun exemplaire et j'ay meme eu envie de le suprimer.

Mais comme un libraire de Paris say que ce livre est imprimez chez moy et qu'il pouroit faire sa cour a mes depans, j'aime autant monsieur vous le dire moy meme, en vous priant tres humblement de me donner conseil en cela. C'est a dire monsieur, si vous me voulez permettre d'en envoyer toute l'edition a Paris, laquelle n'est que de 500 et quelques exemplaires ou si vous souhaité que je le suprime. Je ne vous en dit point l'auteur. Il vous sera facile de le conoitre.

Du Lundi 2e jour de Pentecote, du 28 may 1708 Monsieur

Quoy qu'on m'aye mendé que vous éstié parti pour la campagne pour 15 jours, des la semaine avant les festes, je ne laisse pas monsieur de me donner l'honneur de vous écrire. Cet ordinaire j'eu celui de vous envoyer jeudi dernier une lettre de monsieur le Clerc avec 2 Lettres qu'il a publiée contre un moine.

Je vous envoye aujourd'huy quelque nouvelle literraires et la liste des savans de ce pays que monsieur le Clerc m'a enfin doné. Je ne say monsieur, si elle vous contantera.

Je doy quelque choses aux libraires de Rouen. Je serois bien aise de m'aquiter avec eux, vu qu'il y en a qui m'ecrivent d'une maniere qui ne me convient guerre. C'est pourquoy je vous prierois monsieur de me faire la grace de me donner les moyens de laisser une balle a Rouen, vu que le passeport que le Roy m'a accordé porte, que mes balles seront plombée et envoyée a Paris pour y estre visitées. Je vous demande monsieur mille pardon de la liberté que je prend.

Monsieur le Clerc me fit l'honneur de me venir soir samedi. Monsieur Saurin[37] jeun-homme et ministre ordinaire a la Haye, parend de celui qui est a Paris, un des auteurs du Journal des savans et en grande reputation pour la chaire, ce trouva alors chez moy. On vient a parler de vous monsieur et monsieur le Clerc vous donna ce qui vous est du. Monsieur Saurin a fait imprimer un volume de sermons in 8°, qui en contient 9 et qui c'est debité dans un mois de temps. On en fait un 2e edition, qui ne paroitra pourtant pas de 3 mois. Je vous envoyeré monsieur dans le premier paquet un exemplaire de la premiere edition. Quand monsieur le Clerc fut sorti, monsieur Saurin me dit, que s'il croyoit qu'on ne l'acuse pas de vaine gloire, il auroit l'honneur de me donner un de ces sermons pour vous les envoyer de sa part. Je ne lui repondit rien et la chose resta la.

Il y a plusieurs savans, auquels j'ay eu l'honneur de parler de vous monsieur, (qui) voudroient avoir votre portrait. C'est pourquoy vous me feriez grace monsieur de m'en envoyer quelques un. L'expedition d'Ecosse commedie, que j'ay eu l'honneur de vous envoyer l'ordinaire dernier est imprimé a la Haye chez Delo.

Du 4 juin 1708 Monsieur

Je me refaire a la lettre que je me suis donné l'honneur de vous écrire le 28 du passé. Depuis j'ay receus le paquet de Londre. Je ne l'ay point ouvert, parce qu'il me paroit assé bien conditioné. Je vous l'auroit espedié avec d'autres livres de ce pays, si j'avois eu reponce a la lettre que je me donnay l'honneur de vous écrire le 21 de l'autre mois.

Vous me demandé le 5 et le 6 volumes des Oeuvres de Scaron. Je vous prie monsieur de me faire savoir le titre des volumes.

Vous avez eu la bonté de me faire present d'un exemplaire des Medailles du Roy. Vous me ferié grace monsieur de m'en faire avoir encore un ou deux, non aux meme prix, mais en les payent ce qu'ils valent. J'en avois écris a un amis a Paris pour me les acheter. Il m'a repondu, qu'il n'en avoit pu trouver et qu'il faloit s'adresser a vous monsieur. C'est ce qui fait que je prend cette liberté.

Monsieur le chevailler Chardin,[38] le voyageur, qui demeure en Angleterre, me fait proposer de rimprimer ces voyages. Ce qui en a parut est augmenté considerablement et outre cela il y aura deux volumes nouveaux. De sortes monsieur le tout fera 3 volumes in 4°. L'auteur veut qu'on l'imprime ainsi. Je voudrois bien savoir monsieur avant que je m'engage en rien, si ce livre entrera en France. On m'at assuré qu'il n'y avoit rien dedans qui regarde en aucune maniere la religion ni l'etat. Je suis tres faché de me voir contrain de pousser madame Boudot. Elle me doit par solde de compte

1842 l. 19. Je lui demande 50 Paleographia en payement et elle refuse de me les envoyer, raportant pour raison qu'elle a imprimé ce livre en companie. Outre cela monsieur, depuis qu'elle a receus les derniers livres que je lui ay envoyé, je ne puis avoir aucun compte. Je suis donc resolu d'envoyer a un ami une procuration avec notre areté de compte pour lui demander en argent la dites sommes, puisque elle me refuse des livres, et une facture du dernier envoy, afin de me faire rendre compte. Je prend encore la liberté de vous parler de cette affaire. Ce n'est pas monsieur pour que vous me facié la grace d'en parler a monsieur Boudot, mais pour que vous soyé instrut monsieur de cette affaire, au cas qu'on vous en vienne rompre la tete.

Je ne vous envoye aujourd'huy aucun paquet. Il n'y a rien de nouveaux. Je suis etc.

Du 18 juin 1708 Monsieur

Je me donne l'honneur de repondre a la lettre que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 11 du courent. Faites moy celle de me croire monsieur, que je ne laiseray passer aucun ordinaire sans vous envoyer un paquet par la poste, que j'auray toute l'exatitude possible a ne laisser échaper aucune livres des endroits que vous avez eu la bonté de me limiter et que je vous fairay partir d'abord, tout ce que je recevré pour vous monsieur. Outre que mon interet me porte a vous contenter en toute maniere, permeté moy de vous dire monsieur, que mon inclination m'y engage naturellement. Je fairay partir sans fautes le paquet de Londre avec ce que vous m'avez fait l'honneur de me demender et ce qu'il y aura de nouveau de notre pays, le 30 de ce mois, qui est un samedi et jour que le bateau part d'ici pour Bruxelle. Je l'adresseré à monsieur Foppens et s'il est ausi exact a faire passer outre que je seray a espedier, j'espere monsieur que (vous) serez content. Noté s'il vous plait monsieur, qu'il ne part d'ici pour Bruxelle, que tous les 15 jours des bateau, et j'espediré pour l'avenir tous les quartiers un paquet de nos nouveauté etc.

Je suis tres surpris que vous n'ayé encore receus de nouvelle du ballot du 26 de mars. Il y a plus d'un mois que monsieur t'Serstevens m'a écrit l'avoir remis a monsieur Foppens avec ordre de vous l'envoyer. Pour moy je crois que l'un et l'autre veulent me jouer un tour. Faites moy donc la grace s'il vous plait monsieur d'en faire écrire a celui ci. De mon coté j'en écris aujourd'huy a l'autre tres fortement. Je vous prie de croire monsieur qu'il n'y a point de ma faute dans ce retardement. Je vous rend un million de grace de la bonté que vous avez eu de payer ma lettre de 46 Louis d'or.

Je ne crois pas avoir tort dans la brouillerie que j'ay avec monsieur Boudot et quand il me fera voir le contraire, je lui feré toute les reparation qu'il poura exiger d'un honet homme. J'ay tout lieu de croire que la mere et la fille[39] ne se soucient guerre de ma corespondence. Cependent je me flate, qu'elle n'a pas étés indiferentes pour eu. Quoyqu'il en soit monsieur, je suis sur que si j'avois une personne exate et inteligente a Paris avec la faveur que vous me faites la grace de m'acorder et le peu d'inteligence que j'ay de ce qui peut estre bon en France, que nous gagnerions de l'argent l'un et l'autre. Vous me faites trop d'honneur monsieur de vouloir que je prene la liberté de vous regarder comme mon correspondent, mais puisque vous avez tant de bonté pour moy, vous me ferié

monsieur une vraye grace de m'indiquer quelques un en qui je puise avoir la confience en toute mamere. Il sufira monsieur, qu'il viene de votre part, pourque je le recoive aveuglement.

Je suis monsieur tres mortifié, que l'impresion du liver intitulé Disquisitio historica ne vous face pas plaisir. Je n'ay pas cru, qu'il regarda ou pour mieux dire choqua qui que ce soit et encore monseigneur le chanselier.[40] Et pour vous persuader d'autant plus monsieur, que ce n'est pas en vue d'aucun gain, qui m'a fait entreprendre cet ouvrage, c'est que je vous en sacrifie avec plaisir toute l'edition. Je vous l'envoyeré, si vous me l'ordoné monsieur et vous pouvé conter, a moins que les imprimeurs ne m'ayent friponé - ce que je ne crois pas -, que vous auré le tout a un exemplaire pret que j'ay envoyé a l'auteur. Se sacrifice doit en quelque maniere expier la faute, que j'ay faites sans pourtant l'avoir seu.

Je vous rend grace monsieur du passeport que vous avez eu la bonté de m'envoyer pour un millier de livres pesent et de celle que vous me faites de me doner les moyens de m'acquiter avec les libraires de Rouen. Je leurs ay écris pour savoir ce qu'ils souhaite avoir, mais j'aprehande qu'ils ne me demande que des livres contrefait ou dificiles a passer, quoyque je leur aye marqué positivement que je ne pouvois rien envoyer qui ne passe librement.

Je ne manqueré pas d'écrire a monsieur Saurin a la Haye a la premiere ocasion ce que vous me faites l'honneur de me marquer a son égard.

Quand la plenche que vous prené la peine de me marquer de votre portrait sera retouché, vous me feré grache de m'en envoyer quelques epreuves.[41] Plusieurs personnes, qui n'ont l'honneur de vous connoitre que de reputation, me persecute pour en avoir. Il faudra monsieur s'il vous plait les faires donner a la veuve Rolland, qui fait mes balles.

J'ay envoyé a monsieur Demezeaux[42] votre inclus et je ne manqueré pas de vous envoyer dans le moment tout ce que je recevré de lui ou d'autres pour vous monsieur, soit paquets soit lettres etc. Le voyage de Chardin ne se trouve plus et le Leguat me rend sage. Je n'y pense plus; c'est a dire monsieur a imprimer celui la.

Monsieur Aubert dont j'ay deja eu l'honneur de vous parler m'a prié de faire tenir a monsieur Neret quelques livres. Il y a entre autre des tomes de Louis 13. Je n'osse les envoyer sans que vous monsieur ne m'en donié permision. Je suis etc.

Du 2 juillet 1708 Monsieur

J'attend reponce a ma lettre du 18 du pasé, comme vous me faite l'honneur de me le promettre, par celle que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 24 du meme mois.

Si joint est le compte de ce que je vous ay envoyé jusques a la fin de l'autre mois et la facture de la balle qui (est) parti pour Bruxelle samedi 30 du passé a l'addresse de monsieur Foppens, laquelle balle pese 210 livres. Le compte se monte a *f* 496. 18 s. de notre monoye, qui font 49 Louis d'or et demi, en espece, sur le pied de dix florins par Louis d'or.

Nous avions autre fois le Dictionaire de Bayle a *f* 40 et dix pour cent de rabais, mais le sieur Leers ne veut plus nous en faire, disent qu'il n'a plus de ce livre.

Quoyeque la Bijbelsche concordentien folio 3 volumes soit de vieille datte, neamoin ce livre n'a parut qu'au commencement de cette anée, parce que l'auteur qui l'avoit imprimé a ces depens a jugez a propos de ne le pas debiter avant ce temp la.

Parmis les gazettes et lardons que je vous envoye monsieur dans celle d'Amsterdam il y manque no. 16, dans celle d'Utrecht no. 1 et 32 et deux lardans de Leyde. J'espere de les trouver. Je les enveray par la poste.

Le vollume des 6 premiers mois de l'Europische Mercurius de 1706 n'est pas encore imprimé.

Faites moy la grace monsieur de me permettre d'envoyer a Paris par l'envoy que je dois faire par mer a la fin de ce mois quelques Justification du silence respectueux 12°. On écrit au pere Quesnel qu'on ne peut plus y en trouver. Voicy quelque nouvelle littereres (niet in copeboek). Je suis avec un tres profond respect.

Du 9 juillet 1708 Monsieur

J'ay receus la lettre que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 29 de juin dernier, a laquelle je repond.

J'ay oubliez monsieur de vous dire que je vous passe les gazettes flamende et francoise a un sol pieces. A la verité celle la ne nous coute que 3 quart d'un sol, mais les francoises, comme celles de Leyde et de Rotterdam me coutent un sol et demi la pieces. Ainsi monsieur l'une recompense l'autre. J'ay ausi oublié de passer en compte la gazette flamende de la Haye. Elle n'a commencée que le 3 de juin dernier. Ce cera pour le premier.

Je suis fort embarasé avec l'auteur de la dissertation en question. J'ay receus une lettre de lui par laquelle il me marque qu'on lui fait toujour esperer que monsieur le chansellier accordera de la laisser passer en France, que cependent il me prie d'en doner deux douzaines a la personne qui m'a rendu sa lettre. J'ay repondu a cette personne, que j'ai trouvez une ocation pour envoyer toute l'edition dans ce pays la et qu'il ne m'en restoit pas un seul exemplaire et que j'aurois l'honneur d'ecrire a l'auteur aujourd'huy. Je lui marque a peu pres la meme chose. C'est pourquoy monsieur je vous prie en grace de vouloir bien avoir la bontez de faire courir le bruit qu'un paquet de livre a esté confisquié sur les frontierres, afin de pouvoir dire que c'est justement celui de la dissertation.

Je ne puis tirer aucune reponce de madame Boudot au sujet du compte que je lui demande depuis plus de six mois et sur ce que je lui ay marqué (quoyque ce ne soit pas mon intention), que si elle ne me donoit pas contentement la dessus, je serois obligé d'envoyer a un amy une procuration avec la facture de ce que je lui ay fournit afin de lui faire rendre compte sur cela di je. Je ne say si c'est elle ou monsieur son fils ou autres, qui font courir le bruit que si je pressoit la dite dame, on trouveroit bien le moyen de faire faire un oposition a la delivrence de mes marchandise. Je n'en veut point venir a aucun proces, ni la preser de me payer, mais je suis bien aise de savoir, ce que j'ay dans le monde. Et il seroit de tres mauvaise grace a madame Boudot, qu'ayant mon bien entre ces mains elle voulut faire confisquier ce qu'elle ne pouroit pas vendre. Se seroit pousser la vengence

bien loin, quoyque je ne lui en aye jamais doné aucun sujet. Je vous demande pardon monsieur, si je vous romp encore la tête de cette affaire et si je vous prie en grace de me doner conseil, de quelle maniere je doys agir dans cette ocation.

A l'egard de monsieur Musier, je ne le connois que de nom, n'ayant jamais eu affaire avec lui. Il suffit monsieur que vous preniés la peine de me le recommender pour que j'entre en commerce avec lui. Mais comme ce sera moy qui faira toute les avance, je serois bien aise de convenir avec lui avant toute choses des termes du payement de ce que je lui envoyeré. Plus nous irons en avant et plus je seray en etat de lui fournir generalement tous ce qui paroitra en Angleterre, en Allemagne et dans ce pays, car pour les prix je me contante d'un petit gain, lorque je puis faire fond sur les payement et que je say que mon bien ne coure aucun risque. Je vous prie donc tres humblement monsieur d'avoir la bontez de me marquer, de quelle maniere je doys lui ecrire. Je doit faire un envoy sur la fin de ce mois cy pour payer mes dettes a Paris et je pourois lui envoyer pour douze ou quinze cent franc de bons livres, desquels je suis sur qu'il fairoit de bon argent.

Toutes les incluse, que vous avez pris la peine de m'adresser, ont estez envoyé d'abord a leur addresse et comme tout ce que je recoit de Paris ne me coute rien, vous trouverez bon s'il vous plait monsieur que je ne vous passe rien en compte de toutes celles que vous me fairez l'honneur de m'adresser. D'abord que je receveray quelque lettres pour vous monsieur, j'auray le soin de vous les envoyer exatement et de marquer sur chaque lettres ce qu'elles m'auron coutez de port.

J'eu l'honneur de vous envoyer le 23 du passé le titre (de) deux livres qu'on imprime ici. J'espere monsieur que vous me feray la grace de me repondre sur celle que je vous demandoy au sujet de ces deux livres la.[43] J'eus ausi l'honneur de vous écrire le 2 du courant et vous ay envoyez la facture du ballot, que je vous ay espedié le 30 du passé par monsieur Foppens. Je ne vous ay point envoyez de Terence. Il ne s'en est pu trouver ici aucun exemplaire, quoyque l'edition ne manque pas, mais c'est que le libraire qui l'a imprimez est en voyage depuis pres de deux ans et on ne peut avoir aucun de ces livres.[44]

Je commence aujourd'huy a vous envoyer un exemplaire de la dissertation[45] en question et je continueray pendent six ordinaires a en envoyer un et comme c'est une fleur de mon jardin, permettez moy monsieur de vous prier tres humblement de les agréer.

Une blaisure, que j'ay eu autres fois a la guerre dans le bras droit, m'incomode si fort que j'ay de la peine a tenir la plume et a former mes lettres. Je suis donc obligez de dicter toutes celle que j'écris. J'espere monsieur que vous ne trouverez pas mauvais, que je me sert de la main d'un autre. Je suis avec un profond respect.

Comme vous avez eu la bontez monsieur de me permettre d'envoyer a Paris une centaine d'Oeuvres de St. Evremont et que j'espere que vous me ferez la grace de me donner l'entrée a quelque exemplaire des deux livres, dont je vous ay envoyé le titre le 23 de l'autre mois, je pourois commencer avec monsieur Musier par ces trois livres et par ceux d'Angleterre que j'ay, grec et latin. Mais comme le temp est court, c'est a dire monsieur qu'il est imposible que je conviene avec le dit sieur des conditions, auxquelles nous negociront ensemble, avant l'expedition de mon envoy, je ne laisserez pas monsieur de prendre la libertez de vous adresser les livres qui ne pouront pas

passer et a ll'egard de ceux, qui peuvent soufrir la visite, j'en feray une balle, que j'adresseray a mon

correspondent a Rouen et avant que mes livres i soient arivez, j'espere que monsieur Musier et moy seront d'acord.

Du 16 juillet 1708 Monsieur

J'ay receus le billet que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire de Fontaineblau le 5 du courent. Je vous enveray monsieur, puisque vous me le voulez bien permette 50 exemplaire du livre latin 12° 2 volumes, dont j'ay eu l'honneur de vous envoyer le titre le 25 du passé et une vintaine du livre 4°, parce que je ne crois pas que celui ci soit ausi bien gouté a Paris que le premier.

Madame Boudot m'a renvoyez deux cent nonente huit Voyage de Leguat. Cependent monsieur je say que vous aviez eu la bontéz de trouver un biay pour qu'ils ne me fussent pas renvoyés. Aparament que monsieur Boudot s'est voulu venger par la du tort qu'il pretant que je lui ay fait. Monsieur Rigaud m'avoit prié de lui en faire remettre quelques uns. Je vous prie donc monsieur tres humblement de vouloir bien me permettre de les renvoier avec ce que dessus et les St. Evremont. Je ne donneray du Voiage qu'a gens que vous aurez la bonté de me marquer. Sur quoy j'attand l'honneur de votre reponce, que je pouray recevoir avant de faire mon envoie, puisque mes balles ne pouront partir que ver le commencement du mois prochain.

Depuis celuy du 30 du passé il est paru quelques livres. Je vous en envoye une liste et j'auray l'honneur de vous les envoyer dans le premier paquet. Le livre de monsieur le Clerc sur la bible tire a la fin et sera fini avant le depart de mon envoye. Je vous prie monsieur de me dire, si je puis en envoyer à Paris. Je ne say s'il entrera librement.

Mon correspondant de Rouen, nomé Lagisse, me marque que si je n'ay pas un ordre de monsieur l'intendant pour que mes balles y soient plombées pour etre envoiées et visitées a Paris, qu'elles y seront ouvertes et visitées par les libraires de cette ville là, parce que dit il, que l'ordre de messieurs les fermiers generaux n'est pas au bas de mes passeports pour que mes balles soient plombées au dit Rouen pour etre visitées au lieu ou elles sont destinées. J'espere donc monsieur que vous me fairez la grace de faire en sorte que cela n'arive pas. Outre que c'est une chose et une depence inutile, je crois que les libraires de Rouen ne sont pas en droit de visiter les livres qui vont à Paris. Je me souvien monsieur, que j'ay eu l'honneur de vous en parler et que vous utes la bonté de me dire que je n'avois qu'a vous en ecrire quand je ferois un envoye et que vous y donneriez ordre.

Du 30 juillet 1708 Monsieur

J'ay receus la lettre que vous avez eu la bonté de m'ecrire du 22 de ce mois et je n'ay pas eu l'honneur de vous écrire depuis le 16 parce qu'il ne c'est rien passé, qui merita la peine de vous faire savoir. La bataille d'Oudenarde est arivé a point pour faire croire a l'auteur de la dissertation, que le ballot a esté pillé entre Bruselle et Gand. Je ne manquerai pas cette ocation et dans quelques jours je lui en donneray avis.

Je vous prie monsieur de ne rien dire a monsieur Boudot de ce que j'ay eu l'honneur de vous marquer a son sujet. J'ay receus le compte que j'atendois depuis plusieurs mois et je suis assé contant de leur maniere d'agir a cet égard.

J'ecris aujourd'huy a monsieur Musier en droiture a Paris. J'espere qu'il sera content de la reponce que je lui fait et permeté moy monsieur de vous rendre grace de la bonne volonté que vous voulez bien avoir pour nous. Il ne tiendra qu'a lui d'en profiter.

J'u l'honneur de vous envoyer jeudi passé le 6e exemplaire de la dissertation. Je vous assure monsieur que le reste de l'edition m'est a charge et vous m'auriez fait une vraye grace, si vous m'aviez accordé celle que je vous ay demandé a cet égard dans ma lettre du 18 juin dernier.

Je vous prie monsieur d'estre persuadé que j'auray un soin tout particulier de tout ce que vous me ferez la grace de m'adresser et de tout ce que je receveray pour vous. J'ay un paquet de monsieur Reland.[46] J'auray l'honneur de vous l'envoyer dans le ballot des St. Evremont etc., auquel je joindré les nouveauté depuis le 30 du mois passé.

Je suis ravis monsieur qu'enfin le ballot du 24 soit arrivé. J'espere que celui du 30 n'aura pas le meme sort que celui la et que monsieur Foppens sera exact a vous envoyer tout ce que je lui adresseray.[47] J'auray soin monsieur de faire agreer mon passeport a messieurs les fermier generaux avant que mes balles arrivent a Rouen. Je connois un de ces messieurs, nomé monsieur le Juge, tres particullierement et j'espere qu'il ne me refusera pas ce que je lui demanderay a cet égard.

Permeté moy monsieur de vous rendre encore une fois grace de celles que vous m'accordé pour l'entrée du St. Evremont etc. Je ne say monsieur, si vous entendé parmi ces livres la les Voyage de Leguat, dont j'ay eu l'honneur de vous parler le 16 de ce mois. Madame Boudot me marque qu'il en est resté chez vous monsieur cent quarente exemplaires. Je vous prie de me marquer, si vous jugé a propos que j'en dispose en faveur de monsieur Rigaud. Je ne pouray espedier mon envoy qu'entre ci et le 15 du prochain, parce que le vaisseau sur lequel je dois charger ne partira que vers ce temp là.

Je crois avoir compris dans une conversation que j'ay eu avec monsieur le Clerc, qu'il vouloit monsieur vous faire present d'un exemplaire en grand papier de son livre sur la bible. Il m'a assuré au reste, qu'il n'y avoit rien dedans qui put en empecher l'entrée. Je n'en envoyeré cependent que 20 exemplaires, au cas que je puise m'acomoder avec le libraire qui l'a imprimé, car il me paroit reseré sur son livre.[48]

J'ai écris a monsieur l'abbé Fraguier pour le prier d'angager le reverend pere Hardouin a me fournir un analise des sainguillarité et de l'utillité des traitez, qui entrent dans son receuil, afin de faire composer une preface en ce pays, puisqu'il ne veut pas la faire lui meme. Monsieur l'abbé Fraguier m'a écrit d'en faire faire une d'une maniere trop seche. Il faut au moin rendre raison de ce que contient l'ouvrage en general et de chaque traité en particullier. Il est ausi naissesaire de dire un mot dans cette preface de la protestation de l'auteur et de la reponce que j'y fait. A l'egard des singuillarité et de l'utilité de chaque traité, personne ne peut mieux le faire que l'auteur ou quelques uns de ces amis. Et je ne pourois trouver ici aucun savan qui entra dans les vue de l'auteur et qui fut de son sentiment, tant sur la cronologie que sur tout ce qu'il avance. Je vous prie donc monsieur de tacher d'angager monsieur Fraguier a me procurer ce que j'ay l'honneur de vous

marquer quand j'auray cett'analise. Un savant d'ici[49] m'a promis de faire la preface en question et quand elle sera faite je l'envoyeré en manuscrite avant de l'imprimer, afin que l'auteur ou son amis y retranchent et ajoutent ce qu'il jugeront a propos.

Du 23 aoust 1708 Monsieur

Je ne me suis pas donné l'honneur de vous ecrire depuis le deux du courant. J'ay receu la lettre que vous m'avés fait la grace de m'ecrire du onze de ce mois et j'espere que celle cy vous trouvera a Paris. J'ay envoyé monsieur vostre incluse (à) Ambourg le jour mesme que je l'ay receue.

J'ay embarqué toutte ma marchandise pour Rouen et le vaisseau, sur lequel elle est chargée, doit partir au premier bon vant. J'oray l'honneur de vous envoyer la semeyne prochaine la notte des nouveautez que je vous envoye dans la balle de monsieur Musier et la facture d'une balle que je prans la liberté de vous adresser, laquelle balle contient les St. Evremont et autres livres qui ne peuvent passer et que vous m'avez bien voulu faicilliter l'entree. Les autres balles sont adressee aux libraires auxquels je dois et je puis dire monsieur qu'avecq cette marchandise, je paye tout ce que je dois a Paris.

Monsieur le Clerc m'a donné trois exemplaires en grand papier de son comentaire sur la bible, un pour vous monsieur, le 2e pour monsieur Raymond et la 3e pour monsieur l'abé Fraguier. Je n'ay peu m'acomoder avecq le libraire pour les 20 exemplaires que vous m'aviez permis de vous adresser.

Je joint icy quelques nouvelles litaireres. Le deuxieme volume qui fait deux parties de l'Atlas historique vient de paraistre. Je vous envoye monsieur celui ci complet parce que je crain que vous n'ayes pas le premier volume. Le tout ce vant 49 florains dix sols et me couste argent netto 45 florains. La prefasse du second volume n'est pas encore imprimee. J'oray l'honneur monsieur de vous l'envoyer par la poste dans le paquet.

Je ne scay monsieur sy vous voulés me permettre de prendre la liberté de vous dedier l'Harduini, affin que je prene cette ocasion, qui ne ce rencontrera peut estre de longtemps pour vous marquer la parfaitte recognoissence que j'ay des bontés que vous avez pour moy. Sy vous me permettez monsieur que j'aye cet honneur, vous me feriés une vraye grace de me faire dresser un canéva pour ma lettre dedicatoire, affin que je ne dise rien qui ne soit de votre gous.

Et avant de l'imprimer je vous l'enverray en manuscrit pour avoir vostre aprobation. Je ne scay monsieur sy je feray bien de ne vous ecrire les nouvelle litaireres q'une fois le mois. En ce cas je vous prie monsieur de me fixier le jour qui vous conviendroit le mieux et j'oray l'honneur de l'observer tres exactement. Je suis avecq un proffond respecq etc.

Du 30 aout 1708 Monsieur

Je me refaire a la lettre que je me donnay l'honneur de vous écrire le 23 du courant.

Voici la facture des livres que je vous envoye dans un paquet, lequel est dans la balle de monsieur Musier. Je ne vous envoye point monsieur, comme je me suis donné l'honneur de vous ecrire, la facture de ce que j'envoye au dit sieur Musier, parce que je crois, qu'il ne manquera pas de vous la montrer. Je lui marque seullement, que si vous prené quelque livres, qu'il n'a qu'a vous les donner sur le prix que je les lui passe et que j'auray l'honneur de vous les mettre en compte. J'espere monsieur que ce sera lui qui desballera la balle, que je prend la liberté de vous adresser. Dans cette balle il y a 6 paquets pour de mes amis. J'espere monsieur que vous ne trouveray pas mauvais, si je les ay join a cette balle. Je prie monsieur Mussier de donner a monsieur Girin tous les St. Evremont et j'en estoit convenus avec lui d'abord que vous eute la bonté de me permettre de les envoyer et avant que le dit sieur Mussier m'eut écrit. Voici une lettre de monsieur Kuster. Monsieur le Clerc doit vous écrire la semaine prochaine, a ce qu'il me vien de dire. Son 16e volume de la Bibliotheque choisie l'ocupe entierement.

J'ay l'honneur de vous envoyer un espece d'analise d'un livre qu'on me propose d'Italie pour imprimer. Faites moy s'il vous plait la grace de me faire savoir si vous connoissé l'auteur. Il n'est point conu en ce pays - et votre sentiment sur cett'ouvrage. Je suis avec un profond respect etc.

Eindnoten:

7 Mejuffrouw E. Bottenheim was zo vriendelijk deze tekst door te nemen en mij enige verbeteringen aan de hand te doen.
8 26 juli.
9 Zie pag. 54.
10 De verbinding over Mons was blijkbaar sneller, maar boeken mochten feitelijk alleen over Lille worden ingevoerd.
11 De lijsten van verzonden of bestelde boeken (mémoires), die steeds in de brieven worden genoemd, zijn nooit in het copieboek overgenomen, daar deze zoals men hier ziet in het journaal werden ingeschreven.
12 Jacob Tonson, 1656-1736, beroemd boekverkoper te Londen tot 1720, was o.a. in 1703 in Holland om papier te kopen en gravures te laten maken voor zijn editie van Caesar, die in 1712 uitkwam. Hij logeerde toen bij mr. Morris in het Engelse huis bij de Vismarkt of bij Gerard Valck op de Dam (Roberts 150-187).
13 Dit privilege had Claude Jordan op 27-11-1706 gekregen.
14 Deze kist kwam uit Engeland, zie brief van 15-12-1707 aan Bignon.
15 Waarschijnlijk is bedoeld 100 pond gewicht.
16 Bedoeld is Jean Masson, die echter geen predikant in Leiden was; deze uitgaaf verscheen daar echter.
17 De reisbeschrijving van Leguat.
18 Welke uitgaaf van Leers is bedoeld, blijkt niet.
19 Bedoeld moeten zijn de Zuidelijke Nederlanden.
20 ‘J'entend le Pline’ moet men lezen: ‘J'entend à la reserve de Pline.’
21 Een geheel andere en ongetwijfeld juiste voorstelling van zaken vindt men in de brief van 5-4-1708 aan Bignon.
22 Quillau wordt in de brieven ook dikwijls als Guillau geschreven, zoals o.a. ook hier. Ik heb dit echter steeds veranderd in Quillau.

23 Dat wil zeggen vel T. Elk vel werd toen steeds onderaan de eerste bladzijde met één of meer cijfers van het alphabet gemerkt, om daardoor de volgorde voor de binder aan te geven.
24 Het blijkt niet, welke geleerde, blijkbaar in Amsterdam gevestigd, is bedoeld.
25 Jacques Lenfant, 1661-1728, theoloog.
26 Zie ook de brieven aan Clement.
27 Deze procuratie van 22-12-1707 is afgedrukt bij KS.
28 Waarschijnlijk is de abbé Pajot bedoeld.
29 De Rotterdamse uitgever was Barent Bos, de Amsterdamse François Halma, die echter te beginnen met januari 1707 dit tijdschrift door zijn zoon Samuel liet uitgeven.
30 In margine staat: 'Par mr. Dezallier'.
31 Bedoeld zal hier zijn Michel Chamillart, 1652-1721, minister van financiën en van oorlog.
32 Louis Aubert. Zie voor hem en zijn vader de noot op de vorige pag.
33 Nicolas Blampignon, ± 1640-1710, gemengd in de jansenistische twisten.
34 Het is niet zeker, of hier Fraguier of een ander is bedoeld.
35 Dit geschiedde stellig op verzoek van A.J. de Brigode Dubois, zoals ook door de vermelding van Quesnel in de brief van 7-5-1708 wordt bevestigd.
36 Dit werk van de abbé J. Boileau wordt in de volgende brieven meestal aangeduid als 'dissertation'.
37 Jacques Saurin, 1677-1730.
38 Jean Chardin, 1643-1713, reiziger.
39 Stellig is hier bedoeld fils, namelijk de zoon Jean, en niet een van de beide dochters, Edmée Jeanne Françoise of Marie Marguerite Boudot.
40 Louis Phélypeaux comte de Pontchartrain, 1643-1727.
41 Bedoeld moet zijn een van de vele gravures naar het portret van H. Rigaud.
42 In het copieboek zijn geen brieven van de Lorme aan Des Maizeaux overgenomen. In het British Museum is echter wel een brief in originali van de Lorme aan hem bewaard.
43 Ik kon niet uitmaken, welke twee boeken (blijkens een volgende brief een Lat. 12° 2 vol. en een 4° uitgaaf) bedoeld zijn.
44 Bedoeld is Caspar Fritsch, die in 1706 een 4e druk van dit werk in Amsterdam het licht deed zien.
45 Hiermee is het werk van de abbé J. Boileau bedoeld, zoals blijkt uit de brief van 30-7-1708 aan Bignon.
46 Adriaan Reland, 1676-1718, orientalist, professor te Utrecht.
47 Hierna volgt in margine: 'Ecrit le 2 aout par le paquet et envoyé le dit jour une lettre de monsieur Cuper'. (Gisbert Cuper, 1644-1716, geleerdd en burgemeester van Deventer).
48 Bedoeld is H. Schelte, die in 1708 de Veteris testamenti libri historici van le Clerc uitgaf.
49 Jean le Clerc.

Brieven aan G. Fritsch

Amsterdam ce 26 juillet 1707 Monsieur

Je suis arrivé ce matin de mon voyage de France. Il a été plus long, que je ne m'etois proposé. Apres les premiers devoirs je lit vos deux lettres du 1e may et 13 du courant que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire pendant mon absence et sans perdre de temps j'y reponds. J'ay finy mes affaires dans ce pays la autant moins mal que j'ay pû. Quand j'auray l'honneur de vous voir, je vous feray un detail de mon voyage, qui n'a rien a se reprocher a la longueur du votre. Je vous diray cependant que je vous suis bien obligé de vos offres de services. Je vous envoye mon catalogue des livres que j'ay icy de France et une note manuscrite de ceux qui sonts en chemin, mais je doute qu'ils arrivent si tot. Vous pouvez toujours disposer de ceux du catalogue imprimé. Je vous ay passé en compte suivant vos ordres les 6 Gersons que j'ay envoyé a monsieur votre frere. Cependant je fait ce que vous m'ecrivez dans votre lettre du 1e may. C'est a dire que j'ecris a monsieur Adam Sellius dans le sens que vous me

marquez et, quand vous le verrez, vous pouvez luy faire rendre compte des Gersons, ainsi que je luy marque aujourd'huy. Quand je suis partit de Paris, messieurs votre demy beaufrere[50] et Bohm ne faisoit que d'arriver. On etoit fort etonné de son long sejour en Hollende. Cependant on paroit etre assez content de luy. Aporté bien de l'argent et les copies ne vous manquents pas.

Je ne puis vous rien dire du fond de messieurs Huguetans. Les plus penetrans perdent leurs latins dans la conduite de ces messieurs. J'ay tout debité les Etats de France. Il en a paroitra une nouvelle

edition a Paris. Il y a plus de 3 mois que deux perruques que j'ay envoyé de Paris vous attendent. Donnez moy des nouvelles de vos Tubulcain. Voila, mon cher monsieur, ce qui s'offre a vous dire. Vous scavez que je suis toujours a mon ordinaire etc.

P.S. Je vous prie de me faire scavoir si vous pouvez me procurer les livres qui paroitrons dans les lieux marquées ci apres. C'est a dire a commencer au commencement de cet anné etc. Vous me feriez plaisir de m'en faire un envoy d'abord la presente receu. Il me faut 2 exemplaires de tous ces livres nouveaux, mais en langue vivante. Je vous en tiendray compte comme vous le jugerez a propos, mais reponce incessament.

Du 19 aout 1707 Monsieur

En verité, vous negligé bien vos amis. Depuis le 26 juillet dernier que je me donnay l'honneur de vous ecrire, je n'ay non plus entendu parler de vous que du Grand Mogol. Je recois des lettres de toutes part, par lesquelles on me marque qu'on ne scay ou vous etes. Vous avez aparamment vos raisons pour ne pas ecrire a vos amis, dans lesquelles je n'entre point. Monsieur votre frere n'a pas voulu rendre les Gersons a monsieur Sellius et comme je crois remarquer que vous avez quelques dentelez ensemble, ou je ne doit point entrer, je luy marque aujourd'huy en reponce d'une des sienne, que c'est a moy a qui il doit les dit Gersons et le prie de les garder jusqu'a nouvel ordre. J'espere que vous ne le trouverez pas mauvais. Je vous avoit prié par ma lettre du 26 juillet de me faire savoir incessament si vous pouriez me fournir les livres qui paroitrons dans les lieux que je vous marquois et même de m'en faire un envoy d'abord la presente receue, mais comme je n'ay point receu de vos nouvelles et que je suis fort pressé d'avoir des nouveautez de toute part, je me suis addressé a d'autres. C'est pourquoy ne m'envoyez rien.

J'espere que j'auray bientot l'honneur de vous voir. Je vous diray en amy que votre presence est fort necessaire en ce pays. Je suis en attendent de vos nouvelles etc.

Du 16 septembre 1707 Monsieur

Je n'ay receu que hier vos 2 lettres du 25 du passé et 1e du courant. Je ne puis comprendre ou elles sonts restées. Avant que d'y repondre je vous diray que monsieur votre (frere) Thomas m'a ecrit au sujet de *f* 153 que je ne me souvient pas avoir receu, puisque monsieur de Graaf[51] a ma quitance. Quand vous serez ici vous m'expliquez peut etre la chose. Cependant obligé moy d'en tenir compte a monsieur votre frere. Nous nous accomoderons bien a la 1e entrevue.

Je suis faché, que vous n'ayez point receus plutôt la mienne du 26 juillet dernier. J'ay attandu appres la reponce jusqu'au 19 du mois suivant, mais comme la personne pour qui sont les livres que je vous demandoit me presoit extremement et que je n'attendois poin parler de vous - au contraire on disoit qu'on ne savoit ou vous estité -, c'est ce qui a été cause que je me suis adresé a un autre. Quand vous serez ici, nous parleron de cette affaire. On en fait plus dans une demi heure de

bouche que par cent lettre. Monsieur Westijn, le jeune, n'a poin été a Paris. Il a été en Suisse. Il est a present a Francfort, de la il doit paser a Hembourg et de la ici, au moin a ce qu'on m'a dit. Me voici a vottre lettre du premier du courant: Ce n'est pas monsieur vottre frere qui m'a écrit qu'on ne savoit pas ou vous estiez; c'estoit un bruit de ville. Quand vous serez ici, je vous diray toute choses. Je ne suis en couroux contre personne et encore moin contre vous. Je say que vous n'este pas absant sans raison. Apres cela ce ne sont pas mes affaires, mais on ne peu pas empecher sairtaine gens de parler fort souvant sans savoir ce qu'il disent pour ne pas dire toujour. Faisonts bien et moquon nous du reste. Il faut mieux faire envie que pitié. Voila des proverbes qui ne sont pas moins vray que ceux de Salomon. J'ay mis ici sous preses les Oeuvre du pere Hardouin folio. Tous vos amis vous souhaitent bientot de retour et en cette ville et prinsipalement moy. Je vous prie de me dire quand es ce que vous esperez etre ici. Je suis avec bien du plaisir etc.

Du 3 janvier 1708

La lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 22 de l'autre mois ne m'est parvenue que le 30 au soir. Je n'ay pu donc y repondre ce jour la. Si j'etois vindicatif, j'aurois attendu aussi longtemps a vous ecrire que vous avez fait a me repondre, mais je vous pardonne pourvû que vous n'y retourniez plus. Je vous assure que je trouve fort a redire a votre absence. Je ne vois plus personne et je suis toute la semaine enfermé chez moy. Si vous voulez donc que je sorte de la solitude, hatez votre retour. Il pourra peut etre etre profitable a l'un et l'autre.

J'ay entierement rompu avec monsieur votre frere, qui me traite cavalierement au sujet de *f* 153 en question. Pour finir toute contestation j'avois prié monsieur Sellius de retirer 5 Gersons, qui luy reste, lequel luy devoit payer quelques florins pour solde de la dite somme de *f* 153, mais il n'a ny voulu recevoir cet argent, ni rendre les Gersons. Je n'en scay pas la raison. Je luy en ecriray au premier jour.

Monsieur Westein est de retour de son voyage. Je ne scay s'il en est content. Vous savez que je ne les voit point. Il est tres sure que votre absence fait bien jaser du monde, chacun a sa mode. Vos livres manquent entierement. Je vois des memoires sur lesquels on en demande. Vous ne feriez pas mal d'y donner ordre.

C'est monsieur Kuyper libraire qui est mort. Celuy de Deventer s'ecrit Cuper. Le garçon de monsieur H. Desbordes, nommé de Coup, a acheté le fond. Je ne scay combien. Il yra demeurer dans la boutique ou maison de feu Kuyper. Quand je verray messieurs le Clerc et de la Motte, je leur diray ce que vous me marquez.

Le testament de Mills n'est pas encore sous presse et Dieu scay quand il y sera. Monsieur Kuster devoit avoir le soin de l'edition, qu'un libraire etranger devoit faire imprimer icy de ce testament. Je soupçonne que c'etoit pour monsieur votre frere.[52] Auquel testament monsieur Kuster devoit y ajouter les variations, qui se trouve en grand nombre dans plusieurs manuscrits qui sonts a Paris et que monsieur Mills a obmis, mais tout cela s'est evanouië. Voila monsieur tout ce que je puis vous en dire.

L'Esprit des cours s'imprime a present tous les 4 mois au lieu de tous les mois. L'auteur est toujours a la Haye.[53] L'Horace avance. Il y en a 2 volumes d'imprimé. Pour le pere Hardouin il paroitra plutôt, quoyqu'il aura plus de feuilles. Le Nummi antiqui est tout imprimé. Monsieur le Clerc me fait un specimen pour donner avis au public que ce dernier livre est sous presse. Si je scavois ou vous en envoier, je vous en enverois quelques exemplaires. Si vous etes encore a Augsbourg 15 jours ou 3 semaines, je pourrois vous en faire tenir 20 ou 30 exemplaires par monsieur Bouch, maitre des postes, qui vous les rendra gratis. Vous me feriez plaisir de l'aller voir de ma part. Il est fort de mes amis. C'est tout ce que je puis vous dire touchant la litterature, passons a celle de Venus.

Monsieur Pain est enfin revenu aupres de sa chere epouse, scavoir a quelles conditions c'est ce que je ne puis vous dire. Mademoiselle Isabeau Murat se marie avec monsieur Kolbe[54] au mois de may prochain, les parties etant d'accord et mademoiselle sa soeur qui ne peut pas attendre si longtemps epouse incessament monsieur Cavalier.[55] Je finis par ou je devois commencer, c'est a dire monsieur par vous souhaiter une bonne année avec santé, prosperité et tout ce que vous pouvez desirer. Je suis etc.

P.S. Vous ne me parlez point de vos 2 perruques, que je vous ay apporté de Paris et que je vous garde toujours.

Eindnoten:

50 De moeder van Thomas Fritsch was als weduwe van de boekverkoper Johann Fritsch (gest. 1680) in 1681 hertrouwd met Johann Friedrich Gleditsch, die de boekhandel van Johann Fritsch voortzette. In 1693 begon de zoon Thomas Fritsch een eigen boekhandel. Uit het tweede huwelijk werden 4 kinderen geboren, o.a. Johann Gottlieb Gleditsch. Misschien was dit de Gleditsch, die enige malen in de brieven wordt genoemd en die toen in Parijs vertoefde. Met demi-beaufrere zou de echtgenoot van een halfzuster van Caspar Fritsch bedoeld moeten zijn. Misschien was dit de Bahringen, die in de brief van 15-12-1707 aan Bignon in één adem met Gleditsch wordt vermeld.

51 Daar de naam de Graaf vaak voorkomt, kon ik niet uitmaken, wie dit is en of hij dezelfde persoon is, die ook in andere boekhandelszaken, genoemd in de brieven, optreedt.

52 Inderdaad was dit Thomas Fritsch.

53 Nicolas Gueudeville, ± 1650- ± 1721, journalist en schrijver.

54 8-6-1708 ondertrouwden Jan Christoffel Colb, geb. Amsterdam ± 1673, koopman, en Elisabeth Murat, geb. Montpellier ± 1683. Huwelijksvoltrekking Oude Kerk 24-6-1708.

55 10-8-1708 ondertrouwden Pierre Cavalier, geb. Sauve ± 1680, koopman, en Jeanne Murat, geb. Montpellier ± 1684. Huwelijksvoltrekking Nieuwe Kerk 11-9-1708.

Brieven aan E. Ganeau

Du 22 septembre 1707 Monsieur

J'ay receus l'honneur de la vottre du 15 de ce mois. Si je vous avois cru a Paris, il y auroit longtemp que je vous aurois écrit. Je suis ravis qu'enfin vos affaires prenent

une fin et que vottre traitez soi fait avec la compagnie dont vous m'avez parlé. Je souhaite que se soit a vottre avantage et satisfaction. Vos Memoires de Trevoux ne sont point estimé ici. Personne ne m'en demande et je ne say ou en distribuer.

Je serois bien aise de savoir le titre de l'ouvrage[56] que vous allez entreprendre tous les mois et ceux avec qui vous avez traitez, et vous pourez m'en fournir un nombre. Je ne vous demande cela qu'en cas que vous le puisiez dire.

Vous pouvez m'envoyer par Rouen a l'adresse de monsieur Lagisse, marchand a Rouen, 100 sermons de Massilion, nouvelle edition, 25 sermons du pere la Rue, derniere edition, 12 Dictionnaires de Danet 4°. Je seray bien aise d'avoir un catalogue des livres de Lion avec le prix et les anées. Je vous fairé travalier a celui que je vous ay promis. On ne peut pas rien vous envoyer par la Lorraine; les ports en sonts exorbitans. Outre cela il n'y a point de voiture. Je vous suis obligé mon cher monsieur, de la peine que vous aiez prise au sujet de l'Horace. J'aprehande qu'il ne languisse, mais que faire a cela, je n'en say, je vous assure rien. J'auray soin d'envoyer au pere la Chaise[57]

les Actes de Leipsig. Je n'ay poin trouvez dans la lettre de monsieur Etienne le memoire dont vous me parlé. Je vous diray entre nous que monsieur l'abbé Bignon recoit par mon moyen - c'est a dire par de voye qu'il m'a donné - tout ce qu'il y a de nouveaux, ici et en Allemagne, mais je ne puis rien envoyer pour qui ce soit par cette voye la. Je vous donne cette avis, afin que vous preniez vos mesures. Il faut que vous obteniez un paseport pour faire paser ces livres pour vottre journal par Lille. C'est la voye la plus courte et la plus prompte. J'auray soin de vous faire part des nouveautez qui paroitront en ce pays et qui pouron estre rimprimé au vottre. Je le fairay tenir à monsieur Boessiere, a qui je vous prie de presenter mes respect. Demandé a monsieur Du Menil, si je puis vous envoyer par monsieur Pinchault le Tableau de la cour de Rome, dont vous me parlez. Je pouray bien vous envoyer par Paris 50 Voyage de Legeat, si vous croiez vous pouvoir vous en déffaire a Lion etc. Marquez moy vottre intancion la dessus. Je ne puis encore vous en dire le prix, parce qu'il n'est pas achevez. Parlez a monsieur du Mesnil au sujet des ports de lettres. Il vous donnera une adresse pour celle que vous m'ecriray, mais je ne say s'il poura vous faire tenir les mienne franco. J'espere que quand nous aurons établi nottre corespondance, que tout ira bien, mais il nous faut une paix.

Salué de ma part madame votre mere, monsieur et madame Née, monsieur Gouray et tous les amis sans oublier monsieur le Raché. Porté vous bien et croyez moy a mon ordinaire etc.

Du 12 mars 1708 Monsieur et amy

J'ay receu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire du 1 du courant, à laquelle je repond dans le moment. Je vois que vous m'avez espediez une balle. Je vous en quindré[58] bon compte, quen je l'aurez receu. Je veray ce qu'on poura faire pour votre journal, ainsi que du Ballinghem, mais ce dernier livre n'est pas gouté en ce pays. J'en ay encore.

Vous pouvez mettre sur mon nom de J.L. de Lorme la Bibliotheque critique de monsieur Simon et m'en envoyer 500 exemplaires ou plus si vous le jugez a propos. Je ne doute point que je ne les debittent. En un mot, vous pouvez conter que je me feray un vrais plaisir de pouser vos livres, quand je ne devrois n'y rien gagner. C'est a dire que je vous en fourniray de ceux de la Hollande pour ce que je debiteray, feuille pour feuille, grand papier pour grand papier, petit papier pour petit papier et papier Batave pour papier Batave. Je crois que c'est comme vous l'entendez. Et si je ne m'esplique pas bien, prenez la peine de me faire repeter, afin qu'il n'y ait point de qui proco.

A l'egard des Memoires de Nemours, je vous prie de ne les pas mettre sur mon nom. Vous pouvez vous servir de celui de Pierre Humbert.[59] C'est un libraire d'ici qui est à present à Paris. Je ne veux point me broulier avec ceux qui peuvent etre inseretez[60] dans ce que parle ce livre. Au reste, je crois qu'il est a propos que vous mettez sur les titres des exemplaires que vous m'enverez ainsi *a Trevoux* ou outre ville de France, *et se vendent a Amsterdam chez J.L. de Lorme.* Car il faut vendre vos editions plus cheres que celles d'ici, afin de trouver les frais du ports etc. Il est aussi a propos que vous aiez le soin s.v.p. d'observer qu'il faut que je recoive les exemplaires que vous m'enverez

- ou au moins qu'ils soient partis de Rouen pour ici - avant que vous en debitiez aucun, afin d'empecher la contrefaction qu'on pouroit en faire dans ce pays. Cela est tres necessaire.

Si vous jugez a propos de m'envoier 1000 Memoire de Nemours, vous pouvez le faire. Je vous repete encore que je feray de vos sortes comme des miennes. C'est a dire que je les enveray aux libraires en nouveautes d'abord que je les auray receu.

J'ay bien pris de la peine pendant que j'etois à Paris pour obtenir un passeport à madame Boudot. A present elle pretend que ce soit pour elle seule et a trouvée tres mauvais de ce que j'ay envoyé des livres à plusieurs libraires. J'avois encore im passeport à elle de quatre milliers. Je le luy ay renvoyé et vais rompre entierement avec elle. Je voudrois pour 100 pistoles avoir fini avec elle, comme vous avez fait. J'ay été assé sot de luy envoyer depuis que je suis de retourt pour plus de 1000 écus. Non que je craigne de les perdre, mais je ne puis tirer ni reponse a mes lettres, ni aucun livres. En un mot, c'est une negligence au dela de ce que je puis vous en dire. Il faut donc que monsieur Etienne vous procure un passeport, si vous voulez que je vous envoye des livres, ce qu'il poura faire facilement, s'il veux en prendre le soin.

Je n'ay encore envoyé a vos auteurs aucunes nouveautez par la poste par un malentendu de monsieur Etienne et de moy. Je commence aujourd'huy a leur en envoyer et vous pouvez estre assurés que je continuray tous les ordinaires.

Quand il paroitra des livres propres pour rimprimer chez vous, vous pouvez etre persuadez que j'auray soin de les faire tenir à monsieur Etienne pour remettre a monsieur Bossiere. J'enveray au premier les catalogues de nos libraires d'ici pour vous les faire tenir.

Vous pouvez m'envoyer 25 des deux nouveautez que vous me dites avoir finie. Je veray ce que c'est, ainsi que de votre Mercure.

Je fais travailler apres le catalogue que je vous ay promis et je vous l'enveray le plutot que je pouvez. Je serois plus presé de celui des sortes des libraires de Lion que des livres rares et vous me feriez plaisir de me l'envoyer le plutot que vous pourez.

Les imprimeurs de l'Horace m'ont trompez. Je contois avoir fais ce livre en moins d'un an. Il y a plus de 8 mois qu'il est sous presse et cependant il y en a pas la moitié de fait. Je vous prie de voir si on ne pouroit pas en vendre à Lion en argent, ainsi que l'Harduini opera selecta que j'imprime. Ce sera un in folio de 220 ou 230 feuilles. Il y en a deja 100 d'imprimée et il paroitra dans moins de six mois. J'ay fais un Synopsis operum R.P.J. Harduini. J'en envoye quelque exemplaires à monsieur Etienne et le prie de vous en faire tenir. Enfin mon cher, faites pour moy, ce que je feray pour vous.

Je suis ravis que l'air de Paris vous aie produit un successeur. Je souhaite qu'il vienne à bien et qu'il vous donne toute sorte de contentement. Il n'en (est) pas de meme de moy. Nous sommes toujours de meme. Il faut vouloir tout ce que le bon dieu veux. Au reste, je rend grace à madame Ganeau, ainsi que mon epouse, et nous la prions de nous donner une part dans l'honneur de son amitié.

Quand vous me ferez le plaisir de m'ecrire, que ce soit je vous prie par monsieur Etienne, mais j'espere que ce sera plus souvant que par le passé. Je me sert d'une autre main, parce que mon ecriture est trop grose et les ports sont chers. Je suis avec bien du plaisir monsieur et amy etc.

Eindnoten:

56 Bedoeld moet zijn de Nouveau Mercure dédié à Son Altesse Sérémissimé le prince des Dombes, Trevoux 1708-1711, 14 vol. in 12°. Met wie en welk contract Ganeau hierover sloot, blijkt niet.
57 François d'Aix de la Chaise, 1624-1709, Jesuiet.
58 Schrijffout voor: tiendré.
59 Dit werd uiteindelijk Pierre Marteau te Keulen.
60 Bedoeld moet zijn: interesez (dus intéressés).

Brieven aan la Marquise de l'Hospital

D'Amsterdam ce 21 octobre 1707 Madame

Je ne me suis pas donné l'honneur de repondre plutot a la lettre que vous avez eu la bonté de m'ecrire le 7 du passé, a cause que le sieur Leers m'a trainé jusques a present pour finir l'affaire en question et je ne vois pas le moien d'en venir a bout. Il me marque qu'il a donné par ordre de monsieur le marquis de l'Hopital a monsieur Hartsoeker[61] 24 a 25 des Infinimens petits et qu'il doit payer en livres et non en argent, mais je n'ay pas jugé a propos de rien conclure avant que d'avoir de nouveaux ordres, qu'il vous plaira de me donner. Car je ne crois pas qu'il soit juste que le sieur Leers recoive les livres a 50 s., qui est presque ce qu'il a couté en impression, et qu'il vous passe les siens sur le pied qu'il les vend icy, qui est plus de 20% plus que nous les vendons. Voila madame ce que j'ay cru devoir vous ecrire. Apres cela je feray tout ce qu'il vous plaira m'ordiner. J'ay receu une lettre du sieur Leers il y a 2 ou 3 jours par laquelle il me marque qu'il devoit ecrire hier a monsieur Rigaud pour le prier de vous envoier son garcon[62] au sujet de ce que j'ay l'honneur de vous marquer. Au reste monsieur, je vous diray entre nous que le sieur Leers est grand chicaneur et qu'on ne finit jamais avec luy quand il doit.

Monsieur l'abbé Bignon m'a fait l'honneur de m'ecrire que je pourois luy envoyer tout ce que vous souhaiterez. Ainsi madame, je vous enverez la semaine prochaine sans fautes les livres de vottre memoire, c'est a dire ceux que j'ay pû trouver. La cause de ce que j'ay tardé si longtemps a vous les envoyer, c'est que le passeport que le Roy m'a accordé pour faire entrer des livres en France, n'est venu que cette semaine. Je me donneray l'honneur de vous envoyer la note des livres avec le prix au premier jour.

Je suis avec un profond respect vottre etc.

Du 14 novembre 1707 Madame

Depuis que je ne me suis donné l'honneur de vous ecrire, j'ay receu une lettre de monsieur Leers par laquelle il me marque qu'il a ecris a monsieur Rigaud pour le prier de vous envoier son garçon afin de finir l'affaire en question avec vous, madame. Il a apparament ses raisons pour cela.

Vous trouverez de l'autre part le memoire des livres que je vous ay envoié sous couvert de monsieur l'abbé Bignon et que monsieur Boudot vous remettra franco. J'y ay mis le prix le plus modique.

Si vous aviez encore des Infinimens petits j'en prendrois en payement, mais il faudroit s.v.p. madame les envoier incessament chez madame Boudot qui doit m'expedier au plutot une balle. Sur quoy j'attend un mot de reponce et suis avec un profond respect etc.

Du 8 decembre 1707 Madame

J'ay receu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 21 du passé. Je scay madame, que les livres que je vous envoye ne sonts pas tous ceux que vous m'avez demandez. Comme l'occasion pressoit je n'ay envoié que ceux que j'ay trouvé aisement. Je suis apres a vous amasser les autres et quand j'auray une nouvelle occasion, je vous les enveray, ce qui sera dans peu. Au reste madame, je ne me sert point de votre nom pour faire passer d'autres livres que ceux que je vous envoye. J'ay un passeport du Roy pour en faire passer a Paris 16 milliers paysant et quand je n'aurois pas ce passeport, je ne suis pas assez mal honnete pour me servir du nom d'une personne sans sa permission.

Quoyque je trouve les Infinimens petits cher a 4 l. par rapport a ce que Leers les a eu, car il pourra les donner a un prix plus modique que moy et y gagner plus, cependant madame, je veux bien en prendre a ce prix la pour le montant de ce que je vous envoye et j'espere que vous voudrez bien en envoyer d'abord la presente receue 51 examplaires a madame la veuve Boudot, qui doit me faire partir une balle incessament. Quoyque vous n'aiez pas encore vos livres, j'espere pourtant madame que vous ne ferez aucune difficulté de donner a la dite veuve ce que je vous demande. Elle me servira de caution, si vous le jugez a propos.

Je crois madame, que vous aurez de la peine a finir avec Leers, qui n'est qu'un chicaneur. Je suis avec un profond respect etc.

Eindnoten:

61 Nicolaas Hartsoeker, 1656-1725, wiskundige, woont te Parijs, Rotterdam en Heidelberg.
62 Michel Bohm.

Brief aan Th. Johnson

Du 31 may 1708 Monsieur

Je vous envoiay hier par monsieur Moetjens[63] 50 de mes catalogue et je vous promis de vous repondre aujourd'hui a votre lettre du 7 du courant, ce que je vais faire, je vous diray donc:

1. Je veux bien vous envoier en commission un exemplaire de tous mes livres etrangers. C'est a dire monsieur de ceux dont j'auray 4 a 6 exemplaires et de ceux dont j'auray un petit nombre, quand vous me les demenderez, ils seront pour vôtre compte.

2. Je vous les passeray ce qu'ils ce vendent sur les lieux en blanc. Je vous feray bon de la difference de l'argent et un rabais de vingt pour cent, par exemple l'Etat de la France 12° 3 volumes se vend a Paris 7.10. - relié. Il faut rabatre 21 sols pour la relieure, reste 6 l. 9, qui font argent de Hollande *f* 4.14. -, rabais de 20 pour cent,

vous m'en payeriez argent netto *f* 3.16. -. Ainsi du reste. J'entend a ce prix là les livres que je ne suis pas obligé de payer en argent contant comme l'Harmonie de Toinard, qui me coute 15 l. netto sans le port etc.

3. Je vous promet de n'envoyer a aucuns libairaires de chez vous aucun livres de France et si j'etoit contrain d'en vendre a quelques uns, vous les auriez toujours 20 pour cent mailleurs marché qu'eux.

Je recois quelques fois nombre d'un même livre et suis je obligé de le donner en change afin de les debiter. C'est pour obliger des amis, mais cela arive a fort peut.

4. J'ay sous presse a Paris l'Horace Dacier 10 (volumes) 12° augmenté. Il sera fait a la fin septembre et vous jugez bien qu'alors j'auray plus de livres de France que je n'en ay. Le pere Hardouin que j'imprime ici sera un in folio d'environ 230 feuilles et sera fait comme l'Horace. Je vous en enveray de l'un et de l'autre et ceux que vous venderay avand que je les donne aux libraires, vous me les payerez aux memes conditions que ci dessus.

5. A l'egard du payement, je vous enveray tout les 6 mois votre compte et ce que vous aurez vendu pendant les 6 mois, vous me payerez moitié comptant et vous me ferez de l'autre moitié un billet payable six mois pres.

6. Je feray tout mon possible a pouccer vos sortes, mais pour cela il seroit necessaire qu'elles pussent passer librement en France.

Si ce que j'ay l'honneur de vous proposser vous convien, prenez la peine de me le faire savoir. Je vous enveray d'abord un exemplaire de tout ce que je pourez et ce que vous me demendez. Je feray mettre dans les gazettes, que j'ay receu de France plusieurs livres et qu'on en trouve les catalogues chez vous. Je suis etc.

Eindnoten:

63 Er stond eerst van Bulderen. Bedoeld zijn Adriaan Moetjens en Hendrik van Bulderen, beiden boekverkopers te Den Haag.

Brieven aan R. Leers

Amsterdam le 7 janvier 1707 Monsieur Leers

Apparamment que le change que je me suis donné l'honneur de vous proposer ne vous convient pas, puisque vous ne m'avez pas repondu.

Je vous prie de m'envoyer demain:

1 Ouvrages des scavans octobre, novembre, decembre 1704.

1 Idem janvier, fevrier, mars, avril, may, juin, octobre, novembre, decembre 1705.

Si vous voulez joindre a cela:

1 Histoire d'Angleterre folio 4 volumes, que vous passé a	*f* 50.10
1 Idem tome 3, 4 folio a 13.10	*f* 27.-
	f 77.10

Je vous enveray d'abord:

2 Gersonii opera folio 5 volumes	*f* 70.-
1 Testament de le Clerc	*f* 6.-
en argent	*f* 1.10
	———
	f 77.10

Si vous m'envoyez l'Histoire d'Angleterre, je vous prie de me faire choisir de belles epreuves de figures. Je suis en attendent cela etc. De Lorme.

Du 1e aout 1707 Monsieur

Vous trouverez de l'autre part copie d'un ordre de monsieur Rigaud et de madame la marquise de l'Hopital, par lesquels vous verrez qu'on me charge de compter avec vous des Infinimens petits de feu monsieur son epoux. Prenez la peine de me faire savoir comment vous souhaitez que nous fassions pour finir cet affaire. Sur quoy j'attend l'honneur de votre reponce.

Je vous envoye un catalogue de quelques livres, que j'ay receu de France. Si vous voulez, nous ferons un change, mais je doute que nous puissions convenir ensemble, parce que je crois que vous tenez vos livres trop hauts et que vous ne vouliez recevoir les miens a un prix trop modique. Quoi-qu'il en soit je suis etc.

Du 5 aout 1707 Monsieur

Je me donnay l'honneur de vous ecrire le 1e du courant au sujet de madame la marquise de l'Hopital, a quoy je me refaire. Mais comme il faut que je rende compte de ce que j'auray conclu avec vous, monsieur, faite moy la grace de me dire comment vous souhaitez faire. Sur quoy j'attend un mot de reponce pour lundi afin que je puisse ecrire. Je vous prie de m'envoyer en même temps 1 Ouvrages des scavans octobre, novembre, decembre 1705, 1 janvier, fevrier, mars, avril etc. suivant de 1705, 1 janvier, fevrier, mars 1706, 1 Reponce aux questions tome 1 et 4. Je suis avec plaisir etc.

Du 27 septembre 1707 Monsieur

J'ay receus une lettre de madame la marquise de l'Hospital avec le compte ci joint de monsieur Rigaud. J'espere monsieur que vous ne fairez plus de dificulté de finir cette affaire. Prenez donc la peine de me marquer le nombre, qui vous reste des Analyse des infinimens petits et de quelle maniere vous souhaitez finir la dite affaire. Sur quoy j'attand l'honneur de vottre reponce et suis cependent etc.

Madame la marquise me marque de lui envoyer le projet pour conclure l'affaire et qu'elle me le renvoyera signez.

Du 13 octobre 1707 Monsieur Leers

Je repond a votre lettre du 11 du courant. Je suis surpris que vous me disiez a present que vous avez

livré a monsieur Hartsoeker 24 a 25 Infinimens petits, qu'il les as distribuées suivant les ordres de monsieur le marquis de l'Hopital et que monsieur Rigaud scay que vous pourez satisfaire en fournissant des livres. Je n'en doute point, mais vous pouriez me dire tout d'un coup et au commencement vos pretentions, car vous jugez bien qu'il faut que j'ecrive a madame la marquise de l'Hopital au sujet de monsieur Hartsoeker, et d'un autre coté elle pretend de l'argent et non des livres, puisqu'elle m'a ordonné de luy acheter du thé et autres choses des Indes. Quoyqu'il en soit ayez la bonté de me faire savoir en reponce toutes vos pretentions, afin que je n'en face pas a 2 fois. Je l'attend pour lundy au plutard, afin que je puisse ecrire ce jour la a madame la marquise.

Pour ce qui me regarde, ayez la bonté de me renvoier demain sans fautes les livres, que vous ne voudrez pas garder de ceux que je vous ay envoiez dernierement. Si je ne les recois pas apres demain, ils resterons s.v.p. pour votre compte. Vous me ferez plaisir de m'envoyer en même temps sans faute 7 Entretiens de Maxime, 1 Reponce tome 5, 1 Ouvrages des scavans janvier 1705 ad mars 1706, 2 avril, may, juin, juillet, aout, septembre 1706, 1 années 1705 et 1706. Je vous ay deja demandez une partie de cecy, mais vous n'avez pas jugez a propos de me l'envoyer. Si je ne recois rien de vous apres demain, je prendray cela de votre part comme un rompement de commerce. Vous n'avez qu'a me mander ce que vous voudres des livres que je vous ay envoiez. Je vous enveray tout ce que j'auray, mais non pas sur le pied que vous voulez. Je m'explique puisque vous le voulez. Je ne pretend payer vos sortes que 6 dutes le grand et 4 le petit papier la feuille et vous passer les miennes sur le même pied. Vous ne me ferez en cela que ce que vous faites a plusieurs libraires de ces provinces, que je vous nommeray en temps et lieu. Vous dites que je puis donner vos livres a meilleur prix que vous, qu'on haussent les miens. J'aurais a vous faire le même reproche, mais je ne suis pas assez dupe pour vous donner mes livres et prendre les votres comme vous me marquez. J'ay vû dans mes voyages des memoires ecrites de votre main, ou vous ne passez pas vos livres (je veux dire vos sortes 12°) que je ne marque. Je suis en etat de vous prouver tout ce que j'avance. Au reste je ne puis vous donner les livres de Paris a un prix plus modique que celuy que je vous ay marqué. Vous voiez monsieur que je m'explique. Si ce que je vous marque ne vous convient pas, je n'y saurois que faire. J'aime mieux me passer de vos livres, ce qui m'est aisé de faire en achetant icy pour *f* 50 par an ce que je ne pourray me passer, que de prendre vos livres a ce que vous voulez. Voila monsieur ce qui s'offre a vous dire. Je suis etc.

Du 20 octobre 1707 Monsieur

J'ecris aujourd'huy a madame la marquise de l'Hopital et je la prie de me dispenser de evider le compte que vous avez ensemble.

Pour ce qui me regarde, quand je vous a dit que je vous enverois mon compte au commencement de l'année, c'est que mes livres sonts a transporter depuis 4 années et je ne puis le faire presentement. Oui monsieur, j'ay vu de votre ecriture et quand je voudray j'en auray preuve, que vous passées a la verité vos livres sur le pié que vous me les marquez, mais vous savez le rabais que vous faites. Au reste monsieur, chacun est maitre de son bien. Je say que vous ne contrefaite point. Je pourrois

dire la même chose que vous depuis quelques années et vous citer plusieurs livres que j'ay imprimé qui ne sonts point de contrefaction comme entre autres Histoire du Jansenisme etc. Quand je dit que je ne veux troquer que feuilles pour feuilles, comme c'est la coutume en Hollande, j'entend les livres qui n'onts rien d'extra-ordinaire. Et permettez moy de vous dire que je ne vois rien dans les votres, au moins dans vos 12°, tant pour le papier que pour l'impression qui valent plus que les miens. Ainsi monsieur, de deux choses l'une, ou vous pourriez donner mes livres a un prix plus modique que moy ou vous gagneriez plus que moy, si je prenois les votres aux prix que vous marquez et vous donnois les miens comme vous les voulez. Il n'y a point de milieu a cela. Je scay monsieur que vous pouvez faire acheter de mes livres. Que je vous ay proposé un change, ce n'est pas que j'aye affaire des votres. Car pour preuve de ce que je dit, j'ay pour plus de 200 florins de vos livres et presque les mêmes que je vous demandois. Et si vous en doutez, vous n'avez qu'a envoier une personne en reponce avec une pistole pour payer la peine de mes garcons et on les luy montrera. Mais c'a été pour faire affaire ensemble. Une fois pour tout je vous passeray mes sortes comme vous me passerez les votres et a l'egard des livres de Paris je vous les passeray comme ils se vendent sur les lieux, en vous rabatant la relieure et le change de l'argent et je recevré vos livres a 4 et 6 dutes la feuille. Sur ce pied la tout ce que j'ay est a votre service, si non il n'y a rien a faire. Vous scavez que les volumes de l'Histoire de l'academie 4° se vendent 10 l. a Paris et je crois que je ne vous fais pas de tort dans le dernier change que je vous ay proposé. Je suis etc.

Voicy un autre change que je vous propose. S'il vous convient, envoié moy ce que je demande demain, autrement je n'en ay que faire. J'espere qu'il vous conviendra, savoir 1 Histoire de l'academie 4° 8 volumes *f* 56 contre 7 Entretiens de Maxime *f* 9.16. -, 1 Reponce aux questions tome 2, 3, 4, 5 *f* 4.3. -, 1 tome 5 15 s., 2 Ouvrages complet *f* 36, 1 1703 16 s., 2 1704 5, 6 *f* 4, 1 janvier 1705 a mars 1706 *f* 1, 2 avril ad septembre 1706 *f* -.16. -. Je vous redevré 28 s.

Brieven aan H.A. van der Marck

Amsterdam ce 8 janvier 1707 Monsieur

Je n'ay point receu la lettre que vous dites m'avoir ecrites il y a environ deux mois. Vous pouvez croire monsieur que je vous y auroit fait reponce.

Les bibles 18° 8 volumes ne sonts pas encore arrivées a Rouen. Vous scavez monsieur, que je ne pourray vous donner de l'argent que quand monsieur Desprez, a qui je les ay vendus, les auras receues. Les bibles sonts dans le vaisseau La Croiance capitaine Jean de Jongh. C'est un vaisseau de Rotterdam.

Le pauvre monsieur Boudot est mort le 23 du passé. Je perd en luy un bon amy. J'apprehende que cette mort ne m'oblige de retourner a Paris dans quelques temps pour regler mes comptes avec la veuve et y etablir un autre corespondant. Je vous envoye monsieur un etat des estampes que j'ay

vendus. Vous aurez la bonté d'y mettre les prix et de me le renvoyer afin que je voye ce que je vous doit. Prenez la peine de me faire scavoir combien je vous doit d'Antiquitez romaines. J'espere que lorsque ma marchandise de France, qui est en chemin, seras arrivées icy de solder de compte avec vous pour les estampes et Antiquitez romaines. Cependent je vous envoye un compte de ce que vous me devez, qui se monte a *f* 609.19.-.

Vous scavez monsieur, que monsieur Desprez a achetez les bibles a 6 l. de France, qui fonts environ d'icy *f* 4. Monsieur Huguetan veut abandonner sa part a *f* 3.5. -, pourvu que monsieur Desprez luye paye contant. Voiez monsieur, si vous voulez que je donne la notre au même prix, alors je luy en feray la proposition.

Je n'ay plus de Testament grec. Je vous ay envoyé par le bateau les deffects de Gerson, que vous demandez.

J'attend l'honneur de votre reponce et suis avec un profond respect monsieur votre tres humble et tres obligé serviteur de Lorme.

D'Amsterdam ce 18 janvier 1707 Monsieur

Je ne puis passer a Utrecht, parce que je suis obligé d'aller a la Haye pour parler a monsieur Buys,[64] nottre pensionnaire, qui y est. C'est pour une affaire dont je ne puis me dispenser.

Je part demain et j'espere d'etre a Paris dans dix jours. D'abord que j'y seray, je verray ce que l'on poura faire pour vendre les bibles in 18° en argent content et j'auray l'honneur de vous en écrire. Mais comme je ne resteray pas plus d'un mois a Paris, je crois monsieur, qu'il seroit necessaire que vous me donniez vos ordres incessament. Monsieur Hugetan m'a donnez un écrit par lequel il consent que je vende les dites bibles a trois florains cinq sols en argent content. Il faut considerer s'il vous plait monsieur que le terme est long pour l'entier payement des bibles, que le change est fort bas a present et que le port et autres frais des bibles d'ici a Paris ferons une somme. Enfin monsieur, prenez la peine de me faire scavoir en reponse, si vous voulez abandoner les bibles comme monsieur Hugetan a trois florins cinq sols. Ma femme me faira savoir vos intention.

Je parleray fortement a monsieur t'Serstevens a Bruxelles au sujet de ce que vous prenez la peine de m'ecrire et j'auray l'honneur de vous marquer ce qu'il m'aura dit.

Je trouve que vous me passez ces estempes a un prix plus haut que je ne les ai vendues. Je say ce qu'elles ce vende a Paris. Il m'en vient, que j'ay eues de monsieur Clement,[65] que je vous venderay a plus bas prix que vous ne me les passez. Et vous trouveray un notte de l'autre part avec le prix de ce quelle me coutent. Prenez donc la peine s'il vous plait de moderer votre prix, car j'y perderois. Je n'ay vendu que 3 Testement grec. Il faut que vous ayez eu les 2 autres.

Je ne sait ce que c'est des *f* 39 que vous me passez en compte pour une vente. Je n'ay nule idée de cela. Je ne puis vous faire tenir les 200 florins que vous me demendez avant mon depart. L'envoye des bibles in 18° m'a tout emportez mon argent comptent, mais le premier argent que l'on toucheras, on vous le faira toucher.

Je suis avec un profond respect monsieur votre etc. De Lorme.

De Paris le 18 mars 1707 Monsieur

Ma femme m'a envoyez la lettre que vous lui avez fait l'honneur de lui ecrire. Vous me permettrez s'il vous plait de vous dire que je ne crains nullement ce dont vous la menasé. Il semble a voir monsieur sur ce que vous prenez la peine d'ecrire, que j'ait disipé le fond de la sossietez. Je vous feray voir tout le contraire, quand je seray de retour chez moy. En veritez monsieur je ne m'attandois pas que vous feriez de telles menases a ma femme pendent mon absance. Je n'ay fait ce voyage que pour le bien de la compagnie et non pour mon interet particulier. Je vous avoue monsieur qu' apres bien de la peine, de la depanse et même avoir hasardez sa vie, il est fort desagreable d'avoir pour recompense des reproches et des menases.

Ceux qui vous ont dit monsieur que je faisoit imprimer ici les Delices d'Italie en ont menti avec vottre permission et je ne doute point que ce ne soit ce fripon de van der Aa.[66] Si j'avois de l'argent je le metterois a un autre ouvrage que celui la.

A l'egard des bibles 18°, celle que j'ay envoyez par Rouen sont arrivees ici, mais les autres qui estoit a Bruxelle ne le sont pas encore. Je ne puis faire faire les lettres de change, ni toucher le 2000 l., qu'on doit me peyer, que je n'ait livré le tout. Vous pouvez conter monsieur que d'abord que j'auray receu cette argent, je vous le fairez toucher ce qui ne peut pas aller loing.

Il m'est venu une pensée au sujet des billets, qu'on doit me faire pour les bibles. C'est d'acheter ici du papier pour les dits billets et de les faire vendre a Amsterdam au basin.[67] On aura par ce moyent de l'argent contant et on ne perdra pas sur le change. J'envoye a ma femme plusieurs epreuve de papier afin de les faire voir. Il y en a de 5 l. 10 s. argent de France, que je crois qu'on vendra *f* 4.10. - d'Hollande. Voiez monsieur ce que vous jugez a propos que je face a cet egard, car je ne fairez rien sans vos ordres, que j'attend incessament. Mais ci c'etoit une chose qui me regarda, je concluroit la chose sans esiter, d'autan plus que je trouve un marchand de papier d'ici, qui veut ce charger des billets, que je luy donneray du sieur Deprez, a qui j'ay vendu les bibles, a ses risques. Ainsi monsieur, nous n'en serions point responsable. Faites moy la grace de me repondre d'abord la presente recues et de me croire avec un profond respect monsieur votre etc. De Lorme.

De Paris le 4 avril 1707 Monsieur

Je n'ay pû repondre plutôt a la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 25 de l'autre mois. Lorsque je seray en Hollende je regleray de compte avec vous monsieur, tant ce qui me concerne en mon particulier qu'en ce qui concerne la compagnie, et j'espere que vous serez content de moy et pour l'un et pour l'autre. L'argent est si rare icy, qu'on n'en peut pas trouver a 20%. Je vous remettray au plutart d'aujourd'huy en 8 jours a compte des bibles 1000 livres argent de France. Je suis apres monsieur Desprez pour luy vendre en argent comptant notre part des bibles et je pourrois bien en venir a bout, mais je ne pourray en avoir des nouvelles que dans 15 jours. A l'egard du papier j'ay oublié a vous marquer qu'il n'y avoit point de mains decassées dans la rame, que la rame contient 20 mains et chaque mains 25 feuilles, ce qui fait comme vous pouvez

juger monsieur une grande difference par raport aux prix. Je ne pourray avoir celuy dont vous m'avez renvoié l'epreuve a un prix plus modique que celuy que je vous ay marquez et comme je ne puis faire affaire icy du Gerson a cause de la rareté des especes et de la cherté du livre, je seray obligé de me servir du provenu des bibles pour l'achat des 1000 rames, que vous m'avez ordonnez d'acheter. Je suis etc. De Lorme.

Eindnoten:

64 Mr. Willem Buys, 1661-1749, pensionaris van Amsterdam.
65 Blijkbaar heeft de Lorme dus, evenals Leers vroeger, met Clement boeken voor de bibliotheek van de Koning geruild tegen prenten.
66 Pieter van der Aa, boekverkoper te Leiden.
67 au basin = in het bekken. Speciale wijze van veilen.

Brieven aan J. Musier

Du 30 juillet 1708 Monsieur

J'ay receus votre lettre du 22 de ce mois, que vous avez pris la peine de m'ecrire. En reponce je vous diray que je n'ay point hesité, sur ce que monsieur l'abbé Bignon m'a dit de vous monsieur, de vous accepter pour mon corespondent. Il est inutille de vous faire aucun compliment la dessus etc. Permeté moy d'entrer en matiere.

J'aimerois beaucoup mieux que vous prisié les livres sur votre conte que de vous les envoyer en comission, mais comme je suis sur le point de faire mon envoy, je n'aurois pas le temp de recevoir le memoir de ce que vous pourié avoir besoin. Je vous envoyeré donc pour cette seulle fois ci en comision un ballot d'excelent livres, que je conte que vous vendré bien. Je vous en envoyeré le connoissement et la facture dans son temp et j'accepte les proposition que vous me faites au sujet du payement. Je vous diray donc dans la suite, a qui vous auré la bonté de payer le montant de ce que vous vendré.

Apres cet envoy tout ce que je vous envoyeré sera pour votre compte. C'est pourquoy envoyé moy un memoire de ce que vous croyé vous estre utille et pour vous faciliter a connoitre les livres de notre pays, propres pour chez-vous, je vous envoyeré dans le premier ballot un catalogue de tous nos libraires.

A l'egard du payement des livres que je vous envoyeré pour votre compte, prené la peine de vous expliquier. Vous savez mieux que moy ce que vous pouvez faire a cet égard et conté monsieur que j'entreray dans tout ce qui sera raisonable.

Pour ce qui est du prix, j'espere que vous en seray contant. (Je) vous envoyré une chatillon par le premier envoy.

Je vous demande au reste le secret pour quelque temps sur notre correspondance. Certaines gens avec lesquels je veux regler pouroient en etre jaloux etc.

Envoyez moy je vous prie le memoire que je vous demande le plutot que vous pourez, afin que j'aye le temps d'amasser ce que vous aurés besoin. Je compte de faire encore un envoy en octobre. Les Oeuvres du pere Hardouin que j'imprime in folio seront alors achevées et contez que les passeports ne nous manqueront pas, j'en ay en main pour 14000 l. paysant.

Monsieur l'abbé Bignon me fais la grace de m'ecrire qu'il nous favorisera en tout ce qui dependra de luy. Profiton donc monsieur de celle qu'il nous veut bien faire. Il y a quelque chose a gagner et

pour l'un et pour l'autre, car il y a de certin livres de literature, qui ne passe pas a la chambre, sur lesquels il y aura pour vous un profit considerable. En atendent l'honneur de votre reponse, je suis avec bien du plaisir votre etc.

Du 30 aout 1708 Monsieur

Il y a aujourd'huy un mois que je me donnay l'honneur de vous ecrire en reponse de la votre du 22 du passé. Je suis surpris de n'avoir point eu de vos nouvelles depuis ce temps là. Vous pouriez pourtant m'avoir ecrit le 10 de l'autre mois et que votre lettre ne me fut pas encore parvenue, parce que celle de cet ordinaire là sont renfermées dans Lisle. Quoyqu'il en soit, je vous envoye ci joint facture et connoissement de deux balles de livres. La no. 4 vous est adressée directement, car tous ceux qu'elle contien peuvent soufrir la visite et au contraire les livres, qui sont dans la no. 2, pas uns ne passeroient. C'est ce qui fait qu'elle est adressée a monsieur l'abbé Bignon. Celle cy sera transportée de la Chambre sindicale sans y etre deballée chez mon dit sieur, ou vous aurez la bonté d'aller pour la deballer, prendre les livres qui sont pour vous et rendre les paquets a leur adresse. C'est a dire monsieur les messieurs, pour qui sont les dits paquets, irons chez vous avec un billet de ma main. Il y a un paquet sur lequel j'ay obmis d'y mettre l'adresse. Il est pour monsieur Maroye. Vous auré la bonté de vous en souvenir. Il y en a un autre, sur lequel j'ay mis a monsieur Girin, pour rendre a monsieur le Jean. Ne le donné qu'a celui qui vous rendra le billet de moy. Pardon monsieur de la peine que cela vous donnera.

Vous trouvez dans la balle no. 2 96 Oeuvres de St. Evremont, que je vous prie de donner a monsieur Girin. Avant que vous m'ussiez écris, j'avois permission de monsieur l'abbé Bignon d'envoyer cent exemplaire de ce livre à Paris et j'en estoit convenu avec le dit sieur Girin. C'est ce qui fait que je ne vous en envoye pas. Mais comme il n'a rien de ce que je vous envoye, vous pourié, si vous le jugiez a propos, car je ne lui ecris point que je vous envoye des livres, et je vous prie meme de ne rien dire, ni a lui, ni a qui que ce soit les condition auquels je vous les envoye - il est inutile que les gens sache nos affaires -, si donc di je, vous jugiez a propos de prendre des St. Evremon du dit sieur Girin, vous pouriez lui donner en payement des autres livres. En un mot monsieur, ce sont vos affaires entre vous et lui, car ce que j'ay l'honneur de vous proposer, n'est que par avis et au cas qu'elle vous convienent il y a aussi dans la dite balle 6 Histoires des Juifs de Basnage, que je vous prie de faire rendre a monsieur Dezallier. Et dans le paquet de monsieur Bignon il y en a un pour vous monsieur, lequel contien les catalogues de nos libraires.

Tous les articels des paquests, qui sont dans la balle de monsieur Bignon, ou vous n'i trouveré point port a payer, vous les rendré franc et les autres vous vous en feray payer le port au pro rata. C'est ce qui a fait, que j'ay pesé la balle. A ll'egard des paquets vous rendré franc, je vous en tiendray compte pour le port. Vous envoyeré votre connoissement a monsieur Lagisse a Rouen, lequel a ordre de disposer des deux balles suivant vos ordres, mais avant que de les lui donner, il seroit a propos que vous verrez monsieur l'abbé Bignon pour savoir de mont dit sieur de quelle manier vous feré pour retirer la balle qui lui est adressée.

Je vous ay passé les livres au prix le plus modique. Je vous prie donc de ne point le laisser voir a qui que ce soit, mais d'en profiter, car je fais une grande difference des prix de ce que l'on vent en argent content et de ce que l'on ne vent que pour d'autres livres. Cependent je vous puis assurer que je ne donne aucun livres de ceux que je vous envoye, a un ou deux article pres, a qui que ce soit sur ce dernier pied.

Si monsieur l'abbé Bignon prenoit quelque livres des deux balles, vous n'avez qu'a me les passer a credit sur le pied que je vous les marque et m'en donner s'il vous plait avis.

Vous ne feriez pas mal de faire voir la facture sans prix a monsieur Remond de ce que je vous envoye. Il demeure faubour St. Germain, vis-a-vis l'abbey au Bois, et je ne doute point qu'il n'en prene quelques uns. Si vous n'aviez pas la comodité ou pour mieux dire les moyens de debiter les livres, comme par exemple Obedientiae credulae venae religio 12° 2 volumes, je vous adresseroit deux ou 3 personnes que je connois pour le debit de ces sortes de livres, mais vous savez que le secret est naissesaire par raport a ces gens la.

Je vous passe les livres en monoye d'Hollande, mais afin que vous ayez une regle pour la vente de ce que je vous envoye ou que je vous envoyeré par la suite, je prendray les Louis d'or en espece sur le pied de dix florin, quoyqu'il n'un valle ici que 9½. C'est le meme marché que j'ay avec monsieur l'abbé Bignon, pour tout ce que je lui envoye. Et observé s'il vous plait que dix sol par Louis d'or ne laisse pas que de faire 5 pour cent. Sur ce pied la je conte donc qu'un Sancti Cirilli grand latin vous coutera un Louis d'or en espece, qui fait a ce que je crois 13 l. 5 s. chez vous et c'est un livre que vous pouvez vendre dix-huit livres relié, ainsi du reste. Si je prend la liberté de vous faire ce detail, ce n'est pas pour entrer dans le gain que vous pouré faire, mais c'est pour vous faire remarquer le prix auquel je vous passe les livres. Je say aussi, que vous vendré le livre latin en 2 volumes 12°, que je vous site si dessus, environt six livres et qu'a peine vous en coute t'il trois. Au reste monsieur je suis ravis que ceux, avec qui je fais, gagne avec moy et j'espere, que ma corespondence ne vous sera pas tout a fait inutile.

Dans six semaine ou deux mois, je pouray encore faire un autre envoy pour chez vous. C'est pourquoy prenez la peine de m'envoyer de bone heure un memoire de ce que vous pourié avoir besoin, afin que j'aye le temp et la comodité de ramasser les livres. Si je n'avois pas esté obligé de payer aux libraire de chez vous sept a huit mille livres que je leur devoit en livres, j'aurois fait votre envoy plus gros. Contenté vous donc s'il vous plait pour cette fois de ce que je vous envoye. Je suis etc.

Brieven aan B. Picart

Du 6 fevrier 1708[68] *Monsieur*

Madame Boudot doit vous remettre 1 Theatre de la Grande Bretagne *f* 35, 5 Eglise de Cambridge *f* 3.15. -. Je vous envoye cela pour essay. Je vous prie de me faire savoir si on en peut debiter en tro-

que contre des estampes de chez vous. J'ay receu la caisse, que vous m'aviez adressé. Je l'ay envoié a son adresse. Faite moy l'amitié de prendre la peine d'aller plutot que faire ce pourra voir le pere Hardouin. Il a plusieurs medailles a faire faire pour mon compte, que je doit faire graver icy. Vous me marquerez aussy s.v.p. ce que chaque medaille me couterons pour le dessein. Je ne doute point que vous ne me traitiez en amy, car il y en a nombre.

Monsieur Dacier me marque que vous pouvez l'aller trouver quand vous jugerez a propos pour dessiner et graver aussy pour mon compte la teste d'Horace. Ainsi monsieur prenez aussy cette peine la, je vous prie, et dessinez et gravez cette teste. Je la veux bien. Je ne fais point de marché avec vous. J'espere que vous me traiterez bien. J'attend votre reponce a tout ce que je vous marque. Je crois que tout le monde est mort chez madame Boudot. Je n'aurois jamais cru que madame Boudot m'eut traité comme elle me traite. Je ne puis avoir reponce sur des bagatelles depuis plus de 4 mois. Je vous assure qu'elle me fait un tort inreparable. Je vous prie de luy parler. Je ne luy demande qu'une reponse sur ce qu'elle me peut fournir, en un mot une reponce a ma lettre du 12 du passé. Quand vous m'ecrirez, donnez s.v.p. vos lettres a monsieur Girin. Je suis etc.

Du 9 mars 1708 Monsieur

Je me donnay l'honneur de vous ecrire le 6 du passé au sujet du pere Hardouin et de monsieur Dacier. Ce premier me marque ne vous avoir pas encore vu. Je n'ay pas eu des nouvelles de l'autre. Je vous prie de me faire scavoir en reponce, si vous souhaitez faire les desseins en questions, mais avant que vous entrepreniez ceux du pere Hardouin, je vous prie de voir si vous pouvez les faire toute avant 3 mois. Si vous n'etes pas en etat de cela, il faut s.v.p. les laisser, car mon livre paroitra dans 4 a 5 mois et j'aime mieux ne point avoir de figures que d'attendre apres. Pour ce qui est de monsieur Dacier, ce n'est qu'une teste a dessiner et a graver. Je fais une nouvelle edition de Cervantes, que j'augmente de 4 nouvelles, ce qui fera 2 volumes 12°. Je vous enveray celle qui n'onts pas encore été imprimé pour vous prier de m'y faire des desseins. Je suis etc.

Du 19 mars 1708 Monsieur et amy

Je repond a la lettre que vous avez pris la peine de m'ecrire le 12 du courant, a laquelle je repond. Je commence par la teste d'Horace. Je vous prie d'i faire touts les ornemens que vous jugerez a propos, mais je vous prie de n'y rien epargner tant pour les dessin que pour la gravure et je vous laisseray le maitre du prix. C'est pour un frontispice d'un 12°. Monsieur Dacier, que je vous prie d'aller voir, vous donnera la grandeur du format. J'espere que vous y travailleray incessament. A l'egard du pere Hardouin vous auré vu parce que je vous écrivis le 8 de ce mois par madame Boudot ma pensée sur le dessin des medailles. Je vous repete encore, que si vous ne pouvez pas me livrer dans trois mois les dessins en questions, il ne faut pas les entreprendre. Marquez

moy d'abord la presente receue, a quoy je doit m'atendre et ce que vous me demandez pour chaque rond, telle

que vous m'en envoiez la figure, pour me les faire graver. Mais il faut que le tout soit en 4 mois au plutard. Sur quoy j'attend votre reponce, mais vous savez a qu'il n'y a presque point d'ouvrage a une medaille et j'espere que vous me traiterez en amy. Je trouve au reste que 5 s. pour chaque rond pour les dessein est un haut prix. Repondez moy en reponce sur ce que dessus et prenez la peine d'aller voir le plutot que vous pourrez le reverend pere Hardouin et monsieur Dacier. Je suis etc.

Du 6 avril 1708 Monsier et amy

Je vien de recevoir votre lettre du 30 du passé, a la quelle je repond sur le champs. Je consend de vous doner 5 sols pour chaque rond de medailles pour le dessin. C'est a dire pour celle que vous desineray, car je ne pretend pas vous payer ce que vous ne desinerez pas. Il ne seroit pas juste. Je consend ausi de vous payer dix sols de chaque rond pour les graver. Vous voyé monsieur que je vous acorde tout ce que vous voulé, mais j'espere que le tout sera bien. Je vous prie d'abord la presente receue d'aller trouver le pere Hardouin et lui dire que nous sommes d'accord et que vous me donneré le tout dans 4 mois. Quand j'auray votre reponce, je vous remetray de l'argent. Ne negligé pas je vous prie monsieur Dacier. C'est a dire pour desiner et graver la teste d'Horace. Vous ne me marqué pas si vous l'avé vu depuis que je vous en ay écrit. Je suis a mon ordinaire tout a vous.

Vous ne me dites pas si madame Boudot vous a doné ce que je vous ay envoyé par elle. Repondé moy la decus.

Du 2 juillet 1708 Monsieur et amy

J'ay receus la votre du 3e juin dernier. Pour y repondre je vous direz que j'ay encore 4 Theatre de la Grand Bretagne, mais pour les envoyer en commision comme vous me proposé, c'est ce que je ne puis faire. Si vous voulé donc, que je vous les envoye, il faut que ce soit s'il vous plait pour votre compte. Sur quoy j'attend votre reponce incessament par monsieur Girin.

J'ay receus de monsieur Golle[69] un gros paquet d'estempes, que je vous envoyeré dans ce mois ci dans une balle que je dois envoyer a madame Boudot. Monsieur P. Mortier ne m'a encore rien remis pour vous. Ecrivés lui si vous le jugés a propos.

Vous me ferez plaisir de finir le plustot que faire ce poura la planche de l'Horace et de m'en envoyer un epreuve.

Il n'y a plus rien a faire avec le pere Hardouin. Il veut exiger des choses de moy, que je ne puis lui accorder et j'aime mieux me passer de ces medailles que d'admettre dans l'edition, que je fais de ces ouvrages, les corection qu'il veut.

Je rimprime les Nouvelle de Michelle de Cervente. Il y aura 4 ou 5 nouvelles d'augmentez. Prené la peine d'envoyer chez monsieur l'abbé Bignon de ma part. Il vous en fera remettre deux qui sont deja imprimées et auxquelles je vous prie de faire a chacune un dessin et de me les envoyer incessa-

ment, afin que je les face graver. Quand les autres nouvelles seront imprimees, je vous les envoyeré par la meme voye et vous en donneray avis dans son temps. Je suis mon cher amy tout a vous.

Du 23 juillet 1708 Monsieur et amy

J'ay receus la votre du 16 du courant avec les deux dessins pour Michelle de Cervantes. J'envois aujourd'huy a monsieur l'abbé Bignon des feuilles de ce livre pour que vous fairiez encore deux dessins. Je vous prie de les envoyer chercher et de m'envoyer les dits dessins incessament, parce que le livre sera fini dans 15 jours.

Ne retardé point a finir le frontispice d'Horace. Il seroit facheux, que le debit du livre atendit apres. Je vous envoy le titre de l'Horace tel que je le veux et je vous prie de me faire un dessin d'une vignette pour faire graver en bois ou pour mieux dire chifre, mais il faut que le dessin de cette vignette soit un tan ce peu plus petit que celle qui est au titre si joint. C'est a dire en hauteur et non en largeur et qu'il aye quelque raport a Horace. Envoyé moy ce dessin au plustot pour voir s'il est bien, parce qu'il faut que je le renvoye a Paris pour le faire graver trois ou 4 fois, afin que tous les titres soit conformes les uns aux autres.

Je vous envoyeré dans la balle de monsieur Boudot, suivant vos ordres, 2 Theatre de la Grande Bretagne, mais je ne vous le puis doner a un prix plus modique que celui qui je vous ay marqué. Je n'y trouverois pas mon compte.

Vous me preché une moralle au sujet du pere Hardouin, que je crois plus relachée que celle des Jesuiste. Je ne puis l'axepter, quoyque je ne soit pas des plus scrupuleu de ce monde. Cependent je vous remercie de votre bonne volté.

Je salue tout votre famille et quand vous ferez monsieur Diacre, faites lui mes complimens. Je suis etc.

Du 30 aout 1708 Monsieur

Je suis surprit de n'avoir point (de reponce) a la lettre que je me donnay l'honneur de vous ecrire le 23 du passé. Si vous ne l'avez pas encore fait, faistes moy l'amitié de ne pas differer a m'instruire de tout ce que je vous marquois.

Je vous écris aujourd'huy pour vous donner avis que je vous envoye dans une balle de madame Boudot ce qui suit: 2 Theatre de la Grand Bretagne a *f* 35: *f* 70, 1 paquet de monsieur Gaule, 2 paquets de monsieur Mortier. Vous trouveray dans un des paquets de monsieur Mortier 3 estempe des bataille de Le Brun, que j'ay trouvé depuis que celui de monsieur Gaule a esté fait. Vous me les passeray a compte.

Si vous n'avez pas encore commencé les 2 dessins pour les Nouvelles de Cervante, je vous prie de n'en rien faire, parce que le livre est finis et en vente. Voila ce qui s'offre a vous dire et que je suis tout a vous.

Eindnoten:

68 In margine staat: ‘par Mons’.
69 Bedoeld met Golle is Jacob Gole, evenals met Gaule in de brief van 30-8-1708 aan Picart.

Brieven aan T. Rémond de Saint-Mard

Du 14 novembre 1707 Monsieur

J'ay receu la derniere sans datte, que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire. Ce n'est point je vous assure monsieur par negligence, si je ne vous ay point envoyez de note, de ce que j'ay fait partir pour vous, mais c'est que je n'ay pas cru cela necessaire, vû que le vaisseaux sur lequel je les ay chargez pour Rouen, n'est pas encore parti. Mais enfin puisque cela vous fera plaisir, vous trouverez cette note de l'autre cotez avec les prix en argent de France. Vous ne me payerez que lorsque vous aurez receus les livres. Madame Boudot vous les remettra, ou pour mieux dire a monsieur l'abé Fraguier, parce qu'il y en a quelques-un qui ne peuvent pas passer. Je les ay mis dans un balle que j'adresse a monsieur l'abbé Bignon. Je n'ay pas encore eu la Reponce de monsieur Dacier a monsieur Masson. J'ay écrit en Angleterre pour les autres livres que je ne vous envoye point et que vous m'avez demandez. Ceux que je vous envoye en pettit papier ne se peuvent pas trouver en grand.

Les Lettre d'Erasme ce vendent separement. Je vous les envoyerez par la premiere occation, mais Diogene de Laerce ne se trouve plus ainsi que l'Harmonie de monsieur le Clerc. Le Vossius grand papier ce vendent 86 florin de Hollande et le petit papier 66. J'en ay encore un grand pappier. L'Aristophane de monsieur Kuster n'est pas encore sous presse et ne paroitra pas de deux ans. On fait faire du papier expres pour cette edition qui sera tres belle.

Les livres que je vous envoye sonts tres bien colationé. Vous me ferez plaisir de les faire colationair chez vous avant de les donner au relieur, car fort souvant les defets vienent par eux. Voila monsieur reponce sur votre derniere lettre. Il ne me reste plus qu'a vous demander la continuation de vos bonne grace. Je suis avec un profond respect votre etc.

Du 21 novembre 1707 Monsieur

Je n'ay receu le billet que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 11 du courant que par le dernier courier, auquel je vais repondre. Les livres de medecine ne me conviennent point a imprimer. Je ne suis pas dans ce gout là. Ainsi monsieur le receuil que monsieur Vieussent[70] propose et dont l'autheur est assé connue n'est point de mon fait. Ce livre conviendroit mieux a quelques libraires de Leide. Si monsieur Vieussent y connoissoit quelques savans, il pourroit vous en ecrire, s'il le juge a propos. Au reste monsieur, je vous rend grace de la peine que vous avez prise a cet egard. Je me donnay l'honneur de vous ecrire il y a aujourd'huy 8 jours, a quoy je me refaire. Je vous prie monsieur d'avoir la bonté de rendre l'incluse a monsieur Dacier et de me croire avec respect etc.

Du 28 novembre 1708 Monsieur

Je ne vous ay pas repondu au sujet de quelques livres que vous me demandez.
Monsieur le Clerc

m'a dit qu'il n'y avoit point de Xenephon d'Hollande, mais bien un d'Angleterre, duquel il a dit son sentiment a monsieur l'abbé Bignon. Monsieur le Clerc estime plus l'ancienne edition de Xenephon, que cella. Le Sophocle d'Oxford n'es qu'en 8° et non folio, comme vous marquez. Il n'y a meme que deux tragedie d'imprimée. Monsieur le Clerc n'a pas encore ouis parler des deux Harangues de Demostene etc. Voila monsieur tout ce que je puis vous dire sur ce que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire, me referent a mes deux derniere lettres.

J'envoye a Paris 10 Gruteri 4° grand papier et 6 petit papier. Vous en savez le prix, mais comme il y en a que fort peu d'exemplaires et qu'il y en yra point que ceux ci ne soit vendu, il faut que vous preniez au plutot votre parti. J'ay crus monsieur vous faire plaisir de vous donner cet avis.

Permetez moy de vous prier de dire a monsieur l'abé Fraguier, que j'ay receus a point nomé sa lettre du 10 et l'augmentation du pere Hardouin, car l'imprimeur composoit sur la page, ou cette augmentation venoit. Faites moy ausi la grace de lui dire que je n'ay point eu de reponce du pere Hardouin au sujet des medailles, ce qui m'empeche de les faire graver. Vous me fairiez plaisir monsieur et monsieur l'abbé d'angager monsieur Dacier a voire six feuilles de son Horace par semaine. C'est a dire 3 de chaque imprimeur. Je suis tres fachez d'avoir entrepris cet ouvrage, car je vois que l'interet de mon argent ira plus haut que le profit que je pouray faire et j'aurois pu employer mon fond a quelque autre livre, que j'aurois fait imprimer sous mes yeux. Faite moy ausi l'amitiez de me dire si madame Dacier[71] travaille a l'Hodissée d'Homere, car je say que l'Illiade est tout prest. Je pourois bien m'acomoder de cet ouvrage, mais je ne voudrois pas l'un sans l'autre. Je suis avec respect votre etc.

Du 12 decembre 1707 Monsieur

J'ay receus la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 5 du courant. Je ne say point mentir, quand j'ay eu l'honneur de vous dire que je vous ay envoyez ce qui est contenu dans votre facture. Je vous ay dit la veritéz. Vous pouvez prendre la peine d'aller chez madame Boudot, qui a le connoissement de 4 balles que je lui envoye, qui vous en convincrat. Dans les dites balles il y a un seul exemplaire des Tragedies de Sophocle. Madame Boudot aimera autant vous les vendre qu'a un autre, mais il faut les retenir incessament. C'est a la dite dame a qui j'envoye les Gruter. A l'egard du Vossius, je ne le puis donner qu'en argent. J'en ay plus besoin que vous monsieur, puisque j'ay pour plus de 20000 l. sous presce. Au reste mon Vossius est charmant, grande marge.

En un mot, il merite place dans votre cabinet. J'en envoye a madame Boudot deux exemplaires en petit papier, mais quand on a vû le grand papier cela paroit infame.

Dans le premier envoye que je feray, je vous enveray les Lettre d'Erasme grand papier et tout ce que vous me demandez. J'envoye a madame Boudot deux St. Irenée grand papier. Je crois que vous pouray en avoir un. Je ne vous l'ay pas envoyez, parce qu'il n'estoit pas sur votre memoire.

Monsieur Dacier m'a écrit. Il me promet de coriger 5 feuilles de l'Horace par semaine. Pourvû qu'il tienne parolle, je suis content.

Je scay que madame Dacier n'a point traduit l'Odysée, mais comme je luy dit que je ne voudrois point de l'Illiade sans celui-la, je cru entrevoir qu'elle n'estoit pas elloignée d'y travailler. Si elle est chere, je say bien qui ne l'imprimera pas.

Je n'ay pu trouver Suidas ici. Je suis obligez d'en faire venir d'Engleterre pour monsieur Pinart. Je vous prie de rendre l'incluse a monsieur l'abbé Fraguier, qui aura la bonté de la faire tenir au reverend pere Hardouin. Je lui enveray a monsieur Fraguier la semaine prochaine les feuilles que le dit pere me redemande. Je suis avec respect votre etc.

Du 29 mars 1708 Monsieur

J'ay receu la lettre que vous m'avez fait la grace de m'ecrire le 22 du courant. Je suis ravis, que vous aiez enfin receu les livres que je vous ay envoyé et que vous en soyez content.

J'ay tiré aujourd'huy sur vous un billet de 182 l. 10 s., payable a 15 jours de vue et a l'ordre de monsieur van Zanten. J'espere monsieur, que vous y ferez honneur. C'est pour le payement des livres que je vous ay envoié.

Dans le 1e envoy que je feray pour Paris je ne manqueray pas a vous envoier tout ce que vous me demandez, le tout en grand papier, autant que faire se pourra.

L'Aristophane est sous presse. Il y en a deja 40 feuilles de faites. Tout l'ouvrage n'en aura que 100 sans compter les notes critiques et historiques que monsieur Kuster ne commencera a imprimer qu'a la fin de l'Aristophane. J'ay communiqué au dit sieur ce que vous me faite l'honneur de me dire sur les Lecons de Casaubon, qui se trouve dans la Bibliotheque du Roi. Il m'a dit que vous luy fairez plaisir de les luy faire avoir. Il m'a promis de m'envoyer un billet pour vous monsieur avant que je ferme ma lettre.

Le 2e volume de Spanheim est sous presse en Angleterre, mais je ne scay pas quand il sera fait. Je vous enveray mon Vossius grand papier a la 1e occasion pour de l'argent et non pour des livres. J'ay deux grand magazins qui en sont tout plaints et j'ay une fort petite bource, ou il n'y a pas un sol. On est tres en colere icy contre monsieur l'abbé Fraguier de ce qu'il donne pas son Platon. Personne ne l'est plus que moy de ce qu'il ne m'a pas tenu le secret sur ce que je luy ay dit du pere Hardouin. Je suis etc.

Eindnoten:

70 Raimond de Vieussens, 1641-1715, medicus.

71 Anne Lefèvre, 1651-1720, vertaalster van Griekse schrijvers, tr. 1681 André Dacier (le mariage du grec et du latin).

Brief aan De Vienne

Du 12 avril 1708 Monsieur

Je n'ay receus que depuis deux jours la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire le 24 du passé, a laquelle je repond. Je n'ay point eu celle que monsieur Warin m'a écrite. Je n'aurois pas

manqué de lui repondre. Les deux premier volumes de votre ouvrage paroisent depuis quelque mois avec les addition, corection etc., que vous m'avez donné. Et peut-estre en pourié vous trouver ché madame Boudot. Quand j'ay eu l'honneur de vous proposer de faire un trocque, feuille pour feuille, des deux dernier volumes pour les deux premiers, c'est que j'entendois que je pourois vendre le tout a Paris. Car cette matiere n'est point de debit en ce pays. Ainsi monsieur, il faut vous resoudre a achetter les exemplaires ou une partie, car pour de trocque je ne crois pas qu'il y aye rien a faire. Si je puis monsieur vous rendre services en cela, vous pouvé disposser de moy. Mais souffré que je vous dise, que je ne me charge de rien, c'est a dire pour vous faire tenir les exemplaires, n'ayent point d'autre voye que la voye ordinaire, qui est celle de visite, sur quoy vous auré la bonté de prendre vos messures.

Souffré monsieur que je prenne la liberté de vous prier de saluer monsieur et madame Warin et tout le reste de la famille. Je suis avec un profond respect votre etc.